ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

DAMAT FERİT PAŞA HÜKÜMETLERİNİN MİLLÎ MÜCADELE KARŞITI POLİTİKALARI

Osman AKANDERE
Hasan Ali POLAT

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

DAMAT FERİT PAŞA HÜKÜMETLERİNİN MİLLÎ MÜCADELE KARŞITI POLİTİKALARI

Osman AKANDERE
Hasan Ali POLAT

ANKARA-2011

5846 sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları **Atatürk Araştırma Merkezi**'ne aittir.

Akandere, Osman, 1959-

Damat Ferit Paşa hükümetlerinin millî mücadele karşıtı politikaları / Osman Akandere, Hasan Ali Polat. – Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2011

XII, 356s.; 21 cm. – (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)

Dizin (s. 345-356)

Kaynakça (s. 295-317)

ISBN: 978-975-16-2416-1

1. TÜRKİYE – TARİHİ–DEVRİM, 1918-1923

2. TÜRKİYE – SİYASET VE YÖNETİM–1918-1923

I. Polat, Hasan Ali, 1983 - II. E.a. III.Seri

956. 1023

İNCELEYENLER
Prof.Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
Prof.Dr. İzzet ÖZTOPRAK

KİTAP SATIŞ:
Bayındır 1 Sokak Nu: 24/6 Kızılay/ANKARA
Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA
Tel: (0312) 285 55 12 - 285 65 11 * Belgegeçer: (0312) 285 65 73
e-posta: **bilgi@atam.gov.tr**
web: **www.atam.gov.tr**
e-mağaza: **e-magaza.atam.gov.tr**

ISBN **:** 978-975-16-2416-1
İLESAM **:** 11.06.Y.0150-351
BASKI SAYISI **:** 2500 Adet

BASKI HAZIRLIK: Gülay OCAK (Afşaroğlu Matbaası)

BASKI: AFŞAROĞLU MATBAASI - (0312) 384 54 88 - ANKARA

İçindekiler

İÇİNDEKİLER III
KISALTMALAR VII
ÖNSÖZ IX
GİRİŞ 1

I. BÖLÜM
DAMAT FERİT PAŞA HÜKÜMETİ TARAFINDAN AZLEDİLEN KUVÂ-YI MİLLİYECİLER

A) Mustafa Kemal Paşa'nın Askerlik Mesleğinden Azli/İstifası ve Mustafa Kemal Paşa'nın Bu Durum Karşısında Takındığı Tavır 17
B) Damat Ferit Paşa Hükümetleri Tarafından Görevlerinden Azledilen Diğer Kuvâ-yı Milliyeciler 30

II. BÖLÜM
DAMAT FERİT PAŞA HÜKÜMETİ'NCE KUVÂ-YI MİLLİYECİLERE YÖNELTİLEN İTHAMLAR

A) İttihatçılık 41
B) Bolşeviklik 67
C) Sahte Milliyetperverlik, Asilik, Dinsizlik vb. İthamlar 78

III. BÖLÜM
DAMAT FERİT PAŞA HÜKÜMETİ'NCE MİLLÎ MÜCADELE ALEYHİNE ÇIKARTILAN BEYANNAME VE FETVÂLARIN MAHİYETİ

A) Damat Ferit Paşa'nın IV. Defa Sadarete Gelişinin Öncesi ve Sadaretinin İlk İcraatları 93

B) Damat Ferit Paşa'ya Sadaret'in Tevcih Edildiği Yönünde Padişah Mehmet Vahdettin'in Hatt-ı Hümâyûnu 109

C) Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Yayınladığı Beyanname 114

D) Şeyhülislam Dürrîzâde Abdullah Efendi'nin Fetvâsı 127

E) Sadakatnameler 145

IV. BÖLÜM
DAMAT FERİT PAŞA HÜKÜMETİ'NCE KUVÂ-YI MİLLİYECİLER HAKKINDA ÇIKARTILAN İDAM KARARLARI

A Birinci TBMM'nin Açılması ve Hükümetin Oluşumu 152

B) I. No'lu Divân-ı Harb-i Örfî'nin Kuvâ-yı Milliyeciler Hakkında Çıkarttığı İdam Kararları ve Mahiyeti 164

C) I. TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa ve Sıhhıye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili (Sağlık ve Yardım Bakanı) Dr. Adnan Adıvar Hakkındaki İdam Kararı ve Mahiyeti 170

D) Müdafaa-i Milliye Vekili (Millî Savunma Bakanı) Fevzi Paşa (Çakmak) Hakkında Verilen İdam Kararı ve Mahiyeti 178
E) Divân-ı Harb-i Örfî Riyasetince Yargılanan Diğer İcra Vekilleri (9 İcra Vekili) Haklarındaki İdam Kararları ve Mahiyeti 181
F) Divân-ı Harb-i Örfî Riyasetince Yargılanan Diğer Kuvâ-yı Milliyeciler Hakkındaki İdam Kararları ve Mahiyeti 186
G) 1. Divân-ı Harb-i Örfî'de TBMM Hükümeti Reisi Mustafa Kemal Paşa, İcra Vekilleri ve Diğer Kuvâ-yı Milliyeciler Hakkında Verilen İdam Kararlarının Uygulanabilirliği..... 191

V. BÖLÜM

DAMAT FERİT PAŞA DESTEKLİ YENİ GİRİŞİMLER ve KUVÂ-YI MİLLİYE HAREKETİNİ TENKİL MAKSADIYLA ÇIKAN İSYANLARDAN BAZILARI

A) Bozkır Ayaklanmaları 197
B) Birinci Anzavur Ayaklanması 204
C) İkinci Anzavur Ayaklanması..... 211
D) Kuvâ-yı İnzibatiye 220
E) Anadolu Fevkalade Müfettişliği 227

VI. BÖLÜM

DAMAT FERİT PAŞA'YI ORTADAN KALDIRMAYA YÖNELİK BİR GİRİŞİM: SUİKAST

A) Suikast Girişiminin Nedenleri ve Hedef Aldığı Kişiler 234

B) Suikastın Planlanması 240
C) Suikastı Yapacak Olanların Belirlenmesi 248
D) Suikastçıların İstanbul'a Gönderilmesi ve Buradaki Faaliyetleri 253
E) Suikast Girişiminin Açığa Çıkması 256
F) Suikast İle İlgili Görülenlerin Tutuklanması 265
G) Suikastçıların Yargılanması 272
H) Suikast Sanıklarının İdamı 281

SONUÇ 289
BİBLİYOGRAFYA 295
EKLER 319
DİZİN 345

Kısaltmalar

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
ATASE	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
ATBD	: Askerî Tarih Belgeleri Dergisi
BEO	: Bâb-ı Âli Evrak Odası
bkz	: bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DH. EUM. AYŞ	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Asayiş Kalemi
DH. EUM. KLU	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Kalem-i Umûmi
DH. İ. UM	: Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye
DH-KMS	: Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
DH-ŞFR	: Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi
DUİT	: Dosya Usûlü İradeler Tasnifi
HSD, AFT	: Satın Alınan Evrak, Ali Fuat Türkgeldi Evrakı
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
MV	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
Nu	: Numara
s	: Sayfa Numarası
TBMM ZC	: TBMM Zabıt Cerideleri
TİTE	: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi

Önsöz

Osmanlı Devleti yetkilileri, Mondros Mütarekesi'ni imzalamak suretiyle savaştan çekildiklerinde, İtilaf Devletleri, bu mütarekenin özellikle yedinci maddesi ve diğer maddelerine dayanarak Anadolu'da işgal hareketlerine girişmişlerdir. İşgallerin İzmir'den başlayarak Anadolu'ya yayılmasıyla birlikte de Türk Milleti istiklalini korumak gayesiyle silaha sarılmış ve Millî Mücadele Hareketi'ni başlatmıştır. Yine Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ve ertesindeki çalışmaları neticesinde Erzurum ve Sivas Kongreleri toplanmış, nihayetinde Sivas'ta, birbirinden bağımsız olarak işgale karşı mücadele eden bütün cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir. Böylelikle Türk Millî Mücadelesinde "*vahdet*" sağlanmıştır. Yine Heyet-i Temsiliye de bütün Anadolu'da söz sahibi olmuş, başkanlığına da Mustafa Kemal Paşa getirilmiştir. Nihayetinde Türk Milleti, bağımsızlığa gidecek yolun Türk Millî Mücadele Hareketi'nden geçtiğini bilmiş, kendisini bağımsızlığa götürecek yolda da Mustafa Kemal Paşa'yı lider seçmiştir.

İtilaf Devletlerinin Anadolu'da giriştikleri işgal hareketleri neticesi olarak ortaya çıkan Türk Millî Mücadele Hareketi'nin günbegün güç kazanması üzerine İstanbul Hükümeti tedirgin olmuş ve Damat Ferit Paşa Hükümeti, "*zamanın icaplarına göre hareket etmedikleri*" ve "*bu nazik dö-*

nemde memleketi zor durumda bıraktıkları" iddiasıyla Türk Millî Mücadelesinin önüne geçmek için büyük gayret sarf etmiştir. Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne göre bu dönemde takip edilmesi gereken siyaset; ülkenin içinde bulunduğu kötü durumdan dolayıdır ki, İngilizlerle iyi ilişkiler içerisinde olmaya çalışmak ve onların himmetiyle memleketi kurtarmaktır. Oysa İngilizlerin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak gibi bir gayesi yoktur. Nitekim İzmir'in işgal hakkının Yunanlara verilmesi ve 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesi bunun en büyük göstergesidir. Çünkü Yunanları destekleyenler İngilizlerdir. Fakat buna rağmen Damat Ferit Paşa Hükümeti İngilizlerin desteğini almaktan bahsetmektedir; hatta Sultan Vahdettin de aynı şeyleri terennüm etmekte "*ülkenin içinde bulunduğu hassas durumu*" ileri sürerek Kuvâ-yı Milliyecileri ikaz etmektedir.

Damat Ferit Paşa'nın Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni ortadan kaldırmaya yönelik olarak ilk girişimi Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'daki faaliyetleriyle ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışıyla birlikte halkı İzmir'in işgaline karşı direnişe davet etmesi ve orada giriştiği faaliyetler, Damat Ferit Paşa'nın harekete geçmesini sağlamış nihayetinde 8 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa görevinden azledilmiştir. Bundan sonraki süreçte Kuvâ-yı Milliye Hareketi mensuplarının "*İttihatçı*" oldukları ve İttihat ve Terakki'nin tekrar mevki-i iktidara gelmesi için çalıştıkları yönünde propagandalar yapılmıştır. Ayrıca Millî Mücadele Hareketi'nin millîlikle bir alakasının olmadığı üzerine de propagandalar yürütülmüştür. Yine Damat Ferit Paşa Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nden o kadar tedirgin olmuştur ki; Kuvâ-yı Milliyecilerin ortadan kaldırılması için her yolu mübah gören bir anlayışın içerine sürüklen-

miş ve Kuvâ-yı Milliyecilerin bolşevik olduklarını, dinsiz olduklarını iddia etmiş/ettirmiş; hatta Kuvâ-yı Milliyecilerin öldürülmelerinin caiz olduğu yönünde bir fetvâ dahi çıkartmıştır. Yine Damat Ferit Paşa Hükümeti destekleri ile Anzavur isyanları baş göstermiş, ayrıca Konya-Bozkır'da da isyanlar ortaya çıkmıştır. Fakat bu isyanlar Kuvâ-yı Milliyecileri durdurmaya yetmemiş, bastırılmışlardır.

Damat Ferit Paşa ve Hükümeti'nin bütün propagandaları ve engellemelerine rağmen Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nin gün geçtikçe kuvvetlenmesi, hatta millî iradeye müstenit bir meclisin Ankara'da açılması üzerine propagandaların yerini "*hükümler*" almıştır. Meclisin açılması üzerine, başkanı Mustafa Kemal Paşa ve İcra Vekilleri de dâhil olmak üzere I. TBMM Hükümeti, Divân-ı Harb-i Örfî'de gıyaben yargılanmış ve "*idama mahkûm*" edilmiştir. Nihayetinde idama mahkûm bir hükümet, memleketin kaderine tamamen el koymuş, nihayetinde Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ne yönelik bütün engelleme girişimleri başarısız olmuş ve Türk Millî Mücadelesi neticesinde millî iradeye müstenit bağımsız bir devlet ortaya çıkarılmıştır.

Çalışmamızda; Damat Ferit Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ne yönelik politikaları bilgi ve belgeler ışığında ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışma altı bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde; Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ne destek verdikleri için görevlerinden azledilen Kuvâ-yı Milliyeciler ele alınmıştır. İkinci bölümde; Damat Ferit Paşa'nın Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ne yönelttiği ithamlar, üçüncü bölümde de; Damat Ferit Paşa'nın dördüncü sadaretinde Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ne karşı giriştiği mücadelenin önemli bir halkası olan "*Fetevâ-yı Şerife*"

ve "*Hükümet Beyannamesi*" üzerinde durulmuştur. Yine Sultan Vahdettin'in "*Hatt-ı Hümâyûnu*" da irdelenmiştir. Dördüncü bölümde; Kuvâ-yı Milliyeci oldukları için "*idama mahkûm*" edilenler ve idam gerekçeleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Beşinci bölümde; Damat Ferit Paşa'nın Kuvâ-yı Milliye'yi askerî güç kullanarak ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerinden olan Anzavur, Konya-Bozkır isyanları hakkında bilgi verilmiştir. Yine Kuvâ-yı Milliye'yi tenkil maksadına dayanan Kuvâ-yı İnzibatiye ve Anadolu Fevkalade Müfettişliği'nden de bahsedilmiştir. Altıncı bölümde ise; Kuvâ-yı Milliyeciler tarafından tertip edilen Damat Ferit Paşa'yı hedef alan bir suikast girişiminden etraflıca bahsedilmiştir.

Nihayetinde altı bölümden oluşan bu kitap; uzun bir araştırma ve çalışmanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmanın araştırmacılara ve okuyuculara faydalı olması dileğiyle…

Prof. Dr. Osman AKANDERE
Hasan Ali POLAT

Giriş

Osmanlı Devleti yetkilileri,[1] -İttihat ve Terakki yöneticilerinin dönemin konjonktürünün de zorlamasıyla

1 Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarih olan 30 Ekim 1918 tarihi itibariyle Osmanlı Devleti'nin başında padişah olarak Sultan Vahdettin, hükümet olarak ise Ahmet İzzet Paşa Hükümeti vardır. Ahmet İzzet Paşa 14 Ekim 1918 tarihinde hükümeti kurmuş, 8 Kasım 1918'de de istifa etmiştir. Mütareke görüşmelerinde Osmanlı Devleti'ni Bahriye Nazırı Rauf, Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet ve Erkânıharp Kaymakamı Sadullah Beyler temsil etmişlerdir. Bkz, İsmail Hâmi Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt: IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul-1972, s. 441-462; Mondros Mütarekesi imzalandığı tarihte Sadrazam olan Ahmet İzzet Paşa hakkında tafsilat için bkz, Mehmed Zeki Pakalın, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, Cilt: X, (Yayına Hazırlayan: Serdar Sakin), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2008, s. 82-98; İsmail Hâmi Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt: V, Türkiye Yayınevi, İstanbul-1971, s. 103-104; Ahmet İzzet Paşa'nın görevde kaldığı süre hakkında tafsilat için bkz, Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, Cilt: II, (Yayına Hazırlayanlar: Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), Nehir Yayınları, İstanbul-1993, s. 7-45; Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Üçüncü Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1984, s. 153-163; Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında**, Sebil Yayınları, İstanbul-1969, s. 27-49; Ayrıca Mondros Mütarekesi ve tatbikatı hakkında tafsilat bkz, Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt: III, Kısım IV, Üçüncü Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1991, s. 701-774; **Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Üçüncü Basım, Ge-

İttifak Devletleri safında girmeye karar verdiği- I. Dünya Savaşı'nın mağlubiyetle neticelenmesi üzerine İngiltere'den göreceklerini umdukları hoşgörüye[2] ve Wilson Prensiplerine[3] güvenerek devletin bekasına kast eden ve şartları fev-

---

nelkurmay Yayınları, Ankara–1999, s. 20–285; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: I, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul–1991, s. 1-222.

2 Padişah Vahdettin'in, İngilizlerin mütareke şartlarını öğrendiği zaman Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya şunları söylediği rivayet edilmektedir: "*Bu şartları, çok ağır olmalarına rağmen, kabul edelim. Öyle tahmin ederim ki, İngilizlerin doğuda asırlarca devam eden dostluğu ve lûtufkâr siyaseti değişmeyecektir. Biz onların müsamahasını daha sonra elde ederiz*". Bkz, Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Çeviren: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara–1971, s. 2; Padişah Sultan Vahdettin gibi dönemin Bahriye Nazırı olan ve mütarekede Osmanlı Devleti'ni temsil eden Rauf Bey de Yenigün gazetesi muhabirine "*Mütareke'yi akde memur olarak İstanbul'dan hareket eder iken bu günkü gibi iftihar ve sevinç ile avdet edeceğimi tasavvur etmiyordum. İngiliz Mütareke murahhaslarının bize karşı hüsnü kabul ümidin fevkinde olmuştur. Müzakeratımız gayet samimi ve son derece açık bir lisanla cereyan etmiş ve su-i tefehhümü mucip olacak hiçbir hal ve harekete meydan verilmemiştir. Akdeylediğimiz Mütareke neticesinde devletimizin istiklali saltanatımızın hukuku tamamen kurtarılmıştır.*" diye bir beyanat vermiştir. Bu iki misal göstermektedir ki Osmanlı Devleti yetkilileri tamamen İngiltere'nin hoşgörüsüne ve "*sözlü garanti*"sine güvenmektedirler. Bkz, **Yenigün**, 2 Teşrin-i Sani 1334/2 Kasım 1918, Nu: 59.

3 Çünkü Wilson Prensipleri, "*Osmanlı Devleti'nin Türklerle meskûn kısımlarının istiklaline dokunulmayacağı vaadinde bulunuyordu.*" Yine bu prensipler içerisinde "*milletlerin, kendi mukadderatlarını, kendilerinin tayin hak ve selahiyeti*" maddesi de Osmanlı umumî efkârını rahatlatıyordu. Bkz, Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, Cilt: I, Üçüncü Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara–1992, s. 121; Mondros Mütarekesi görüşmeleri esnasında İngiliz murahhaslarının Türk murahhaslarına gösterdikleri ilgi ve mütarekenin imzasından sonra Amiral Calthorpe'un Bahriye

kalade ağır olan Mondros Mütarekesi'ni 30 Ekim 1918 tarihinde imzalamak suretiyle savaştan çekilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin mütareke ahkâmını kabulüyle birlikte İtilaf Devletleri de, "*Osmanlı Coğrafyası*" üzerindeki planlarını uygulamaya koyabilmek için Mondros Mütarekesi ahkâmına dayanarak Anadolu'yu işgale başlamışlardır. İtilaf Devletlerinin giriştikleri bu işgal hareketlerinde en büyük dayanak noktalarını Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi oluşturmuştur. Bu madde ile İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit eden herhangi bir stratejik noktayı ele geçirme hakkına sahip olmuşlardır.[4] Mahiyeti müphem olan ve yukarıda zikredilen 7. madde ile İtilaf Devletleri, I. Dünya Savaşı esnasında imzaladıkları gizli antlaşmaların uygulamaya konulmasına zemin hazırlamak istemişlerdir. Bu maddenin mütareke ahkâmı içerisinde yer almasındaki en mühim maksat ise mütarekeden sonra, önceden imza edilmiş olan gizli antlaşmalar doğrultusunda Anadolu'da yapacakları işgallere hukukî zemin hazırlamaktır.[5] Yine, imzalanan bu

---

Nazırı Hüseyin Rauf'a gönderdiği gizli mektupta, mütareke koşullarından doğan bazı anlaşmazlıkların giderilmesi adına verdiği sözler Hüseyin Rauf Bey ve diğer Türk heyetini umutlandırmıştır. Heyet İstanbul'a dönünce imza edilen mütarekenin umut verici bir gelişme olduğunu dile getirmişlerdir. Bkz, Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt: I, Üçüncü Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara–1995, s. 8.

4 **BOA, HSD, AFT**, 6/74; **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 47; Lütfi Simavi, **Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri**, Hürriyet Yayınları, İstanbul-Tarih Yok, s. 421; Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, Yayına Hazırlayan: Samih Nafiz Tansu, Birinci Basım, Sebil Yayınları, İstanbul-1994, 186-190.

5 İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti'ne yönelik paylaşım projeleri için bkz, Bayur, **a.g.e.**, s. 1-39; Tansel, **a.g.e.**, Cilt: I, s. 151–163; Mevlüt Çelebi, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara–2002, s. 25.

mütareke ile Boğazların yönetiminin İtilaf Devletleri kontrolüne bırakılması ve Osmanlı ordusunun hudut muhafazası ve iç asayişin temin edilmesi için gerekli olan asker dışında terhis edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca İtilaf Devletleri ve Ermenilere mensup harp esirlerinin de serbest bırakılması, Osmanlı Devleti'nden istenmiştir.[6] Netice olarak İtilaf Devletleri, mütarekenin özellikle 7. maddesi ve diğer maddelerine dayanarak çıkarları doğrultusunda öncelikle 6–12 Kasım 1918'de Çanakkale Boğazı istihkâmlarını ele geçirmişler, ardından da 13 Kasım'da birkaç Yunan zırhlısı ile birlikte, İtilaf donanmaları İstanbul'a gelmişlerdir. Böylelikle de Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul şehri işgal edilmiştir.[7] Mütarekenin imzalanmasıyla birlikte bu tür işgal girişimlerinin olacağı aşikârdı; çünkü İtilaf Devletleri yetkilileri gerek mütareke ahkâmı üzerine, gerekse de mütarekenin imzası ertesindeki söylemleriyle işgalleri

---

6 **BOA, HSD, AFT**, 6/74; **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 47; Lütfi Simavi, **a.g.e.**, s. 420–421.

7 **Yenigün**, 14 Teşrin-i Sani 1334/14 Kasım 1918, Nu: 71; **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 115–116; Celal Bayar, **Ben de Yazdım –Millî Mücadele'ye Giriş-**, Cilt: 5, Sabah Kitapları, İstanbul–1997, s. 1; "*22 İngiliz, 12 Fransız, 17 İtalyan ve 4 Yunan savaş gemisinden kurulu bu donanma 13 Kasım 1918'de Marmara'ya girerek Dolmabahçe önünde demirledi*". Bkz, Tansel, **a.g.e.**, Cilt: I, s. 54; İstanbul'un gayri resmî işgalinin gerçekleştiği tarih olan 13 Kasım 1918 tarihinde Osmanlı Hükümeti'nin başında Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa vardır. Tevfik Paşa 11 Kasım 1918 tarihinde hükümeti kurmuş, 4 Mart 1919 tarihine kadar da görevde kalmıştır. Bkz, Danişmend, **a.g.e.**, Cilt: V, s. 104; Danişmend, **a.g.e.**, Cilt: IV, s. 454-457. Tevfik Paşa hakkında tafsilat için bkz, Mehmed Zeki Pakalın, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, Cilt: XIX, (Yayına Hazırlayan: Mehmet Metin Hülagü), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2008, s. 1-14; Tevfik Paşa'nın kabinedeki faaliyetleri hakkında tafsilat için bkz, Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.**, s. 45-55; Göztepe, **a.g.e.**, s. 49-110.

işaret etmekteydiler. Nitekim İstanbul'a İtilaf donanmasının gelmesinden iki gün önce bir İngiliz diplomatı olan D. G. Hogarth muhtırasında: "*Bundan sonraki Osmanlı Devleti, Bursa Hükümet merkezi olmak üzere bütün Anadolu'yu içine almalıdır. Belki yabancı topraklarda kalan küçük bir kısımla beraber İzmir ve Avrupalıların himayesine girmesi uygun olan altı vilayet bu hududun haricinde kalır.*"[8] demiştir. D. G. Hogarth yukarıda bahsettiğimiz muhtırasında belirttiği düşüncelerde yalnız değildir. İngiliz Hükümeti yetkililerinin düşünceleri de hemen hemen aynı doğrultudadır. Meselâ 1920'nin başlarına gelindiğinde ortaya çıkan "*Vatikan Önerisi*"ne baktığımızda Lord Curzon'un da Hogarth ile aşağı yukarı aynı düşüncede olduğunu görmekteyiz. Lord Curzon da Türkleri Asya'ya hapsetmenin hesabını yapmaktadır; fakat Türkleri Asya'ya hapsederken, İtilaf Devletlerinin Avrupalı sömürgelerini tedirgin etmeden bu işin formülünü bulmaya çalışmaktadır. Bulduğu formül olan "*Vatikan Önerisi*"ne göre ise "*İstanbul ve Boğazlar uluslararası statü altına alınacak ve Fransa ile İngiltere beraberce, yönetimde egemen bir etkinliğe sahip olacaklar. Türk Hükümeti'nin yeni başkenti Küçük Asya'da olacak, fakat Padişah bütün Müslümanların lideri olarak kalacak ve İstanbul İslam'ın başkenti olarak kalmaya devam edecek* "ti.[9] Bu düşünceler ışığında baktığımızda İtilaf Devletleri

---

8 Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918–11 Ekim 1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara–1989, s. 3; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü –Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)-**, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1993, s. 22.

9 Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul**, İkinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul–1994, s. 24; **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp**

yetkilileri, Mondros Mütarekesi ahkâmının uygulamaya konulması neticesinde Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirmesini, fakat Anadolu'nun içlerine sıkışmış küçük bir "*devletçik*" halinde yaşamasını öngörmüşlerdir. Bu küçük "*devletçik*", küçük bir "*coğrafya*"ya hitap edecek, dolayısıyla bu hitabı da İtilaf Devletlerinin kontrolünde olacaktır. En nihayetinde talep edilen, "*kukla bir devlet*"tir. Nitekim buna uygun olarak 15 Kasım'da İstanbul Boğazı'nı işgal altına almak için çalışmalara başlamışlar, 8 Aralık'ta askerî bir yönetim oluşturmak suretiyle liman, tramvay, jandarma ve polis hizmetlerini sıkı bir denetim altına almışlardır.[10] Fakat İtilaf Devletleri, giriştikleri bu işgal hareketlerini Osmanlı Devleti ile ilişkilerini bozmamak için bir işgal olarak göstermemeye, Mondros Mütarekesi'nin 1 ve 7. maddelerinin uygulamaya konulması olarak tanımlamaya çalışmışlardır. Mütareke ahkâmının uygulamaya konulması olarak gösterdikleri işgal hareketleri günbegün artarak devam etmiştir. Mütareke'nin 6. maddesine dayanarak küçük gemiler haricindeki tüm savaş gemilerini Haliç'te gözaltına almışlardır. İtilaf Devletleri, 17 Ocak 1919 tarihinde Osmanlı zabıta teşkilatını da kontrolleri altına almışlar ve bu suretle kıyı ve limanların denetimlerini ellerine geçirmeyi başarmışlardır.[11] 15 Ocak 1919'da Haydarpaşa İstasyonu İngilizler, Sirkeci'deki Şark Demir Yolları Müdürlüğü de

---

Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), Kutu No: 19, Gömlek Nu: 1, Belge Nu: 1.

10 Mehmet Temel, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara–1998, s. 4.

11 Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Başbakanlık Basımevi, Ankara–1973, s. 26–29.

Fransızlar tarafından işgal edilmiştir.[12] Ayrıca yine Mütareke ahkâmı uyarınca Osmanlı Devleti'nin tüm ordusu terhis edilirken, İtilaf Devletleri, özellikle de İngilizler "*Trakya'dan Kafkasya'ya kadar Türkiye'nin her yerinde Türk ordusunun terhis ve silahtan arınmasını gözlem altında bulundurmak için kontrol subayları*"[13] yerleştirmişlerdir.

Özellikle Ahmet Tevfik Paşa'nın hükümetten istifası ve yerine Damat Ferit Paşa'nın hükümet kurmasıyla[14] birlikte İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki baskıları daha da artmış, işgaller hızlanmıştır. Damat Ferit Paşa'nın[15]

12 Azmi Nihat Erman, "Millî Mücadele Döneminde Kocaeli Bölgesinde Çeteler", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 70, Kasım–2002, s. 40.

13 **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 178.

14 **Alemdar**, 5 Mart 1335/5 Mart 1919, Nu: 75-1385.

15 Damat Ferit Paşa, Şûra-yı Devlet azasından Hasan İzzet Efendi'nin oğludur. Hicri 1270, Miladi 1853-1854 yılında İstanbul'da doğdu. Paris, Berlin, Petersburg ve Londra şehirlerinde Başkâtip olarak görev yaptı. Ayrıca Şûra-yı Devlet azalığı da yaptı. Özellikle Mondros Mütarekesi'nden sonra beş defa hükümet kurmakla görevlendirildi ve Mütareke Dönemi'ne damgasını vuran isimlerden biri oldu. Kuvâ-yı Milliye'nin amansız düşmanlarından olan Damat Ferit Paşa'nın hükümette kaldığı dönemler aşağıdaki gibidir: I. Sadareti (4 Mart–16 Mayıs 1919); II. Sadareti (19 Mayıs-20 Temmuz 1919); III. Sadareti (21 Temmuz-1 Ekim 1919); IV. Sadareti (5 Nisan-31 Temmuz 1920); V. Sadareti (31 Temmuz-17 Ekim 1920). Damat Ferit Paşa hakkında tafsilat için bkz, Danişmend, **a.g.e.**, Cilt: V, s. 103-106; Danişmend, **a.g.e.**, Cilt: IV, s. 456-462; Mehmed Zeki Pakalın, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, Cilt: VI, (Yayına Hazırlayanlar: Özen Tok-Hava Selçuk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2008, s. 84-103; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, Cilt: IV, Üçüncü Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul-1982, s. 2029-2094; Cevdet Küçük, "Damad Ferid Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 8, İstanbul–1993, s. 436–439.

"*herkesle iyi geçinmek ve böylelikle memleketi kurtarmak*" esasına dayalı politikasından güç alan İtilaf Devletleri keyfî uygulamalarını artırmışlar; nihayetinde "*güçlü bir iktidar*" olmadığı için de İzmir'i Yunanlara işgal ettirmişlerdir. Gazi Mustafa Kemal Paşa "*Nutuk*" adlı eserinde Mondros ertesindeki işgaller ve ülkenin içinde bulunduğu durum hakkında şunları ifade etmektedir: "*İtilaf Devletleri, ateşkes anlaşmasının hükümlerine uymayı gerekli bulmuyorlar. Birer bahane ile İtilaf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana ili Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntap (Gaziantep) İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da İtalyan askerî birlikleri, Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta yabancı subay ve memurlar ile özel ajanlar faaliyette. ...15 Mayıs 1919'da, İtilaf Devletlerinin uygun bulmasıyla Yunan ordusu da İzmir'e çıkartılıyor. Bundan başka, memleketin her tarafında Hıristiyan azınlıklar gizli veya açıktan açığa kendi özel emel ve maksatlarını gerçekleştirmeye, devleti bir an önce çökertmeye çalışıyorlar*."[16]

Mütareke Dönemi diye adlandırılan bu dönemde Osmanlı Devleti yetkilileri, işgaller karşısında -mütareke ahkâmınca elleri ve kolları bağlı hale geldiğinden ve devletin ancak İtilaf Devletleri ile iyi ilişkiler kurmak suretiyle kurtarılabileceğine inanmış olduklarından dolayı- bir direnç gösterememiş, işgallere sükûnetle seyirci kalmışlardır. Özellikle Damat Ferit Paşa Hükümetleri'nin tamamen İngilizlerin etkisi altında kaldığı rahatlıkla söylenebilir. Çünkü

16 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara–2005, s. 1.

devletin kurtuluşunu ancak ve ancak mütareke ahkâmının uygulanmasında gören Damat Ferit Paşa, İngilizlerin bir dediğini iki etmemek için büyük gayret sarf etmiştir. Meselâ Damat Ferit Paşa, hükümeti döneminde gerçekleşen İzmir'in işgali gibi çok mühim bir hadiseden bile son anda haberdar olmuştur. Ayrıca işgal haberini İtalyan Konsolosluğu'ndan öğrenip hükümete bildiren Maliye Müfettişi Menemenlizade Muvaffak Bey'in tutuklanması hükümet tarafından emredilmiştir.[17] Yine Hükümet, Ali Nadir Paşa'nın "*Bu gün İtilaf Devletleri tarafından gerçekleştirilecek olan işgal olayının geçici bir mahiyette olup, pek yakında (İzmir'in) Yunanlara teslim edileceği haberleri ağızlarda dolaşmaktadır*" yolundaki telgrafına da Harbiye Nazırı Şakir Paşa vasıtasıyla cevap vermiş ve "*bu gibi şayialara ehemmiyet vermeyiniz*."[18] diyerek Yunan işgalinin olma-

17 Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Hür Yayın, İstanbul-1981, s. 183-184; Kamil Erdeha, **Millî Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul-1975, s. 402; Fakat Ahmet İzzet Paşa, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin işgalden habersiz olduklarını kabul etmemektedir. Yunanların İzmir'e asker çıkaracağının birkaç gün İzmir Kumandanlığınca önceden haber alınıp durumun Harbiye Nezareti'ne bildirildiğinden bahsetmektedir. Bkz, Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.**, s. 57.

18 Zafer Çakmak, **İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi (1919-1922)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul-2007, s. 111-112; İzmir'in işgal edileceği şayiaları mütarekenin imzasından sonra dillendirilmeye başlanmıştır. Nitekim İzmir'in işgal edileceği şayiasının yayılması üzerine 17–19 Mart 1919 tarihinde İzmir'de Müdafaa-i Hukuk Kongresi toplanmış ve bu toplantıda Wilson Prensipleri'nin dünya kamuoyuna vermiş olduğu teminata dikkat çekilmiş, Türk topraklarının işgal edilemeyeceği belirtilmiş ve eğer işgal vaki olursa bu duruma silahla karşı konulması kararlaştırılmıştır. Bkz, Taçalan, **a.g.e.**, s. 153-165; Asaf Gökbel, **Millî Mücadele'de Aydın**, Coşkun Matbaası, Aydın–1964, s. 33–34;

yacağını belirtmiştir. Fakat netice itibariyle Yunanlar 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal etmişlerdir. Bu işgal hadisesi; İtilaf Devletlerinin, Osmanlı topraklarını Osmanlıya bırakmayacaklarının, devleti ortadan kaldırmayı amaçladıklarının ve ileride İstanbul ve diğer bütün yerlerin de işgal edileceğinin habercisi niteliğindedir.[19] Böylesi bir amaçla hareket eden İtilaf Devletlerine karşı İstanbul Hükümeti ciddî bir "*karşı çıkış*" göstermemiş veya gösterememiştir. Bizzat Damat Ferit Paşa işgalin haksızlığını belirten bir nota ile İtilaf Devletlerine başvurmuş ve özetle şunları söylemiştir: "*Hükümet-i Osmaniye, devletin Akdeniz Vilayetinin hâlihazırında böyle bir tedbiri haklı gösterecek hiçbir sebep bulunmadığını her şeyden evvel beyan eylemeyi vazife addeder. ...Ne Osmanlı Hükümeti, ne de Türk Milleti vatanın en mühim parçalarından birinin işgalinin kat'i bir mahiyette bulunacağı ihtimalini bir an için bile kabul edemezler*."[20] Nihayetinde İzmir'in işgaliyle birlikte Damat Ferit Paşa Hükümeti istifa da etmiştir. Fakat Padişah Vahdettin'in, hükümeti kurma görevini tekrar kendisine vermesi hasebiyle yeniden hükümeti kurmuş ve hükümet

---

Ahmet Emin Yaman, "Anadolu'da Kongre Kararlarında Silahlı Direniş Güçlerinin Malî Finansmanı ile İlgili Hükümler", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, Mayıs-1988, s. 88.

19 Nitekim İzmir'i işgal eden Yunanlar İstanbul'a da taliptirler. Fakat İngiltere İstanbul'u kendi uhdesine almaya kararlıdır. Meselâ Rum Patrikhanesi'ni destekleyen Eklisiastiki gazetesinde yer alan bir makalede, Rum milletinin birçok zulümlere maruz kaldığından bahsedilmekte ve Wilson Prensipleri'nden hareket ederek 1453'te yapılan haksızlığın giderilmesi ve İstanbul'un tekrar Rumlara iade edilmesi istenmektedir. Bkz, **Yenigün**, 27 Teşrin-i Sani 1334/ 27 Kasım 1918, Nu: 84.

20 Göztepe, **a.g.e.**, s. 146-147.

beyannamesinde de şunları söylemiştir: "*...Milleti Osmaniyenin kemali vekar ve ciddiyetle göstermekte bulunduğu metanet ve hamiyet, bizden koparılması arzu edilen vatan parçasının anavatana dönmesini intaç ederse, milletin şu ulvî hâli ebedi şeref olur. Günlerin ve saatlerin arkasında gizlenen vak'aları kat'i fakat daima meşrû bir suret ve sükûnetle karşılayalım. Bizim gibi mazisi şanlı ve haklarının hiçe sayılacağı tahakkuk ederse bütün milletin rey ve kararıyle ve Türkün necip tînetine muvafık karar verileceği tabiidir. Kurtuluş ve saadet hürriyetle hürriyet ise cesaretle istihsal edilir. Şu hayret ve felaket içinde padişahımız efendimizin kalpleri de milletin kalbiyle beraber çarpmaktadır. ...Padişahımız ve halifemizin teveccühleri ve millet-i muazzama-i Osmaniyenin itimadı ile bu gün yine hükümet riyasetini deruhte eyledim. Fakat icap ederse vatanımın bir neferi olarak ifa-yı vazifeye hazırım*."[21] Damat Ferit Paşa bu sözleri ifade etmiş fakat bu sözlerin icabını yerine getirme noktasında tereddüt içerisinde kalmıştır. Nihayetinde de daha sonraki siyasetine baktığımızda bu sözlerin o anın heyecanıyla söylenmiş sözler olduğu görülmektedir. Hakikatte Damat Ferit Paşa, İtilaf Devletleri aleyhine bir siyasetin içerisinde olabilecek bir isim değildir. Meselâ İzmir'in işgali ile birlikte halkı Millî Mücadele'ye teşvik edebilirdi, etmemiştir. Nitekim İzmir'in işgalinin ilk gününde millî direnişin simgesi olan Osman Nevres (Hasan Tahsin) tarafından açılan ateş; İzmir'in işgaline gösterilen ilk direniş, ilk kurşun olmuş[22] ve bundan sonra millet ve memleketin ba-

21 Göztepe, **a.g.e.**, s. 151-152.

22 Bilge Umar, **İzmir'de Yunanların Son Günleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara-1974, s. 116; Rahmi Apak, **İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1990, s. 4-5; Osman Nevres (Hasan Tahsin) hakkında geniş bilgi için

ğımsızlığını sağlayabilmek adına çetin bir mücadeleye girişilmiştir. İşgal günü 9 subayımız şehit edilip, 21 subayımız da yaralanmıştır.[23] İşgalin ilk 48 saati itibariyle İzmir ve banliyölerinde öldürülen Türklerin sayısı 2000'i geçmiştir. Ayrıca, sivil ve askerî devlet dairelerinin kasaları kırılmış ve 21 kasadan toplam 231.426 liralık nakit para gasp edilmiştir.[24] İslam mahallelerine tecavüzlerde bulunulmuş, camii ve mescitler saldırıya uğramış ve birçok Türk'ün ırz ve namusları vahşice çiğnenmiştir.[25] İzmir'in işgaliyle birlikte Yunanlar, iç bölgelere doğru işgali genişletmek için çalışmalara başlamışlar ve nihayetinde; 16 Mayıs'ta Urla, Sefer-i Hisar; 19 Mayıs'ta Çeşme; 20 Mayıs'ta Torbalı; 22 Mayıs'ta Menemen; 25 Mayıs'ta Manisa, Bayındır, Selçuk; 27 Mayıs'ta Aydın, Tire; 29 Mayıs'ta Ayvalık ve 30 Mayıs'ta

---

bkz, Taçalan, **a.g.e.**, s. 99-121; İlk kurşunu kimin attığı hususunda detaylı bilgi için bkz, Umar, **a.g.e.**, s. 116-166.

23 Sıtkı Aydınel, **Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1990, s. 37; İşgal sırasında 21 subayımız ve bazı ileri gelen kişiler şehit edilmişlerdi. Bkz, Yücel Özkaya, "İzmir'in İşgalinin Anadolu'daki Tepkileri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, Mayıs-1988, s. 66.

24 **Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 1'nci Kısım**, Üçüncü Basım, Genelkurmay Yayınları, Ankara-1999, s. 44; Aydınel, **a.g.e.**, s. 37; Bazı kaynaklara göre işgalin ilk gününde beş bine yakın Türk öldürülmüştür. Bkz, Bekir Sıtkı Baykal, "İzmir'in Yunanlar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", **Atatürk Konferansları III (1969)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1970, s. 115; İzmir'de silah ve cephane depoları ve resmi kurum kasaları yerli Rumlar tarafından yağmalanmıştır. Bkz, Çakmak, **a.g.e.**, s. 134.

25 Baykal, **a.g.m.**, s. 115.

Ödemiş işgal edilmiştir.[26] Nihayetinde işgalci kuvvetlere karşı 27–28 Mayıs'ta oluşturulan Ödemiş Kuvâ-yı Milliyesi ilk direniş hareketini göstermiş ve bundan sonra da Kuvâ-yı Milliye birlikleri artarak devam edip vatanın kurtulması adına mücadele etmişlerdir. Yine bu dönemde Mustafa Kemal Paşa da 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi sıfatıyla 19 Mayıs 1919 tarihi itibariyle Samsun'a çıkmış ve Türk Millî Mücadelesini başlatmıştır. Samsun'a çıkışının ertesi gününde İzmir'in işgaliyle ilgili olarak Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya çektiği bir telgrafta "*İzmir'in Yunan askeri tarafından işgali olayı, yakından temasta bulunduğum milleti ve orduyu düşünülmeyecek ve tarif edilemeyecek derecede içten yaralamıştır*."[27] diyerek, millet ve ordunun bu haksız işgali asla kabul etmeyeceğini belirtmiştir. Damat Ferit Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'in işgali hakkında verdikleri beyanatlara bakıldığında ikisinin de aynı noktada olmaları gerektiği görülmektedir. Fakat Damat Ferit Paşa zikredilen düşüncelerini yukarıda da değinildiği üzere o günün heyecanıyla söylemiştir. Nihayetine baktığımızda ise halka direnişi öğütleyen Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a çağırdığı gibi işgallere karşı gereken tedbiri almamış, tabii olarak bu durum Anadolu halkının gözünde İstanbul Hükümeti'nin ve Padişahın prestijini sarsmış ve halk kendi başının çaresine bakmaya, kurtuluş yolları aramaya koyulmuştur. Kurtuluş yolunda lider kişi ise Samsun'dan hareke-

---

26 Doğan Ersoy, "Alaşehir Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nin Malî Kaynakları", **Millî Mücadele'de Alaşehir Kongresi (6–25 Ağustos 1919)**, Anadolu Matbaacılık, İzmir–1988, s. 199; Tansel, **a.g.e.**, Cilt: I, s. 196.

27 **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge**), Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayını, Ankara-1982, Belge Nu: 25.

te geçen Mustafa Kemal Paşa olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, hükümetin değil de milletin yanında yer alınca da İstanbul Hükümeti ile görüş ayrılığına düşmüş ve netice olarak Millî Mücadele'nin organize bir şekilde teşkilatlanmasını sağlayabilmek adına çalışmalarını hızlandırmıştır. Böylelikle de millî kuvvetler vücuda getirilmiş ve işgalci kuvvetlerle "*istiklâl-i tamm*" adına mücadeleye başlanmıştır. Tabii olarak bu durum İstanbul Hükümeti'nin tepkisini çekmiş ve milletin Kuvâ-yı Milliye'ye destek vermesinin önüne geçme gayretleri hızlanmıştır. Nitekim memleketin her tarafında işgalcilere karşı mücadelelerin baş göstermesi üzerine İstanbul Hükümeti harekete geçmiştir. Meselâ Dâhiliye Nazırı Adil Bey tarafından Trabzon Valisi Galip Bey'e 23 Temmuz 1919 tarihinde gönderilen ve "*Hükümet-i Seniyye'nin, vatanın kurtuluşunun mütareke hükümlerinin tamamen uygulanmasıyla mümkün olacağına inandığını, bunu anlayamayan sorumsuz kişilere değer verilmemesi gerektiği*"[28] yönünde bir telgraf çekmiştir. Daha sonra yine Dâhiliye Nazırı Adil Bey tarafından 26 Temmuz'da bu kez bütün vilayetlere gönderilen bir diğer telgrafta ise yine üstü kapalı olarak Kuvâ-yı Milliye hedef alınmış ve "… *müşkülât-ı mevcûdeyi tezyîd edecek her türlü harekâtın selâmet-i vatanı tehlikeye ilgâ edeceği derkâr olduğundan bazı mahallerde vukû'ı kemâl-i teessüfle haber alınan tahrikâta karşı îcâp edenlerin ikâzı ve muktezâ-yı hâl ve mahalle göre lâzım gelen tedâbirin cihet-i mülkiye ve askeriyece müttehiden ittihâzı ehemmü elzemdir*"[29] denilmiştir. Bu telgraflar da göstermektedir ki; İstanbul Hükümeti, Türk

28 Ş. Can Erdem, **Sadrazam Damat Ferit Paşa**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul–2002, s. 123.

29 **Alemdar**, 27 Temmuz 1335/27 Temmuz 1919, Nu: 124–1524.

Milleti'nin Millî Mücadelesine karşıdır ve ülkenin kurtuluşunun yegâne yolu olarak da mütareke ahkâmının uygulamaya konulmasını görmektedir. "*Buna göre düşmanların her baskıları, her işgalleri, Yunanlar'ın her ilerlemeleri onların ihtiraslarından değil, Mustafa Kemal gibi düşünen ve davrananların işlemleri ve kafa tutmaları yüzünden yapılmaktadır. Onlar olmasalar düşmanlarla hemen dostluk kurulabilecektir*."[30] Sadrazamların ve diğer yöneticilerin bu yöndeki fikirleri Padişah Vahdettin tarafından da desteklenmektedir. Nitekim Padişah da, milletin direnişte bulunmaması gerektiğini öğütlediği ve sorunların "*diyalog*" yoluyla halledileceğini belirttiği bir beyanname yayınlamış ve bu beyannamede şunları söylemiştir: "*Bu hâl esef-i iştimâl İzmir işgali ile ânı ta'kîb eden vekâyi-i fecîanın ve Anadolu vilâyât-ı şarkıyesi mukadderatı hakkında işâe edilen rivâyâtın efkâr-ı ahâlide hâsıl eylediği te'sîrât neticesi olup vukûât ve şâyiât-ı mezkûreden bi'l-cümle efrâd-ı ahâlimizle beraber kalbimizde husûle gelen te'sîrât pek amîk ve hukûk-u devlet ve milletin sıyânet-i emrinde sarf-ı mâ-hâsıl-ı gayret etmek cümlemiz için pek tabii ise de şu ân-ı mühimde hükûmet ve millete terettüb eden vazîfe-i teşebbüsât ma'kûle-i siyasiye ve ittihad-ı ârâ-yı umûmiye ile muhafaza-i hukûka çalışmaktan ibaretdir…*"[31]

Görüldüğü üzere Millî Mücadele'nin başlaması ile Damat Ferit Paşa Hükümeti tedirgin olmuş, Millî Mücadele Hareketi'ni bastırmak ve tasfiye etmek için elinden geleni ardına koymamıştır. Öncelikle Millî Mücadele Hareketi'ni

30 Bayur, **a.g.e.**, s. 769.

31 **BOA, DUİT**, 1/27; **Takvim-i Vekayi**, 21 Eylül 1335/21 Eylül 1919, Nu: 3651; **Alemdar**, 21 Eylül 1335/21 Eylül 1919, Nu: 179-1579.

bir "*İttihat ve Terakki dolabı*" olarak göstermeye çalışmıştır. Bunun yanında bolşeviklik, sahte milliyetperverlik ve dinsizlik gibi ithamlardan da yararlanmaya çalışmıştır. Ayrıca Millî Mücadele'ye gönül veren ve başarıya ulaşması için gayret gösteren askerî ve mülkî erkânı da görevlerinden azletmek için gayret göstermiş, fetvâlar ve beyannameler yayınlamak suretiyle de tenkil edilmelerini sağlamaya çalışmıştır. Hatta bu maksadına nail olabilmek amacıyla Kuvâ-yı Milliye'ye karşı Kuvâ-yı İnzibatiye adı altında bir ordu dahi teşkil etmiştir. Nihayetinde de millî mücadeleye gönül veren mümtaz şahsiyetleri Divân-ı Harplerde yargılatmış ve pek çoğu hakkında idam kararları çıkarttırmıştır.

İşte biz bu çalışmamızda, Damat Ferit Paşa Hükümetleri'nin Millî Mücadele aleyhindeki bahsedilen politikalarını irdeleyeceğiz.

I. Bölüm

Damat Ferit Paşa Hükümeti Tarafından Azledilen Kuvâ-yı Milliyeciler*

Damat Ferit Paşa, "*Anadolu Hareketi*"nin günbegün gücünü arttırmasından iyiden iyiye tedirgin olmaya başlayınca, bu hareketin lider kadrosunu deruhte ettikleri mevkilerinden azletmek suretiyle Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının, mevkilerinin yetkilerini kullanmalarını engellemeye ve fikrî olarak bu kadroya yakın görüşte olan mülkî ve askerî yetkililerin Kuvâ-yı Milliye'ye yapabilecekleri yardımların da önüne geçmeye çalışmış ve bu yolla hem hükümet olarak takip ettikleri siyaset hem de İngilizlerin Osmanlı Devleti üzerindeki istekleri doğrultusunda hareket etmiş olmaktadır.

A) Mustafa Kemal Paşa'nın Askerlik Mesleğinden Azli/İstifası ve Mustafa Kemal Paşa'nın Bu Durum Karşısında Takındığı Tavır

Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalamakla kendi ölüm fermanını imzala-

---

* Bu bölüm Osman Akandere tarafından yazılan ve **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**'nin Yıl:2006, Sayı:15, s. 19-41 arasında yayınlanan "Damat Ferit Paşa Hükümetleri Tarafından Azledilen Kuvâ-yı Milliyeciler" adlı makalenin yeniden gözden geçirilmiş halidir.

dığını görmüş ve yeni bir bağımsız devletin teşekkülünü sağlayacak çalışmalarına başlamıştır; çünkü Paşa'ya göre, "*Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamamlanmıştı. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türkün barındığı bir ata yurdu kalmıştı*"[32] ve devlet, kendini muhafaza edecek, işgallerin önüne geçecek kudretten ve muktedir bir iktidardan yoksundu. Böylesi bir ortamda Mustafa Kemal Paşa'nın daha Samsun'a çıkmadan evvel aldığı karar şudur: "*O da millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak*!"[33] Nitekim bu maksadına erişebilmek gayesiyle Anadolu'ya geçmeyi hedeflemiş, IX. Ordu Kıtaatı Müfettişliği'ni bu gayeye ulaşmada önemli bir vesile olarak görmüş, nihayetinde de 30 Nisan 1919 tarihinde IX. Ordu Kıtaatı Müfettişliği'ne tayin olunmuştur.[34] Her ne kadar Samsun ve civarındaki eşkıyalık hareketlerinin önüne geçmek, mütareke ahkâmınca bölgedeki silahları toplatmak, bölgenin asayişini sağlamak ve İtilaf Devletlerinin talepleri doğrultusunda hareket etmek gibi,[35] Millî Mücadele ile alakası olmayan bir emirle

---

32 Atatürk, **Nutuk**, s. 9.

33 Atatürk, **Nutuk**, s. 9.

34 **BOA, DUİT**, 158/73; **BOA, DUİT**, 68/11; **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge Nu: 19/a; **Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler**, Genelkurmay Yayınları, Ankara-1999, Belge Nu: 4.

35 Paşa'ya verilen görev talimatnamesi sadece askerî değil aynı zamanda mülkî idi. Nitekim talimatnamede "*Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine ait vezaif (Zât-ı âlinizin Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine tayini hususuna İrade-i Seniye-i cenab-ı Padîşahî şeref-sudur buyurulmuştur. Ancak iş bu müfettişlikteki vezaif-i âlileri), yalnız askerî olmayıp müfettişliğin ihtiva ettiği mıntıka dâhilinde aynı zamanda da mülkîdir*." denilmektedir. Bu talimatnamenin tam metni için bkz, Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (**HTVD**), Sayı 1, Vesika Nu: 3; **Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler**, Belge

gönderilmiş olsa da Mustafa Kemal Paşa, bu görevi bir fırsat olarak telakki etmiş, nihayetinde Osmanlı Hükümeti'nin verdiği emirler doğrultusunda değil yukarıda da bahsettiğimiz gibi Türk Milleti'nin kurtuluşu yönündeki çalışmalarına başlamıştır. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı, İtilaf Devletleri tarafından kuşku ile karşılanmış ve Paşa'nın hangi maksada istinaden Samsun'da olduğu General Milne tarafından Harbiye Nezareti'nden sorulmuştur.[36] Nezaretçe General Milne'e 24 Mayıs 1919'da verilen cevapta: merkezden verilen emirlerin ne derece yerine ge-

---

Nu: 7; Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine atanması ve verilen talimatname için ayrıca bkz, Faik Reşit Unat, "Mustafa Kemal Paşa'ya Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Sıfatıyla Verilen Vazife ve Salâhiyetlere Dair Bazı Vesikalar", **Tarih Vesikaları**, Sayı: 12, Cilt: II, Nisan-1943, s. 401-409; Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşanın IX. Ordu Kıt'aları Müfettişi Olarak Samsun'a Çıkışı ve Meydana Gelen Gelişmeler", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 124, İstanbul, Şubat 2000/01, s. 77-111; Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, müfettişlik bölgesinde iç asayiş ve huzuru sağlayacak, bölgede asayişsizliğin nedenlerini belirleyecekti. Yine müfettişlik bölgesinde bulunan silah ve cephaneleri toplatacak, bunları uygun depolarda muhafaza altına alacaktı. Bunların yanı sıra bölgede bulunduğu ifade edilen şûraları kaldıracak ve faaliyetlerinin yasaklanmasını sağlayacaktı. Bkz, Osman Akandere, "Millî Mücadelenin Başlarında Mustafa Kemal Paşada Sine-i Millet Düşüncesi İle Askerlik Mesleğinden İstifası Öncesi ve Sonrası Kendisine Gösterilen Bağlılıklar", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 11, Bahar-2002, s. 252.

36 General Milne'in yazısı şöyledir: "*...Dokuzuncu Ordunun bir teşkilât icabı olarak lâğv edildiği anlaşılmışken Dokuzuncu Ordu Kıtaatına bir Müfettiş-i Umumi ve Dokuzuncu Ordu için dahi bir Erkan-ı Harbiye reisi ile büyük bir Erkân-ı Harbiye Heyetinin neden dolayı Sivas'a izam olunmakta olduğunun anlaşılamadığını zât-ı âlinize iş'âr eylemekle mübahiyim. Bi zabitanın ne gibi vezaif ifa edeceklerinin ve mütesavver tensikat mahiyetinin neden ibaret olduğunun lütfen izah buyrulmasını istirham eylerim*". Bkz, **HTVD**, Sayı: 1, Vesika No: 15.

tirildiğini görmek, geniş bir bölgeye dağılmış olan askerî birliklerin hareketlerini denetlemek ve bölgenin asayişini temin etmek maksadıyla tıpkı Konya'da ihdas olunan Yıldırım Kıtaatı Müfettişliği gibi Üç ve Onbeşinci Kolordular için de Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği'nin ihdas olunduğu belirtilmiştir.[37] Fakat İstanbul tarafından verilen bu cevap İngilizleri tatmin etmemiş ve İngilizler, Mustafa Kemal Paşa ve heyetinin derhal İstanbul'a geri çağrılmasını talep etmişlerdir.[38] Bunun üzerine Harbiye Nezareti tarafından çekilen telgrafta; "*maiyet-i âliyelerindeki istimbotlardan biri ile buraya teşrifleriniz rica olunur*"[39] denilerek Mustafa Kemal Paşa ve heyetinin İstanbul'a geri dönmesi istenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın geri dönmeye yanaş-

---

37 **HTVD**, Sayı: 1, Vesika No: 16.

38 General Milne, Harbiye Nezareti'ne 6 Haziran 1919 tarihli yazısında "…*Kemal Paşa ile maiyeti erkânının derhal İstanbul'a avdeti için emir buyurmalarını talep eylerim*." demektedir. Bkz, **HTVD**, Sayı: 1, Vesika No: 17; Nitekim 8 Haziran 1920'de İstanbul Fevkalade Komiseri de; Samsun'dan kendisine ulaşan bilgi dâhilinde bölgede bazı kötü niyetli kimselerin olaylar çıkardıklarından bahsetmekte, bu olay çıkaran şahısların içerisinde Mustafa Kemal Paşa'nın da bulunduğunu ifade etmektedir. Bkz, **BOA, DH-KMS**, 53-1/43.

39 **HTVD**, Sayı: 1, Vesika No: 19; **Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler**, Belge Nu: 42; Mehmet Arif Bey, **Anadolu İnkılâbı Millî Mücadele Anıları (1919-23)**, Yayına Hazırlayan: Bülent Demirbaş, İkinci Basım, Arba Yayınları, İstanbul-1992, s. 26; Mustafa Kemal Paşa "*geri çağrılma*" hususunda Kâzım Karabekir Paşa'yı bilgilendirmiştir. Karabekir'e çektiği telgrafta; Harbiye Nezareti'nin telgrafını dikkate sunmuş ve sebeb-i davetini Cevad Paşa'dan mahrem sorduğunu ve "*zât-ı âlileri gibi kıymetli bir generalin Anadolu vilayetlerinde dolaşmasının efkâr-ı umûmiyeye iyi bir tesir bahşedemeyeceğinden bahisle İstanbul'a celp buyurulmanızı İngilizler istedi*" cevabını aldığını söylemiştir. Bkz, **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD)**, Sayı: 79, Belge No: 1731; Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Merk Yayıncılık, İstanbul-1988, s. 44.

maması, İngilizlerin İstanbul Hükümeti'ni bu hususta baskı altına almasına sebebiyet vermiştir. İstanbul Hükümeti de bu baskılardan kurtulmak için Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a geri dönmesi hususunda ikna etmeye çalışmış bunu sağlamak amacıyla birçok telgraf çekmiş[40] fakat sonuç alamamıştır.

Bu arada Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in işgali ile harekete geçen halkın mücadelesinin, Anadolu'nun bütün halkının birlikteliğiyle yapılan bir Millî Mücadele Hareketi olması yönünde çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu maksatla Amasya Tamimi'nde: "*vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı tehlikededir*"[41] diyerek memleketin içinde bulunduğu durumu özetlemiş ve "*milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*"[42] diyerek de "*millet*"i ön plana çıkararak, milletle beraber yapılacak bir mücadele neticesinde vatanın işgallerden kurtarılacağına olan inancını dile getirmiştir. Bu Tamim'de; "*İstiklal-i tamm*"ın temini için her türlü yabancı tesirinden uzak olmak üzere bir "*millî heyetin*" vücuda getirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca mücadelede "*bütünlük*"ün sağlanması adına; Erzurum'da doğu vilayetlerinin, Sivas'ta da bütün vilayet-

---

40 Meselâ 15 Haziran 1919 tarihli telgrafta; "*İstanbul'a davetiniz Hükümet-i Seniyye'nin kararı neticesidir*" denilmektedir. Bkz, **HTVD**, Sayı: 1, Vesika No: 22; **Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler**, Belge Nu: 46; Yine 7 Temmuz 1919 tarihli Babıâli'den Ferit imzasıyla Samsun'a yazılan bir telgrafta da; "… *Mustafa Kemal Paşa eğer vatanını seviyorsa onun faydası için dönmelidir*…" denilmektedir. Bkz, Refik Halid Karay, **Minelbab İlelmihrab**, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul-1964, s. 151.

41 Atatürk, **Nutuk**, s. 21.

42 Atatürk, **Nutuk**, s. 21.

lerin katılımıyla kongreler toplanmasına karar verilmiştir.[43] Bu gibi gelişmeler Osmanlı Hükümeti tarafından da dikkatle takip edilmiş ve nihayet Mustafa Kemal Paşa'nın mevcut durumu 23 Haziran'da Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüş; hakkındaki şikâyetler hususunda dinlenilmesi için İstanbul'a gelmesi Harbiye Nezaretince kendisine bildirildiği halde yapılan daveti kabul etmemesi ve Anadolu halkını hükümete karşı kışkırtması gibi sebeplerden dolayı hemen görevinden alınarak yerine daha önce Bahriye Nazırı olan Hurşid Paşa'nın tayini için gerekli olan işlemlerin yapılması için Harbiye Nezareti; Mustafa Kemal Paşa'nın hiçbir sıfat-ı resmiyesi kalmadığından emirlerinin resmî geçerliliğinin bulunmadığının vilayetlere tebliği hususunda da Dâhiliye Nezareti görevlendirilmiştir.[44] Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey de hemen aynı gün vilayetlere gönderdiği gizli tamimde; Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir asker olmakla beraber zamanın siyasetine ayak uyduramadığını ve İngiliz mümessil-i fevkaladesinin de ısrarı ile azledildiğini, İstanbul'a celbinin ise Harbiye Nezareti'ne ait bir vazife olduğunu bildirmiştir.[45] Tam da Erzurum Kongresi

---

43 Ayrıca Sivas'ta yapılacak kongreye "*bütün illerin her sancağından milletin güvenini kazanmış üç temsilcinin*" katılması talep edilmiştir. Bkz, Atatürk, **Nutuk**, s. 21-22; Amasya Tamimi hakkında ayrıca bkz, Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, Cilt: I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara-1994, s. 5-6; Faik Reşit Unat, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşuna Ait Vesikalar", **Tarih Vesikaları**, Sayı: 15, Cilt: III, Mayıs-1949, s. 163-164.

44 **BOA, MV**, 216/54.

45 **BOA, DH. ŞFR**, 100/174; Atatürk, **Nutuk**, s. 25; Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul-2000, s. 98; Refik Halit de eserinde 23 Haziran'da Ali Kemal'in kendisini çağırdığını ve "-*Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın*

sürecinde gelişen bu olaylar, Mustafa Kemal Paşa'yı yıpratma girişimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Damat Ferit Paşa Hükümeti; İngiliz yanlısı bir siyaset güdülmesi gerektiği kanısındadır ve Mustafa Kemal Paşa da bu İngiliz yanlısı siyasetin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinin önündeki en büyük engel olarak karşılarına çıkmaktadır. Buna ilaveten Anadolu halkının işgallere karşı haklı mücadelesi Damat Ferit Paşa Hükümetleri tarafından, "*ülkenin içinde bulunduğu durum*" bahane edilmek suretiyle engellenmeye çalışılmaktadır.

Erzurum Kongresi'nin toplanma sürecindeki Mustafa Kemal Paşa hakkındaki "*azil*" kararı, derhal Dâhiliye Nezareti aracılığıyla vilayetlere duyurulmuştur. Dâhiliye Nezareti, bölgedeki askerî ve mülkî erkânın Mustafa Kemal Paşa'ya itimat etmesi ve ona yardım etmesinden dolayı olsa gerek 29 Haziran'da Sivas vilayetine gönderdiği bir telgrafta "*Mustafa Kemal Paşa'yı suret-i kat'iyede ma'zûl tanımanızı tebliğ eylerim*."[46] deme gereği duymuştur. Ancak, Hükümetin almış olduğu bu "*azil*" kararını Harbiye

dün akşam Meclis-i Vükelâ'da posta umuruna müdahalesinden dolayı azline karar verildi. Artık mazuldür; merakize bildiriniz, bizi haberdar etsinler ve muâmelâtın müteessir olmamasına itina göstersinler!" dediğini, kendisinin de aldığı bu emri bütün baş müdüriyetlere tamim ettiğini oradan da vilayetlere tebligatta bulunduğunu yazmaktadır. Bkz, Karay, **a.g.e.**, s. 138; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Cilt:1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara-1997, s. 19; Mevlanzâde Rıfat, **İttihat Terakki İktidarı ve Türkiye İnkılâbının İç Yüzü**, Yedi İklim Yayınları, İstanbul–1993, s. 298-299.

46 **BOA, DH. ŞFR**, 100/203; Sivas vilayetine Mustafa Kemal Paşa'nın harekât ve tertibatına katiyen uyulmaması gerektiği yönünde gönderilen 9 Temmuz tarihli telgraf için bkz, **BOA, DH. ŞFR**, 101/19–33.

Nazırı'nın imzalayıp Babıâli'ye göndermesi ve Sadaretçe de onaylanması gerekmekteydi. Fakat Harbiye Nazırı bu kararı Babıâli'ye göndermemiş, bu sebepledir ki, resmî olarak Mustafa Kemal Paşa'nın azli gerçekleşememiştir.[47] Bu durum, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey ile Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa arasında kavgaya sebebiyet vermiş ve nihayetinde bu kavga Şevket Turgut Paşa ile Ali Kemal Bey'in istifası ile sonuçlanmıştır.[48] Şevket Turgut Paşa'dan boşalan Harbiye Nezareti'ne de Mustafa Kemal Paşa'yı azletmeyi kabul eden Ali Ferit Paşa atanmıştır.[49] Yeni Harbiye Nazırı, öncekiler gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a avdetini sağlayabilmek adına çalışmış, fakat bütün çabalara rağmen Paşa'nın İstanbul'a dönüşü sağlanamamıştır.[50] Nihayetinde Mustafa Kemal Paşa, 7-8 Temmuz gecesi Yıldız Sarayı tarafından telgraf başına çağrılarak, "*orada girişti-ğiniz değerli teşebbüsler, her nasılsa İngilizlerce vatan müdafaası şeklinde değil, başka bir şekilde anlaşılmasından dolayı, Hükümet üzerinde şiddetli baskılar yapılmaktadır. Bununla beraber, vatan menfaati düşüncesiyle yaptığınız girişimler, devletin esas menfaatlerini bozacak ve ülkeyi büyük tehlikeler içine atacaktır*"[51] denilmiş ve telgraf mu-

47 Karay, **a.g.e.**, s. 138-139.

48 Karay, **a.g.e.**, s. 140-141.

49 Karay, **a.g.e.**, s. 141.

50 Ali Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a getirtebilmek için adeta yalvarmıştır. Nitekim 6 Temmuz tarihindeki görüşmede; "*şevketmeâbımız sizi o kadar seviyor ki, ben gıpta ediyorum. İstanbul'a geliniz, hayat ve istikbaliniz müemmendir*" demiştir. Hatta bu görevden alma hususunda İtilaf Devletlerini sorumlu tutmuş, yarına kadar cevap istediklerini dile getirmiştir. Bkz, Kâzım Karabekir, **a.g.e.**, s. 65.

51 **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge Nu: 51.

haberesi sonucunda anlaşma sağlanamaması üzerine kendisine azledildiği bildirilmiştir.[52] 8 Temmuz'da çıkarılan İradei Seniyye[53] ile Mustafa Kemal Paşa'nın Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne son verilmiş ve azil iradesi 13 Temmuz'da Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır.[54] Mustafa Kemal Paşa 8 Temmuz tarihli telgraf görüşmesi neticesinde azledildiği kendisine bildirilince hemen o vakit "*Naçiz düşünce ve teşebbüslerimin İngilizlerce vatanın müdafaası şeklinde değil de başka bir surette kabul edilmesinden dolayı, Yüce Hükümetlerinin zor durumda ve baskı altında kaldığı irade ve ifade buyuruluyor. Yüce Hükümetlerinin ve saltanat merkezinin zaten ne gibi baskı ve ağır şartlar altında bulunduğu gerek bendenizce ve gerek soylu milletinizce tamamen ve*

52 Yıldız Sarayı tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen telgraf şöyledir: "*Memuriyet-i âliyelerinde hasbelicab hitam verilmiş olduğundan hemen bilâ teahhür Dersaadet'e avdetleri iradei kat'iyei Hazreti Pâdişahî iktizasındandır efendim. / Serkatibi Hazreti Şehriyâri Ali Fuat*", bkz, Karay, **a.g.e.**, s. 147; 8 Temmuz 1335/1919 tarihli Heyet-i Vükelâ kararında da Mustafa Kemal Paşa'nın azli istenmiştir. Bkz, **BOA**, **DUİT**, 68/13; Azille ilgili ayrıca bkz, M. Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara–1986, s. 38; Atatürk, **Nutuk**, s. 33; Kâzım Karabekir, **a.g.e.**, s. 65; Mehmet Arif Bey, **a.g.e.**, s. 29; Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara-2002, s. 132-133.

53 **BOA, DUİT,** 163/31; **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge Nu: 53; Ayrıca kabinenin Harbiye Nezareti'nce hazırlanan bir mazbatada; "*Mustafa Kemal Paşa meselesinin İngiltere devletiyle iftilafat-ı mühime hudusuna sebep verecek derecede tehlikeli neticelere doğru cereyan aldığı görülmesine binaen mezkûr müfettişlikten azli*" hakkında İrade-i Seniyye'nin bir an evvel tasdik edilmesi istenmektedir. Bkz, **BOA, DUİT,** 163/31.

54 **Takvim-i Vekayi**, 13 Temmuz 1335/13 Temmuz 1919, Nu: 3596.

açıkça bilinmekte olduğundan, bu baskının daha ziyade artıp genişlemesine ve bilhassa pek büyük sadakat bağlarıyla bağlı bulunduğum şefkatli kalplerinizin ve düşüncelerinizin hiçbir şekilde zayıflamasına razı olamayacağım. Bundan dolayı sadece şu anda bulunduğum görevime değil, bütün övünç sebeplerini vatan ve millet ile kutsal makamlarının feyzinden ve kurtuluşundan alan pek çok sevdiğim kutsal askerlik hayatıma da veda etmek suretiyle fedakârlıkta bulunduğumu arz ederim."[55] diyerek istifa etmiştir. Bundan sonraki durumu hakkında Mustafa Kemal Paşa *Nutuk*'ta şu bilgileri vermektedir: "*Durum, tarafımdan, ordulara ve millete duyuruldu. Bu tarihten sonra resmî sıfat ve yetkilerden sıyrılmış olarak, yalnız milletin sevgi ve fedakârlığına güvenerek ve onun tükenmez feyiz ve kudret kaynağından ilham ve güç alarak vicdanî görevimize devam ettik*."[56] Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Mustafa Kemal Paşa üzerindeki faaliyetleri azille sınırlı kalmayarak taşıdığı nişanların geri alınmasına ve üstündeki "*Fahri Yaverlik rütbesi*"nin de kaldırılmasına kadar varmıştır. Damat Ferit Paşa, Sultan Vahdettin'i ikna etmek suretiyle öncelikle Mustafa Kemal

55 Telgraf metni için bkz, **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge Nu: 54; Karay, **a.g.e.**, s. 156-157; **ATBD**, Sayı: 79, Belge Nu: 1735; Benzer bir anlatım için bkz, **Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler**, Belge Nu: 52; Yurdun dört bir yanına gönderdiği 8 Temmuz tarihli bir diğer telgrafında da "*Bundan sonra gaye-i mukaddese-i milliyemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sine-i millette bir ferd-i mücahit suretiyle bulunmakta olduğumu tekmil Müdafaa-yı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'ne ve merakiz-i mülkiye ile ahz-ı asker şuabatı vasıtasıyla vatanın en ücra köşesine kadar tebliğ ve ifhamına tavassut ve delalet-i seriayı vatanperveranelerini hassaten rica ederim*" demektedir. Bkz, **ATBD**, Sayı: 79, Belge Nu: 1734; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 122.

56 Atatürk, **Nutuk**, s. 33.

Paşa'nın taşıdığı nişanların geri alınması ve "*Fahri Yaverlik rütbesi*"nin kaldırılması hususunda sözlü buyruk almış, daha sonra da bizzat Sultan Vahdettin imzalı İrade-i Seniyye yayınlanmıştır. Buna göre: "*Üçüncü Ordu Müfettişliğinden ma'zûl ve askerlikten müsta'fi Mustafa Kemal Bey silk-i askeriyeden ihraç ve haiz olduğu nişanlar nez' ve uhdesindeki fahri yaverlik rütbesi ref' edilmiştir*."[57]

Mustafa Kemal Paşa askerlik mesleğinden istifa edip "*sîne-i millete*" döndüğü esnada Millî Mücadele'nin oluşumu adına çalışmalarını hızlandırmış ve Erzurum'da bir Kongre düzenlenmiştir. Millî Mücadele Hareketi'nde büyük bir öneme sahip olan Erzurum Kongresi'nde: "*Millî sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür. Birbirinden ayrılamaz*" denilmiştir. Yine Erzurum Kongresi'nde açık bir şekilde İstanbul'a alternatif bir hükümetin teşkilinin lüzumu üzerinde durulmuş ve "*İstanbul Hükümeti vatanı koruma ve istiklali elde etme gücünü gösteremediği takdirde, bu gayeyi gerçekleştirmek için geçici bir hükümet*

57 Mustafa Kemal Paşa'nın nişanlarının geri alınması ve Fahri Yaverlik rütbesinin kaldırılması hakkında tafsilat için bkz, **BOA, BEO,** 343882; **BOA, DUİT**, 68/13; **Takvim-i Vekayi**, 13 Temmuz 1335/13 Temmuz 1919, Nu: 3596; **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge Nu: 58, 58/a, 59, 60; Atatürk, **Nutuk**, s. 33; Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında**, s. 132-133, 145-146; Ayrıca Alemdar gazetesindeki bir haberde, "*Mustafa Kemal Paşa'nın harekât-ı gayr-ı meşruasına iştirak eden Bahriye Nazırı Esbakı Rauf Bey'in de rütbe ve nişanlarının ref*" edileceği istihbar edilmektedir. Bkz, **Alemdar**, 14 Ağustos 1335/14 Ağustos 1919, Nu: 142-1542; Karay, **a.g.e.**, s. 138-147; Ayrıca Sadaret makamı tarafından Rauf Bey'in de yakalanarak derhal İstanbul'a getirilmesi uygun görülmüş ve bu hususta gereğinin acele yerine getirilmesi Hariciye, Harbiye ve Dâhiliye Nezaretlerinden istenmiştir. Bkz, **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge Nu: 57.

kurulacaktır" denilmiştir. İstanbul Hükümeti'nin aldığı kararların denetim altına alınması için de "*Meclis-i Millî*"nin toplanmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. "*Kuvâ-yı Milliye'yi tek kuvvet olarak tanımak ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır*"[58] kararı ile de "*millet*" ve "*millî irade*" kavramları ön plana çıkartılmış, "*millî iradeye müstenit bir devlet*" oluşumunun temelleri atılmıştır. Erzurum Kongresi'nde bu yeni Devlet'e geçiş sürecinde vatanın bağımsızlığının temini için gerekli olan her türlü önlem ve siyasî kararları almaya ve bunları uygulamaya yetkili olmak üzere Mustafa Kemal Paşa başkanlığında bir Heyet-i Temsiliye vücuda getirilmiştir.[59] Ardından 4 Eylül'de Sivas'ta Anadolu'nun her yerinden temsilcilerin katılımıyla toplanan ve vatanın bütününü kapsayıcı kararlar alan Kongre Heyeti, Erzurum Kongresi'nde kabul edilen hususları vatanın bütününe şamil olması kaydıyla tekrar kabul etmiştir. Böylelikle, sadece doğu vilayetlerini temsil eden Heyet-i Temsiliye'nin temsil alanı vatanın tamamı olarak yeniden düzenlenmiştir.[60] Birbirinden bağımsız olarak istiklal uğruna mücadele eden cemiyetler de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında tek bir çatı altında toplanmış ve Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye tarafından

58 Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar hakkında bkz, **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge Nu: 61; **Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler**, Belge Nu: 57; Atatürk, **Nutuk**, s. 45-46; Çoker, **a.g.e.**, Cilt: I, s. 6-12; Erzurum Kongresi hakkında ayrıca bkz, Faik Reşit Unat, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşuna Ait Vesikalar", **Tarih Vesikaları**, Sayı: 2, Cilt: I, Ağustos-1941, s. 81-88.

59 **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge No: 61; Atatürk, **Nutuk**, s. 46.

60 Atatürk, **Nutuk**, s. 61-62; Kongre Kararları Bildirisi hakkında bkz, Çoker, **a.g.e.**, Cilt: I, s. 19-21.

idare edilmesi kararlaştırılmıştır.[61] Fakat Heyet-i Temsiliye bu çalışmalarını büyük bir özveri ile yürütmeye çalışırken, Damat Ferit Paşa tekrar harekete geçmiş ve Elazığ Valisi Ali Galip Bey aracılığıyla Sivas Kongresi'ni basmayı ve Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerinin önüne geçmeyi hedeflemiştir. Ali Galip Bey'in çalışmaları başarılı olmamış, nihayetinde Sivas Kongresi'nin çalışmalarının önüne geçilememiştir.[62]

Bu arada taşıdığı nişan ve madalyaları geri alınan Mustafa Kemal Paşa, Divân-ı Harp'te yargılanmadığı için, "*nişan ve madalyalarının geri alınması*" bir yargı kararına bağlı olmayıp keyfîlik arz ediyordu. Üstelik Mustafa Kemal Paşa askerlikten çıkarılmayıp istifa etmiş olarak kabul edilmişti. Bu yüzden istifası kabul edilmiş bir askerin nişan ve madalyalarının geri alınması uygun değildi. Nitekim 4 Şubat 1920'de Ali Rıza Paşa Hükümeti tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın nişan ve madalyaları geri iade edilmiştir.[63]

---

61 Çoker, **a.g.e.**, Cilt: I, s. 19-21; Heyet-i Temsiliye'nin çalışmaları hakkında geniş bilgi için bkz, M. Cemil Özgül, **Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara-1989, s. 35-163; Heyet-i Temsiliye Nizamnamesi için bkz, Unat, "Anadolu ve Rumeli Cemiyeti", **Tarih Vesikaları**, Sayı: 15, s. 164-170.

62 İstanbul'dan Ali Galip Bey'e gönderilen telgraflar için bkz, **İrade-i Milliye**, 17 Eylül 1335/17 Eylül 1919, Nu: 2; Ali Galip Bey hadisesi hakkında bkz, Atatürk, **Nutuk**, s. 81-95; Erdem, **a.g.t.**, s. 141-146.

63 **BOA, DUİT,** 163/31; **BOA, DUİT,** 68/21; **BOA, MV**, 217/203; **ATBD**, Sayı: 82, Belge Nu: 1793.

B) Damat Ferit Paşa Hükümetleri Tarafından Görevlerinden Azledilen Diğer Kuvâ-yı Milliyeciler

Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından azledilen Millî Mücadele'nin önde gelen simalarından bir diğeri de Refet (Bele) Bey'dir. Bilindiği gibi Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlar arasında Refet Bey de vardır ve Millî Mücadele'nin her safhasında aktif rol oynamıştır. Refet Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın da talepleri ile Üçüncü Kolordu Komutanlığı'na tayin edilmiş ve Paşa ile beraber Samsun'a gelmişti.[64] Refet Bey'in Samsun'a çıkışının ertesindeki faaliyetlerinin, Mustafa Kemal Paşa'nın amaçları ile aynı doğrultuda olması dolayısıyla her faaliyeti hem İngilizlerce hem de İstanbul Hükümeti'nce dikkatle izlenmeye başlanmıştır. 6 Temmuz'da Samsun'daki bir İngiliz piyade bölüğünün bir taburla değiştirilmesi üzerine Refet Bey, İngiliz denetim subayına gönderdiği bir yazıda: İngiliz askerinin, hükümetin haberi ve izni olmadan gönderildiğini belirterek, artık o bölgede olabilecek olaylardan sorumlu olmadığını, asayiş gereği hükümetin izni olmadan İngiliz askerlerinin içerilere girmelerine izin vermeyeceğini, gerekirse karşı konulacağını bildirmiştir.[65] Nitekim direnişle karşılaşacağını anlayan İngilizler, Merzifon'daki birliklerini geri çekmeye mecbur kalmışlardır.[66]

Refet Bey'in İngilizlere verdiği notanın akabinde, Harbiye Nazırı Ferit Paşa tarafından 7 Temmuz'da bir

64 Tayinin İrade-i Seniyyesi için bkz, **Takvim-i Vekayi**, 20 Mayıs 1335/20 Mayıs 1919, Nu: 3553; **BOA, DUİT**, 158/81.

65 Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul-1983, s. 358; Karay, **a.g.e.**, s. 150.

66 Mehmet Arif Bey, **a.g.e.**, s. 29.

telgraf çekilmiş ve "*Hükümet-i Mülkiyenin ve asakirin Samsun'u terk etmemesi ve katiyen müsademeye mahal ve meydan verilmemesi mercudur*"[67] denilmiştir. Aynı gün Babıâli tarafından Refet Bey'e çekilen bir diğer telgrafta da: "*İngiliz mümessilliği oraya asker sevkinin asla işgal arzusundan tevellüt etmediğini, belki Mustafa Kemal Paşa'nın asayişi ihlal suretinde vuku bulan harekatından tevellüt ettiğini kati olarak beyan ve temin ediyor. ... Meclis-i Vükelâ'nın kararıyla size tebliğ ediyorum: İngiliz ihracına ve ilerlemesine karşı katiyen mukabelede bulunmayınız. Fayda yok, zarar muhakkaktır*"[68] denilmiştir. Yine Sivas vilayetine "*acele*" olarak çekilen telgrafta da; İngilizlerin asker çıkarması işleminin kesinlikle bir işgal mahiyetini haiz olmadığı vurgulanmış ve zaten "*ma'zûl*" olan Mustafa Kemal Paşa'nın harekât ve tertibatına da katiyen uyulmaması öğütlenmiştir.[69] Yine Milne de, Amiral Calthorpe'a: "*Refet'in, Gurkha Taburu'nun memleket içerisine gönderilmesini protesto ettiğini; bunun için Deeds delaletiyle geri çağrılmasını istediğini*"[70] belirten bir yazı göndermiştir. Amiral Calthorpe da, Deeds vasıtasıyla 9 Temmuz'da İstanbul Hükümeti'nden, Refet Bey'in derhal İstanbul'a çağrılmasını, eğer davete icabet etmezse "*asi*" ilan edilmesini

67 Adnan Sofuoğlu, "Refet Bele'nin Üçüncü Ordu Kumandanlığı'ndan Alınışına Dair Bir Vesika Üzerine…", **Türk Kültürü Dergisi**, Yıl: XXXVI, Sayı: 422, s. 345.

68 Telgraf metninin tamamı için bkz, Karay, **a.g.e.**, s. 150-151; Mevlanzâde Rıfat, **a.g.e.**, s. 304-306.

69 **BOA, DH-ŞFR**, 101/19-33.

70 Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Birinci Basım, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara-1987, s. 37.

talep etmiştir.[71] Bunun üzerine İstanbul Hükümeti derhal harekete geçmiş, 13 Temmuz'da Refet Bey'i azletmiş ve yerine Harbiye Dairesi Reisi Miralay Selahattin Bey'i tayin etmiştir. Azil İradesi 17 Temmuz 1919 tarihli Takvim-i Vekayi gazetesinde yayınlanmıştır.[72] Refet Bey görevinden ayrıldıktan sonra Sivas'a gitmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın da telkinleri ile Kongre üyeleri tarafından Heyet-i Temsiliye üyesi seçilmiştir.[73]

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkıp Millî Mücadele yönünde çalışmalarına başladığında; Ali Fuat Paşa 20. Kolordu Kumandanlığı mevkisini deruhte ediyordu. Zaten her bakımdan Mustafa Kemal Paşa ile Ali Fuat Paşa arasında fikir birliği mevcuttu. Ali Fuat Paşa ve Mustafa Kemal Paşa, daha "*Samsun'a çıkış*" gerçekleşmeden evvel İstanbul'da bir görüşme yapmışlar, bu görüşmede: mütareke hükümleri, bu hükümlerin uygulanması ve milletin "*mevcut durum*" karşısında takınması gereken tavır hakkında fikir teatisinde bulunmuşlar ve netice olarak tek kurtuluş yolunun millî bir mukavemet hareketi oluşturmak, ordu ile milletin yekvücut halinde hareket etmesini sağlamak olduğu fikrinde karar kılmışlardı.[74] Nihayetinde de Mustafa Kemal Paşa

71 Akşin, **a.g.e.**, s. 358.

72 **Takvim-i Vekayi**, 17 Temmuz 1335/17 Temmuz 1919, Nu: 3600.

73 Tevetoğlu, **Samsun'a Çıkanlar**, s. 36; Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'in görevi bırakmasından pek hoşnut olmadığını belirtmektedir. Tafsilat için bkz, Atatürk, **Nutuk**, s. 37-38.

74 Bu görüşmede millî bir mukavemetin nasıl oluşturulacağı hususunda şunlar düşünülüyordu: "*1- Ordunun terhisini derhal durdurmak, 2- Yurdun müdafaasına en lüzumlu olan silah, cephane ve teçhizatı düşmana vermemek, 3- Genç ve muktedir kumandanları kıtaları başında bulundurmak. İstanbul'dakileri de Anadolu'ya yollamak, 4- Millî Mukavemet'e taraftar idare amirlerinin yerle-*

Samsun'a çıkmış ve bu idealinin gerçekleşmesi yönünde çalışmalarına başlamıştır. Bilahare Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa'yı 10 Haziran'da yanına çağırmış[75] ve 19 Haziran'da Amasya'da buluşulmuştur.[76] Bu buluşmada vatanın müdafaası, "*istiklâl-i tamm*"ın temini ve hukuk-u milliyemizin muhafazası gibi birçok mesele üzerinde fikir teatisinde bulunulmuş ve 21 Haziran'da Amasya Mukarreratı imzalanmıştır. Bu mukarreratta Ali Fuat Paşa'nın da imzası bulunmaktadır. Ali Kemal Bey, 23 Haziran tarihli ve yukarıda bahsedilen, bütün vilayetlere gönderdiği gizli tamim ve ardından bu gizli tamimi destekler mahiyetteki 26 Haziran tarihli ve yine bütün vilayetlere gönderdiği beyannamesinde; bazı yerlerde ordu müfettişlerinin emriyle asker ve iane toplandığını, merkezden böyle bir emrin olmadığını, bunu yapanların şiddetle cezalandırılacaklarını bildirmiştir.[77] Ali Fuat Paşa vilayetlere gönderilen bu telgrafları şiddetle protesto etmiş ve "*milletin asırlarca kan döktüğü mukaddesatına tevcih edilen tecavüzata karşı ihzar edilmekte olan müdafaa-i meşruasına bu dünyada hiçbir mani olamayacağını*" beyan etmiş ve gerekirse mevki-i memuriyetinden feragat ederek bir ferd-i millet olarak vatanın kurtuluşu için çalışmaya devam edeceğini alenen taahhüt etmiştir.[78]

---

rinde bırakılmasını temin etmek, 5- Vilayetlerde fırkacılık adı altında yapılan kardeş mücadelesine mani olmak, 6- Halkın maneviyatını yükseltmek", bkz, Cebesoy, **a.g.e.**, s. 52-53.

75 Cebesoy, **a.g.e.**, s. 87.

76 Cebesoy, **a.g.e.**, s. 89-90.

77 Cebesoy, **a.g.e.**, s. 98-101.

78 Ali Fuat Paşa'nın Batı Anadolu kumandanlıklarına, mülkiye amirlerine ve millî teşekküllere gönderdiği Dâhiliye Nezareti'ni protesto niteliği taşıyan beyanname metninin tamamı için bkz, Cebesoy, **a.g.e.**, s. 101-104.

Bundan sonra Damat Ferit Paşa Hükümeti, Ali Fuat Paşa'yı dikkatle izlemeye başlamıştır. Nihayet 11 Ağustos'ta Harbiye Nazırı Nazım Paşa tarafından İstanbul'a davet edilmiş, Ali Fuat Paşa da hasta olduğunu belirterek bu davete icabet etmemiştir.[79] Neticede 28 Ağustos 1919 tarihinde Ali Fuat Paşa 20. Kolordu Kumandanlığı'ndan azledilmiş, azil iradesi de 31 Ağustos'ta Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır.[80] Fakat Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın da şiddetli tavsiyeleri neticesinde görevini bırakmamış, Kolordu'yu kumanda etmeye devam etmiştir.[81]

Millî Mücadele'ye verdiği destek yüzünden azledilen komutanlardan bir diğeri de Cafer Tayyar Paşa'dır. Cafer Tayyar Paşa, Gelibolu'daki Beşinci Ordu lağvedilince, Trakya'da kurulan Birinci Kolordu Kumandanlığı'na atanmış ve bu görevini uzun müddet devam ettirmiştir.[82] 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul işgal edilince Cafer Tayyar Paşa ilk olarak Doğu Trakya'nın İstanbul Hükümeti ile ilişkisinin sona erdiğini bildirmiş ve bütün Edirne Vilayeti'nde sıkıyönetim ve seferberlik ilan etmiştir.[83] Bu karar, ilan edilen beyannamede Trakyalılara şöylece izah edilmiştir:

---

79 Cebesoy, **a.g.e.**, s. 173.

80 **Takvim-i Vekayi**, 31 Ağustos 1335/31 Ağustos 1919, Nu: 3637; Kâzım Karabekir, **a.g.e.**, s. 149.

81 Mustafa Kemal Paşa 3 Eylül 1919'da gönderdiği telgrafta komutayı kesinlikle bırakmamasını talep etmiştir. Ali Fuat Paşa'da bu hususta "*Yerime tayin olunacak kumandanlara da kumandayı terk etmeyeceğim gibi kendilerini de Ankara'ya sokmayacaktım ve sokmadım*." demektedir. Bkz, Cebesoy, **a.g.e.**, s. 185-186.

82 Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar**, Birinci Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul-2000, s. 126.

83 Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, Cilt: I, s. 211.

"*İstanbul'da makam-ı hilafet tarafından, serbest olarak seçilerek teşkil olunacak ve milletvekillerimizin itimadına mazhar bir kabine, hükümeti idare etmedikçe, Edirne vilayetindeki sivil idare ve kumandanlık müştereken, hareket istiklalini muhafaza edecek ve bu millî ve vatanî gayenin elde edilmesi için çalışacaktır. Emniyet ve asayişin korunması için vilayette örfî idare ilan olunmuştur*."[84] Bu durum üzerine İstanbul Hükümeti derhal harekete geçerek 20 Nisan'da Cafer Tayyar Paşa'yı İstanbul'a çağırmıştır.[85] 21 Nisan'da da Cafer Tayyar Paşa azledilerek yerine Albay Muhittin Bey tayin edilmiştir. Cafer Tayyar Paşa, İstanbul Hükümeti'nin emrine uyarak İstanbul'a gelmiştir. Peyam-ı Sabah gazetesi muharririne verdiği beyanatta, meselenin tamamıyla kapandığını, tekrar Edirne'ye dönüp dönmeyeceğinin ise belli olmadığını belirtmiştir.[86] Anlaşılan, İstanbul Hükümeti Cafer Tayyar Paşa'nın Edirne'ye dönmesinde bir sakınca görmemiş olsa gerek ki; Paşa, 30 Nisan'da Edirne'ye geri dönmüş ve Trakya-Paşaeli Cemiyeti çatısı altında faaliyetlerini sürdürmüştür.[87]

İstanbul Hükümeti Kuvâ-yı Milliye'nin önüne geçmek için lider kadroyu azletmekle yetinmemiş, Kuvâ-yı Milliye'ye yardımı görülen mülkî amirleri de görevlerinden uzaklaştırmıştır. Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde 2 Kasım 1919'da Adana Valiliği'ne atanan Celal Bey bunlardan

84 Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, Cilt: I, s. 211; Bu beyannamenin tam metni için bkz, Tevfik Bıyıklıoğu, **Trakya'da Millî Mücadele- Vesikalar, Resimler, Plan ve Haritalar-**, Cilt: II, Üçüncü Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara–1992, Vesika Nu: 40[1], s. 79, 80.

85 Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, Cilt: I, s. 235.

86 **Peyam-ı Sabah**, 23 Nisan 1336/23 Nisan 1920, Nu: 505/10935.

87 Sarıhan, **İkili İktidar**, s. 128.

biridir. Celal Bey 21 Kasım'da Adana'da görevine başlamış ve ilk iş olarak hükümet konağındaki Fransız bayrağını indirtmiştir.[88]

Damat Ferit Paşa Hükümeti döneminde Şeyhülislam Dürrîzâde'nin Kuvâ-yı Milliyeciler aleyhine çıkarttığı fetvâ işgal devletleri tarafından Anadolu'nun içlerine sokulmuş ve halka tebliğ edilmiştir. Adana'da da böyle bir olay vaki olmuş fakat Vali Celal Bey ile Adana'da ilmiyle tanınmış din adamları fetvânın okunacağı Ulucamii'ye gitmemişlerdir. Hatta Vali Celal Bey, Kadirli Müftüsü Osman Nuri Efendi'ye İstanbul'un fetvâsının geçersiz olduğu ve halkın millî kuvvetler yanında yer alması gerektiği yönünde bir karşı fetvâ dahi hazırlatmıştır.[89] Bu durum Adana bölgesinde fetvâya itimat edilmesini büyük oranda engellemiştir. Bunun üzerine Fransızlar harekete geçerek İstanbul Hükümeti'nden, Celal Bey'in görevden alınması istemişlerdir. Hükümet de 27 Mayıs'ta Celal Bey'i İstanbul'a çağırmıştır.[90] Nihayetinde Celal Bey, Fransız İşgal Komutanlığı'nın baskıları neticesinde 30 Mayıs'ta Adana Valiliği görevinden ayrılarak Mersin'e gitmek üzere yola çıkmış ve İstanbul'a dönmüştür.[91]

İzmir'in işgalini müteakip Ödemiş'te bir Kuvâ-yı Milliye teşkil edilmiş ve bu suretle işgalci kuvvetlerle mücadeleye girişilmişti. Fakat bu durumdan gerek İtilaf Devletleri gerekse de İstanbul Hükümeti hiç de memnun olmamışlar,

88 Sarıhan, **İkili İktidar**, s. 149.

89 Kemal Çelik, **Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1999, s. 376.

90 Sarıhan, **İkili İktidar**, s. 150.

91 Çelik, **a.g.e.**, s. 377-378; Sarıhan, **İkili İktidar**, s. 150.

nihayetinde İtilaf Devletleri, işgale karşı girişilen mücadelenin durdurulması için İstanbul Hükümeti'ne baskılar yapmışlardır. Böyle bir ortamda Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami Bey; İzmir ve İstanbul'daki İtilaf Devletleri mümessillerine çektiği telgrafta şunları ifade etmiştir: "*Muazzam devletlerin âlicenap mümessilleri, aktettiğimiz mütareke bizim ve sizin namusunuz değil miydi? Biz buna riayet ettik. Siz bunu ihmal ederek göz yumdunuz. Güzel İzmir'imizi Yunanların ayakları ile çiğnettiniz. Mukaddesatımıza tasarruf ettirdiniz. Şehitlerimizi istihfaf ettirdiniz. Hükümet muhaberatı müstesna iken resmî telgraflara bile sansür koydunuz. Dünyanın her tarafında yükselen Türk'ün feryadına kulaklarınızı tıkadınız. Hıristiyanların canı ve malı insanî düşüncelerle galeyana gelen Türk'e bir vediadır. Buna emin olunuz. Bu güne kadar sui muamele yapılmadığı gibi bundan sonra da yapılmayacaktır. Anlamadığımız hakikatler bu gün meydana çıktı. Türklük ve âlem-i İslam vazife-i medeniyesini göstermeğe başladı. Yunan kuva-yı işgaliyesi İzmir'den çekilmediği takdirde bu uğurda bundan sonra dökeceğimiz kanların mesuliyeti size ve temsil ettiğiniz devletlere raci olacaktır. Yirminci asrın cemiyet-i insaniyesini yaşatmak sizin vereceğiniz son karara tâbidir. Silah patlarsa göreceğiniz netice pek acı ve pek elim olacaktır. Artık biliniz ki kalem değil silah ötüyor*."[92] Şüphesiz bu telgraf, İtilaf Devletlerine bir gözdağı niteliği taşımaktadır. Bekir Sami Bey İzmir Valiliği'ne çektiği telgrafta da: "*Elli seneden beri silah sesi eksik olmayan kazamızda İzmir'in feci işgalinden sonra sükûnet hâsıl olmuş, vatandaşlar bir gaye uğrunda birleşmişlerdir. Ödemiş Kuvâ-yı Milliye kumandanının emri ile yeni vazifeme başladım. Âlem-i İslamiyet'e*

92 Cebesoy, **a.g.e.**, s. 162-163.

son vazifemi ifa edeceğim. Milleti necibem, vatanı azizim bizleri değil, talihsiz Türk milletini Yunanlara feda edenleri tel'in etsin…"[93] diyerek Kuvâ-yı Milliye'nin yanında olduğunu açıkça beyan etmiştir. Tabii olarak bu durum gerek İtilaf Devletleri gerekse de İstanbul Hükümeti'ni rahatsız etmiş ve Bekir Sami Bey 8 Temmuz'da görevinden azledilmiştir.[94]

Millî Mücadele'ye destek verdikleri için görevlerinden azledilen Kuvâ-yı Milliyecilerden birkaç misal daha vermek gerekirse şu isimleri sayabiliriz: Resulayn Kaymakamı Fehmi Bey,[95] Ankara Defterdarı Yahya Galip Efendi,[96] Denizli Müftüsü Ahmet Hulusî,[97] Bursa Müftüsü Ahmet Hamdi Efendi,[98] Isparta Müftüsü Hüseyin Hüsnü (Özda-

93 Cebesoy, **a.g.e.**, s. 163.

94 **Takvim-i Vekayi**, 14 Temmuz 1335/14 Temmuz 1919, Nu: 3597.

95 **Takvim-i Vekayi**, 21 Nisan 1336/21 Nisan 1920, Nu: 3833.

96 **Takvim-i Vekayi**, 21 Nisan 1336/21 Nisan 1920, Nu: 3833.

97 Bab-ı Fetvâ Memurin Kalemi Müdüriyeti, Meşihat Makamına 1 Ağustos 1336/1 Ağustos 1920 tarihli Ahmed Hulusi Bey'in azli ile ilgili bir yazı gönderdi. Bu yazıda; "*Müftü Ahmet Hulusi'nin müftülük görevi ile bağdaşmayan ve eşkıya çetesi olan Kuvâ-yı Milliye harekâtına silahlı olarak fiilen katıldığı, işlenen cinayet ve işkencelerin tertipleyicisi ve teşvikçisi olduğu güvenilir kaynaklardan öğrenildiği, bu nedenle de adıgeçen şifahen alınan bir "irade-i seniyye" ile görevinden azledildiği bildirilmektedir*." Bkz, Ali Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele'de Din Adamları**, Cilt: I, İkinci Basım, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-1997, s. 123.

98 **BOA, DH. İ. UM**, 11-7/9-6; **BOA, DH. İ. UM**, 19-14/1-18; Ahmet Hamdi Efendi hakkında tafsilat için bkz, Günay Çağlar, "Millî Mücadele'de Fetvalar Olayına Değişik Bir Açıdan Bakış", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 75. Yıl Özel Sayısı**, Sayı: 11, Erzurum–1999, s. 268-270.

mar), Uşak Müftüsü Ali Rıza (Bodur), Burhaniye Müftüsü Mehmet (Tarhan), Antalya Müftüsü Ahmet Hamdi, Sinop Müftüsü İbrahim Hilmi Efendi,[99] Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Yusuf Rasih Bey,[100] 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, Miralay İzmirli İsmet Bey, Miralay Bekir Sami Bey, İsmail Fazıl Paşa, Hüseyin Selahattin, 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey,[101] Manastırlı Remzi Bey, Binbaşı İsmail Hakkı, Tolcalı Süleyman, Süvari Binbaşısı Asitaneli Adil, Binbaşı Rizeli Raşid Bey, Gelibolulu Bican Efendi, Piyade Binbaşısı Cemal Bey[102] ve Kartallı Hüseyin Avni Bey.[103] Akşin'in verdiği bilgiye göre; Damat Ferit Paşa Hükümetleri tarafından görevlerinden azledilen mutasarrıf ve kaymakamın sayısı otuzu buluyordu.[104]

---

99 Ali Sarıkoyuncu, "Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin Millî Mücadele ve Atatürk İnkılâpları Karşıtı Tutum ve Davranışları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XIII, Sayı: 39, Kasım-1997, s. 794.

100 **BOA, BEO**, Umumi No: 348269.

101 **Takvim-i Vekayi**, 21 Haziran 1336/21 Haziran 1920, Nu: 3883.

102 **Takvim-i Vekayi**, 13 Haziran 1336/13 Haziran 1920, Nu: 3878.

103 **Takvim-i Vekayi**, 17 Temmuz 1336/17 Temmuz 1920, Nu: 3905.

104 Akşin, **a.g.e.**, s. 447.

II. Bölüm

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nce Kuvâ-yı Milliyecilere Yöneltilen İthamlar*

A) İttihatçılık

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Kuvâ-yı Milliyecileri suçlayıcı ve halk nazarındaki itibarlarını zedeleyici faaliyetlerinden ilki, onları "*İttihatçılık*"la itham etmiş olmasıdır. Çünkü İttihatçılar; devleti gereksiz yere Birinci Cihan Harbi'ne sokmak ve milletin istikbaliyle oynamakla suçlanıyorlardı.[105] Zaten 1/2 Kasım 1918 tarihinde İttihat

---

* Bu bölüm Osman Akandere tarafından yazılan ve **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (ATAM)**, Cilt:24, Mart 2008, Sayı:70, s. 17-56 arasında yayınlanan "Damat Ferit Paşa Hükümetleri Döneminde Kuva-yı Milliye Hareketine Yönelik İthamlar" adlı makalenin yeniden gözden geçirilmiş halidir.

105 Meselâ Ali Kemal, "Kimi Aldatıyorlar" adlı makalesinde İttihatçıların Harbi Umumî'ye giriş noktasındaki tavırlarını şöyle dile getirmektedir: "…*Bu millet anlamadı, öğrenmedi mi ki ocak hin-i hacette her fırıldağa gelir, hatta ecnebi parmağıyla da döner, kalkar, yanar, tutuşur, ocağın kahramanları Enver, Talat, Cemal değil midir ki daha Harb-i Umumî zuhur eder etmez Almanya ile hafî bir muahede akd eylediler ve milleti, ikbalini, istikbalini düşünmeden, taşınmadan ecnebî bir devletin ihtirasına kurban ettiler*…" Bkz, **Peyam**, Ali Kemal, "Kimi Aldatıyorlar", 28 Eylül 1335/28 Eylül 1919, Nu: 297–55; İstanbul matbuatı yazarlarından bir kısmı, Bal-

ve Terakki'nin ileri gelenlerinin bir Alman denizaltısıyla gizlice İstanbul'dan ayrılmaları, "*İttihatçılık*" karşıtı propagandalara hız kazandırmıştı.[106] Bu propagandalar neticesinde de "*İttihatçı*" yakıştırması, Mütareke Dönemi'nin en ağır ithamı haline gelmişti.[107] Tam bu noktada; Kuvâ-yı Milliye'nin lider kadrosunu oluşturan şahsiyetlerden -başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere- bir kısmının evveliyatında İttihatçılarla bağlantısının olması, Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından büyük bir fırsat olarak telâkki edilmiş ve ittihatçılık yakıştırması ile halkın Kuvâ-yı Milliyecilere düşman olması sağlanmaya çalışılmış ve bu yönde büyük gayret sarf edilmiştir.

Mütareke Dönemi'nde gerek Sultan Vahdettin gerekse de Damat Ferit Paşa'nın bizzat kendisi ve hükümetinin üyeleri, işgallere karşı her fırsatta direnişi tavsiye eden ve bizzat direnişe geçen Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni İttihat ve Terakki'nin bir uzantısı olarak görmüşlerdir. Devletin başı olarak Sultan Vahdettin, Kuvâ-yı Milliye'ye "*her vesile*

---

kan Savaşı ile Birinci Cihan Harbi yıllarındaki olaylardan İttihatçıları sorumlu tutmuşlardır. Bkz, Reşat Öztürk, **İstanbul Basınında Edebiyatçıların Millî Mücadele'ye Bakışı**, yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara–1992, s. 104–105.

106 Bünyamin Kocaoğlu, **Mütarekede İttihatçılık, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması (1918–1920)**, Temel Yayınları, İstanbul–2006, s. 70–71.

107 Yahya Kemal, **Siyasî ve Edebî Portreler**, Üçüncü Basım, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul–1986, s. 87; Bu propagandalar neticesinde "*İttihatçılık öyle bir hale geldi ki artık İttihatçının babası evladından, kardeşi biraderinden, karısı kocasından utanmağa başladı*". Bkz, **Alemdar**, Refii Cevad, "Turancılar ve Türkler Amma Hakikî Türkler…", 20 Eylül 1335/20 Eylül 1919, Nu: 178–1578.

ile izhar-ı husumet eder ve Anadolu hareket-i milliyesine de bu gözle bakardı."[108] Vahdettin'e göre Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni oluşturanlar ve yönetenler, devleti lüzumsuz yere Harb-i Umumî'ye sokup halkı perişan eden İttihat ve Terakki yöneticilerinin yardakçıları değil bilakis "*aynı tarikin salikleri*"ydiler.[109] Nitekim Sultan Vahdettin'deki Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ne olan düşmanlığı Takvim-i Vekayi'de yayınlanan beyannamelerinden de rahatlıkla görebilmekteyiz.

Damat Ferit Paşa, 30 Temmuz 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliği memurlarından Hohler'e "*Komiteler gene dokuz başlı yılan kafalarını kaldırıyorlar ve kabinesi üyeleri ondan (Mustafa Kemal'den) çekilmek için emir alıyorlar*"[110] demiştir. Yine, Sivas Kongresi'nin toplandığı günlerde Tan gazetesi muhabirinin Damat Ferit Paşa'ya, Mustafa Kemal ve hareketinin mahiyeti hakkında yönelttiği suale, Paşa, Harekât-ı Milliye'nin askerî mahiyetinin olmadığını, millî bir esasa da dayanmayıp "*bir saman alevinden ve İttihat ve Terakki teşvikatından ibaret olduğu*"[111]

---

108 Halis Karaaslan, **Millî Mücadele Dönemi'nde İç İsyanların Çıkışında Dini Faaliyet ve Propagandanın Rolü**, yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir–1997, s. 202.

109 Karaaslan, **a.g.t.**, s. 202.

110 Jaeschke, **İngiliz Belgeleri**, s. 169.

111 **Alemdar**, 5 Eylül 1335/5 Eylül 1919, Nu: 164–1564; **Vakit**, 5 Eylül 1335/5 Eylül 1919, Nu: 664; Damat Ferit Paşa'nın bu demeci 17 Sebtembre 1919 tarihli "*Le Temps*" gazetesinde de çıkmıştır. Burada, "*Hareketin askerî hiçbir bünyesi yoktur ve millete dayanmamaktadır. Bunlar savaşta rütbe almış ve herhangi bir iş peşinde Anadolu'ya sığınmış subaylardır ve bir hareket yaratabilmek için çaba göstermektedirler. Hareket bir saman ateşidir, alevleri*

cevabını vermiştir. Bu beyanatlar Damat Ferit Paşa'nın Kuvâ-yı Milliye hakkındaki düşüncelerini ve dolayısıyla Hükümet'in Kuvâ-yı Milliye'yi nasıl algıladığını ortaya koyması bakımından büyük önemi haizdir. Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından Takvim-i Vekayi'de yayınlanan bir beyannamede de: "*Memleketimizde akl-ı selîm ve vicdan-ı nezih ashabından ziyade İstanbul'da hafiyyen ve Anadolu'da müsellehan Kuvâ-yı Milliye namıyla icrâ-yı faaliyet eden İttihat Komitesi'nin şemâtet ve tesvîlâtı saha-i siyasette daima bir zemîn-i iğfâl ve ihtiyâl bulmakta olduğu cihetle suret-i hakda görünen erbab-ı fesad, efkâr-ı umumiye-i milliyemize şu zaman-ı buhrânda icra-yı tesirden hâli kalmıyor*"[112] denilmekte ve bu beyannamede, İttihat ve Terakki'nin, dolayısıyla Millî Mücadele'nin faaliyetlerinin önüne geçilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. 22 Mayıs tarihli İstanbul Polis Genel Müdürlüğü'nden ve Genel Müdür Hasan Tahsin imzasıyla Adliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda da: Devlet'e harplerde feci bir yenilgi yaşatanların şimdi Devlet'in siyasi hayatını mahveden barış şartlarının galip devletler nezdinde kaldırılmasına, eğer bu mümkün olmazsa elden geldiği nispette hafifletilmesine çalışacakları yerde tam tersine zulüm ve isyanlarına günden güne hız verdiklerinden, milletin ve devletin selameti için çaba harcayan Hükümet'in de icraatlarının önüne geçtiklerinden

---

şimdiden sönmüştür… Bu hareket için Anadolu'da çok para harcanıyor; savaşta büyük servetler toplayan İttihat ve Terakki'nin parmağı vardır… Hareket tamamen ittihatçıdır…" denilmektedir. Bkz, Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919–1922,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara–1988, s. 85; Ayrıca bkz, Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, Cilt: 7, Sabah Kitapçılık, İstanbul–1997, s. 78–79.

112 **Takvim-i Vekayi**, 4 Ağustos 1336/4 Ağustos 1920, Nu: 3921.

bahsedilmekte ve bozulan sükûn ve asayişin tekrar yerine gelmesinin bu fesat ehlinin yargılanıp cezalandırılmasıyla mümkün olacağının altı çizilmektedir.[113] Yine Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Kuvâ-yı Milliye'yi nasıl algıladığı hakkında bilgi vermesi bakımından Cemal Karabekir'in hatıratında, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde Evkaf Nazırlığı yapmış olan Elmalılı Hamdi (Yazır)'ye atfedilen sözler ayrıca değer kazanmaktadır. Nitekim Cemal Karabekir, eski arkadaşı Elmalılı Hamdi'ye Kuvâ-yı Milliye cephesindeki hal ve vaziyeti anlatınca, Hamdi Bey: "*Azizim Cemal bu İttihatçı dolabıdır. Yine mevki sahibi olmak istiyorlar. Memleket halkı harplerden bıkmış usanmış, artık istirahat ve sükûnet istiyorlar, ne bahasına olursa olsun bunu istiyorlar. Halkın önüne düşen zabitan Ordu dağıldıktan sonra açığa çıkıp aç kalmaktan korkuyorlar. Bunun için kendilerine iş bulmak, memleketin kendilerine muhtaç olduğunu göstermek ve bu suretle geçinmek istiyorlar. Hükümet orduyu tamamıyla dağıtmalıdır. Memleketi, dâhili asayişi temin için yalnız Jandarma ve Polis kuvvetleri ile idare etmelidir. Biz bu kanaatteyiz. Bundan başka da selamet çaresi yoktur*"[114] diye cevap vermiştir. Elmalılı Hamdi Bey'in vermiş olduğu cevap, Mütareke Dönemi'ndeki Osmanlı Devleti'nin takip ettiği siyasetle aynı doğrultudadır. Nitekim Sultan Vahdettin, 15 Temmuz 1919'da The Morning Post gazetesi muhabirine verdiği demeçte: "*Milletimiz harbe girmekle büyük hata etti… Fakat memleketi harbe sürüklemeye hiç katıl-*

113 Midhat Sertoğlu, "Millî Mücadele'ye Yardım Ettikleri İçin Cezalandırılmak İstenenlere Dair Yayınlanmamış Belgeler", **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 2, Yıl: 14, Şubat–1978, s. 47.

114 Cemal Karabekir, **Maçka Silâhhanesi Hatıraları, İstiklal Harbi Kahramanları**, Yayına Hazırlayan: Aykut Kazancıgil, Nehir Yayınları, İstanbul–1991, s. 37–38.

mamış olan binlerce halkı cezalandırmak da elbette hatalıdır. Sevgili Babam Sultan Abdülmecid İngiltere'nin büyük dostu ve bu memleket ile Fransa'nın müttefiki idi. Ben daima İngiltere'ye hayranlık besledim ve daima İngiltere'ye dost bir siyasetin destekleyicisi oldum: Biz İngiliz milleti ile hükümetinin insaf ve insanlık duyguları ile adaleti temin için bize yardım edeceklerini ümit etmekteyiz…"[115] demiştir. Bu demeç Vahdettin'in, Devlet'in kurtuluşunun ancak ve ancak İngiltere ve diğer büyük devletlerle dostça ilişkiler içerisinde olmakla sağlanabileceğine inandığını göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki hareketin Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından kuşku ile izlenmeye başladığı bir dönemde Dâhiliye Nazırı olan Ali Kemal Bey, 26 Haziran 1919 tarihinde bütün vilayetlere gönderdiği beyannamesinde; bazı yerlerde ordu müfettişlerinin emriyle asker ve iane toplandığını, merkezden böyle bir emrin olmadığını ve bunu yapanların şiddetle cezalandırılacaklarını bildiriyor ve Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni de eski idareyi (İttihat ve Terakki) tekrar geri getirmek için oluşturulan bir yapı olarak tasvir ediyordu.[116] Ayrıca yine Dâhiliye Nazırı Ali Kemal imzalı bir tamimde de: "*…Ordu müfettişleri ve Kolordu Kumandanları, İttihad ve Terakki'nin kalıntısıdır. Seferberlik emri verirlerse ahali bunu icra etmesin*"[117] tarzında ifadeler yer almakta, bu durum; mevcut Hükümetin kendi emrinde olan ya da olması gereken askerî erkâna güvenilmediğinin de bir kanıtıdır. Buradan anlaşılan şudur ki; Hükümet, Ordu Müfettişleri ve Kolordu Kumandanlarının, İttihat ve Terakki idaresinin yeniden tesisi adına çalıştıklarına inanmaktadır.

115 Jaeschke, **İngiliz Belgeleri**, s. 5–6.

116 Cebesoy, **a.g.e.**, s. 98–101.

117 Kâzım Karabekir, **a.g.e.**, s. 63.

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde Şeyhülislamlık görevini ifa eden Mustafa Sabri de; Anadolu'daki Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni Osmanlı Devleti'ne "*kaldırılmış olan bir isyan bayrağı*" olarak görmekte ve Kuvâ-yı Milliyecileri İttihatçılıkla itham etmektedir. Anadolu'daki Millî Mücadele'yi "*Kuvâ-yı Milliye namı altında İttihat ve Terakki şekaveti*.."[118] olarak tanımlamaktadır. Mustafa Sabri, 21 Mayıs 1920'de Sultan Ahmet Camii'nde verdiği hutbede de Kuvâ-yı Milliye'yi İttihat ve Terakki namına hareket eden bir yapı olarak insanlara arz etmekte, Anadolu'da İttihat ve Terakki aleyhine bir bir kıyamların baş gösterdiğinden bahsetmekte ve halkın zihninde var olabilecek Kuvâ-yı Milliye'ye olan meylin önüne geçmeye çalışmaktadır.[119] Yine Hafız İsmail'in de Ayasofya Camii'nde Cuma günü verdiği vaazında İngiliz taraftarlığı yapması ve Loyd George'nin "*Biz Türklerle değil, İttihatçılarla harp ediyoruz*" dediğini nakletmesi ve Kuvâ-yı Milliye'nin tenkilinin devletin bekasının bir gereği olduğunu savunan açıklamalarda bulunması,[120] Hükümet'in Kuvâ-yı Milliye'yi İttihatçılıkla suçlamasında tesiri mutlak olan "*Camii*", "*Cuma Hutbesi*" ve "*din adamı*"ndan nasıl faydalandığını göstermesi bakımından da önemlidir. Zaten ileride detaylıca üzerinde durulacağı üzere Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde Şeyhülislamlık görevi yapan Dürrîzâde Abdullah Efendi'nin Kuvâ-

118 Mustafa Sabri Alemdar'da yayınlanan bu makalesinde ayrıca Kuvâ-yı Milliye'nin işgallere karşı direnişe geçmesini, "*nedir bu yedi düvele değil, yirmi yedi düvele meydan okuyan maskaralıklar*" diyerek eleştirmekte ve Kuvâ-yı Milliye'yi kabadayılıkla suçlamaktadır. Bkz, **Alemdar**, Mustafa Sabri, "Hurâfattan Hakikate", 21 Mart 1336/21 Mart 1920, Nu: 459–2759.

119 **Alemdar**, 22 Mayıs 1336/22 Mayıs 1920, Nu: 519–2819.

120 **Alemdar**, 27 Mart 1336/27 Mart 1920, Nu: 465–2765.

yı Milliye'yi "*din ü devlete*" isyan eden asilerden müteşekkil olan bir yapı olarak arz eden ve Kuvâ-yı Milliyecilerin yok edilmelerinin farz olduğunu belirten fetvâsı bir önceki cümlemizi teyit eder bir mahiyet taşımaktadır. Mustafa Sabri'nin Alemdar gazetesinde yayınlanan bir diğer makalesinde de; Mustafa Kemal Paşa Saltanat'ı kaldırarak kendi iktidarını kurmak isteyen bir kişi olarak gösterilmekte ve bu makalede de Millî Mücadele Hareketi, İttihat ve Terakki Komitesi'nin bir faaliyeti olarak değerlendirilmektedir.[121]

20 Eylül 1919 tarihinde Mehmet Vahdettin'in, İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesi üzerine halkın tedirgin olmamasını ve Yunanlara karşı silahla karşı konulmamasını öğütleyen beyannamesinin[122] ardından Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Sadaret'e sunduğu arizada: İzmir'in işgalinin halkta uyandırdığı heyecanın hedefinden saptırılmak istendiği ve bu suretle bazı kimselerin kendilerine çıkar elde etmek istedikleri, Hükümet'in takip ettiği doğru siyasetin bunlar eliyle berbat edilme riski taşıdığı ve bunu yapanların hayatlarının ihtilal ve şaibelerle dolu olduğu belirtilmekte ve vatanın zararını kendi zararı telakki eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın böyle bir duruma rıza göstermeyeceği vurgulanmaktadır.[123] Ayrıca, Hürriyet ve İtilaf Fırkası yetkilileri, Ali Rıza Paşa Kabinesi'ne verdikleri İkinci ve Üçüncü Muhtıralarında; Kuvâ-yı Milliye adı altında çıkarılan fitne ve fesadın İttihat ve Terakki teşvikatından ibaret olduğunu ve hüviyet ve mahiyetleri pek maruf olan bu şahsiyetlerin meydana getirdikleri bu isyanın hedeflerinden birisinin de Hürriyet ve İtilaf

121 **Alemdar**, Mustafa Sabri, "Makam-ı Hilafet ve Ankara Meclisi", 10 Şubat 1337/10 Şubat 1921, Nu: 870–3070.

122 **Takvim-i Vekayi**, 21 Eylül 1335/21 Eylül 1919, Nu: 3651; **Alemdar**, 21 Eylül 1335/21 Eylül 1919, Nu: 179–1579.

123 **Alemdar**, 23 Eylül 1335/23 Eylül 1919, Nu: 181–1581.

Fırkası olduğunu iddia etmektedirler.[124] Teali İslam Cemiyeti de yayınladığı Birinci Beyannamesi'nde; Anadolu halkına bir zamanlar ne kadar mesut bir hayat sürdüklerini fakat İttihat ve Terakki'nin ülkeye musallat olmasıyla birlikte halkın huzurunun bozulduğunu, Harb-i Umumî'den yenik ayrılıp Mütareke'nin imzasıyla birlikte İttihatçıların birer birer kaçtıklarını ve tekrar yönetimi ele geçirmek için gizliden gizliye çalıştıkları ifade edilmektedir. Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki hareket; İttihatçılıkla nitelendirildikten sonra memleketin binlerce evladı Enver, Talat, Cemal ve Mustafa Kemaller yüzünden telef olurken memleketin bu şakilerin vücudunun ortadan kaldırılması adına bir hareketi göze alamadığından bahsedilmektedir. Ayrıca beyannamede büyük devletlerin, "*Eğer Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye isyanını devam ettirir ve bastıramazsanız İstanbul'u da elinizden alacağız*"[125] diyerek, İstanbul Hükümeti üzerinde baskı oluşturduğu da altı çizilen bir başka hususu oluşturmaktadır. Teali İslam Cemiyeti tarafından Kuvâ-yı Milliye Hareketi, hükümet ile millet arasına sokulan bir fitne ve devlete, hârici düşmanların yapamayacağı fenalıkları yapan bir hareket olarak görülmektedir.[126]

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Kuvâ-yı Milliye'yi "*İttihatçılık*"la itham etmesine İstanbul basınından bazı gazetelerde büyük destek vermiş ve "*İttihatçılık*" suçlaması

---

124 İkinci Muhtıra için bkz, **Alemdar**, 26 Teşrin-i Evvel 1335/26 Ekim 1919, Nu: 314–2615; Üçüncü Muhtıra için bkz, **Alemdar**, 29 Teşrin-i Evvel 1335/29 Ekim 1919, Nu: 317–2618.

125 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler (Mütareke Dönemi)**, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İkinci Basım, İstanbul–2003, s. 386–390.

126 Teali İslam Cemiyeti'nin İkinci Beyannamesi için bkz, Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt: 2, s. 391–394.

adı altında büyük bir karalama kampanyasının içerisine girilmiştir.[127] Meselâ 6 Ekim 1919 tarihli Alemdar gazetesinde Refii Cevad imzalı "*Harekât-ı Milliye ve İttihat ve Terakki*" adlı makalede "*Bu günlerde İttihatçıların yüzünden neşeler saçılıyor. Kendilerini Harekât-ı Milliye ile alâkadar göstererek böbürleniyorlar. Bunda da bi't-tabi' bir maksad-ı mahsusaları var. Hâlbuki Harekât-ı Milliye'ye iştirak edenlerin yemin suretlerinden anlaşılıyor ki bu adamlar hiçbir fırkaya bahusus İttihat ve Terakki'ye temayül etmiyorlar. Bunun da derece-i sıhhatini bilmiyoruz. Fakat Harekât-ı Milliye bu şeklini iktisap eyledi ise, bunu hiç şüphesiz İttihat ve Terakki'ye temayül eylememesine atf etmek icap eder…*"[128] denilip, İttihatçılar ciddî şekilde eleştirilmekte ve

127 Şüphesiz burada zikredilmesi gereken başlıca gazeteler, **Alemdar, Peyam, Sabah, Türkçe İstanbul ve Peyam-ı Sabah**'tır.

128 Ayrıca bu makalede, "*Harekât-ı Milliye'nin Harekât-ı Milliye olması(nın) İttihat ve Terakki'ye karşı alacağı vaziyetle*" belli olacağı vurgulanmaktadır. Bkz, **Alemdar**, Refii Cevad, "Harekât-ı Milliye-İttihat ve Terakki", 6 Teşrin-i Evvel 1335/6 Ekim 1919, Nu: 295–2595; Refii Cevad'ın İttihatçılara düşmanlığı o derece idi ki, bir makalesinde, "*bizler için, Osmanlılar için, Türkler için, Şark için, Garb için velhasıl bütün dünya için bir tek bî-aman düşman vardır: İttihat ve Terakki! Başka düşman bilmiyoruz*" diyecek boyutlara varıyordu. Bkz, **Alemdar**, Refii Cevad, "Yeni Çevirme Hareketi", 25 Kanun-ı Evvel 1335/25 Aralık 1919, Nu: 374–2674; 2 Ağustos 1335 tarihli Mustafa Kemal ve Rauf Bey adlı makalede "*Bir aralık bir şayia daha çıktı. Mustafa Kemal Paşa Azerbaycan'da bulunan Enver'le teşrik-i mesai eylemiş. Bizim teşehhüt miktarı gördüğümüz Kemal Paşa ciddî bir askere benziyordu. ...Evvelce de işitmiş idik ki Harbi Umumî esnasında Mustafa Kemal Paşa kasabaca yaptırmak istediği harekât yüzünden Enver'le de geçinememiş, onunla da arası açılmış. Onun memlekete ettiği fenalığı, dünyada bir çocuk bile takdir eder*". Bkz, **Alemdar**, Refii Cevad, "Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey", 2 Ağustos 1335/2 Ağustos 1919, Nu: 130–1530.

Harekât-ı Milliye de İttihatçı tezgâhına gelinmemesi noktasında uyarılmaktadır. Refii Cevad bir diğer makalesinde de, "*Harekât-ı Milliye'de İttihatçı dolabı görmek istemeyiz*"[129] demekte ve yine İttihatçılara çatmaktadır. Bir makalesinde de; İttihatçıların veremden daha tehlikeli olduğu ve veremden evvel İttihat ve Terakki çetesinin önüne geçilmesi gerektiği üzerinde durmakta ve "*…memlekette bir veremle mücadele heyeti yerine İttihat ve Terakki ile mücadele heyeti teşekkül etse ve her şeyden evvel bu derd-i müdhişin önüne geçmiş olsa elbette daha iyi olur*"[130] demektedir. Bir

129 **Alemdar**, Refii Cevad, "Ha Şöyle Biraz Yola Gelin", 1 Teşrin-i Sani 1335/1 Kasım 1919, Nu: 320–2621; Bir diğer makalede ise, "*Teşkilât-ı Milliye'de gayr-ı meşrû' bir şeyin mevcut olmadığı hususunda teminât*" verildiğinden bahsetmekte, kendisinin telkinlerinin yankısı sonucu böyle bir gelişmenin olduğu üzerinde durmakta ve böyle bir tavır alınmasının gerekliliği üzerinde daha önceden defaatle durduğundan bahsetmektedir. Yine "*bi'l-farz Harekât-ı Milliye namına falan veya falan şahsiyetlerin şu ve şu fenalığı yaptıklarını yazdık*" diyerek yukarıdaki cümlemizi teyit etmektedir. Bkz, **Alemdar**, Refii Cevad, "Akılsız Dostlar", 9 Teşrin-i Sani 1335/9 Kasım 1919, Nu: 329–2629; Refii Cevad bir diğer makalesinde de, Kuvâ-yı Milliye'nin dürüst şahsiyetlerin öne düşerek gerçekleştirdiği bir hareket olduğuna inandığını fakat bazı İttihatçıların, hareketi, millî olmaktan çıkarıp yeniden İttihat ve Terakki'nin dirilmesi için bir vasıta olarak gördüğünü ve bazı İttihatçılığı ile tanınmış gazetelerin de Harekât-ı Milliye'yi desteklemesinin halkta Harekât-ı Milliye'ye karşı olumsuz intiba uyandırdığını belirtmekte ve kendisini İttihat ve Terakki'ye muhalif fakat Harekât-ı Milliye'ye taraftar bir şahsiyet olarak niteledikten sonra İttihat ve Terakki oyununa gelinmemesi noktasında Mustafa Kemal Paşa'yı uyarmaktadır. Bkz, **Alemdar**, Refii Cevad, "Manastır, Selanik, Sivas, Ankara…" 28 Teşrin-i Evvel 1335/28 Ekim 1919, Nu: 316–2617.

130 **Alemdar**, Refii Cevad, "Veremden Evvel Çete İle Mücadele", 11 Ağustos 1335/11 Ağustos 1919, Nu: 139–1539.

yazısında da, "*Bu toprak yaşayacaktır, yaşamaya layıktır*" fakat "*İttihat ve Terakki eli ona şifa vermez, veremez. Çünkü nalbanttan dişçi, demirciden saatçi olamaz*"[131] demektedir.

Refii Cevad'a göre: "*Mustafa Kemal Paşa İttihatçı değildir. Fakat Harekât-ı Milliye'ye sokulan şahsiyetlerin ekseriyet-i azîmesi ittihatçıdır*."[132] Yine Refii Cevad, Harekât-ı Milliye içerisindeki İttihatçıların halka yaptıkları zulümden Mustafa Kemal Paşa'nın malumatı olmadığını zannettiklerini, Mustafa Kemal Paşa gibi makul bir adamın deliler arasında olmasının delilerin ekmeğine yağ sürdüğünü ve Mustafa Kemal Paşa'yı delilerin arasına yakışmayacak bir zihniyette gördüklerini ifade etmektedir.[133] Refii Cevad, daha sonra ilerleyen günlerde üslubunu değiştirecek ve Harekât-ı Milliye'yi direkt olarak İttihat ve Terakki teşvikatından ibaret sayacaktır. Nitekim "*Mustafa Kemal Paşa'nın Nutku*" isimli makalesinde, "*Mustafa Kemal Paşa, ilk defa Teşkilat-ı Milliye'ye taraftar olduğu zaman biz bundan memleketin istifade edebileceğini ümid ediyorduk. Ve Teşkilat-ı Milliye'nin, sırf millî bir teşkilat olacağını zannediyorduk. Tamamen aksi çıktı. Yavaş yavaş gördük*

---

131 **Alemdar**, Refii Cevad, "Amerika Mandater Olacaksa…", 18 Ağustos 1335/18 Ağustos 1919, Nu: 146–1546.

132 Bu makalede İttihatçılığın şekli üzerinde de durulmakta ve "*İttihatçılık denilen şeyin temessül etmiş bir şekli yoktur. İttihatçılar hareketleriyle kendilerini belli ederler. Meselâ öperken hart! diye ısırırlar. Okşarken çimdiklerler. Hapis ederler, işkence ederler. Sonra asarlar. Yakarlar. Öldürürler. Sokakta saklanarak dan diye vururlar. Soyarlar, kanını emerler, parasını alırlar. İlââhiri…*" denilmektedir. Bkz, **Alemdar**, Refii Cevad, "Yine Sivas Telgrafı", 27 Teşrin-i Evvel 1335/27 Ekim 1919, Nu: 315–2616.

133 **Alemdar**, Refii Cevad, "Deliler", 26 Teşrin-i Evvel 1335/26 Ekim 1919, Nu: 314–2615.

ki Teşkilat-ı Milliye'de at oynatanlar hep İttihatçılar oldu. Vaktiyle işkencecilik, sopacılık edenler Teşkilat-ı Milliye'de birer kahraman kesildiler…"[134] demekte ve bu ve bundan sonraki yazılarında da Kuvâ-yı Milliye'yi tamamen İttihatçıların direktifleri ile hareket eden bir teşkilat olarak itham etmektedir. Muhalif basına göre Millî Mücadele Hareketi; "*İttihat ve Terakki'yi başka erkânıyla mevki'-i iktidara getirmek için bir dolap idi. Bir dolap ki bu millet, bu memleket için yeniden birçok musibetlere badi olabilirdi. Fakat hiçbir hayra vesile olamazdı*."[135] İttihat ve Terakki, Kuvâ-yı Milliye kisvesine bürünmüş bir hareket olarak görülmekte ve

---

134 Makalede Mustafa Kemal Paşa ile ilgili devamla, "*Mustafa Kemal Paşa, gayesini, hedefini tayin etmeden evvel, şöyle muhitine bir göz gezdirseydi prensip esasları üzerinde muarız bulunduğu Ferit Paşa Hükümeti'nden evvel tehcircilerle, taktilcilerle; kısaca söyleyelim İttihatçılarla omuz omuza, yan yana durduğunu görürdü*" denilmektedir. Bkz, **Alemdar**, Refii Cevad, "Mustafa Kemal Paşa'nın Nutku", 12 Kanun-ı Sani 1336/12 Ocak 1920, Nu: 392–2692.

135 **Peyam**, Ali Kemal, "Kuvâ-yı Milliye Ne İdi? Ne Yaptı?", 24 Kanun-ı Evvel 1335/24 Aralık 1919, Nu: 344–142; Yahya Kemal, Ali Kemal hakkında şunları söylemektedir: "*Yazılarını takip ediyordum. O günlerin en zehirli ithamı İttihatçı ithamı idi; ortalığı fazla itham edebilmek için "İttihatçı" sıfatını herkese yapıştırıyordu. Bir satırında da "Türk Milleti İttihatçıdır!" diyordu*". Bkz, Yahya Kemal, **a.g.e.**, s. 86–87; Nitekim Ali Kemal'in İttihatçılara olan kini hiçbir zaman azalmamış aksine her geçen gün biraz daha kuvvetlenmiştir. Millî Mücadele Hareketi'ni de İttihatçıların uzantısı olarak gördüğü için bir türlü kabullenememiştir. Bkz, Osman Özsoy, **Gazetecinin İnfazı**, Timaş Yayınları, İstanbul–1997, s. 141; Refii Cevad imzalı bir makalede de şöyle denilmektedir: "*Peyam-ı Sabahçı (Ali Kemal Bey) ile Kuvâ-yı Milliye arasında şiddetli bir açıklık olmak lazımdı. Çünkü Peyamcı, olanca kuvvetiyle Kuvâ-yı Milliye aleyhine yürüyordu*." Bkz, **Alemdar**, Refii Cevad, "Akılsız Dostlar", 9 Teşrin-i Sani 1335/9 Kasım 1919, Nu: 329–2629.

"*…bu kisvenin altından Talat ile Enver'in şahsiyeti çıkarsa buna hayret etmeyiniz*"[136] denilmektedir; hatta önceden Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına karşı makalelerinde hüsnü zan beslediğini gördüğümüz Refii Cevad, daha sonra İttihatçılıkları ile ünlü kişilerin Kuvâ-yı Milliye'nin içerisinde olması ve önemli mevkilerde bulunmaları gibi sebeplerden, Mustafa Kemal Paşa'ya, dolayısıyla Kuvâ-yı Milliye'ye bakışını değiştirmiş, Mustafa Kemal Paşa ve Kuvâ-yı Milliye ileri gelenlerine ağır hakaretlerde bulunmuştur.[137] Refii Cevad, 25 Şubat 1920 tarihli bir diğer makalesinde, "*Bu güne gelinceye kadar memleket düşmanları olan İttihat ve Terakki'ye, vatanımızı mahveden Almanlara, nihayet zavallı Anadolu'nun kurrâ ve kasabâtını haraca bağlayan yeni İttihatçılara müzaheret eden ve meşrutiyet düşmanı, tabiilik düşmanı, padişah düşmanı olan bu adamlar ile beraber yürümenin artık kabil olamayacağı tamamen tahakkuk etmiştir*"[138] demektedir. Refii Cevad, Kuvâ-yı Milliye vücut

---

136 **Alemdar** Refii Cevad, "Talat ve Enver Paşa Hazeratı", 30 Teşrin-i Sani 1336/30 Kasım 1920; Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt: 2, s. 293.

137 "*Ocak, Mustafa Kemal Paşası, Rauf Bey'i, bilmem hangi ağası ile yine bu millet-i mazlumeye musallat olmuştu. Yine cellâtları; kasabaları haraca kesiyor ve yine Anadolu'nun son kalan birkaç damla kanı bu sülükler emiyorlardı*". Bkz, **Alemdar**, Refii Cevad, "Kuvâ-yı Gayr-ı Milliye Suya Düşdükten Sonra", 2 Mayıs 1336/2 Mayıs 1920, Nu: 496–2806.

138 İntihabat neticesinde İttihatçı kökenli Kuvâ-yı Milliyecilerin meclise girişi üzerine yazılan bu makalede yukarıda da bahsedildiği gibi İttihatçılar eleştirildikten sonra "*Kuru kuruya İrade-i Milliye demekle milletin iradesi murad edilmez*" denilmektedir. Bkz, **Alemdar**, Refii Cevad, "Bu da Ne Demek?", 25 Şubat 1336/25 Şubat 1920, Nu: 435–2735; Refii Cevad, Kuvâ-yı Milliye mensuplarına yönelttiği eleştirilerin şiddetini her geçen gün biraz daha

bulduğu demlerde halkın körü körüne bu harekete taraftar olduğunu ve İttihat ve Terakki yadigârlarının da tecrübeli bir tilki gibi efkâr-ı umumiyeyi, arzu ettikleri yöne kolayca çektiklerini iddia etmektedir.[139] O'na göre: Harekât-ı Milliye, "*ne Harekât-ı Milliye ne de Harekât-ı Diniye idi. Doğrudan doğruya mevki'-i iktidarda bulunan İttihatçıların bir dolabı idi*"[140] ve dolayısıyla Kuvâ-yı Milliye, bütün zehrini İttihat ve Terakki'den almaktaydı. Bu yüzden bu hareketin adı Kuvâ-yı Milliye olamazdı. Olsa olsa ancak Kuvâ-yı İttihadiye olabilirdi.[141]

---

arttırmıştır. "Yaşasın(!) Kuvâ-yı Milliye" başlıklı makalesinde, "*Bu millet Kuvâ-yı Milliye'nin faaliyet-i milliye namıyla yediği herzenin tarihini takvimden koparıp saklamalı ve her İttihatçının suratına tükürdükten sonra o takvimden kopardığı yaprağı onun alnına yapıştırmalıdır*" demektedir. Bkz, **Alemdar**, Refii Cevad, "Yaşasın(!) Kuvâ-yı Milliye", 17 Mart 1336/17 Mart 1920, Nu: 455–2755.

139 "*Milletin sinesinden çıkan Kuvâ-yı Milliye hangi hukuk-ı milliyeyi müdafaa edecekti? Gayesi ne idi? Nasıl ellerde idi? O gaye, hakiki bir hedef, hakiki bir gaye mi idi? Bu düşünülmedi. Kuvâ-yı Milliye oldukça taraftar peyda etti. Bu körü körüne taraftarlığın milleti nasıl çıkmaz bir köprüye sapladığını da gördük*". Bkz, **Alemdar**, Refii Cevad, "İctihad Tebdilinde Kolaylık…", 3 Nisan 1336/3 Nisan 1920, Nu: 472–2772; Ali Kemal bir makalesinde "*Yansın o gönül ateşe bu hale ki yanmaz / Kör olsun o gözler ki bu dem kanâ boyanmaz*" dedikten sonra İttihatçıların saltanatı on iki senedir ellerinde bulundurduklarını ve devleti acı olaylardan olaylara sürüklediklerini iddia etmektedir. Bkz, **Peyam-ı Sabah**, Ali Kemal, "Lanet! Lanet! Lanet!", 15 Mayıs 1336/15 Mayıs 1920, Nu: 527/10957.

140 **Alemdar**, Refii Cevad, "Ne İstiyorlar?", 27 Eylül 1335/27 Eylül 1919, Nu: 185–1585.

141 **Alemdar**, Refii Cevad, "Hal ve Mevki", 4 Mart 1336/4 Mart 1920, Nu: 443–2743; Millî Mücadele'ye muhalif bir yazar olan Ömer Kazım'ın 1921 yılında Paris'te basılan "*L'Aventure Kémaliste*"

Muhalif basında; Millî Mücadele'nin başlamasında önemli bir yeri olan İzmir'in işgal edilmesi dikkatlere sunulmakta ve İzmir'i kurtaracak olanların Sivas, Ankara ve Trabzon'da toplanmak yerine Aydın, Nazilli ve Akhisar gibi yerlerde toplanmaları gerektiği vurgulanmakta, Kuvâ-yı Milliye İttihatçı bir hareket olarak nitelendirilmektedir.[142] Mustafa Kemal Paşa da, Padişahın ve hükümetin onayını almadan ve siyasetine kulak vermeden, işgalle birlikte derhal kurulan Reddi İlhak heyetleri ile hakikatte ise İttihat ve Terakki ile yazışmalara geçerek, ordular ve müdafaalar hazırlamağa girişmek ve bu suretle ülkenin büyük devletlerin hışmına uğramasında etkin rol oynamakla itham ediliyordu.[143] Yine, Kuvâ-yı Milliye'nin bir "*kuru gürültü*"den ibaret olduğu belirtildikten sonra, gerek İzmir felaketi ve gerekse Anadolu'nun sükûnu için bu kuvvetler-

---

adlı eserinde "*Mustafa Kemal ve arkadaşları "İttihatçı olmakla suçlandıktan sonra, kurduğu hükümetin (Ankara Hükümeti) de bir İttihat ve Terakki Hükümeti olduğunu ve tıpkı 1914'de olduğu gibi Alman emperyalizminin hizmetinde olduğunu, hatta bu hükümetin fazladan Bolşeviklerle de işbirliği yaptığı için Anadolu halkına Batı Medeniyetinin kapılarını kapattığını ve zavallı Türk Milleti'ne çok büyük kötülük ettiği*" iddia edilmektedir. Bkz, Durmuş Yılmaz, "Bir Millî Mücadele Muhalifi, Ömer Kazım ve İki Kitabı", **Selçuk Üniversitesi Ata Dergisi**, Sayı: 4, Konya–1993, s. 142.

142 **Alemdar**, Oğuz Tekin, "Harekât-ı Milliye ve İttihatçılar", 8 Teşrin-i Sani 1335/8 Kasım 1919, Nu: 327–2628.

143 **Peyam-ı Sabah**, Ali Kemal, "Her Hakikati Bilmeliyiz", 21 Mayıs 1336/21 Mayıs 1920, Nu: 533/10963; Yine Ali Kemal, "*Zavallı Anadolu*" adlı makalesinde Kuvâ-yı Milliye'ye katılanlar hakkında "*…denize düşen, İttihat ve Terakki, Kuvâ-yı Milliye yılanına sarıldı*" demektedir. Bkz, **Peyam-ı Sabah**, Ali Kemal, "Zavallı Anadolu", 18 Nisan 1336/18 Nisan 1920, Nu: 500/10930.

den bir hayır umsaydık, Kuvâ-yı Milliye'ye derhal iltihak etmeyi bir vazife-i vataniye bilirdik, denilmektedir.[144]

İstanbul basınının mühim simalarından Refik Halit (Karay) Bey de, İttihatçılarla ilgili bir makalesinde: "*Talatlardan yaka silktim, soysuz attan ben küheylan beklemem, Enverlere lanet olsun, madrabazdan kahramanlık istemem; Cemallerden gözüm yıldı, sehpaları, cellâtları özlemem. Benim ismim mesnet için merdivendir sanmayın, açılacak kasalara maymuncukluk edemem, her teklife aptal gibi tuzu benden diyemem. Türediler ko, aksınlar üzerimden sel gibi: Ne şehrimde yerleşsinler, ne bahçemde ziftlensinler, ne içimde köklensinler… Her tarafta veba çıksın, tufan aksın, yangın geçsin, razıyım; İttihadı istemem; bu tavafta delilimi bezirgândan beklemem. Ey Allah'ım, sen büyüksün! Bunca dolu ovalarda ayrık otu bitmesin. Sivas'ımın bağlarına Floksera girmesin, melek huylu insanlarıma iblis eli değmesin, kuzularım kurt ardında yamaçlarda gezmesin...*"[145] diyerek,

144 **Peyam**, Ali Kemal, Vahdet-i Milliye Lazımdır ve Mümkündür, Fakat…", 23 Kanun-ı Evvel 1335/23 Aralık 1919, Nu: 383–141; Ali Kemal, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nin güya İzmir'in Yunanistan'a verildiği ve Şarkî Anadolu'nun da Ermenilere vaat edildiği için direnişe geçtiğini iddia ettiklerini fakat İzmir'i kurtarmak için hiçbir gayret sarf etmediklerini iddia etmektedir. Dahası giriştikleri faaliyetin büyük devletleri aleyhimize harekete geçirmekten başka bir işe yaramadığını söylemektedir. Bkz, **Peyam**, Ali Kemal, "Kimi Aldatıyorlar?", 28 Eylül 1335/28 Eylül 1919, Nu: 297–55.

145 **Alemdar**, Kirpi (Refik Halit), "Anadolu Diyor ki", 8 Teşrin-i Sani 1335/8 Kasım 1919, Nu: 327–2628; Yine Refik Halit, "İttihatçı Diyor ki" adlı makalesinde İttihatçıların ağzıyla "- *Ben İttihatçı değilim… —Ne kimseden utanırız, ne Allah'tan korkarız. On senedir böyle yaptık*" demekte ve İttihatçılarla alay etmektedir. Bkz, **Alemdar**, Kirpi (Refik Halit), "İttihatçı Diyor ki", 30 Teşrin-i Sani 1335/30 Kasım 1919, Nu: 349–2649; İttihatçılıkla ilgili bir diğer makalesinde de, "…*Enver gitmiş sanılıyor fakat kâin yerinde du-*

İttihatçılar hususunda tavrını net olarak ortaya koymuştur. Refik Halit bir makalesinde de: "*İttihat sürüsünden yeni çobanbaşı, millet paşası mı sizi seçip ayırdı*"[146] demekte ve burada direkt olarak Mustafa Kemal Paşa'yı hedef almaktadır. Mustafa Kemal Paşa ve Kuvâ-yı Milliyeciler, şöhret, hırs ve menfaat peşinde koşan, memleketin ve onun zavallı halkının geleceğini hiç düşünmeyip ateşe atan, çeteler kurmak suretiyle halkın var olan huzurunu bozup, damatlar asan ve Padişahlar süren nüfuzlu kimselerin kalıntıları olarak görülmektedir.[147] Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde

---

ruyor. Talat güya kaçtı. Fakat sanki başucumuzda bekliyor. Cemal meydanda yok. Fakat farzet ki koynumuzda saklı. ...Lenin'in yerine Grinin Cemal'in yerine Kemal. Avrupa ettiğini bulsun" denilmektedir. Bkz, **Alemdar**, Aydede (Refik Halit), "Lenin Yerine Grinin", 3 Kanun-ı Sani 1336/3 Ocak 1920, 383–2683.

146 **Alemdar**, Aydede (Refik Halit), "Topuna Hoş Amedi", 2 Şubat 1336/2 Şubat 1920, Nu: 412–2712; Meclis-i Mebusan seçimlerinde Kuvâ-yı Milliyecilerden de birçok kimse mebus seçilmişti. Mustafa Kemal Paşa da Erzurum mebusu seçilmiş fakat İstanbul'a gitmemişti. Bu durum dönemin basını tarafından ciddî şekilde eleştirilmiştir. Mebus seçilen kimselerin birçoğunun da önceden İttihat ve Terakki ile ilişkilerinin olması basın tarafından büyük hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Nitekim Refik Halit, "Hata Ettik Hata!" adlı makalesinde seçimleri ve seçilenleri alaylı bir dille eleştirmekte ve "*Hâşâ, kusur ettik, aleyhinizde bulunduk, afv ediniz… Kim demiş ki intihabınızda cebr vardır? Tıpkı Harb-i Umumi'ye girdiğimiz gibi bu intihabata da bile bile, isteye isteye, seve seve girdik; kim demiş ki içinizde dağa adam kaldıran vardır, yalandır!... Kim demiş ki harpte para kazanmışsınız, tezvirdir! Kim demiş ki İttihat ve Terakki'ye müntesipsiniz, kezb-i sarihtir. Kim demiş ki Talat'la istişare edersiniz, mahz-ı fesaddır!*" demektedir. Bkz, **Alemdar**, Aydede (Refik Halit), "Hata Ettik Hata!", 3 Şubat 1336/3 Şubat 1920, Nu: 413–2713.

147 **Alemdar**, Refik Halit, "Bunlar Onlar Değil mi?", 16 Kanun-ı Sani 1336/16 Ocak 1920, Nu: 397–2697; **Peyam-ı Sabah**, Ali Kemal, "Mustafa Kemal'in Maskaralıkları", 7 Mayıs 1336/7 Mayıs 1920, Nu: 519/10949; Ali Kemal, Mustafa Kemal Paşa'yı eleştiren bir

nazırlık görevi de îfa etmiş olan Ali Kemal Bey ise bir makalesinde, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kısmen kendi şecaatleri kısmen de İttihat ve Terakki sayesinde Harb-i Umumî'de büyük bir kahraman mertebesine yükseldiklerini, harp bitince hükümetten uzak kaldıkları için sıkıntıdan sıkıntıya tutuldukları ve nihayet İzmir'in işgalini müteakip Anadolu'yu altüst etmek, hükümeti devirmek ve memleketin idaresini ele geçirmek için derhal faaliyete geçtiklerini, ikbal ve mevki hırsı için Anadolu'yu kana buladıklarını iddia etmektedir.[148] Refik Halit'in diğer bir makalesinde ise Millî Mücadele Hareketi tamamen bir İttihat ve Terakki tertibatı olarak lanse edilip, "*Bu gün Anadolu'yu kaplayan Harekât-ı Milliye ve memleketi istila eden İttihatçı faaliyeti işte bana bu otu hatırlatıyor, şimdiye kadar otu daima nazik bir elle tutup koparmağa kalktık, hem ellerimizi daladı, hem de daha kuvvetle fışkırıp her tarafı kapladı; bir türlü kazmanın ucunu köküne daldırmak müyesser olamadı*"[149] denilmekte ve "*İttihat ve Terakki ısırganını kökünden ko-*

---

diğer makalesinde, "*Mustafa Kemal'in hırsından, ihtirasından, zevkinden başka düşünce bilmez Selanik yadigârı olduğunu öğrenmeyen kalmadı. Cephelerde hizmetler arttıkça Pera Palas gibi sefahathanelerde zevklerini, debdebelerini arttıran bu gibi kahramanları Harb-i Umumî'de mebhut, medhuş izledik durduk. Bu derece kendini düşünen, nesebinden uzak bir adamın Anadolu Türkü ile ne münasebeti olabilir*" demektedir. Bkz, **Peyam-ı Sabah**, Ali Kemal, "Sergerdelerin Milliyetleri", 13 Nisan 1336/13 Nisan 1920, Nu: 495–10925.

148 Bu makalede ayrıca, Talat Paşa'nın, Enver Paşa ile aralarındaki siyasi rekabetten dolayı Mustafa Kemal Paşa'yı kullandığı iddia edilmektedir. **Peyam**, Ali Kemal, "Harekât-ı Milliye'nin İç Yüzü", 14 Teşrin-i Sani 1335/14 Ekim 1919, Nu: Nu: 344–102.

149 **Alemdar**, Refik Halit, "Isırgan Otu", 2 Nisan 1336/2 Nisan 1920, Nu: 471–2771.

parmak, kazmayı taa içine daldırma"nın[150] ve yok edilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Basında yer alan bir diğer makalede de, Anadolu'daki mezalimin önüne geçilmez ve Kuvâ-yı Milliye haydutları ortadan kaldırılmazsa, Kuvâ-yı Milliye kisvesi içinde Enverlere bedel Mustafa Kemallerin, İttihat ve Terakki'nin o Ortaçağ göçebe vahşiliğiyle memleketi kana buladığı gibi memleketin Mustafa Kemaller eliyle kana bulanacağı, bunun önüne geçilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır.[151]

Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun temini için tek çıkar yolun, Mütareke ahkâmının uygulanması ve İngiltere ile beraber yürümek olduğuna inanan gerek Damat Ferit Paşa Hükümeti gerekse de Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni destekleyen gazeteler; inandıkları yolda başarılı bir siyaset takip edememelerinin nedenini, ülkeyi on yıldır yöneten ve halkı perişan eden İttihat ve Terakki'nin hala ülkenin yarını ile uğraşmasına ve bütün çabalara rağmen İttihat ve Terakki'nin önüne geçilemeyişine bağlamaktadırlar.[152]

"*İttihatçılık*" suçlamalarında ilginç bir nokta ise İtilaf Devletlerinin de, Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni, ittihatçıların bir uzantısı olarak görmesidir. Meselâ İngilizler, Millî Mü-

---

150 "*İttihat ve Terakki ısırganının yapraklarını koparmak değil kökünü kazımak lazımdır.*" Bkz, **Alemdar**, Refik Halit, "Isırgan Otu", 2 Nisan 1336/2 Nisan 1920, Nu: 471–2771.

151 **Peyam-ı Sabah**, Ali Kemal, "Sözle Müdafaa", 26 Mayıs 1336/26 Mayıs 1920, Nu: 538–10968.

152 Refik Halit, gelen hükümetlerden hiçbirisinin İttihatçılara, sizin bu memleketin mukadderatıyla oynamaya hakkınız yok diyemediğini ve İttihatçıların üzerine yeterince gidilmediğini söylemektedir. Bkz, **Alemdar**, Refik Halit, "Yeni Muhtıra Münasebetiyle", 9 Kanun-ı Sani 1336/9 Ocak 1920, Nu: 389–2689.

cadele Hareketi'ni "*İttihatçı*" bir hareket kabul edip, Mustafa Kemal Paşa'yı da "*İttihatçı fikirlerini*" benimseyen biri olarak görmekteydiler. İttihatçıların da Mustafa Kemal Paşa ile işbirliği içerisinde olduğuna inanıyorlardı.[153] İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe: "*...millî hareketin yayılması haydutluğa taze şiddet vermiştir, bir Haçlılar Seferi için toplanan kuvvetler tahsisan Türk bağımsızlığının savunulması içindir... Mustafa Kemal Paşa ve onunla birleşenler... Nüfuzlarını mahallî memurlara zorla kabul ettirmektedirler... Hareket kendiliğinden olma değil... Ama İttihat ve Terakki Komitesi'nin liderlerinin teşvikiyle, hâlâ mevcut teşkilatın da yardımı ile bir lâzıme gibi meydana gelmiş görünmektedir*"[154] diyerek, millî hareketi İttihat ve Terakki taraftarlarının eseri olarak belirtmektedir. Yine, General Milne, 2 Ağustos 1919'da, Mustafa Kemal Paşa'ya Damat Ferit Paşa Hükümeti'nce bir şey yapılamayıp tevkif edilemediğinden yakınmıştır. Amiral Calthorpe da, İttihatçı olarak gördüğü Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına karşı şiddetle hareket edilmesini Damat Ferit Paşa'dan istemiştir.[155] Amiral de Robeck, Lord

153 Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da (1919–1921)**, Cilt: I, İkinci Basım, Kent Basımevi, İstanbul–1981, s. 37.

154 Ayrıca Calthorpe'un 27. 7. 1919 tarihli raporunda: "*Bunlar filvaki İttihat ve Terakki'yi tamamen ve canlı bir şekilde diriltmişlerdir*" denilmektedir. Bkz, Jaeschke, **İngiliz Belgeleri**, s. 168–169 ve 16 No'lu Dipnot; Mataine gazetesinin 27 Aralık 1919 tarihli nüshasında da Mustafa Kemal Paşa'nın başını çektiği hareketin fikrî ve ruhunun Enver Paşa'ya ait olduğu belirtilmektedir. Bkz, Osman Demirbaş, **İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Millî Mücadele**, yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul–1999, s. 128.

155 Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da**, s. 39; Calthorpe bir raporunda, "*Sivas ve Konya vilayetlerinde eşkıyalardan silahlı mukavemet*

Curzon'a gönderdiği bir raporunda "*İttihatçıların evladı olan Mustafa Kemal ile müzakere ümitsizdir*"[156] demektedir. Belçika'nın İstanbul temsilciliğini yapan S. Marghetitch'in, Dışişleri Bakanı Paul Hyman'a gönderdiği 20 Kasım 1919 tarihli raporunda da; Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey gibi ileri gelen İttihatçıların gayretleri ile "*millî çeteler*"in oluşturulduğundan, bazı güçlüklerin İttihat ve Terakki sayesinde üstesinden gelindiğinden ve İttihat ve Terakki ile millî çetelerin tek bir teşkilat olarak gösterilmesi ile oldukça tesirli bir idare tesis edildiğinden ve Türk halkının sadece millî güçler tarafından temsil edilebileceğine inandırıldığından bahsedilmektedir.[157] Yine Le Temps gazetesinin İstanbul muhabiri, gazetesine gönderdiği mektubunda "*Selanik'te doğan Mustafa Kemal, Talat ve Enver'in en eski arkadaşlarındandır ve politika arkadaşları ön plana geçerken kendisi şimdiye kadar sivrilememiş, ihtiras sahibi biridir… Enver'in hasmı olduğu söyleniyorsa da İttihatçıdır ve onun ismi altında İttihat ve Terakki Partisi ülkenin idaresini ele geçirmeye çalışmaktadır*"[158] demekte ve Fransız

---

kuvvetleri teşkiline başlanıldığı, müttefiklerin menfaatlerine aykırı hareketlerde bulunmak gayesiyle ciddî bir faaliyet mevcut olduğu alınan raporlardan anlaşılmıştır. Bu hareket İttihat ve Terakki ajanları tarafından idare edilmektedir. Halka ve ilgililere Osmanlı Hükümeti'nden ayrı olarak çalışması ilan ve tavsiye olunmaktadır. Bütün bunların başlıca teşvikçileri Sivas'ta Mustafa Kemal, Konya'da Cemal Paşa'lardır" denilmektedir. Bkz, Bayar, **a.g.e.**, Cilt: 7, s. 73–75.

156 Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, s. 64; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Cilt: II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara–1994, s. 113.

157 Zeynep Kerman, **Belçika Temsilciliği Vesikalarına Göre Millî Mücadele**, Dergâh Yayınları, İstanbul–1982, s. 13.

158 Akyüz, **a.g.e.**, s. 86.

kamuoyuna Mustafa Kemal ve hareketini İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı ele geçirmek maksadıyla çırpınışları olarak tanıtmaktadır.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları; Damat Ferit Paşa Hükümetleri, hükümet yâranı basın ve İtilaf Devletleri tarafından kati surette tasfiye edilmesi gereken "*İttihatçı kalıntıları*" olarak görülmektedir. Hatta bu mücadelenin İttihatçıların bir tertibi olduğunu düşünmektedirler.[159]

Damat Ferit Paşa Hükümetleri'nin Millî Mücadele'yi "*İttihatçılık*"la itham etmesini detaylıca irdeledikten sonra Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının "*İttihatçı*" olup olmadıkları hususunda kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır. Şüphesiz bilinen bir gerçekliktir ki gerek Mustafa Kemal Paşa olsun gerekse de Kuvâ-yı Milliye'nin bazı lider kadrosu olsun daha önceden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içerisinde bulunmuşlardı. Fakat sırf buna dayanarak Millî Mücadele'yi bir "*İttihatçı dolabı*" olarak nitelendirmek hem mesnetsiz hem de gayr-ı ilmî bir yaklaşım olmaktan öteye gitmeyecektir.

Millî Mücadele Hareketi, İttihatçı bir hareket değildir fakat İstanbul'da, Enver ve Talat Paşaların direktifleri ile kurulan ve İttihatçı bir yeraltı örgütü olan Karakol Cemiyeti tarafından İttihatçı bir hareket haline getirilmeye çalışılmıştır. Karakol Cemiyeti'nin Anadolu'ya silah sevkıyatı gibi hususlarda önemli hizmetleri olmuştur. Fakat daha sonra Millî Mücadele Hareketi'ni bir İttihatçı hareketine dönüştürmeye çalışmış ve bu suretle de Mustafa Kemal Paşa'nın

159 Eric Jan Zürcher, **Millî Mücadele'de İttihatçılık**, İletişim Yayınları, İstanbul–2003, s. 109–110.

liderliğini tehdit etmiştir.[160] Nihayetinde Mustafa Kemal Paşa bu cemiyetin İttihatçılığın yeniden dirilmesi adına güttüğü siyaseti görmüş, cemiyeti her daim kontrolü altında tutmaya çalışmıştır. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması noktasında bu cemiyetten faydalanmıştır.[161]

Mustafa Kemal Paşa'nın 27/28 Eylül 1919 gecesi Kerim Paşa ile yaptığı telgraf görüşmesinde de "*İttihatçılık*" yakıştırması mevzubahis edilmiş ve Paşa: "*Asil ve temiz Millî Mücadele'mizin, İttihatçıların son çırpınışları ve kanlı hareketleri olduğunu ve onların parasıyla yürütüldüğünü resmen ve açıktan açığa bütün dünyaya ve yabancı gazetecilere söyleyen bu –Damat Ferit, Adil Bey ve Süleyman Şefik kastediliyor- gafillerdir*"[162] diyerek, İstanbul Hükümeti'ni şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Kaldı ki İstanbul Hükümeti'nin yapmış olduğu "*İttihatçılık*" propagandası epey taraftar toplamış olmalı ki Sivas Kongresi'nde Millî Mücadele'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti ile kati surette bağlantısı olmadığı ısrarla vurgulanmış ve Kongre'ye katılanlar tarafından "*saadet ve selâmeti vatan ve milletten başka hiçbir maksadı şahsî takip etmeyeceğime, İttihat ve Terakki cemiyetinin ihyasına çalışmayacağıma, mevcut fruku siyasiyeden hiçbirinin emeli ve siyasiyesine hâdim*

160 E. Semih Yalçın-Salim Koca, **Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi**, Berikan Yayınevi, Ankara–2005, s. 61–73.

161 Karakol Cemiyeti'nin özellikle Marmara Bölgesi'ndeki faaliyetleri için bkz, Hasan Ali Polat, **Millî Mücadele Yıllarında Marmara Bölgesi'nde Faaliyet Gösteren Müfrezeler, Milis Kuvvetleri ve Çeteler (1918-1922)**, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı, Konya-2008, s. 72-76.

162 Atatürk, **Nutuk**, s. 123.

olmıyacağıma vallahi billâhi…"[163] diye yemin etme gerekliliği duyulmuştur. Yine, Yenigün gazetesi hususî muhabirinin Mustafa Kemal Paşa'ya "*Teşkilât-ı Milliye'nin İttihatçı tahrikâtı olduğuna dair bir rivayet var. Bu hususdaki mütalâa-i devletleri ne merkezdedir?*" sualine, Paşa: "*... Binaenaleyh esas maksadımız vatan ve milleti kurtarmak olduğuna göre karşımızda iki muhasım zümre bulunması pek tabiî idi. Bunların biri menâfi-i şahsiyesine menâfi-i umumiyeyi feda eden hükümet-i sabıka, ikincisi de inkırazımızı bekleyen birtakım dâhili düşmanlarımızdır. Bunlar cihan nazarında Harekât-ı Milliye'yi kirletmek ve kendilerini kurtarmak için zaman icabı kuvvetli bir silaha malikti. Bu silah ise İttihatçı iftirası idi. Fakat gerek fiiliyat-ı milliyemiz ve gerekse hükümetin tebeddülünde gösterdiğimiz bitaraflık cihan efkâr-ı umumiyesinde ihtirasat-ı sefileden ne kadar münezzeh olduğumuzu ispat etti. Bize İttihatçı diyenler unutuyorlar ki Harekât-ı Milliye bütün millet tarafından icra edilmektedir. Eğer işin içinde İttihatçılık olmak lazım gelse bütün millet İttihatçılıkla itham edilmiş olur. Fazla olarak gerek şimdiye kadar neşrettiğimiz beyannamelerle ve gerekse umumî kongrede kabul edilen yemin suretiyle, hiçbir*

163 Kansu, **a.g.e.**, s. 219; **İrade-i Milliye**, 14 Eylül 1336/14 Eylül 1920, Nu: 1; Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın İttihat Terakki ile ilişkileri ve "*İttihatçı*" olmadığı hakkında tafsilat için bkz, Fethi Tevetoğlu, "Atatürk-İttihat ve Terakki", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: V, Sayı: 15, Temmuz–1989, s. 612–623; Ayrıca bkz, Yalçın, **a.g.e.**, s. 21–80; Yine millî hareketi İttihatçıların faaliyetlerinden uzak tutma teşebbüsleri hakkında tafsilat için bkz, Emine Kısıklı, "Millî Mücadele Başlangıcında, Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Hareketi, İttihat ve Terakki Faaliyetlerinde Uzak Tutma Teşebbüsleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 5, Ankara–1990, s. 109–127.

fırkaya mensup olmadığımızı ve İttihatçılıkla alakamız bulunmadığını kâinata ilan ettik. Hatta zat-ı şahane bile son beyanname-i hümayunlarında teşkilat-ı milleyenin münhasıran esbab-ı milliyeden mütevellit olduğunu, ilan buyurmuşlardı. Fakat Ferit Paşa Hükümeti yalnız millete değil, (Tan) gazetesi muhabirine de Anadolu harekâtının İttihatçı tahrikâtından mütevellit olduğunu söyledi. Artık böyle bir iddiaya nasıl ehemmiyet verilebilir?"[164] cevabını vermiş ve İttihatçılık hususundaki düşüncelerini net bir biçimde ifade etmiştir. Fakat Millî Mücadele'yi İttihat ve Terakki'nin yeniden canlandırılmasından başka bir şey olarak göremeyen Padişah ve Hükümet taraftarı kesim tarafından bu yemin ve beyanatlar da kabul görmemiş ve Kuvâ-yı Milliye "*İttihatçılıkla*" suçlanmaya devam edilmiştir.[165] Zaten Padişah ve Hükümet'in, Kuvâ-yı Milliye'yi İttihatçılıkla itham etmesindeki temel maksat; halkın Kuvâ-yı Milliye'ye olan güveninin önüne geçmek ve halktaki Padişaha ve Hükümet'e karşı olan güvensizliği kırıp kendi iktidarlarını güçlü tutmaktır. Bunu sağlayabilmek için de dönemin en gözde ithamı olan "*İttihatçılık*"tan faydalanılmıştır.

---

164 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt: 3, s. 3.

165 Muhaliflerden Mevlanzâde Rıfat, "*Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da hazırlamaya başladığı kıyamın ilk devrelerinde İttihat ve Terakki'nin zulüm ve yolsuzluklarından, cinayet ve şenaatlerinden usanmış olan halka: Bu hareketin devlet ve milleti felaketten felakete sürükleyen İttihat ve Terakki zümresiyle alakası olmadığını, milletin hayat ve memat mücadelesi olan bu kıyamda, İttihat ve Terakki'nin yeri bulunmadığını. Muhtelif yerler ve zamanlarda bağıra bağıra söylemişti*" demekte ve "*Ne yapalım ki, Paşa'nın fiilleri daima sözlerini tekzip etmiştir*" diyerek Millî Mücadele'nin inkâr etmelerine rağmen İttihat ve Terakki teşvikatından ibaret olduğunu söylemektedir. Bkz, Mevlanzâde Rıfat, **a.g.e.**, s. 253.

Nihayetinde, Sivas Kongresi'nde, İttihat ve Terakki Cemiyeti lehine bir siyaset takip etmeyeceğine, yalnız ve yalnız vatanın selameti için mücadele edeceğine dair yemin eden ve İttihat ve Terakki'nin yeniden dirilmesi adına bir siyaset takip ettiğini göremediğimiz bir kadroyu "*İttihatçılık*"la suçlamak doğrusu pek akıl kârı olarak gözükmemektedir.

B) Bolşeviklik

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin, "*Anadolu Hareketi*"ni suçlayıcı faaliyetlerinden bir diğeri de onları "*Bolşeviklik*"le itham etmek olmuştur. Damat Ferit Paşa ve Hükümeti, Kuvâ-yı Milliye'yi sadece "*İttihatçılıkla*" suçlamanın yeterli olmayacağını erken fark etmiş ve bu dönemde var olan Bolşevik-Anadolu Hareketi yakınlaşmasını büyük bir fırsat addederek, Millî Mücadele Hareketi'ni İttihatçılığın yanında Bolşeviklikle itham etmiştir. Yani, Millî Mücadele Hareketi'nin, daha güçlü bir mücadele için "*ortak düşman*" olan İtilaf Devletlerine karşı Bolşeviklerle ilişki içerisinde olması ve onların desteğini kazanmaya çalışması hem Damat Ferit Paşa Hükümeti hem de Millî Mücadele'ye muhalif basın tarafından Kuvâ-yı Milliye'nin Bolşevik olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Daha doğru bir ifade ile gerek Damat Ferit Paşa Hükümeti gerekse muhalif basın, Millî Mücadele Hareketi'nin Bolşeviklerle olan ilişkilerini bir "*Bolşevik olma*" olarak algılamak zorundaydılar. Çünkü Kuvâ-yı Milliyeciler, Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni tanımıyorlardı. Dolayısıyla Damat Ferit Paşa, kendi iktidarını güçlü tutabilmek için Kuvâ-yı Milliye'nin önüne geçmek zorundaydı. Bu noktada Kuvâ-yı Milliyecilerin Bolşeviklerle olan ilişkileri Paşa'ya ve Kuvâ-yı Milliyecilerden

rahatsız olanlara yeni bir fırsat verdi. Meselâ Damat Ferit Paşa, 19 Eylül 1919'de Trabzon Valisi Galip Bey'e çektiği telgrafta, memlekete takım takım Bolşeviklerin girdiğini, Bolşevizm usulünün yayılması için çalıştıklarını ve bunların önüne geçmek için ne gibi tedbirler alındığını Galip Bey'den sormuştur.[166] En nihayetinde Damat Ferit Paşa Hükümeti, Kuvâ-yı Milliye'nin önüne geçmek için her vasıtadan yararlanmaya azamî ölçüde gayret göstermiş ve "*hedef kitleye*" yani halka kendi "*seçilmiş doğrularını*" benimsetmeye çalışmıştır.[167] Yayınlanan beyannamelere bakıldığı zaman bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. Nitekim Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin 4 Ağustos 1920 tarihli Takvim-i Vekayi'de yayınlanan beyannamesinde: "*...Usat, Bolşeviklerden istimdad ediyorlar. Millet-i Osmaniye'ye bundan büyük hürmetsizlik olamaz. Mahaza hasâil-i ber-güzîde ve fezâil-i ahlakiyesiyle dünyanın en büyük bir devletini tesîs ve asırlarca idâme etmiş olan afîf ve edîb ve halûk ve necîb ve şeriat-ı garra-yı Muhammediye'ye hürmetkâr Türk kavmi, inkâr-ı hâk ve hakîkat, iştirak-ı emvâl ve zevcât, katl-i nüfûs ve gasb-ı emvâl esasına istinâd eden ve insaniyetten ziyâde behîmiyyete mütekarib bulunan bir meslek-i dalâlden ve Bolşevikler gibi Allah'ın ve insanların düşmanlarından istimdâd etmez, bi'l-nisbe asgarî beladan azamî belaya ilticâ etmek gibi gafilâne ve mecnunâne bir harekete rıza göstermez*"[168] denilmektedir. Hükümet bu beyannamede: Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nin her ne sebebe müstenit olursa olsun Bolşeviklerle temas halinde olmasının

166 Kâzım Karabekir, **a.g.e.**, s. 256-257; **Alemdar**, 5 Teşrin-i Evvel 1335/5 Ekim 1919, Nu: 294-2594.

167 Karaaslan, **a.g.t.**, s. 202.

168 **Takvim-i Vekayi**, 4 Ağustos 1336/4 Ağustos 1920, Nu: 3921.

Millet-i Osmaniye'nin vicdanını sızlattığını dile getirmekte ve nihayetinde Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni Bolşeviklerin Anadolu'daki uzantısı olarak göstererek milletin bu teşkilata gösterdiği ve göstereceği ilginin önüne geçmek istemektedir. Görüldüğü gibi; Kuvâ-yı Milliye Hareketi Bolşeviklikle itham edilirken beraberinde, destekleyici unsur olması bakımından dinî değerlerde ustaca kullanılmaktadır. Bu cümlemizi teyit edecek bir diğer beyanname de, Bolu Mutasarrıfı Osman Kadri tarafından yazılıp dağıtılan 19 Mayıs 1920 tarihli beyannamedir. Bu beyanname "*Ey padişaha, dine, devlete beşyüz seneden beri sadakati ile dünyayı hayrette bırakmış olan hakiki Müslümanlar*"[169] cümlesi ile başlamakta ve devamında Kuvâ-yı Milliye Hareketi Bolşeviklikle itham edilip, "*Bolşeviklik namı altında dörtyüz senelik din ve devlet düşmanımız olan Moskoflardan çıkmış şeriata aykırı ve kanuna uymayan bir işe kapılan birtakım eşkıya vatanı kurtaracağız diye Anadolu'nun siz saf ve namuslu halkını aldatarak padişahına, Müslümanların Halifesine isyan bayrağı çekmişlerdir*"[170] denilmektedir. Ayrıca, beyannamede Bolşevikliğin ne demek olduğu hususu da unutulmamakta ve bu hususta da "*Bolşeviklik, paranın, malın, emlak ve arazinin ayak takımı yersiz yurtsuz birtakım haydutlar tarafından yağma edilerek bu haylaz, tembel, cani herifler arasında taksim edilmesi, hiç kimsenin nikâhlı karısı olmayıp her kopuğun her kadını istediği gibi kullanması, çocuklar iki yaşına kadar analarının kucağında kaldıktan sonra alınıp umumhanelerde beslenerek anasız ve babasız yetiştirilmesidir ki, ne bir babanın çocuğunu,*

169 Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Cilt: 1, Dokuzuncu Basım, Kastaş Yayınevi, İstanbul–2000, s. 72.

170 Selek, **a.g.e.**, s. 72.

ne bir evladın ana ve babasını tanımamak demektir"[171] denilmektedir. Beyannamede Bolşeviklik yukarıdaki şekilde tanımlandıktan sonra Bolşevikliğin İslam Dini ile uyuşmayacağı ve Anadolu'nun Müslüman halkının gözünde hiçbir değerinin olmayacağı da belirtilmektedir. Bu beyannamede, üzerinde durulan bir diğer husus ise İttihatçı ve Bolşevik olarak nitelendirilen Kuvâ-yı Milliye mensuplarının; haydutluk ve soygunculukla rahat yaşamaya alıştıkları ve bunların, milletin huzurunu düşünecek kimseler değil bilakis vurgun devrinin devam etmesinden başka amaçları olmayan kişiler olarak tanıtılmasıdır.[172] Böylesi propagandaların düzenli bir şekilde yapılabilmesi ve halkın zihninde Kuvâ-yı Milliye'ye yönelik soru işaretlerinin oluşturulması için İngiltere'nin de desteği ile 1921 yılında Anti Bolşevizm ve Anti Kemalizm Cemiyeti teşkil edilmiş ve bu cemiyetler belirtilen gaye uğrunda çalışmalar yürütmüşlerdir.[173]

Dönemin matbuatını incelediğimizde "*Bolşeviklik*" mevzuunun da, Millî Mücadele'ye muhalif basın tarafın-

171 Selek, **a.g.e.**, s. 72.

172 "*…Ancak memleketimiz öteden beri haydutluk ve soygunculuğa alışmış, seferberlik devam ettiği müddetçe vurgun vurarak kanunun üstünde bir amir gibi bulundukları yerlerde zorbacasına hareket ve rahat yaşamayı, iyş ve işret rezaletini adet etmiş birtakım subaylar ile hapishanelerden firar etmiş yahut her nasılsa yakasını şimdiye kadar kanunun pençesine vermemiş olanlar vardır ki, bunlar milletin ezildiğini, mahvolduğunu, köylerin harap, kadınların dul, çocukların yetim kaldığını düşünmek istemezler. Maksatları her ne nam olursa olsun vurgunculuk devrini devam ettirmektedir*". Bkz, Selek, **a.g.e.**, s. 72.

173 Mesut Aydın, "Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'ya Giriş ve Çıkışları Kontrol Altında Tutan Kuruluşlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 5, Ankara–1990, s. 25.

dan, halkı bu mücadeleye karşı soğutmak maksadıyla ustaca kullanıldığını görmekteyiz. Alemdar gazetesi Başmuharriri Refii Cevad bir makalesinde: "*...İttihat ve Terakki'nin tarz-ı idaresi memleketi mahvetmekle neticelenmiştir. Memleket bu hale geldikten sonra artık o felaketli idareye idare demek için mecnun olmalı. İttihatçılık bahusus İttihatçılığın Anadolu'daki şimdiki şekli Bolşevikliğin kıpkızıl bir şeklidir*"[174] demekte ve Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni bu suretle en ağır şekilde itham etmiş olmaktadır. Refii Cevad aynı makalenin devamında ise, "*âlem-i insaniyet bu yeni canavarların kafasını ezmek için sarf-ı mesaî ediyor*"[175] diyerek hem halkın Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nden uzak durmasını öğütlemiş olmakta hem de akl-ı selîm olan herkesin bunların yok edilmeleri için çaba harcadığını dile getirmekte ve dolayısıyla da Kuvâ-yı Milliye'nin yok edilmesinin insan olmanın bir gereği olduğunu belirtmiş olmaktadır. Alemdar gazetesinde çıkan Hafız İsmail imzalı bir diğer makalede de: "… *Dün nasıl Alman istibdad-ı askerisini almakla bu gün müzmahil oldu isek şimdi de Rus Bolşevikliğine can atmakla yarın sahife-i âlemden tamamıyla silinmek istiyoruz. Revâtıb-ı ictimaiyemiz içinde bizi en ziyade tutan din-î Hilafet iken Bolşeviklikle her şeyden evvel bunları ayaklar altına almak mecnunâne, akurâne çiğnemek emelindeyiz. Karşımızda, başımızda kimler bulunduğundan ise haberimiz yok*"[176] denilmektedir. Ayrıca Hilafet'in Türklerde, İstanbul'un da Hilafet merkezi ola-

174 **Alemdar**, Refii Cevad, "Bolşevik Avı", 29 Eylül 1335/29 Eylül 1919, Nu: 187–1587.

175 **Alemdar**, Refii Cevad, "Bolşevik Avı", 29 Eylül 1335/29 Eylül 1919, Nu: 187–1587.

176 **Alemdar**, Hafız İsmail, "Bizi Nereye Götürüyorlar?", 5 Mart 1336/5 Mart 1920, Nu: 444–2744.

rak kalmasının sağlanmasının en birinci ve en mukaddes gaye olduğu dile getirilmekte ve bunun temini için de İngiltere, Fransa ve İtalya'nın yardımlarına muhtaç olunduğu vurgulanmaktadır.[177] Bu cümleyi teyit eder bir başka makalede de: "*Bolşeviklik çukuruna yuvarlanan Ankara'nın arkasından ayrılmalıyız. Büyük devletlerle özellikle İngiltere ile uzlaşmalıyız*"[178] denilmektedir. Mahir Said imzalı makaleye baktığımızda, burada da İtilaf Devletlerinin, birkaç defa bizi Moskof zulmünden kurtardığından bahsedilmekte, Kuvâ-yı Milliye, "*bu milletin bu memleketin ezeli düşmanı olan Moskoflarla*" birleşmekle suçlanmakta ve "*Moskoflarla neden birleşildi?*" yönündeki suale de "*Çünkü İttihat ve Terakki öyle istiyor, çünkü ağalar harp istiyor*"[179] şeklinde cevap verilmektedir.

Mustafa Sabri, Alemdar gazetesinde yayınlanan beyanatında, İttihatçılarla Bolşeviklerin birbirlerine benzediklerini, her ikisinin de milletin servetini zorla ele geçirmek için çaba harcadıklarını iddia etmekte ve "*Bolşevikler münevverleri ve zenginleri kesiyorlarmış… Kuran-ı Kerim(in) insanların servet ve maişet itibarıyla derecât-ı muhtelife ve mütefarıka üzere halk olunduklarını*"[180] beyan ettiğini söylemektedir. Yine Mustafa Sabri "*din-i İslam'ın*

177 **Alemdar**, Hafız İsmail, "Bizi Nereye Götürüyorlar?", 5 Mart 1336/5 Mart 1920, Nu: 444-2744.

178 **Peyam-ı Sabah**, 2 Ağustos 1337/2 Ağustos 1921, Bkz, Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Cilt: III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara–1995, s. 636.

179 **Alemdar**, Mahir Said, "Vaziyet Vahimleşiyor", 11 Haziran 1337/11 Haziran 1921, Nu: 74.

180 Salih Tunç, **İşgal Döneminde İstanbul Basını (1918–1920)**, yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul–1999, s. 320.

Bolşevik aleyhtarı olduğu" yönünde fetvâ da vermiştir.[181] Nitekim Millî Mücadele karşıtı propagandalarda "*Bulaşıklar (Bolşevikler) geliyor! Allah'ı, mabudu tanımıyorlar. Ahaliyi kesip herkesin malını yağma ediyorlar*"[182] gibi sloganlar kullanılmıştır. Yine, Hendek ve Düzce isyanlarında Yirmidördüncü Fırka Kumandanı Mahmut Bey isyanı bastırmak için Hendeğe geldiğinde, Düzce'deki isyana katılan Hendeklilerden bir kısmı, civar köylerde "*Bolşevikler Hendeği bastı. Kadınlarımızı ve kızlarımızı çırılçıplak hamamlara doldurdular. Müslümanlık ve namusumuz tehlikededir. Allah'ını seven Hendeğe koşsun*"[183] diye propagandalar yapmışlardır. "*Anadolu Ahalisi Nazarında Kemaliler*" başlıklı bir yazıda ise: "…*Halk 'İnsan padişahına isyan ederse nasıl iyi bir Müslüman olduğunu iddia edebilir' demektedir. Karadeniz'in Doğu kısmına hâkim olan Kemalîler, bu düşünceyi tamamıyla biliyorlarsa da, bu gün cebir ve şiddet yoluna girmiş olduklarından siyasetlerine devam etmektedirler. Fakat Ankara'dakiler, vaziyetin müdafaası kabil olmadığını bilmek ve telkin etmekle beraber, kendilerini ebediyen mahvolmuş bildiklerinden, Avrupa'nın mahvolması için Bolşevik istilasını davet etmeye uğraşıyorlar. Nasıl oluyor da bunlar bu hareketin İstanbul'un kaybolması ile sonuçlanacağını görmüyorlar? Bolşevik olunca Rus olmamak icap etmez. Her Rus'un kalbinde de ölmez bir arzu ile İstanbul hâkimiyeti vardır. Sakın Kemalistler Moskova idarecilerinin elinde bir oyuncaktan başka bir şey olmasınlar?*"[184]

---

181 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt: 2, s. 296.

182 Karaaslan, **a.g.t.**, s. 202.

183 Cebesoy, **a.g.e.**, s. 400.

184 K. Zeki Gençosmanoğlu-N. Ahmet Banoğlu, **Atatürk Ansiklopedisi, Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi**, Cilt: 5, May Yayınları, İstanbul–1971, s. 183.

denilmektedir. Yine aynı yazıda, Anadolu halkının kahir ekseriyetinin Kuvâ-yı Milliyecileri beğenmedikleri üzerinde durulmakta, Kuvâ-yı Milliyeciler, Anadolu'nun masum halkını cebren Bolşevikleştirmeye çalışmakla suçlanmakta ve halkın bu tür girişimlere muhalif olduğu dile getirilmektedir.[185] Bir makalede de, Mustafa Kemal Paşa, Leninlerle, Grininlerle, Enverlerle ve Cemallerle aynı kefeye konulmakta ve hepsine birden "*zorba ve eşkıya elebaşı*" denilmektedir.[186] Kuvâ-yı Milliye Hareketi mensupları, Bolşeviklerle aynı kafayı taşıyan serseriler olarak nitelendirilmekte ve acilen bu eşkıyaların önüne geçilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.[187] Hakkı Halit imzalı bir makalede de Ankara Hükümeti'nin Bolşeviklerle ilişkileri eleştirilmekte ve şöyle denilmektedir: "*Fazla olarak istiklâl-i tâm diye bağırmakta olan Ankara yârânının diğer taraftan Bolşevikler ve bu yoldan Almanlar ile akd-ı mukâvele ettikleri tahakkuk ediyor ki bu da başlı başına umum-u dünya için bir tehlikedir… Fakat Ankara'dakiler kimi aldatıyorlar? Kim aldanıyor? Bolşevikler ve Almanlarla akd-ı muahede eden istiklal-i tâmcıların, bu yalancı siyasetçilerin yaktıkları mum ancak yatsıya kadar yanar. Yatsıda geldi, geçiyor*."[188] Muhalif yazarlardan Ömer Kazım "*L'Aventure Kémaliste*" adlı eserinde "*Her şey gayet açıktır. Biz her şeyi gayet açıklıkla tespit ettik ve söyledik. Bu bir Alman-Bolşevik oyunudur. Kemalistlerde onların gözü kapalı uşaklarıdırlar. Onlardan*

185 Gençosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 183.

186 **Alemdar**, Aydede (Refik Halit), "Nakş-ı Ber Âb –Lenin Yerine Grinin-", 3 Kanun-ı Sani 1336/3 Ocak 1920, Nu: 383–2683.

187 **Alemdar**, 1 Nisan 1336/1 Nisan 1920, Nu: 170–2770.

188 **Alemdar**, Hakkı Halid, "Kimi Aldatıyorlar?", 16 Haziran 1337/16 Haziran 1921, Nu: 79.

gelecek emirleri uygulamaktan başka bir şey yapmazlar"[189] demekte ve Millî Mücadele'nin Bolşeviklerin direktifleri ile yönetildiğini iddia etmektedir. Nitekim halkın bir kısmı, gerek bu sloganlar ve kışkırtıcılık faaliyetleri gerekse de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın olumsuz propagandaları neticesinde "*Mustafa Kemal'in İttihatçılığı yeniden kuracağı ve Bolşeviklik getireceği korkusu*"na kapılmışlardır.[190] Bu hususta M. Şefik Aker, hatıratında şunları söylemektedir: "*Başta İngiliz Papazı Frug (Frew) olarak Hürriyet ve İtilaf ve sair muhalif partiler birleşerek [18–10–1335 Atatürk'ün istihbarat şifresinden] Anadolu'daki Hürriyet ve İtilaf teşkilatı vasitasile yaptıkları gizli teşkilat ile Anadolu halkı üzerinde propagandalar yaptırdılar. Kimisi bu hareketin İttihatçı hareketi olduğunu, kimisi Atatürk'ün ve onun teşkilatını Bolşevik yapmak için olduğunu yaymağa bu veçhile milleti zehirlemeğe başladılar ve Anadolu'da bazı valiler Ferid Hükümeti'nden aldığı talimat ile Atatürk'ün teşkilatı aleyhine halkın bazı saf ve şuursuzlarını silahlı olarak bir*

189 Ömer Kazım, "*22 Haziran 1921 tarihli Alman basınında yer alan ve Rus Hükümeti tarafından III. Enternasyonalin başkanlarına gönderildiğini belirttiği bir talimatta şöyle denildiğini yazıyor: "Türkiye'de III. Enternasyonal için mücadele edeceğiz. 'Milliyetçi' bayrak bizim maskemiz ve paravanımız olacak. Şu sloganı kullanacağız: Kahrolsun Sévres! Kahrolsun Müttefikler! Bu hareket kolayca Bolşevizm'e dönüşecek. Türk Paşa'sı farkında olmadan onun ateşli bir savunucusu olacak". Ömer Kazım, "Almanya gibi Rusya'nın da Ankara üstünde yer aldığını ve bir kısım talimatların da Moskova'dan geldiğini iddia etmektedir: "Moskova, Kemal'in hükümetini her zaman denetim altında tutmaktadır. Onun bakanları da zaten Moskova'nın 'Komiserleri'dir. Bolşevizm'in ajanları ile Kemal'in hükümeti arasında çok samimi bir işbirliği vardır.*" demektedir. Bkz, Yılmaz, **a.g.m.**, s. 143–145.

190 Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri –Yakın Tarihimizin Gerçekleri-**, Milliyet Yayınları, İkinci Basım, İstanbul–1998, s. 30.

bir ayaklandırdılar.[191] *Propagandaların başlıcaları, güya Kuvâ-yı Milliye ve Atatürk memlekette Bolşeviklik yapmak istiyorlarmış, halkı soyuyorlarmış, memleketi felakete sokan İttihatçılığı yayıyorlarmış gibi şeylerdi*."[192]

Millî Mücadele Hareketi'ne yöneltilen "*Bolşeviklik*" suçlamalarından bahsedildikten sonra devamında, bu hareketin Bolşevik olup olmadığı hususunda da kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır. Buradan hareketle, meselâ İttihatçılık bahsinde de değinilen Mustafa Kemal Paşa ile Kerim Paşa arasındaki telgraf görüşmesinde "*Bolşeviklik*" mevzuu da değerlendirilmiş ve Mustafa Kemal Paşa bu husta, "*Memleketimize takım takım bolşeviklerin girdiğini ve Millî Mücadele'nin bir bolşevik mücadelesi olduğunu resmî olarak ilan eden ve yayan bu -Damat Ferit, Adil Bey ve Süleyman Şefik kastedilmektedir- bahtsızlardır*"[193] demiş ve Bolşeviklik suçlamasının aslının olmadığını vurgulamıştır. Yine Alemdar gazetesinde yayınlanan "*Anadolu Bolşevikliği Kabul Etmemiş*" başlığıyla yayınlanan Yusuf Kemal Bey'in Paris'te verdiği bir demeçte: "*Ankara Büyük Millet Meclisi ekseriyeti (Moskova'da) bir müzaheret aramış ise de Anadolu'nun Bolşevikliği kabul etmiş olduğunu iddia ve beyan eylemek nâ-bihengâm olduğu*"[194] belirtilmektedir. Bolşeviklik hususunda gerçek olan şudur ki; Ankara Hükümeti Bolşeviklikle değil, Bolşevik Hükümeti ile ilişkiler kurmak istemiştir.[195]

---

191 M. Şefik Aker, "57. Tümen ve Aydın Millî Cidali", 106 nolu Askeri Mecmua Tarih kısmı, Cilt: III, İstanbul–1937, s. 105.

192 Aker, **a.g.e.**, s. 113.

193 Atatürk, **Nutuk**, s. 123.

194 **Alemdar**, 11 Haziran 1337/11 Haziran 1921, Nu: 74.

195 Belen, **a.g.e.**, s. 227.

Londra Konferansı'na TBMM Hükümeti adına Heyet Başkanı olarak katılan Bekir Sami Bey, Tan gazetesine verdiği demeçte: "…*Bolşevizm'e gelince, Moskova'dan avdet etmiş olmak münasebetiyle kesin söyleyebilirim ki Türkiye hiçbir zaman Bolşevik olmadı ve olmayacaktır. Biz komşularımızın umur-ı dâhiliyesiyle meşgul olmaklığımız lazım geldiğini kabul ediyoruz. İşte bu sebepten dolayıdır ki, tarz-ı idaremizdeki itilaf bizi Ruslar ile hüsn-ü münasebatta bulunmaktan men edemez. Bütün garp aleyhimizde idi. Şarktaki komşularımızı da aleyhimize çevirmemek çaresini aradık. Sovyetlerle müşterek hareketimiz buna inhisar ediyor*"[196] demekte ve bu demeç Ankara Hükümeti'nin kesinlikle Bolşevik olmadığını ifade etmektedir. Burada da görüldüğü gibi Millî Mücadele Dönemi'nde Bolşeviklerle iyi ilişkiler içerisinde olmanın bir zorunluluk olduğunun altı çizilmektedir. Mehmet Akif (Ersoy)'in de, Sebîlürreşâd'da yayınlanan bir vaazında Bolşeviklikle ilgili şunlar anlatılmaktadır: "*O halde bizim Bolşeviklerden korkmamıza mahal olmadığı gibi, Bolşevik olmaya da ihtiyacımız yoktur. Biz elimizdeki şeriatın ahkâmına, esâsât-ı fâzılasına tamamıyla sarıldığımız gün yakamızı kurtarmış oluruz. Evet, düşmanın düşmanı dostolmak itibariyle müşterek, mütekabil menâfî dairesinde Bolşeviklerle ittifak edebiliriz. Garbın âlem-i beşeriyeti, bilhassa biz Müslümanları ezmek için kuvvet almakta oldukları o melun zulüm müesseselerini yıkmak hususunda Bolşeviklere yardım da ederiz. Böyle bir ittifaktan biz ne kadar istifade edersek, Ruslar da o derece müstefit olacaklardır*."[197]

---

196 **Peyam-ı Sabah**, 28 Şubat 1337/28 Şubat 1921, Nu: 11235, Bkz, Tunç, **a.g.t.**, s. 410.

197 Mehmet Kaplan ve diğerleri, **Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal**, Cilt: 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul–1981, s. 385.

Millî Mücadele Hareketi'nin Bolşeviklerle olan ilişkileri neticesinde Moskova, Millî Mücadele Hareketi'ni Bolşevikleştirmek için çaba harcamıştır. Çerkez Ethemle istediklerini gerçekleştiremeyen Ruslar yönlerini Enver Paşa'ya çevirmişler ve Enver Paşa'yı Millî Mücadele Hareketi'ne alternatif bir lider olarak devreye sokmaya çalışmışlardır. Ankara Hükümeti'nin yerinde tedbirleri ile bu sorun atlatılmıştır.[198]

C) Sahte Milliyetperverlik, Asilik, Dinsizlik vb. İthamlar

Kuvâ-yı Milliye'ye yöneltilen ithamlardan bir diğeri de Kuvâ-yı Milliyecilerin milliyetçiliklerinin sahte olduğudur. Sultan Vahdettin'in Takvim-i Vekayi'de yayınlanan Hatt-ı Hümayun'unda, "*...milliyet namı altında ikâ' edilen iğtişâşât*"ın ülkenin vaziyet-i siyasiyesini altüst ettiğinden bahsedilmekte ve bu hâl-i isyanın ne suretle olursa olsun derhal önüne geçilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.[199] Nitekim Damat Ferit Paşa'nın dördüncü defa sadarete gelişinin hemen akabinde neşredilen Hükümetin Beyannamesi'nde de: "*...Bu halde Teşkilât-ı Milliye denilen harekât-ı bâğıyâne, hem Anadolu'yu korkunç bir istilaya uğratmak hem de devletin başını gövdesinden ayırmak felaketini hazırlıyor. Bu gün millet-i Osmaniye'nin en büyük düşmanları, yalancı*

198 Mustafa Balcıoğlu, **İki İsyan –Koçgiri, Pontus- Bir Paşa -Nurettin Paşa-**, Nobel Yayınları, Ankara–2000, s. 62.

199 **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 3824; Hatt-ı Hümayun'un mahiyeti hakkında tafsilat için bkz, Osman Akandere, "11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekâyi'de Kuvâ-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 12, Sayı: 24, Ankara–2003, s. 425–440.

milliyet davasıyla şahsî ihtiraslarına vatan ve milleti feda edenlerdir…"[200] denilmekte ve Kuvâ-yı Milliyeciler milletin önündeki en büyük engel olarak tasvir edilmektedir. Yine Kuvâ-yı Milliyeciler, "*ahaliden cebren para toplamak, zecren asker almak, para vermeyenlere ve böyle fena bir maksatla askerliği kabul etmeyenlere eziyet etmek, öldürmek, köyleri basıp yağma etmek, köyleri hatta kasabaları vurmak gibi fezahat* "ler[201] yapmakla itham edilmekteydiler. Kuvâ-yı Milliye Hareketi, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal'in bir tamiminde de "*Anadolu'da yeniden şekavet ve yağma devrini açanlar…*"[202] olarak nitelendirilmekteydi. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin 4 Ağustos'ta yayınlanan beyannamesinde ise, "*Hükümet-i hâzıra, usatın tenkili ve Anadolu'da asayişin iadesi suretiyle yalnız Devlet-i Osmaniye'nin bakiye-i mevcudiyetini istihlas değil kendilerine inkıyat etmeyen köyleri, şehirleri, ihrak-ı bi'n-nar eden, kadın, çocuk ve ihtiyar binlerce efrad-ı milleti katl ve itlaf ile damen-i insaniyeti ve sebebiyet verdikleri ecnebi harekâtı karşısında bilâhicap firar ile milletimizin hasail-i bergüzîdesinden olan şöhret-i şecâatini lekedâr eden ve fakat müdafaasız milleti itlaf ve yağmadan çekinmeyen bu şayan-ı nefret erbâb-ı isyanın harekât ve şekâvetkârânelerinden millet-i ma'sume-i Osmaniye'nin bekâyâ-yı ırz, can ve malını kurtaracak ve şüunun kahr-ı gûnagûnu altında ezilen huzur ve rahatını iade ettikten sonra terakkiyat-ı medeniye ve maddiye ve*

200 **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 3824; **Alemdar**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 480–2780.

201 **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 3824; **Alemdar**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 480–2780.

202 Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Bateş Yayınları, İstanbul–1998, s. 200.

maneviyeleri esbabının istihzarına tevessül eyleyecektir"[203] denilmektedir. Ayrıca Kuvâ-yı Milliye Hareketi; gerek devletin resmî yazışmalarında gerekse de matbuatta Kuvâ-yı Gayr-ı Milliye, Kuvâ-yı Bağiye, sergerde, şekavet ehli, Kemali Çeteleri ve Anadolu'nun yeni Celâlîleri gibi ithamlara maruz kalmıştır.[204] Osmanlı Arşivi'nde bu dönemi konu edinen birçok belge "*Kuvâ-yı Milliye namı altında çıkarılan fitne ve fesat...*"[205] gibi cümlelerle başlamakta ve daha metnin başında onların millîlikle alakalarının olmadığı bilakis fitne ve fesat ehli kişiler oldukları vurgulanmaktadır.

Kuvâ-yı Milliye'nin gayr-ı millî bir hareket olduğu propagandasına dönemin muhalif basını ciddî manada destek vermiş ve muhalif basın yazarları tarafından Kuvâ-yı Milliye aleyhinde birçok makale kaleme alınmıştır. Alemdar'da çıkan bir yazıda "*O meşum İttihat Hükümeti devrildikten sonra daha menhus bir şekli irâe eden Teşkilât-ı Milliye maskaralığı memleketin hâkimi oldu*"[206] denilmekte ve bu yazıda görüldüğü üzere Kuvâ-yı Milliye Hareketi maska-

---

203 **Takvim-i Vekayi**, 4 Ağustos 1336/4 Ağustos 1920, Nu: 3921.

204 Matbuatta da Kuvâ-yı Milliye aleyhine kaleme alınmış birçok yazı bulmak mümkün. Bunlardan birkaçı: **Alemdar**, 20 Nisan 1336/20 Nisan 1920, Nu: 488–2788; **Alemdar**, Refii Cevad, "Kuvâ-yı Gayr-ı Milliye Suya Düştükten Sonra", 2 Mayıs 1336/2 Mayıs 1920, Nu: 496–2806; **Peyam**, Ali Kemal, "Kimi Aldatıyorlar", 28 Eylül 1335/28 Eylül 1919, Nu: 297–55; **Peyam**, Ali Kemal, "Gayr-ı Meşru Kuvvetler", 21 Teşrin-i Sani 1335/21 Kasım 1919, Nu: 351–109; **Alemdar**, Refii Cevad, "Turancılar ve Türkler Amma Hakiki Türkler", 20 Eylül 1335/20 Eylül 1919, Nu: 178–1578.

205 Birkaç misal için bkz, **BOA, BEO,** Umumi No: 347778; **BOA, BEO,** Umumi No: 348153; **BOA, BEO,** Umumi No: 348255.

206 **Alemdar**, 4 Nisan 1336/4 Nisan 1920, Nu: 473–2773.

ralık olarak dikkatlere sunulmaktadır. Ali Kemal imzalı bir makalede; Harekât-ı Milliye'nin cirmi kadar yer yakacağı ve yaktığı yerinde Anadolu olacağı vurgulanmakta ve Kuvâ-yı Milliye'nin iç yüzü "*hırs, heva, ihtiras ve perişandır*"[207] denilmektedir. Aynı yazar bir başka makalesinde de, "*Veyl o zorbalara ki, onlar bir manada kurun-ı vustada Cengizlerin hayaliyle, Timurların tasavvuruyla yaşıyorlar*"[208] demekte ve Kuvâ-yı Milliye'yi ahaliyi katleden ve Anadolu'yu kana bulayan bir teşkilat olarak nitelemektedir. Yine Alemdar'da yayınlanan Malatya Mutasarrıfı ile yapılan bir mülâkatta; "*Harekât-ı Milliye hakkında ne düşünüyorsunuz?*" sualine, Mutasarrıf, "*değil bir kaza veya vilayeti fakat bir karış toprağı için bile büyük fedakârlıklar yapılmasını çok faziletli ve mukaddes bir vazife biliyorum. Fakat Harekât-ı Milliye bayrağı altında temiz ve namuslu ahalimize yine çok acı bir facia temaşa ettirilmesi endişesi beni titretiyor*"[209] demekte, Anadolu'nun harabe halinde olduğunu dikkatlere sunmakta ve ahaliyi kan dökmeye mahkûm etmenin bir hayrının olmayacağını vurgulamaktadır. Aynı mülâkatta, Harekât-ı Milliye'ye katılmayanlara nasıl davranılıyor yönündeki suale ise Mutasarrıf, "*işte beni en çok müteessir eden noktalardan biri. El'ân vahşi usuller, gayr-ı insanî muameleler, medeniyeti tahcîl edecek tarz ve hareketler bütün kuvvet ve manasıyla hükmü fermadır. Teşkilâta mutavaat etmeyen me'murin öldürülüyor, hapis ediliyor ve darp olunuyor ve*

207 **Peyam**, Ali Kemal, "Harekât-ı Milliye'nin İç Yüzü", 14 Teşrin-i Sani 1335/14 Kasım 1919, Nu: 344–102.

208 **Peyam**, Ali Kemal, "İntibah İçin Hürriyet İster", 29 Eylül 1335/29 Eylül 1919, Nu: 298–56.

209 **Alemdar**, 1 Teşrin-i Sani 1335/1 Kasım 1919, Nu: 320–2621.

malları yağma ediliyor"[210] diye cevap vermiş ve bu beyanatıyla Kuvâ-yı Milliye'yi en ağır şekilde itham etmiş olmaktadır. Muhalif basın incelendiğinde yukarıdaki yazıda anlatılan görüşleri destekleyen birçok yazı bulmak mümkündür. Meselâ Refii Cevad, "*Kuvâ-yı Milliye işi idama kadar dayandırdı. Kan içiyor. Millet bu canavarların teker teker yakalanıp demir kafesler içinde teşhir edilecekleri günü görmeyecek mi?*"[211] demektedir. Yine, bir diğer makalede de, Kuvâ-yı Milliye gayr-ı millî bir hareket olarak tasvir edilirken "*bu millet düşünmez mi ki şimdi müdafaa-i milliye davasına kalkışan bu pervasızların nazarında Türklerin hayatları hiç hükmündedir*"[212] denilmekte ve "*bu toprakta düşman parasıyla çalışanlar*(ın) *da bu millete ancak bu derece ihanet*"[213] edebilecekleri vurgulanmaktadır. Aynı yazar bir başka makalesinde de, eğer Kuvâ-yı Milliye'den memleket için en ufak bir hayır umsaydık o harekete katılmayı bir vazife-i vataniye addederdik demekte ve işin iç yüzünün öyle olmadığını belirtmektedir.[214] Mustafa Sabri imzalı bir

---

210 **Alemdar**, 1 Teşrin-i Sani 1335/1 Kasım 1919, Nu: 320–2621.

211 **Alemdar**, Refii Cevad, 26 Nisan 1336/26 Nisan 1920, bkz, Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Cilt: III, s. 11–12; Refii Cevad bir başka makalesinde de Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni caniler ve cellâtlardan mürekkep bir teşkilat olarak aktarmakta ve Kuvâ-yı Milliyecilerin kasabaları haraca bağladığından bahsetmektedir. Bkz, **Alemdar**, Refii Cevad, "Kuvâ-yı Gayr-ı Milliye Suya Düştükten Sonra", 2 Mayıs 1336/2 Mayıs 1920, Nu: 496–2806.

212 **Peyam**, Ali Kemal, "Kimi Aldatıyorlar", 28 Eylül 1335/28 Eylül 1919, Nu: 297–55.

213 **Peyam**, Ali Kemal, "Kimi Aldatıyorlar", 28 Eylül 1335/28 Eylül 1919, Nu: 297–55.

214 **Peyam**, Ali Kemal, "Vahdet-i Milliye Lazımdır ve Mümkündür, Fakat", 23 Kanun-ı Evvel 1335/23 Aralık 1919, Nu: 383–141.

makalede de, Kuvâ-yı Milliye'nin Türkiye'de esas milleti teşkil eden ahali kuvvetine değil, askerî kuvvete istinat ettiği söylenmekte, Kuvâ-yı Milliye Hareketi militarizm şebekesi olarak tanıtılmakta ve "*millet namına yükselen sadâ, bu Harekât-ı Milliye'yi idare edenlerin sadâsı olduğu cihetle*" bunların milliyetperver olarak tanınmasının hiç doğru olmayacağı vurgulanmaktadır.[215] Refii Cevad da, memlekette şekavetin müdahilleri olanların (Kuvâ-yı Milliye) kendilerini milliyetperver ve vatanperver olarak tanıttıkları, dolayısıyla da kendilerine millî bir süs verdikleri üzerinde durmaktadır.[216] Yine Kuvâ-yı Milliye aleyhinde yayınlanan bir yazıda da: Milliyetçi denilen Kuvâ-yı Milliye mensupları eğer zerre kadar vatanın selametini düşünüyor olsalardı İtilaf Devletlerinin arzularına uygun hareket etmeleri icap ederdi[217] mealinde görüşler öne sürülmektedir. Hatta İtilaf Devletlerinin insaflı oldukları ve Mütareke'den sonra Osmanlı Devleti için hayat hakkı tanıyacakları üzerinde durulmakta fakat devlet ve millet düşmanlarının Teşkilât-ı Milliye namıyla Anadolu'da İtilaf Devletlerine karşı giriştikleri mücadele yüzünden bunun gerçekleşemediği belirtilmektedir.[218] Bir başka makalede de, "*Bu kuvvetlerin o haris, o muhteris, müfteris sergerdeleri göz önüne getirilsin. Türklükten, Osmanlılıktan, Anadoluluktan neslen, ruhen ne derece uzaktırlar derhal görülür. Mustafa Kemal'in hırsından, ihtirasından, zevkinden başka düşünce bilmez*

---

215 **Alemdar**, Mustafa Sabri, "Hurâfâttan Hakikate", 21 Mart 1336/21 Mart 1920, Nu: 459–2759.

216 **Alemdar**, Refii Cevad, "Bu da Ne Demek?", 25 Şubat 1336/25 Şubat 1920, Nu: 435–2735.

217 **Alemdar**, 4 Nisan 1336/4 Nisan 1920, Nu: 473–2773.

218 **Alemdar**, 23 Mart 1336/23 Mart 1920, Nu: 461–2761.

Selanik yadigârı olduğunu öğrenmeyen kalmadı"[219] denilmekte ve görüldüğü gibi bu makalede Kuvâ-yı Milliye'nin Türklükle ilgisinin olmadığı vurgulandıktan sonra hareketin lideri konumunda olan Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına saldırılmakta ve bu yolla Kuvâ-yı Milliye Hareketi yıpratılmaya çalışılmaktadır. Bu dönemde muhalif kesim Mustafa Kemal Paşa'yı, giriştiği Millî Mücadele dolayısıyla maceracılık ve delilikle itham etmiştir.[220] Alemdar'da yayınlanan "*Kuvâ-yı Milliye Çeteleri Hükümete Müdahale Etmiyor mu*?" başlıklı yazıda da; Kuvâ-yı Milliye'nin İstanbul Hükümeti'ne müdahale ettiğinden ve gayr-ı meşru bir hareket olduğundan bahsedilmektedir.[221] Ali Kemal'in Kuvâ-yı Milliyeciler aleyhine şu makalesinde söylediği sözler, Kuvâ-yı Milliyecilere olan düşmanlığın boyutunu gözler önüne sermektedir: "*Teşkilât-ı Milliye sergerdeleri, bu mahlûklar kadar başları ezilmek ister yılanlar tasavvur edilemez. Düşmanlar onlardan bin kere iyidir*."[222]

Millî Mücadele'ye gönül veren insanların Anadolu'da düşman işgaline karşı giriştikleri mücadelenin İstanbul edebiyatındaki adı ise "*haydut çeteleri*"dir.[223] Refii Cevad'ın bir makalesinde ise Kuvâ-yı Milliye Hareketi Celâlilerle

---

219 **Peyam-ı Sabah**, Ali Kemal, "Sergerdelerin Milliyetleri", 13 Nisan 1336/13 Nisan 1920, Nu: 495–10925; "*Mirliva Mustafa Kemal Paşa halkta hâsıl olan bu galeyandan, resmî vazifesini unutarak şahsı ve mensubu olduğu grup için istifade kaydına düşmüştü*". Bkz, Mevlanzâde Rıfat, **a.g.e.**, s. 296.

220 Mevlanzâde Rıfat, **a.g.e.**, s. 261.

221 **Alemdar**, 15 Mart 1336/15 Mart 1920, Nu: 453–2753.

222 **Peyam-ı Sabah**, Ali Kemal, "Padişahın ve Hükümetin Etrafında", 23 Nisan 1336/23 Nisan 1920, Nu: 505–10935.

223 Atay, **a.g.e.**, s. 200.

özdeşleştirilmekte ve "*Celâliler gibi türeyen sergerdeler kuvveti zavallı milleti kana ve ateşe boğuyor*"[224] denilmektedir. Kuvâ-yı Milliyecilere, Celâliler yakıştırması Ali Kemal tarafından da kullanılır ve 28 Eylül 1919 tarihli Peyam'da yayınlanan "*Kimi Aldatıyorlar*" adlı makalesi, "*başında Mustafa Kemal olduğu halde Anadolu'nun yeni Celâlileri…*"[225] suçlamasıyla başlar. Bir başka yazıda da, "*…Teşkilât-ı Milliye'yi kahr ve tenkil etmek millet için mevcudiyet meselesi olmuştur. Dâhildeki Müslümanlar bilmelidirler ki o habislere husumet edenler dine, halifeye, millete unutulmaz hizmetlerde bulunmuş olacaklardır*"[226] denilerek halk, Kuvâ-yı Milliye'ye karşı kışkırtılmaya çalışılır.

Damat Ferit Paşa, aşağıda detaylıca üzerinde durulacağı üzere dördüncü sadaretinde, Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni Şeyhülislam Dürrîzâde Abdullah Efendi vasıtasıyla "*Fetvâ-yı Şerîfe*"[227] yayınlamak suretiyle dinsizlikle itham etmiştir. Dürrîzâde'nin vermiş olduğu fetvâlarda; Kuvâ-yı Milliye Hareketi eşkıya kuvvetleri olarak nitelendirilmekte, Anadolu ile İstanbul arasındaki bağları koparmak, halifenin yüceliğini zedelemek, padişaha itaatsizlik etmek, mevcut düzeni zorla değiştirmeye kalkışmak, halktan zorla mal ve eşya toplamak, halkı zorla kendine asker etmek ve nihayet vatanın birlik ve bütünlüğünü bozmakla suçlanmakta ve

224 **Alemdar**, Refii Cevad, "Nereye Gidiyoruz", 29 Mart 1336/29 Mart 1920, bkz, İhsan Ilgar, **Mütareke'de Yerli ve Yabancı Basın**, Kervan Yayınları, İstanbul–1973, s. 53.

225 **Peyam**, Ali Kemal, "Kimi Aldatıyorlar", 28 Eylül 1335/28 Eylül 1919, Nu: 297–55.

226 **Alemdar**, 4 Nisan 1336/4 Nisan 1920, Nu: 473–2773.

227 **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 3824; **Alemdar**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 480–2780.

hüküm olarak da bu asilerin öldürülmelerinin dinen farz olduğu vurgulanmaktaydı.[228] Şüphesiz bu fetvâ ile halkın dinî hassasiyetinden faydalanılmaya çalışılmakta ve "*Anadolu Hareketi*"ne karşı taarruza geçmenin dinî bir gereklilik olduğu Müslümanların dikkatlerine sunulmaktadır.

Damat Ferit Paşa Hükümeti, Dürrîzâde Abdullah Efendi'den alınan bu Fetvâ'nın yanında Kuvâ-yı Milliyecilerin "*Türklük*"leri üzerinden de siyaset yapmıştır. Bizzat Damat Ferit Paşa tarafından desteklenen, hatta bir dönem kabinesinde nazırlık görevi de ifa eden Ali Kemal tarafından kaleme alınan bir makalede: "*…Vaziyete karşı gerçek Türklere, Türkoğlu Türklere, Osmanlılara düşen millî vazife nedir? Bu adamlardan yakamızı kurtarmak, şu zavallı vatanımızı bu lekelilerden temizlemek değil midir? Bu gerçekleri ibretle görerek Anadolu Türkleri şeriat hükmüne, Padişahın fermanına uyup bu şaklabanlara hadlerini yakında bildirirse dünyayı ve Konya'yı anlamış olurlar*"[229] denilmekte ve halkın Kuvâ-yı Milliye'yi şeriat hükmüne istinaden tenkil etmesi beklenmektedir. Mustafa Sabri imzalı bir başka makalede de, Kuvâ-yı Milliye Hareketi aslı ve nesli belli olmayan sergerdelerden oluşan bir teşkilat olarak addedilmekte ve Hilafet ve Saltanat'ı parçalamak gayesine dönük çalışmalar yürüttükleri iddia edilmektedir.[230] Bolu

228 **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 3824; **Alemdar**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 480–2780.

229 **Peyam-ı Sabah**, Ali Kemal, "Sergerdelerin Milliyetleri", 13 Nisan 1336/13 Nisan 1920, Nu: 495–10925.

230 "*Kuvâ-yı Milliye nam kâzibi altında teşekkül eden kuvve-i mütegallibe-i askeriyenin tâ bidayetinden beri maksad-ı hakîkisi, vatan ve millet endişesi değil de, böylece post ve makam kavgasından ibaret olduğu içindir ki, güya İzmir'i istirdâd etmek üzere cem' edilen kuvvet, İzmit'e ve Beykoz'a hücum ettirilmiş ve asakir-i yu-*

Mutasarrıfı Osman Kadri tarafından 19 Mayıs tarihinde yayınlanan bildiride de, Dürrîzâde Abdullah Efendi'nin Kuvâ-yı Milliye aleyhine vermiş olduğu fetvâ desteklenmekte ve burada da Kuvâ-yı Milliye Hareketi, eşkıya, halkı aldatan ve katleden, vurgunculuk devrini devam ettirmek isteyen ve hükümete, kanuna, Padişah ve Halife'ye "*isyan bayrağı kaldıran asiler teşkilatı*" olarak görülmektedir.[231] Ahmet Rasim de, Kuvâ-yı Milliyecileri "*deccal*"ler olarak tanımladıktan sonra Harb-i Umumî'de yaptıkları şekavet, haydutluk, yağmagerlik ve sergerdeliklere yeniden başladıklarını belirtmektedir.[232] Nihayetinde Kuvâ-yı Milliye'yi tenkil maksadıyla kurulan Kuvâ-yı İnzibatiye'nin yayınlanan kararnamesinde bile Kuvâ-yı Milliye Hareketi, "*...ahalinin emval ve nukutunu cebren ahz ü gasp ve kendilerini katle cüret...*"[233] etmekle suçlanmakta ve Kuvâ-yı İnzibatiye'nin, bu "*erbab-ı şekâvet*"i ortadan kaldırmak ve ülkenin bozulan asayişini tekrar geriye iade etmek için teşekkül ettiği vurgulanmaktadır.

Bütün bunların yanında, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının yargılanması ve cezalandırılmasında da suçları şunlardır: "*Kuvâ-yı Milliye unvanı tahtında çıkardıkları fitne ve fesadın ve Kanûn-ı Esâsî hilafında ahaliden cebren para toplamak ve asker almak ve hilafında hareket edenlere işkence ve ezaya ve tahrib-i bilâde cür'et gibi fezâyih irtikâp*

---

naniyeden fazla ahali-i ma'sume ve efrad-ı millet kırılıp geçirilmiştir". Bkz, **Alemdar**, Mustafa Sabri, "Makam-ı Hilafet ve Ankara Meclisi", 10 Şubat 1337/10 Şubat 1921, Nu: 870–3070.

231 Selek, **a.g.e.**, s. 72–73.

232 **Alemdar**, Ahmet Rasim Avni, "Fetevâ-yı Deccaliyeyi İptal", 11 Mayıs 1336/11 Mayıs 1920, Nu: 505–2815.

233 **Peyam-ı Sabah**, 23 Nisan 1336/23 Nisan 1920, Nu: 505–10935.

eylemek suretiyle emniyet-i dâhiliyeyi ihlal eyleyenlerin mürettip ve müşevviklerinden"[234] olmak. Nitekim gerekçeli kararlarda, Kuvâ-yı Milliye Hareketi ve O'nun vatansever mücadelecileri; masum halkı katletmek, halkın emvâl-ı menkûle ve gayr-ı menkûlelerini ahz ve gasp etmek, köy ve kasabaları tahrip etmek, halkı hile ve desiselerle kandırmak, halkı Padişaha ve hükümete karşı isyan ettirmek ve fesat amiz ve fitne engîz siyasi nutuklar irat etmekle suçlanmışlardır. Yine bu kararlarda Kuvâ-yı Milliye Hareketi, eşhâs-ı bağiye, şekâvet-i müstemirre, kuvve-i müsellah-ı bağiye,[235] makît-i şekavetkarane, harekât-ı bağiye,[236] fitne-i bağiye, güruh-ı eşkıya ve asiler (bugat)[237] hareketi olarak itham edilmektedir. Kuvâ-yı Milliye'nin Anadolu'da giriştiği mücadele de, kaziyye-i fesat ve kaziyye-i isyan olarak nitelendirilmektedir.[238]

Türk Millî Mücadelesi'nin önünü kesme gayretlerine Millî Mücadele'ye muhalif cemiyetler de imkânları nispetinde destek vermişlerdir. Meselâ muhalif cemiyetlerden Te-

234 **Peyam-ı Sabah**, 13 Mayıs 1336/13 Mayıs 1920, Nu: 525–10955; **BOA, BEO,** Umumi No: 347564; **Takvim-i Vekayi**, 27 Mayıs 1336/27 Mayıs 1920, Nu: 3864; **Alemdar**, 13 Mayıs 1336/13 Mayıs 1920, Nu: 507–2817.

235 **Peyam-ı Sabah**, 13 Mayıs 1336/13 Mayıs 1920, Nu: 525–10955; **BOA, BEO,** Umumi No: 347564; **Takvim-i Vekayi**, 27 Mayıs 1336/27 Mayıs 1920, Nu: 3864; **Alemdar**, 13 Mayıs 1336/13 Mayıs 1920, Nu: 507–2817.

236 **Alemdar**, 25 Haziran 1336/25 Haziran 1920, Nu: 549–2859.

237 **Alemdar**, 26 Mayıs 1336/26 Mayıs 1920, Nu: 520–2830.

238 **Peyam-ı Sabah**, 13 Mayıs 1336/13 Mayıs 1920, Nu: 525–10955; **BOA, BEO,** Umumi No: 347564; **Takvim-i Vekayi**, 27 Mayıs 1336/27 Mayıs 1920, Nu: 3864; **Alemdar**, 13 Mayıs 1336/13 Mayıs 1920, Nu: 507–2817.

ali İslam Cemiyeti'nin Birinci Beyannamesi'nde, Mustafa Kemal Paşa ve Kuvâ-yı Milliyecilerin Yunan orduları önünden kaçarken zavallı Anadolu halkını kandırarak Yunanlarla mücadeleye tutuşturdukları ve "*siz mevkiinizde sebat edin, biz şu taraftan onların arkalarını çevireceğiz*"[239] yalanıyla kendileri savuşup masum Anadolu halkını boşu boşuna kırdırdıklarından bahsedilmekte ve Kuvâ-yı Milliyecilere "*Ey hainler, ey Allah'tan korkmayan ve peygamberden hayâ etmeyen mahlûklar…*" denildikten sonra şöyle devam edilmektedir: "*Hey sizler ey yalancı ve denî şakiler! Kendi milletimize karşı ecnebi milletlerden hiçbirinin yapmadığı şekavet ve şenaatleri irtikâp edip dururken milleti, eşraf-ı memleketi, ulemayı asıp keserek mallarını yağma ederken kendinize ne hakla, ne yüzle, ne utanmazlıkla Kuvâ-yı Milliye namını veriyorsunuz? Milleti öldürerek, mahvederek hukuk-u milleti müdafaa edeceksiniz öyle mi? Utanmaz hainler, artık yetişir, yakamızı bırakın: Cenab-ı Hakk'ın gazap ve laneti sizin üzerinize olsun!*."[240] Yine aynı beyannamede Kuvâ-yı Milliyeciler, mecnunane hareketlere kalkışan caniler, bağiler, şakiler, katil canavarlar ve alçaklar gibi ithamlara maruz kalmışlardır.[241] Teali İslam Cemiyeti'nin İkinci Beyannamesi de en az birincisi kadar düşmanca bir üslup ile kaleme alınmıştır. Bu beyannamede hükümetin takip ettiği siyasetin olumlu meyveler vermeye başladığı bir dönemde Kuvâ-yı Milliye'nin hükümet ile millet arasına girdiğinden ve olumlu gidişatı bozduğundan bahsedilmekte ve şöyle denilmektedir: "*Kuvâ-yı Milliye ünvanı kazibi altında hükümete karşı müziç müdahalata ve vatanı daha büyük*

239 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt: 2, s. 388.

240 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt: 2, s. 389.

241 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt: 2, s. 390.

felaketlere sürükleyecek bağyü isyana kalkıştılar; vahdeti milleti ihlal ettiler; memleketi tahrip ettiler; dünyada görülmedik, işitilmedik fecayi ve mezalim ika eylediler; memlekete haricî düşmanların yapmak istemeyeceği fenalıkları yaptılar; bi'n-netice şerait-i sulhiyemizin fevkattasavvur bir şekle ifrağına sebep oldular!."[242] Kürt Teali Cemiyeti'nin, Vatandaşlara Beyannamesi'nde de, "*şimdiye kadar Türk olmadıkları halde Türk milletinin başına geçerek kendilerini öz Türk gösteren ve Türk'ün malını, ırzını, canını yok eden, çocukları öksüz, kadınları dul, evleri yoksul bırakan ve bunu kendisine iş güç edinerek çeşit çeşit ad ve lakaplar takınarak ortaya çıkan ve her gün Türkleri aldatan hainlere aldanmayınız*"[243] denilmektedir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın 26 Eylül'de Ferit Paşa Hükümeti'ne verdiği birinci muhtırada da Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nden, milletin arzusu hilafına teşkil edilen, müdafaa-i milliye namındaki çeteler olarak söz edilmektedir.[244] 13 Ekim 1919 tarihinde Ali Rıza Paşa Hükümeti'ne verilen ikinci muhtırada ise Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ne, kuvve-i bağiye, kuvve-i mevhume, fitne-i bağiye ve Anadolu'da bir kısım kumandanların isyanı gibi ithamlar yöneltilmiştir. Ayrıca bu muhtırada, "*Kuvâ-yı Milliye denilen ve hüviyet ve mahiyetleri pek maruf olan şahsiyetler tarafından meydana getirilip sabun köpüğünden başka bir mahiyeti haiz olmayan bu isyanın hedeflerinden biri de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'dır*."[245] de-

242 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt: 2, s. 393.

243 Zekai Güner-Orhan Kabataş, **Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara–1990, s. 264.

244 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt: 2, s. 312.

245 **Alemdar**, 26 Teşrin-i Evvel 1335/26 Ekim 1919, Nu: 314–2615.

nilmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına Adana Şubesi Reisi Hafız Mahmud Bey'in Beyannamesi'nde de: "*Ey ahali! Hükümet-i muazzamadan olmayan Yunan'ı bile İzmir'den çıkaramayan bu Kuvâ-yı Bağiye'nin, düvel-i muazzamadan bulunan ve Adana'da kuvâ-yı külliyesi bulunan Fransızları buradan, bu gibi şekavetle çıkarabileceğine inanmak büyük cinnettir. Bu gün Halife ve Padişahımızın emr u fermanıyla Hükümet-i Merkeziye, kendilerine Kuvâ-yı Milliye süsü veren bugat-ı mezbure ile bi'l-fiil muharebe etmektedir*"[246] denilmekte ve burada da Kuvâ-yı Milliye Hareketi; çetecilik, yalancı milliyetçilik, münafıklık ve gayr-ı meşruluk olarak itham edilip harekât-ı muzırra olarak adlandırılmaktadır. İngiliz Muhibler Cemiyeti'nden Sait Molla'nın Kuvâ-yı Milliye hakkındaki görüşleri ise şöyledir: "*Anadolu'da Mustafa Kemal'in giriştiği macera, er-geç akamete mahkûmdur. Zira milletin, bilhassa bu harbin galipleri olan büyük devletlerle uğraşacak ne maddi ne de manevi takatı kalmıştır. Esasen Padişahımız Efendimiz'de böyle manasız mukavemetler ve sergüzeştler peşinde koşanların bu memlekete zarar vereceklerini, ancak sükûnet ve itidal ile memleketi kurtaracak bir sulha varılabileceğini beyan buyurmuşlardır. Bundan dolayı Halifemiz ve Padişahımız Efendimiz'in gösterdikleri yoldan gitmek cümlemize borç olmuştur*."[247]

Görüldüğü gibi Kuvâ-yı Milliyeciler, yalancı milliyetçilik, dinsizlik, şakilik, asilik, münafıklık, bağilik, eşkıyalık, yağmagerlik, alçaklık, sergerdelik, soygunculuk, haydutluk, zorbalık, fitne ve fesatçılık vb. şekillerde itham edilmekte ve halkı katledip ahalinin mallarını ahz ü gasp etmek,

246 Güner, **a.g.e.**, s. 266.

247 Fethi Tevetoğlu, **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara–1991, s. 53.

Hükümet ile milletin arasını açmak, köyleri basıp tahrip etmek ve yağmalamak, Padişaha ve Halifeye isyan etmek, hırs ve ihtiras peşinde koşmak vb. suçlanmaktadır. Kuvâ-yı Milliye Hareketi de, kuvâ-yı gayr-ı milliye, kuvâ-yı işgaliye, kuvâ-yı bağiye, eşhas-ı bağiye, makît-i şekavetkarane, harekât-ı bağiye, fitne-i bağiye, kuvve-i müsellah-ı bağiye, güruh-ı eşkıya vb. şekillerde itham edilmiştir. Damat Ferit Paşa Hükümeti ve destekçileri tarafından Kuvâ-yı Milliyecilere ve harekete yöneltilen bu itham ve suçlamaların amacı halkın Kuvâ-yı Milliye'ye düşman olmasını sağlamak ve "*halk-hükümet işbirliği*" neticesinde Kuvâ-yı Milliye'yi ortadan kaldırmaktır. Kuvâ-yı Milliye'ye yöneltilen bu itham ve suçlamalar kısmen de olsa Anadolu'da kargaşaya sebebiyet vermiştir. İstanbul'un propagandaları neticesinde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Kuvâ-yı Milliye'ye karşı isyanlar baş göstermiştir. Geniş açıdan bakıldığında Damat Ferit Paşa ve destekçileri bu propagandalardan istedikleri sonucu elde edememişler, "*Halk-Kuvâ-yı Milliye*" birlikteliğinin önüne geçememişlerdir.

III. Bölüm

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nce Millî Mücadele Aleyhine Çıkartılan Beyanname ve Fetvâların Mahiyeti*

A) Damat Ferit Paşa'nın IV. Defa Sadarete Gelişinin Öncesi ve Sadaretinin İlk İcraatları

Damat Ferit Paşa, üçüncü Sadaretinde Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ne yönelik saldırılarını daha da arttırmış, Mustafa Kemal Paşa'yı memuriyetinden azletmiş, hatta Millî Mücadele için hayatî önem taşıyan Sivas Kongresi'ni dahi basmaya teşebbüs etmişti. İşte bu sebeplerden dolayıdır ki Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye Reisi sıfatıyla yeni devlete doğru giden yolda, öncelikle, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin görevden uzaklaştırılması için çalışmalara başladı. Bunun için de, Damat Ferit Paşa ve Hükümeti'nin, meşru olmayan icraatları nedeniyle millet ile padişah arasında bir engel teşkil ettiği ve halkın Padişaha ulaşmasının önünü tıkadığı dile getirilmiştir.[248] Ardından Damat Ferit Paşa ve Hükümeti'nin "*haince hareketlerine devamda di-*

---

* Bu bölüm Osman Akandere tarafından yazılan ve **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**'nin Yıl:2003, Sayı:9, s. 95-142 arasında yayınlanan " *11 Nisan 1920(1336) Tarihli Takvim-i Vekâyide Kuva-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar*" adlı makalenin yeniden gözden geçirilmiş halidir

248 Atatürk, **Nutuk**, s. 96-97.

rendiğinden" dolayı "*meşru bir Hükümet işbaşına geçinceye kadar*" İstanbul Hükümeti ile tüm ilişkilerin kesildiği sivil amirler ve askerî komutanlara bildirilmiştir.[249] Böylelikle Damat Ferit Paşa Hükümeti yok sayılmış, ülkenin idaresine "*geçici bir süreliğine*" el konulduğu açıkça dile getirilmiştir. Neticede Damat Ferit Paşa, böylesi karmaşık bir ortam içerisinde Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Millî Mücadele Hareketi'ni ortadan kaldırmayı başaramayınca 1 Ekim 1919 tarihinde görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır.[250] Bu durum; Heyet-i Temsiliye'nin baskılarının sonuç getirdiğinin bir göstergesidir. Böylelikle Millî Mücadele'nin en önemli karşıtlarından biri olan Damat Ferit Paşa geçici bir süreliğine de olsa Hükümet'ten uzaklaştırılmış ve yerine Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştur.[251]

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kurulması ile Heyet-i Temsiliye'ye yani Millî Mücadele Hareketi'ne bakışta ciddî değişiklikler ortaya çıkmıştır. Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından doğrudan "*düşman kuvvetleri*" olarak görülen Millî Mücadele Hareketi, Ali Rıza Paşa Hükümeti tarafından "*uzlaşılması gereken*" bir hareket olarak görülmüştür. Nitekim karşılıklı talepleri dile getiren telgraflaşmalar başlamıştır. Kabine'nin işbaşına geçmesiyle birlikte Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa yayınladığı tamimde seçimlerin mutlaka yapılacağını ve Meclis-i Mebusan'ın açılacağını duyurmuştur.[252] Mustafa Kemal Paşa da, Meclisin açılması ve Hükümet'in denetim altında olması yönündeki taleplerini ısrarla vur-

249 Atatürk, **Nutuk**, s. 98.

250 **Alemdar**, 3 Teşrin-i Evvel 1335/3 Ekim 1919, Nu: 192-1592.

251 **Alemdar**, 3 Teşrin-i Evvel 1335/3 Ekim 1919, Nu: 192-1592.

252 **Alemdar**, 3 Teşrin-i Evvel 1335/3 Ekim 1919, Nu: 192-1592; **Alemdar**, 4 Teşrin-i Evvel 1335/4 Ekim 1919, Nu: 293-2593.

gulamış ve bu istek Harbiye Nazırı Cemal Paşa tarafından kabul görerek "*seçimler yapılacak ve Millî Meclis toplanacaktır*" denmiştir.[253] Bu durum Heyet-i Temsiliye'nin resmî olarak kabul edildiği anlamına gelmektedir. Nitekim bu kabul, 20 Ekim 1919'da başlayıp 22 Ekim'de son bulan Amasya Görüşmeleri'nde de açıkça ortaya çıkmaktadır. Çünkü Amasya Görüşmeleri İstanbul Hükümeti'nin en üst düzey yöneticilerinden olan Salih Paşa'nın katılımıyla gerçekleşmiştir ve Heyet-i Temsiliye'nin birçok isteği İstanbul Hükümeti heyeti tarafından kabul edilmiştir.[254] Fakat bu yakınlaşmadan rahatsız olan Hürriyet ve İtilafçılar seçimlere gidilmesi hususunda pek de gönüllü olmamışlardır. Onlara göre: "*Allah bu memleketin başına İttihat ve Terakki namıyla bir bela musallat etmiştir. Onlardan kurtulmayınca ne hakkıyla meşrutiyet, ne de intihabat olur*."[255] Hürriyet ve İtilafçıların böylesi karşı çıkışlarına rağmen nihayetinde 1919 yılında seçimlerin yapılması sağlanmış ve bu seçimlerden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tespit etmiş olduğu adaylar büyük bir başarı ile çıkmışlardır.[256]

---

253 Mustafa Kemal Paşa ile Ali Rıza Paşa Hükümeti arasındaki telgraflaşmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz, Atatürk, **Nutuk**, s. 134-150.

254 Atatürk, **Nutuk**, s. 166-171; Amasya Görüşmeleri'nde yapılan pazarlıklar hakkında özellikle seçimler hususunda bkz, Taha Niyazi Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2004, s. 188-196.

255 **Peyam**, Ali Kemal, "İntibah İçin Hürriyet İster", 29 Eylül 1335/29 Eylül 1919, Nu: 298–56.

256 Yusuf Kemal Bey Kastamonu'dan, Bursa'dan da Mustafa Fehmi Efendi mebus seçilmiştir. Bkz, **Alemdar**, 10 Kanun-ı Evvel 1335/10 Aralık 1919, Nu: 359-2659; Celalettin Arif Bey Erzurum Mebusu, Adnan Bey de İstanbul mebusu olmuştur. Celalettin Arif Bey ayrıca İstanbul'dan da mebus seçilmiştir. Bkz, **Alemdar**, 19

Son Osmanlı Mebusan Meclisi, seçimlerin tamamlanmasının ardından 12 Ocak 1920 tarihinde açıldı[257] ve çalışmalarına başladı. Şüphesiz bu meclisin atmış olduğu en önemli adım, 28 Ocak 1920 tarihinde Misak-ı Millî'yi kabul etmesidir. Çünkü Misak-ı Millî metni, Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararlar ışığında bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanmış bir metindi ve bu metin, yeni bir Devlet'e doğru yürüyen Millî Mücadele Hareketi'nin dayandığı temel esasları ifade ediyordu.[258] Kabul edilen Misak-ı Millî'ye göre: Mondros Mütarekesi'nin

---

Kanun-ı Evvel 1335/19 Aralık 1919, Nu: 368-2668; **Alemdar**, 20 Kanun-ı Evvel 1335/20 Aralık 1919, Nu: 369-2669; Rıza Nur Sinop'tan mebus seçilmiştir. **Alemdar**, 12 Kanun-ı Evvel 1335/12 Aralık 1919, Nu: 361-2661; Mustafa Kemal Paşa Erzurum'dan mebus seçilmiştir. Bkz, İhsan Ezherli, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920)**, İkinci Basım, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara-1992, s. 13-16; İsmail Fazıl Paşa Yozgat'tan, Bekir Sami Bey Amasya'dan, Abdülkadir Cami Bey Aydın'dan ve Hakkı Behiç Bey de Denizli'den mebus seçilmişlerdir. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne mebus seçilenlerin tamamının isimleri için bkz, Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet 1920**, Ankara-1970, s. 295-303; Seçim sonuçları Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti lehine gelişince Millî Mücadele'ye muhalif çevreler tarafından şiddetle protesto edilmiştir. Örneğin İstanbul seçimleri hakkında Alemdar gazetesi "*İttihatçılar*"ın seçimlerde bin bir türlü entrikalar çevirdiklerini iddia etmiştir. Bkz, **Alemdar**, 20 Kanun-ı Evvel 1335/20 Aralık 1919, Nu: 369-2669; **Alemdar**, 21 Kanun-ı Evvel 1335/21 Aralık 1919, Nu: 370-2670.

257 Atatürk, **Nutuk**, s. 249.

258 Misak-ı Millî metni için bkz, Ezherli, **a.g.e.**, s. 21-26; Naşit Hakkı Uluğ, "Milletin Geleceğini Düşünmek İçin Bir Millî Meclis Kurulması Lazımdı -II-", **Belgelerle Türk Tarihi**, Sayı: 32, 1970, s. 10.

imzalandığı tarihte Türk ve İslam kesimlerin yerleşmiş olduğu coğrafyanın tamamı bir bütündür ve ayrıştırılmasına asla müsaade edilmeyecektir. Türk Milleti'nin en temel haklarını ifade eden Misak-ı Millî'nin Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda kabul edilmesi, Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye adına çok büyük bir başarıdır. Çünkü İtilaf Devletlerince de tanınan bir Meclis olma özelliği taşıyan Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Misak-ı Millî'nin kabul edilmesi ile Millî Mücadele Hareketi meşru bir zemine oturtulmuştur.[259] Bir anlamda Millî Mücadele Hareketi, Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı vasıtasıyla dünya nazarında meşruiyet kazanmıştır. Bu durum Heyet-i Temsiliye'nin devletleşmeye yönelişinde önemli bir mihenk taşı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Misak-ı Millî'nin Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda kabul edilmesi, İtilaf Devletleri nezdinde büyük bir rahatsızlık uyandırmış ve İtilaf Devletlerinin baskıları neticesinde Ali Rıza Paşa Hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır.[260] İtilaf Devletleri, istifanın hemen akabinde Misak-ı Millî gibi, millî birlik ve bütünlüğü savunan ve Türk'ün asgarî isteklerini dile getiren Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na, dolayısıyla da Osmanlı Devleti ve Millî Mücadele Hareketi'ne bir ders vermek adına harekete geçmişler ve nihayet 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u işgal etmişlerdir.[261] İşgalle birlikte Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda görev yapan

259 Özgül, **a.g.e.**, s. 134.

260 Atatürk, **Nutuk**, s. 270-273.

261 Atatürk, **Nutuk**, s. 281-282; **Alemdar**, 17 Mart 1336/17 Mart 1920, Nu: 455-2755.

pek çok mebus da tutuklanmıştır.[262] İtilaf Devletleri, işgalin akabinde bir "*resmî tebliğ*" yayınlatmak suretiyle de açıkça Millî Mücadele Hareketi'ni hedef almışlar ve bu işgalin sorumlularının bir nevi onlar olduklarını tebliğlerinde dile getirmişlerdir. Tebliğe göre: Millî Mücadele Hareketi, İttihat ve Terakkî'nin bir devamı olarak görülmektedir ve Padişah ve Hükümet'e itaat etmemekle suçlanmaktadır. Tebliğde işgalin geçici olduğu vurgulanmakta, İstanbul'un Türkler elinde kalacağı dile getirilmektedir. Buna karşılık Anadolu'da sükûnetin sağlanması, Padişah ve Hükümet'e de itaat edilmesi istenmektedir. Anadolu'da bir karışıklığın ve bir katliamın ortaya çıkması halinde ise İstanbul'un dahi Türkler elinden alınabileceği Osmanlı ahalisinin dikkatlerine sunulmaktadır.[263] Burada Mondros Mütarekesi'nin yedinci maddesi Türklerin belleklerine iyice kazınmak istenmektedir: Türk halkı işgalin kalıcı olabileceği noktasında korkutulmak ve bu korkunun neticesinde bir sükûnetin içerisine sürüklenilmek istenmektedir. Hatta işgal kuvvetleri, Türk Milleti nazarında, işgallerin sorumlusunun Millî Mücadele Hareketi olduğu yönünde bir kanaat uyandırmak ve bu kanaatle birlikte halkta Millî Mücadele'ye karşı büyük bir öfke oluşmasını sağlamak için çalışmaktadırlar. Fakat Mondros Mütarekesi'nden bu yana her türlü işgalin "*kabul edilemez*" olduğu inancında olan Mustafa Kemal Paşa ve

---

262 **HTVD**, Sayı: 22, Ankara-1957, Vesika No: 575, 576; Rauf Bey Vasıf Bey'in tutuklandığı haberi için bkz, **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Mart 1336/29 Mart 1920, Nu: 18; Ertan Ünal, "16 Mart Vakası", **Hayat Tarih Mecmuası**, Yıl: 5, Sayı: 2, Cilt: I, (Mart-1969), s. 22-25.

263 **Alemdar**, 17 Mart 1336/17 Mart 1920, Nu: 455-2755; Atatürk, **Nutuk**, s. 283-284; Ünal, "16 Mart Vakası", **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 2, s. 21-22.

sonrasında Heyet-i Temsiliye, bu durum karşısında seyirci kalmamış ve derhal harekete geçmiştir: İşgal günü itibariyle harekete geçen Mustafa Kemal Paşa, "*Bütün Vali ve Komutanlara ve Müdafaa-i Hukuk Heyetlerine*", İstanbul'un zorla işgal edildiğini bildirmiş ve bu "*suikasttan*" yararlanarak birtakım kimselerin milleti aldatmasının önüne geçilmesini istemiştir.[264] Mustafa Kemal Paşa ayrıca işgallerin, gerekli mercilere sesin duyurulması adına telgraflar ve mitingler yoluyla protesto edilmesini istemiştir.[265] Öncelikle kendisi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyeti Temsiliyesi adına İstanbul'da İngiliz, Fransız, İtalyan siyasî temsilcilerine, Amerikan siyasî temsilcisine, tarafsız devletler dışişleri bakanlıklarına ve Fransa, İngiltere ve İtalyan Millet Meclislerine verilmek üzere bir protesto metni göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın protesto metninin bir kısmı şöyledir: "*Biz, haklarımızı ve bağımsızlığımızı savunmak için giriştiğimiz mücadelenin kutsallığına ve hiçbir kuvvetin bir milleti yaşama hakkından mahrum edemeyeceğine inanıyoruz. Tarihin bu güne kadar kaydetmediği bir suikast olan ve Wilson Prensipleri'ne dayanan bir Ateşkes Antlaşması'nın, milleti savunma imkânlarından yoksun bırakmış olmasından doğan bir hileye de dayanmış olması bakımından ilgili milletlerin şeref ve haysiyetleriyle de bağdaşmayan bu hareketin ne demek olduğunun takdirini, resmî Avrupa ve Amerika'nın değil, bilim kültür ve medeniyet Avrupa ve*

264 Atatürk, **Nutuk**, s. 284-285; **HTVD**, Sayı: 13, Vesika Nu: 331; Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un işgali hadisesini Türk Milleti'ne bir suikast olarak gördüğünü belirtmektedir. Paşa'nın bu "*suikast*" ifadesi işgallere karşı zaten belli olan duruşunu pekiştiren bir ifadedir.

265 **HTVD**, Sayı: 13, Vesika Nu: 329, 330.

Amerika'sının vicdanına bırakmakla yetinir ve bu olaydan doğacak büyük tarihî sorumluluğa, son olarak bir kez daha dünyanın dikkatini çekeriz."[266] Ayrıca Türk Milleti'ne ve İslam Âlemi'ne bir beyanname yayınlamak suretiyle seslenmiş, işgalin haksızlığı ve bu işgallere karşı bağımsızlık yolunda mücadele edileceğini vurgulamıştır.[267] Paşa'nın bu tepkisinin ardından Anadolu'dan da pek çok tepki ortaya konmuştur. Çünkü İstanbul'un işgal edilmesi halkın Hükümet'e olan güvenini iyice sarmış, Millî Mücadele etrafında daha da sıkı bir şekilde kenetlenmelerini sağlayacak bir ortamı doğurmuştur. Meselâ 18 Mart 1920'de Balıkesir'de, halktan binlerce kişi belediye önünde toplanmış ve İstanbul'un, devletin merkezinin işgalini protesto etmişlerdir.[268] Mustafa Kemal Paşa ayrıca İstanbul ile bütün resmî ve hususî ilişkilerin kesilmesi istemiştir. Böylelikle Anadolu ile İstanbul arasındaki bağlar tamamen kopartılmıştır.[269] Nihayetinde Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın milletvekilleri tutuklanıp Malta'ya sürüldükten sonra yani meclis dağıldıktan sonra Anadolu'nun kontrolü tamamen Millî Mücadele Hareketi'nin eline geçmiştir.[270]

---

266 Atatürk, **Nutuk**, s. 285; **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Mart 1336/18 Mart 1920, Nu: 16.

267 **İrade-i Milliye**, 18 Mart 1336/18 Mart 1920, Nu: 31; **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Mart 1336/18 Mart 1920, Nu: 16.

268 **İzmir'e Doğru**, 19 Mart 1336/1920, Nu: 44.

269 **HTVD**, Sayı: 22, Vesika Nu: 567, 568; İşgal hakkında Kolordular, Valilikler gibi resmî makamlarla yapılan yazışmalar için bkz, **HTVD**, Sayı: 22, Vesika Nu: 557, 558, 560, 561, 562, 571; **HTVD**, Sayı: 23, Vesika No: 592, 593, 594, 595, 601, 602; işgal ertesi alınan malî tedbirler hakkında bkz, **HTVD**, Sayı: 13, Vesika No: 335; **HTVD**, Sayı: 22, Vesika No: 572.

270 İsmet İnönü'nün Zeynep Oral'ın sorularına verdiği yanıt için bkz, **Belgelerle Türk Tarihi**, Sayı: 32, Nisan-1970, s. 8-9.

İstanbul'un işgaliyle birlikte büyük bir yara alan Salih Paşa Hükümeti, İngilizler tarafından da "*istenmeyen hükümet*" konumunda olmuş, tabii olarak bu durum Hükümet'in devamını zorlaştırmıştır. Nitekim Damat Ferit Paşa'nın yeniden iktidar mevkiine gelmesinde İngilizlerin Salih Paşa Hükümeti'ni düşürmeye yönelik faaliyetleri ile[271] İstanbul'daki Kuvâ-yı Milliye aleyhtarlarının çabaları önemli rol oynamıştır.[272] Bilhassa Kuvâ-yı Milliye aleyhtarı

271 İstanbul'da bulunan İtilâf Devletleri Yüksek Komiserleri, ilki 16 Mart 1920'de, ikincisi 26 Mart 1920'de ve üçüncüsü de 29 Mart 1920'de olmak üzere Salih Paşa Hükümeti'ne arka arkaya verdikleri üç nota ile Hükümetten Mustafa Kemal Paşa ile milliyetçi hareketin diğer yöneticilerinin reddedilmesini istemişlerdi. Bu notalar için bkz, Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1975, s. 8-11; Mehmet Tevfik Bey, **Bir Devlet Adamının: Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, Cilt: 2, Yayına Hazırlayan: F. Rezan Hürmen, Arma Yayınları, İstanbul-1993, s. 375-385; İtilaf Devletleri özellikle İngiltere, İstanbul'un resmen işgalinden sonra iş başında bulunan Salih Paşa Hükümeti'ni düşürmeye yönelik faaliyetlerini artırdılar. Bu yönde baskı yapmaya başladılar. Nitekim Yüksek Komiserler 26 Mart 1920'de verdikleri ortak bir nota ile hükümetten Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni resmen red ve mahkûm etmesini istediler. Salih Paşa Hükümeti bu notaya 29 Mart'ta verdiği cevapta, Anadolu'daki Kuvâ-yı Milliye namı altında yapılan hareketlerin "*meşru hakların müdafaası*" olduğu cevabını verdi. Bunun üzerine Yüksek Komiserler 31 Mart'ta bir nota daha vererek aynı isteklerini tekrarladılar Buna karşılık hükümet 1 Nisan 1920'de verdiği bir nota ile işgal kuvvetlerinin hukuka aykırı bu muamelelerini protesto etmişti. Bkz, Adnan Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1994, s. 324-325; Ayrıca bkz, Sonyel, **Dış Politika**, Cilt: I, s. 209.

272 İstanbul'da oluşturulan Kuvâ-yı Milliye aleyhtarı cemiyetler ile İngilizlerin gizli bir plan hazırladıkları ve bu planı tatbike koymak için yoğun bir çabaya giriştikleri görülüyordu. Mart 1920

olan Peyam-ı Sabah ve Alemdar gibi İstanbul gazetelerinin Damat Ferit Paşa'nın yeniden iktidara tırmanmasında önemli rol oynadıkları görülmektedir.[273] Öyle ki Peyam-ı Sabah'ta, daha 25 Mart'ta "*Sadaret makamının Damad Ferid'e teklif edildiğine*"[274] dair yazılar yazılmış ve hükümetin istifa edeceğine ilişkin haberler gazetelerde yerini almıştır. Böylesi haberlerin gazetelerde yer alması üzerine Evkâf Nazırı Ömer Hulusi Bey, Vakit gazetesine bir demeç vererek: "*Bir hükümet buhranının olmadığını, herkesin karşı fikirlerini söylemekte ve tahminlerde bulunmakta serbest olduğunu*"[275] söylemiştir. Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Bey de 2 Nisan'da gazetelerde çıkan demecinde: "*Hükümet buhranı hakkında şimdiye kadar çıkarılan rivayetlere rağmen mevkilerini muhafaza ettiklerini, hükümetin kendi namus ve*

---

başlarında hazırlanan bu plana göre; 1- Hükümet düşürülecek ve Ferit Paşanın başkanlığında veya onun emsali olacak bir kişinin başkanlığında yeni bir hükûmet kurulacaktı. 2-Meclis-i Mebusan fesih edilecekti, 3- Kuvâ-yı Milliye'nin ilgası sağlanacaktı. 4-İstanbul'da bir şura-yı saltanat teşkil edilecekti. Bu bilgi için bkz, Sofuoğlu, **a.g.e.**, 1366 No'lu dipnot, s. 366.

273 Peyam-ı Sabah gazetesi başyazarı Ali Kemal'in bu çabalarda önemli rol oynadığını belirten Yahya Kemal, siyasî ve Edebi Portreler kitabının Ali Kemal'i anlattığı kısmında Damat Ferit Paşa'nın dördüncü defa sadarete gelişinin tek müsebbibi olarak Ali Kemal'i görmektedir. Kitabında Ali Kemal'in o günlerin İstanbul'undaki nüfuzunu anlatırken şunları söylemektedir: *"...Kat'i olarak denilebilir ki Ali Kemal olmasaydı, onun gazetesi İtilâfçılığı tekrar kızıştırmasaydı, şevk ve cür'et vermeseydi, Ferid Paşa tekrar iktidara gelemezdi. Ali Kemal ihtirâsının ateşiyle, ikinci ve asıl yaman olan Ferid Paşa kabinesini mevki-i iktidara getirmiş yegâne adamdır*." Bkz, Yahya Kemal, **a.g.e.**, s. 89.

274 **Peyam-ı Sabah**, 25 Mart 1336/25 Mart 1920, Nu: 476/10906.

275 **Vakit,** 31 Mart 1336/31 Mart 1920, Nu: 843.

hamiyetinden kuvvet alarak görevini sürdüreceğini"[276] söylemiştir. Hükümetin görevine devam edeceğine dair verilen demeçlere rağmen Salih Paşa Hükümeti, iç ve dış baskılara daha fazla dayanamayıp 2 Nisan'da istifa etmek zorunda kalmıştır.[277] Salih Paşa Hükümeti'nin istifası üzerine de Padişah, Damat Ferit Paşa'yı Sadaret'e getirmeyi düşünmüş, bu durum Damat Ferit Paşa'nın daha önceki iktidarları esnasında Kuvâ-yı Milliye aleyhine giriştiği icraatları yakinen bilen İstanbul'daki vatanseverler tarafından endişe ile karşılanmıştır. Nitekim Meclis-i Mebusan'ın İkinci Başkanı olan Hüseyin Kazım Bey, Damat Ferit Paşa'nın tekrar Sadaret'e getirilmemesi hususunda Padişahla yaptığı görüşmeden eli boş dönmüştür[278]. Diğer taraftan Damat

---

276 **Vakit**, 2 Nisan 1336/2 Nisan 1920, Nu: 845.

277 Dâhiliye Nazırı Ebubekir Hazım Tepeyran'ın teklifi üzerine hükümetin, Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını takbih etmemek için istifa ettiğine dair bir zabıt tutulmuş ve bütün kabine üyeleri bunu imzalamışlar ve 2 Nisan 1920'de topluca istifa etmişlerdi. Konuyla ilgili tafsilat için bkz, Ebubekir Hazım Tepeyran, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul-1982, s. 51; Ayrıca Bkz, Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, s. 97; Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Cilt: II, s. 463-464; Danişmend, **a.g.e.**, Cilt: IV, s. 464.

278 Hüseyin Kazım Bey hatıralarında bu görüşmeyle ilgili olarak "*Ferit Paşanın tekrar mevki-i sadarete getirileceğini işittim. Fakat ihtimal vermedim*" şeklinde Padişaha bir söz söylediğini, Padişahın da "*Evet, kararımı verdim getireceğim*!" dediğini belirtmektedir. Konuşmasının devamında "*Ferit Paşanın tekrar mevki-i sadarete getirilmesi, memleket ve makam-ı saltanat için bir felaket olacaktır(...) Yine birtakım ehliyetsiz ve münasebetsiz adamları yanına toplayacak ve istibdat ile iş görmek isteyecektir*" dediğini buna karşılık olarak da Padişahın "*Ferit Paşayı mevki-i sadarete getirmek kararını verdim ve öyle yapacağım*" dediğini söylediğini ve hatta "*ben Rum patriğini, Ermeni Patriğini ve Hahambaşını da istersem getiririm*" dediğini belirtmektedir. Bkz, Hüseyin Kazım

Ferit Paşa'nın Sadrazam olmaması için Saray'a ve Meclis'e birçok yerden telgraflar da gönderilmiştir.[279] Ancak gerek Saray'a gerekse de Meclis'e gönderilen telgraflar amacına ulaşamamış, tepkiler Damat Ferit Paşa'nın yeniden iktidara gelmesinin önüne geçememiştir. Hâlbuki Sultan Mehmet Vahdettin de, İngilizler nezdinde itimada mazhar olduğuna inandığı Damat Ferit Paşa'nın Sadaret mevkiine getirilmesini istemekteydi.[280] Dolayısıyla Damat Ferit Paşa'nın iktidara gelmesini önleme gayretleri beyhude bir girişim olmaktan öteye geçememekteydi. Nitekim beklenildiği gibi olmuş, Damat Ferit Paşa, 5 Nisan'da hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve aynı gün, kurduğu hükümet Padişah tarafından tasdik edilmiştir.[281] Yeni hükümetin kuruluşu İngilizler ve Kuvâ-yı Milliye aleyhtarı çevreler nezdinde büyük memnuniyet yaratmıştır.[282]

Kadri, **Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Hatıralarım,** Hazırlayan: İsmail Kara, İletişim Yayınları, İstanbul-1991, s. 171-174.

279 Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 256-258.

280 Mithat Sertoğlu, "Son Osmanlı Padişahı VI. Mehmet Vahideddin", **Hayat Tarih Mecmuası**, Yıl: 11, Cilt: 2, Sayı: 7, (1 Temmuz 1975), s 66; Sadaret görevi Damat Ferit Paşa'ya teklif edilmeden önce Sultan Vahdettin, Tevfik Paşa'yı Sadaret'e getirmek istemişti. Ancak Tevfik Paşa bu görevi kabul etmemişti. Bkz, İnal, **a.g.e.**, s. 2051; Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 260.

281 Damat Ferit Paşa'nın Sadarete getirilmesiyle ilgili Hatt-ı Hümâyûn için bkz, **BOA, DUİT,** 9/140; **ATASE Arşivi**, Klasör: 325, Dosya: 129, Fihrist: 1-1; **Takvim-i Vekayi**, 6 Nisan 1336/6 Nisan 1920, Nu: 3820, Hatt-ı Hümâyûnun bugünkü dile çevrilmiş metni için bkz, İnal, **a.g.e.**, s. 2040; Galip Kemalî Söylemezoğlu, **30 Senelik Siyasî Hatıralarım (**Üçüncü ve Son Cilt) 1918-1922, Ülkü Matbaası, İstanbul-1953, s. 357; Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele,** Cilt: II, s. 83-84.

282 5 Nisan'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği raporda "*İstanbul'da*

Özellikle Kuvâ-yı Milliye aleyhtarı basında yeni Hükümet sevinçle karşılanmıştır. Peyam-ı Sabah'ta Ali Kemal, ele geçen bu fırsatın iyi değerlendirilmesini istemiş ve hükümetin ılımlı kişilerden oluşması için Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya tavsiyelerde dahi bulunmuştur.[283] Refii Cevad ise, Alemdar'da yazdığı "*Yeni Vaziyet Karşısında*" başlıklı yazısında Damat Ferit Paşa'nın uygulayacağı politikaya işaret etmiş ve "*Ferid Paşa Hazretleri, Köprülü Mehmet Paşa kadar şedid, Kuyucu Murad Paşa kadar tasfiyekâr, Sokullu Mehmet Paşa kadar dûr-endîş bulunacaklardır...*"[284] demiştir.

Damat Ferid Paşa'nın iktidara geldiğini müjdelercesine" bildiriyordu. Bu rapor metni için bkz, Şimşir**, İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: II, s. 17.

283 **Peyam-ı Sabah**, 4 Nisan 1336/4 Nisan 1920, Nu: 486/10916; Yeni kabinenin kimlerden oluşması gerektiği konusunda Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya tavsiyelerde bulunan Peyam-ı Sabah'ın başyazarı Ali Kemal Bey, bir yazısında, "*Kabinede Hürriyet ve İtilâfçı nazırlar istemediği, onun fırkacılara karşı olduğu ve kabinenin tarafsız kişilerden oluşmasını istediğini*" belirtiyordu. Ali Kemal'in bu tavsiye ve istekleri Refik Halit (Karay) tarafından şöyle dile getirilmektedir: "*Nihayet onun istediği oldu ve Ferit Paşa, Reşit, Fahrettin Beylerle operatör Cemil ve Kara Sait Paşaları peşine takmış, Babıâli'ye yeni şekilde dâhil oldu*" demektedir. Bkz, Karay, **a.g.e.**, s. 187; Yine Alemdar'da "*Nakşı Berab*" köşesindeki Aydede imzalı yazılarıyla bilinen Refik Halit Bey de 4 Nisan 1920 tarihli yazısında "*İttihatçılardan hesap sorulmasını kimse önleyemez. Bundan sonra biz söyleyelim bizi dinleyiniz*" diyerek, "*Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın hükümeti bütün kuvvetiyle destekleyeceğini*" söylemekteydi. Bkz, **Alemdar**, 4 Nisan 1336/4 Nisan 1920, Nu: 473/2773.

284 **Alemdar**, 4 Nisan 1336/4 Nisan 1920, Nu: 473/2773; Damat Ferit Paşa tarafından kurulan yeni hükümetle ilgili gazetelerde çıkan diğer bazı değerlendirmeler için bkz, **Vakit**, 5 Nisan 1336/5 Nisan 1920, Nu: 865.

Damat Ferit Paşa'nın yeniden hükümet kurmakla görevlendirilmesi Kuvâ-yı Milliye cephesinde ise büyük tepki ile karşılanmıştır. Bu hükümete en büyük tepki Millî Mücadele Hareketi'nin lideri Mustafa Kemal Paşa tarafından gösterilmiştir: Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına yayınladığı tamimde; işgal ve baskı altında bulunan Salih Paşa Hükümeti'nin, milletin hayati menfaatleri aleyhinde kararlar alması için İtilaf Devletleri tarafından yapılan baskılara daha fazla engel olamadığı için istifa etmek mecburiyetinde kaldığı ve yerine Damat Ferit Paşa'nın tayin edildiğini belirtmiştir. Tamimde devamla "*Hıyanet-i vataniyesi sabit olan ve düşman süngüsü ile tavzif edilen Damad Ferid Paşa ve heyetinin hiçbir surette tanınmayacağını tamim eyleriz*"[285] denilmiştir. Yine Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanan bir yazıda "*Damad Ferid'in bu ülkeye yararlı değil zararlı olacağı*"[286] savunulmuştur.

Gerek İstanbul'daki vatansever çevrelerin gerekse de Kuvâ-yı Milliye cephesinin bu hükümetten endişe duymaları boşuna değildir. Çünkü Hükümet'te, Yunan ordusunun muvaffakiyeti için dua edilmesini isteyen bir Adliye Nazırı ve yine okul kitaplarındaki Türk kelimesini Osmanlı kelimesiyle değiştirtmeye kalkışan bir Maarif Nazırı vardı.[287]

---

285 Tamim 13 Nisan 1336/13 Nisan 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde de yayınlanmıştı. Bkz, **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Nisan 1336/13 Nisan 1920, Nu: 21; Tamim için ayrıca bkz, **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1991, s. 298-299.

286 **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Nisan 1336/13 Nisan 1920, Nu: 21.

287 Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Cilt: II, s. 490.

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin kuruluş gayesi bizatihi Padişahın 5 Nisan tarihli Hatt-ı Hümâyunu'nda açık olarak belirtilmiştir. Buna göre Padişah, "*Ehliyet ve rü'yeti*" dolayısıyla Sadrazamlığa Damat Ferit Paşa'yı tayin ettiğini söylemekte ve Paşa'dan "*milliyet namı altında ika edilen iğtişaşatı*" önlemesini, bu karışıklığı yaratanlar hakkında gerekli kanunî yaptırımları uygulamasını ve ülkede asayiş ve huzuru yeniden sağlamasını istemektedir.[288] Böylece Padişah, Kuvâ-yı Milliye'ye karşı yürütülecek politikalar için Hükümet'e destek olacağını Hatt-ı Hümâyun'u ile ortaya koymuştur.

Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni ve bu hareketin önde gelen lider kadrosunu yok etmek gayesiyle iş başına gelen Damat Ferit Paşa ve Hükümeti, İngilizler tarafından da şiddetle desteklenmiştir.[289] Hatta bu Hükümetle birlikte Mütareke'de ikinci "*işbirlikçilik*" dönemi başlamıştır bile diyebiliriz.[290] Nitekim Damat Ferit Paşa, iktidarının daha ilk

---

288 **Takvim-i Vekayi**, 2 Nisan 1336/2 Nisan 1920, Nu: 3820; İnal, **a.g.e.**, s. 2051-2052.

289 Damat Ferit Paşa'nın kurduğu bu yeni hükümette görev alan üyelerin çoğu İngilizlerin istediği adamlardan oluşmuştu. Bkz, Osman Özsoy, **Saltanat'tan Cumhuriyet'e Giden Yolda Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul-1999, s. 296; "*Damat Ferit Paşa, kendisini, yegâne kurtuluşun İngilizlere hoş görünmek olduğuna inandırmış ve bu inancını Padişaha da aşılamıştı*." Bu değerlendirme için bkz, Şefik Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, İstanbul-1986, s. 56.

290 "*Sultan Vahdettin, enistesi olan Damat Ferit Paşa'yı tekrar sadarete getirdi ve kabine 5 Nisan 1920'de ilân edildi. Böylece mütareke esnasında girişilen ikinci 'işbirlikçilik' devri başladı."* H. Basri Danışman, **Artçı Diplomat-Son Osmanlı Hariciye Nazırlarından Mustafa Reşit Paşa**, Arba Yayınları, İstanbul 1998, s. 100.

günlerinde yani 8 Nisan'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'le görüşmüş, Anadolu'daki millî hareketi yok etmek istediğini söyledikten sonra İngilizlerin de onaylayacağı bir şekilde çalışacağına dair söz vermiş ve Kuvâ-yı Milliye'nin tenkiline yönelik girişeceği mücadelede ondan yardım istemiştir.[291] Bu görüşmede; "*milliyetçiler*" aleyhinde ferman, beyanname ve fetvâların yayınlanacağı ifade edilmiş, bunların uçaklarla Anadolu'ya dağıttırılması konusunda yardımcı olunması İngiliz Yüksek Komiseri'nden talep edilmiştir. Amiral de Robeck'le yapılan görüşmede Hükümet, Anadolu'ya ajanlar göndermek suretiyle istihbarat toplayacağını da beyan etmiştir. Bu görüşmede hükümetin siyasî düşmanlarının tutuklanması için nasıl bir yöntem takip edilmesi gerektiği gibi konular da ele alınmıştır.[292] Böylelikle Damat Ferit Paşa, bu görüşme neticesinde Kuvâ-yı Milliye aleyhine girişeceği faaliyetler noktasında İngilizlerden, aradığı desteği sağlamıştır.[293]

İngilizler, milliyetçi akımlara karşı başarı kazanacağından emin oldukları için, Damat Ferit Paşa'yı desteklemeye karar vermişlerdir. Nitekim ilk görüşmeden üç gün sonra Damat Ferit Paşa ile Amiral de Robeck tekrar bir görüşme yapmıştır. Aslında bütün bu olup bitenler, "*Kuvâ-yı*

---

291 İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'in bu görüşmeyle ilgili olarak kendi dışişlerine gönderdiği belge için bkz, Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: II, 26-29; Sonyel, **Dış Politika**, Cilt: I, s. 211-212; Damat Ferit Paşa'nın, "*dünyaya İngilizlerin gözlüğüyle baktığını*" ifade eden değerlendirme için bkz, Murat Bardakçı, **Şahbaba (Osmanoğullarının Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları, Özel Mektupları**), Pan Yayıncılık, Birinci Basım, İstanbul-1988, s. 437.

292 Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: II, s. 26.

293 Sonyel, **Dış Politika,** Cilt I, s. 212.

Milliye'ye yönelik bir plan ve programın Padişah, Damad Ferid Paşa Hükümeti ve İngilizler tarafından el birliği ile uygulamaya konulması"ndan başka bir şey değildir.[294]

B) Damat Ferit Paşa'ya Sadaret'in Tevcih Edildiği Yönünde Padişah Mehmet Vahdettin'in Hatt-ı Hümâyûnu

Osmanlı tarihinin belki de en karışık ve en buhranlı günlerinin yaşandığı bir dönemde iktidara gelmiş ve orada ancak yirmi sekiz gün kalabilmiş olan Salih Paşa Hükümeti'nin 2 Nisan'da istifası üzerine Sadaret görevi Damat Ferit Paşa'ya verilmiştir. Damat Ferit Paşa'nın

294 Damat Ferit Paşa ve Hükümeti, Anadolu'da yeniden otorite tesis etmesi için mutlaka İngilizlerle işbirliği yapmanın gereğine inanıyordu ve bu inancını Padişaha da aşılamıştı. Padişahı, İngilizlerin kendisine ve hükümetine her türlü desteği verecekleri hususunda ikna etmişti. Nitekim Tevfik Paşa ile ilgili bir çalışmada bu konuyla ilgili olarak "*Büyükbabam birçok kez Sultan Vahideddin'e İngilizlere sığınmakla kurtuluşu beklemenin hatalı olduğunu söylemiş ve Damat Ferit Paşa'nın 'İngilizlerden aldığı sözün ne derece gerçek olduğunu tahkik için İngiliz komiseriyle görüşmüştü. Ancak İngiliz komiserinden aldığı cevap: "Biz Osmanlı devleti ile harp halindeyiz, nasıl hükümetinize vaatlerde bulunabiliriz" şeklinde olmuştu. Büyükbabam bu cevabı Padişaha bildirdiğinde, Padişah buna inanmak istemeyerek, 'Bu iş o kadar gizlidir ki, sizden bile saklıyorlar demişti*." denilerek Damat Ferit Paşa ile İngilizler arasında bir işbirliğinin olduğunu Padişah da teyit etmekteydi. Bkz, Okday, **a.g.e.**, s. 51; Benzer bir anlatımda Damat Ferit Paşa'nın Sadaret'e getirilmesinin söz konusu olduğu günlerde Meclis-i Mebusan ikinci başkanı Hüseyin Kazım Bey, Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey'e "*Eğer Ferid Paşa İngilizlerden kavî bir söz almış ise Zât-ı şâhâne kendisini sadarete getirsin; biz de elbirliği ile çalışırız. Fakat böyle bir söz almamış ise kendisinin sadareti memleketçe pek fena tesir hâsıl edeceğinden bunu yapmasın*" demişti. Ali Fuat Bey'in bu sözleri Padişaha naklettiğinde, Padişahın cevabı "*evet*" olmuştu. Bu anlatım için bkz, Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 260.

Sadaret görevine getirilmesi 5 Nisan 1920 tarihli Hatt-ı Hümâyûn ile gerçekleşmiştir. Bu Hatt-ı Hümâyûn ve nazırlar listesi, 6 ve 11 Nisan 1920 tarihli Takvim-i Vekayi gazetelerinde yayınlanmıştır.[295] Yayınlanan bu listeye göre Damat Ferit Paşa'nın dördüncü kabinesi şu isimlerden oluşmuştur: "*Sadrazam ve Hariciye Nazırı Damad Ferid Paşa, Şeyhülislam Dürrîzâde Abdullah Efendi, Harbiye Nezaretine vekâleten ve Bahriye Nezâretine asaleten Ferikândan Beşinci Kolordu Kumandanı esbakı Mehmet Said Paşa, Dâhiliye Nezâretine asaleten ve Şura-yı Devlet Riyasetine Vekâleten Dâhiliye Nazır-ı esbakı Reşit bey, Adliye Nezaretine Mahkeme-i Temyiz İstida Dairesi Reisi Ali Rüşti Efendi, Maarif Nezaretine Hariciye Müsteşarı Fahrettin Bey, Nafıa Nezaretine Doktor Cemil Paşa, Ticaret ve Ziraat Nezaretine Ferikândan Hüseyin Remzi Paşa, Maliye Nezaretine Vekâleten Maliye Müsteşarlığına tayin olunan Bahriye Muhasebecisi Reşad Bey, Evkâf-ı Humâyun Nezaretine Ferikândan Osman Rifat Paşa*."[296]

5 Nisan 1920 tarihli bu İrade-i Seniyye ile Padişah Vahdettin; Damat Ferit Paşa'yı Sadrazamlığa, Dürrîzâde Abdullah Efendi'yi de Şeyhülislamlığa getiriyordu. Hatt-ı

---

295 **Takvim-i Vekayi**, 6 Nisan 1336/6 Nisan 1920, Nu: 3820; **BOA, DUİT,** 9/140; **ATASE Arşivi**, Klasör: 325, Dosya: 129, Fihrist: 1-1; **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 3824; **Alemdar**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 480-2780; **Peyam-ı Sabah**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 493-10923.

296 **Takvîm-i Vekayi**, 6 Nisan 1336/6 Nisan 1920, Nu: 3820; **ATASE Arşivi**, Klasör: 325, Dosya: 129, Fihrist: 1-1; **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 3824; **Alemdar**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 480-2780; **Peyam-ı Sabah**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 493-10923.

Hümâyûn'a göre Damat Ferit Paşa'nın Sadaret görevine getirilmesi, kendinden önceki Sadrazam Salih Paşa Hükümeti'nin istifası ile söz konusu olmuştur. Ayrıca Padişah, Damat Ferit'i devlet yönetimindeki liyakati hasebiyle bu göreve getirdiğini[297] ve kurduğu yeni hükümetini de onayladığını Hatt-ı Hümâyûnu'nda belirtmiştir. Damat Ferit Paşa'nın iktidara geldiğini bildirdiği bu Padişah Hatt-ı Hümâyûnu'nun bundan sonraki muhtevası ise oldukça ilginçtir. Çünkü Hatt-ı Hümâyûn'un devam eden cümlelerinde Kuvâ-yı Milliye Hareketi doğrudan doğruya memleketin kötü gidişinin tek müsebbibi olarak kabul edilmekte, isyancılıkla suçlanmakta ve bu harekete karşı gerekli tedbirlerin alınması ise yeni hükümetten talep edilmektedir. İrade-i Seniyye'de, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra ülkenin siyasî durumunun yavaş yavaş düzelmeye başladığı bir dönemde "*milliyet*" adı altında çıkarılan karışıklıkların ülkeyi tekrar tehlikeli bir vaziyete getirdiği ve bu karışıklıklara karşı şimdiye kadar alınmış olan barışçı tedbirlerin bir fayda sağlamayıp sonuçsuz kaldığı ifade edilmektedir.

---

297 Padişah Mehmet Vahdettin, Damat Ferit Paşa'yı ehliyet ve rüyetine binaen yani liyakat ve devlet yönetimindeki iş bilirliği ve uzak görüşlülüğünden dolayı sadarete getirdiğini söylerken, durumun böyle olmadığı bazı devlet adamlarınca biliniyordu. Nitekim Hüseyin Kazım Kadri bu konuda "*Padişaha gelince, güzel ve muntazam söz söyler, iyi düşünür ve görür fakat sonra azm u iradeden tamamıyla tecerrüt ederdi. Damat Ferit'in muvaffakiyetsizliği ve cehliyle ve tecrübesizliğiyle her işte heybet u hüsrana uğradığı mükerreren sâbit olmuş ve muhitinden de istifadeye kabiliyet gösteremediği ve padişahı mesuliyetlerine iştirak ettirmekten de hâli kalmadığı defaatla görülmüş iken, Vahideddin'in yine ona teveccüh ve itimadının azalmaması izahı kabil olmayan bir haldir*" demektedir. Bkz, Hüseyin Kazım Kadri, **a.g.e.**, s. 283.

Padişah, bir isyan hareketi olarak nitelediği bu karışıklıkların devam etmesi halinde, ülkenin daha tehlikeli durumlara düşebileceği endişesini taşıdığını işaret ederek, hükümetten, ülkede karışıklıklara yol açan bu olayların ve isyan durumunun düzenleyicisi ve teşvikçisi olan, isim ve faaliyetleri bilinen kişiler hakkında gerekli kanunî işlemlerin yapılmasını, bu isyana "*aldatılmak*" suretiyle katılmış olanlar hakkında da genel bir af çıkartılmasını istemiştir. Ayrıca bütün Osmanlı ülkesinde asayiş ve düzenin yeniden sağlanması için gereken tedbirlerin öncelikli olarak ve hızlı bir şekilde alınması da, Padişah tarafından, yeni hükümetin yapması gereken bir görev olarak belirtilmiştir. Hükümetten beklenen diğer bir görev de, halkın yeniden Hilâfet ve Saltanat makamlarına tam bir sadakatle bağlanmasının sağlanmasıdır.

Padişah, Hatt-ı Hümâyûnu aracılığıyla İtilâf Devletleri ile olan ilişkilerin samimi ve güvene dayalı bir şekilde geliştirilmesini, devletin çıkarları ile milletin hak ve adalete dayalı savunmasına özen gösterilerek kalıcı barışın bir an önce gerçekleştirilmesine çaba gösterilmesini de hükümetten istemiştir. Nihayet Padişah, halkın içinde bulunduğu sıkıntılara çare bulunması için her türlü malî ve iktisadî önlemlere başvurulmasını da Damat Ferit Paşa'ya diğer bir talebi olarak belirtmiştir.

Görüldüğü gibi, Hatt-ı Hümâyûn'da, işgallere karşı Türk vatanının bütünlüğü ve millî istiklâlimizi sağlamak adına girişilen Kuvâ-yı Milliye Hareketi bir "*isyan*" olarak nitelendirilmekte ve bu hareketin başında bulunan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları için gerekli kanunî işlemlerin yapılması istenilmektedir. Padişah Mehmet Vahdettin, ülkenin Mondros Mütarekesi'nden sonra uğradığı işgalle-

ri, Türk ve Müslüman ahalinin maruz kaldığı haksızlık ve zulümleri adeta görmemezlikten gelerek, ülkede huzur ve asayişin var olduğunu söylemekte ve bu huzur ve asayişi bozanlarında vatan kurtarma davası ile ortaya atılmış kişiler olduğunu ileri sürmektedir.

Damat Ferit Paşa'nın Sadaret mevkiine getirilmesiyle ilgili bu Hatt-ı Hümâyû'nda oldukça dikkat çekici ve belkide ibret verici bir ifade de, "*İtilâf Devletleriyle samimi ilişkilerimizin güven verici bir şekilde kurulmasının*" istenmesidir. Samimi ilişki kurulmak istenen bu devletlerin; Mondros Mütarekesi'nden sonra ülkemizi işgal eden, Paris Barış Konferansı ile Londra ve San Remo Konferanslarında ülkemizi nasıl parçalayıp, paylaşacakları hususunda birbirleriyle yarışan ve nihayet devletin payitahtı olan İstanbul'u işgal ederek millî iradenin tecelligâhı olan Meclis-i Mebusanı basan devletler olduğu herhalde Padişah tarafından unutulmuştur!

Padişah Mehmet Vahdettin, eniştesi Damat Ferit Paşa'ya neler yapması gerektiğini bir bir sıralamakta ve Hatt-ı Hümâyûn'da bunların kendi talepleri olduğunu belirtmek suretiyle de Hükümetin bu hususlarda alacağı karar ve tedbirlerle, yapacağı bütün icraatlara destek olacağını ilân etmektedir. Çünkü dünyaya İngilizlerin gözlüğüyle bakan Damat Ferit Paşa,[298] Anadolu'da yeniden otorite tesis edebilmek için mutlaka İngilizlerle işbirliği yapmanın gerekliliğine inanmaktaydı. Nitekim bu inancını Padişaha da aşılamış ve Padişahı, İngilizlerin kendisine ve hükümetine her türlü desteği verecekleri hususunda ikna etmiştir.[299]

298 Bardakçı, **a.g.e.**, s. 437.

299 Okday, **a.g.e.**, s. 105.

C) Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Yayınladığı Beyanname

11 Nisan 1920 tarihli Takvim-i Vekayi'de yayınlanan ve muhtevası itibarıyla Kuvâ-yı Milliye Hareketi aleyhinde hükümlerin yer aldığı ikinci belge "*Hükûmet Beyannamesi*"dir.[300] "*Hükümet Beyannamesi*"nin yayınlanmasını temelde iki nedene bağlayabiliriz: Bunlardan ilki Padişah Mehmet Vahdettin'in 5 Nisan tarihli Hatt-ı Hümâyûnu'nda yer alan "*halkın Padişah ve Halifeye olan sarsılmaz ve zedelenmez sadakatlerini daha da güçlendirmek*" düşüncesidir. İkincisi ise Damat Ferit Paşa'nın 8 Nisan'da İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'le yaptığı görüşmede açıkça dile getirdiği "*milliyetçiler aleyhinde bir beyanname yayınlama*" arzusudur.

"*Hükûmetin Beyannamesidir*" başlığıyla Takvim-i Vekayi'de yayınlanan bu beyannamenin daha ilk cümlesinde: "*Osmanlı Devleti'nin bugün emsali görülmemiş bir tehlike içerisinde olduğu*" belirtilmiştir. Devletin karşı karşıya kaldığı bu "*emsâli görülmemiş tehlike*"nin nedeni olarak da Birinci Cihan Harbi gösterilmektedir. Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne göre; millet bu harbe, bilmeyerek ve istemeyerek sürüklenmiş, savaşta malı ve canıyla büyük fedakârlıklara katlanmış, ancak savaşın sonucunda yenilgiyi kabullenmek suretiyle nihayetinde yapılan mütareke ile galip devletlere teslim olmak zorunda kalmıştır. Beyanna-

300 **BOA, DUİT,** 9/140; **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 3824; Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin yayınladığı bu beyanname İstanbul gazetelerinde de yayınlanmıştı. Nitekim Alemdar gazetesi 11 Nisan günlü sayısında "*Hükümetin Pek Mühim ve Tarihi Beyannamesi*" başlığıyla aynen vermişti. Bkz, **Alemdar**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 480-2780; **Peyam-ı Sabah**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 493-10923.

meyi yayınlayan hükümete göre; memleketin felahını sağlayabilmek için öncelikle uğradığımız bu üzücü neticeyi kabullenmek, sonrasında da "*zamanın icaplarına*" göre bir siyaset takip etmek en akılcı yoldur. Ancak "*ülkenin içinde bulunduğu fevkalade durum*"a uygun bir siyasetin neticesinde memleketin kurtuluşu sağlanabilir. Fakat bu durumun karşısında olan ve ülkenin kurtuluşunun silahlı mücadele ile sağlanabileceğini görmüş olan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Damat Ferit Paşa'nın "*memleketi kurtaracak siyaseti*"nin önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Dolayısıyla da öncelikle bu engeli aşmanın bir yolunun bulunması gerekmektedir. Ayrıca Damat Ferit Paşa beyannamesinde, "*ülkenin içinde bulunduğu fevkalade durum*"un farkına varamayan bazı kişilerin, sadece hırs ve çıkarları uğrunda "*Millî Teşkilât*" adı altında ülkede yarattıkları fitne ve fesat hareketleri ile siyasî vaziyetimizi son derecede tehlikeli bir duruma getirdiklerinden bahsetmiş, bu tehlikeli durumun ise; zaten savaş yıllarında yapılan her türlü yolsuzluk ve cinayetlerden derin bir şekilde etkilenmiş olan kutsal vatanımızda yeni yaralar açtığını ve daha büyük yaralar açabileceğini ifade etmiştir.[301]

Hükümete göre, Teşkilât-ı Milliye adı altında ortaya çıkmış olan bu fitne ve fesat hareketlerini ortaya çıkaranların yaptıkları bazı "*çirkin olaylar*", Avrupa ve Amerika kamuoyunu tamamen aleyhimize çevirmiş ve bunun sonucu olarak da bu devletler bizimle uygulamaya koymaya çalıştıkları barış şartlarını ağırlaştırmışlardır. Hatta bu

301 **BOA, DUİT,** 9/140; **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 3824; **Alemdar**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 480-2780; **Peyam-ı Sabah**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 493-10923.

devletler, mütareke şartları gereği İstanbul'u bile geçici olarak askerî işgal altına almışlardır. Mustafa Kemal Paşa da İstanbul'un işgali üzerine İstanbul ile Anadolu arasındaki haberleşme ve ilişkileri tedbir maksadıyla kestirmiştir. Bu durum beyanname aracılığıyla dikkatlere sunulmakta ve İstanbul'un askerî işgal altına alınmasından sonra "*isyan elebaşıları*"nın "*Hükümet Merkezi ile Anadolu arasındaki haberleşme ve ilişkileri kesmeye çalışmaları*"nın en büyük vatan hainliği olarak değerlendirildiği belirtilmektedir. Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından Millî Teşkilât, bir serkeşlik hareketi olarak algılanmaktadır. Bu hareket, "*devletin başını gövdesinden ayırmak ve Anadolu'yu istilaya maruz bırakmak*" gibi büyük bir felakete zemin hazırlamaktadır. Bu sebepledir ki Damat Ferit Paşa'ya göre "*yalancı milliyet*" davasıyla ortaya atılanlar, şahsî ihtiraslarına vatanı ve milleti feda eden kişilerdir. Bu münasebetle de "*Osmanlı tebaası*"nın en büyük düşmanları bunlardır, yani Kuvâ-yı Milliye Hareketi'dir.

Beyannameye göre Kuvâ-yı Milliye Hareketi mensupları; anayasayı ve devletin kanunlarını ayaklar altına alan, halktan zorla para toplayıp vatandaşları zorla kendi emirleri altında askere alan kişilerdir. Hatta Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ne maddî destek sağlamayanlara ve Kuvâ-yı Milliyeciler namına askerlik yapmak istemeyenlere türlü işkenceler edip, öldürmeye dahi başvurdukları beyannamede tebaanın dikkatlerine sunulmaktadır. Yine bu hareketin mensupları, köyleri ve hatta kasabaları basmak, yakıp yıkmak ve yağmalamakla da suçlanmaktadır. Kuvâ-yı Milliyecilerin yaptıkları bütün bu fiiller, Allah'ın emirlerine ve İslâm hukukuna aykırıdır. Dolayısıyla da cezalandırılmalıdır. Nitekim beyannamede belirtilen ve böylelikle yukarıdaki cürümleri işlemekle suçlanan Kuvâ-yı Milliyecilerin,

Allah'ın emirleri ve İslâm hukukuna karşı geldikleri, beyannamenin ekinde bulunan "*Fetvâ-yı Şerife*" ile de kanıtlanmaya çalışılmış, böylelikle fetvânın kitleler üzerindeki etkisinden yararlanılmaya çalışılmıştır.[302] Ayrıca Hükümet, yayınladığı beyannamede temel politikasının ne olduğunu da ifade etmiştir. Buna göre Hükümetin en temel politikası; Osmanlı vatanının karşı karşıya kaldığı her türlü felâketin izalesi ve nüfus ve kuvvet bakımından uğradığımız zararların giderilmesidir. Hükümet, bu yoldaki her çalışmayı değerli gördüğünü, her ferdin hayatının hükümet için değerli olduğunu ifade ettikten sonra iyilikle yani kan dökmeden amaca ulaşmayı hedef edindiğini dile getirmiştir. Hükümet, beyannamesi aracılığıyla, iyilikle sorunların çözümünü istediğini ifade etmekte, Kuvâ-yı Milliyecilerin çıktıkları yoldan geri dönmelerini talep etmekte ve eğer iyilikle yola gelmezlerse bu kişiler hakkında cebir kullanmaktan geri durmayacağını da belirtmektedir. Nitekim beyannamede, yola gelmeyenlerin, "*Şer-i şerif ve kanun-ı münif mucibince ve hatt-ı hümayûn ile tebliğ olunan İrade-i Seniyye-i hazret-i Hilafetpenahiye*" göre yok edilmesi için elden gelen her şeyin büyük bir gayretle yapılacağı da ifade edilmiştir.[303]

Damat Ferit Paşa Hükümeti, yayınladığı beyannamenin son kısımlarında ise, Kuvâ-yı Milliyeciler tarafından "*kandırılan*", Kuvâ-yı Milliyecilere katılan fakat yaptığın-

302 **BOA, DUİT,** 9/140; **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 3824; **Alemdar**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 480-2780; **Peyam-ı Sabah**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 493-10923.

303 **BOA, DUİT,** 9/140; **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 3824; **Alemdar**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 480-2780; **Peyam-ı Sabah**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 493-10923.

dan pişman olan kimselere seslenmiş ve "*asiler*" içinden yaptıklarından pişman olanların bir hafta içerisinde pişmanlıklarını dile getirmelerini ve padişaha bağlılıklarını bildirmelerini istemiştir. Nitekim padişaha bağlılık bildiren ve bu bağlılığında samimî olan "*asiler*"in padişah tarafından affa mazhar olacağı da müjdelenmiştir. Diğer taraftan isyan hareketinin tertipçileri ve teşvikçileri ve onlarla birlikte hareket etmekte ısrar eden asilerin ise "*şer'an ve kanunen*" kesinlikle yok edileceği belirtilmiştir.[304]

Damat Ferit Paşa ve Hükümeti, yayınladığı bu beyanname ile, İngilizlerin, Salih Hulusi Paşa Hükümeti'ne yaptırtmak isteyip de yaptırtamadığı "*Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nin red ve takbih edilmesi*" hususundaki taleplerini yerine getirmiştir. Bilindiği gibi İstanbul'un resmen işgal edildiği tarih olan 16 Mart 1920 günü İngilizler Salih Paşa Hükümeti'ne verdikleri bir nota ile "*gerek Klikya ve gerekse muhtelif bölgelerde meydana gelen olaylar müessif vakalardaki mesuliyetleri inkâr edilemeyecek bir vaziyet almış olan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının yaptıklarının hükûmet tarafından red ve takbih edilmesini*"[305] istemişlerdir. Salih Paşa Hükümeti bu notaya 17 Martta verdiği cevapta: "*Hükûmetinin bu hareket üzerinde bir tesir ve murakabe yapma imkânına sahip olmadığını ve bu hareketi idare edenler tarafından ika ve tatbik edilebilmiş olan aykırı tedbirleri takbih ve tenkit etmekten başka bir şey yapamayacağını*"[306]

---

304 **BOA, DUİT,** 9/140; **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 3824; **Alemdar**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 480-2780; **Peyam-ı Sabah**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 493-10923.

305 Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s. 194; Tepeyran, **a.g.e.**, s. 24-26.

306 Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s.195-196; Hükümetin verdiği bu cevaptan komiserlerin, özellikle İngilizlerin memnun olmadığını söyleyen

bildirmiştir. İtilaf Devletleri Komiserleri ise, hükümetin verdiği bu cevaptan tatmin olmamışlardır. Çünkü onlar, hükümetin "*Kuvâ-yı Milliye'yi kabul etmediklerini ve onu reddettiklerini*" açıklamalarını istemişlerdir. Oysa hükümet ne Kuvâ-yı Milliye'yi ret etmiş ne de Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını asi ilân etmişti. Bunun üzerine İtilaf Devletleri Komiserleri, 26 Mart'ta Salih Paşa Hükümeti'ne ikinci bir nota vermişler ve "*Osmanlı devletinden, Mustafa Kemal Paşa ve Milliyetçi hareketin diğer yöneticilerinin reddedilmesini istemekle görevlendirildiklerini, Sadaretin gönderdiği 17 Mart tarihli cevabi nota ile bu isteklerin ancak bir kısmına tatminkâr cevap alabildiklerini, asıl önemli olanı ise Milliyetçi hareketin liderleri hakkında, 16 Mart tarihinden beri Osmanlı Hükûmetinin hiçbir karşı tavır almamış olması Yüce Konsey'in kararına dayalı olan bu istekleri Yüksek Komiserlerin geri almaya ve yumuşatmaya yetkilerinin olmadığı, görevleri gereği Osmanlı Hükûmeti'nin gecikmeden Mustafa Kemal Paşa ve söz konusu hareketin diğer yöneticilerini reddettiğini ilân etmesini, hükûmeti bu kararı almaya tekrar davet ettiklerini*"[307] bildirmişlerdir. Hükümet bu notaya 28 Mart'ta cevap vermiş ve yayınla-

---

Dâhiliye Nazırı Ebubekir Hazım Bey "*Komiserlerin gazetelerle ilânını ısrarla istedikleri red ve takbihin hakiki manası, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının devlete karşı isyanlarını ilân etmek demekti. Biz bu teklifi kabul etmeyeceklerini bilerek yazıp suretlerini kendilerine gönderdiğimiz beyannamelerle 15 gün sürüncemede bıraktık*" demektedir. Bkz, Tepeyran, **a.g.e.**, s. 48.

307 Bu nota için bkz, Mehmet Tevfik Bey, **a.g.e.**, s. 375-376; Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: II, Belge Nu: 2, s. 8-9. İtilaf Devletleri, mütemadiyen kendilerini oyalayan Salih Paşayı koyu bir "*Kuvâ-yı Milliyeci*" olarak görmekteydiler. Bu değerlendirme için bkz, Göztepe, **a.g.e.**, s. 260.

mayı düşündüğü beyanname örneğini de gönderilen cevabî yazıya eklemiştir.[308] İtilâf devletleri Yüksek Komiserleri, Salih Paşa Hükümeti'nin yayınlamayı düşündüğü ve bir örneğini kendilerine gönderdiği bu beyannameyi de beğenmemişler ve 29 Mart'ta Hükümet'e üçüncü bir nota göndermeyi kendileri açısından zorunlu hissetmişlerdir. Üçüncü notalarında: "*Mustafa Kemal'i ve Hükûmetin iradesine aykırı hareket eden Millî Hareketin önderlerini açıkça kınayan ve halkı hükûmetin emirlerine uymaya davet eden bir beyannameyi ancak kabul edebileceklerini*" bildirmişlerdir. Salih Paşa Hükümeti, bu son notaya 1 Nisan'da uzun bir yazıyla cevap vermiş ve iki ayrı beyanname örneğini de verdiği cevaba ekleyerek Yüksek Komiserlere göndermiştir. Osmanlı Hükümeti'ni bunaltarak istifaya zorlamayı düşünen İtilâf Devletleri, hükümetin verdiği ve yayınlamayı düşündüğü beyannameyi yine kabul etmemişler, Hükümet, 2 Nisan 1920'de istifa etmek zorunda kalmıştır.[309] Sonuç olarak Salih Paşa Hükümeti'nin istifası ertesinde İngilizler ve Kuvâ-yı Milliye aleyhtarlarının baskılarının bir neticesi olarak Damat Ferit Paşa Hükümeti işbaşına gelmiştir. Damat Ferit Paşa daha iktidara gelir gelmez, "*Anadolu'daki Milli Hareketi yok etmek için İngilizlerin onaylayacağı bir şekilde çalışacağı*" hususunda Amiral de Robeck'e söz vermiş ve ondan yardım ve destek talep etmiştir. Nitekim bu sözünde duran Damat Ferit Paşa, 11 Nisan'da yayınladığı hükümet beyannamesi ile "*Mustafa Kemal Paşa ve diğer Kuvâ-yı Milliye önderlerini asi*" ilân etmiş, Kuvâ-yı Milli-

308 Bu yazı ve ekindeki beyanname için bkz, Mehmet Tevfik Bey, **a.g.e.**, s. 378; Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: II, s. 9-10.

309 Tepeyran, **a.g.e.**, s. 52.

ye Hareketi'ni de "*harekât-ı bağiyane*" olarak nitelemiş ve bunların yaptığı faaliyetlerin "*Allah'ın emirlerine ve İslâm hukukuna karşı olduğunu*" ilan etmiştir.

"*Hükümetin Beyannamesi*"nde vatanın gerçekten büyük bir tehlikede olduğu söylenmektedir. Ancak Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne göre bu büyük tehlike, ülkemizin bir baştan diğer başa işgal altında olması, işgal altında bulunan bölgelerdeki Türk ve Müslüman ahalinin Yunan ve Ermeniler tarafından "*mezalim*" derecesinde katledilmesi, mal ve mülklerinin gasp edilmesi, ırz ve namuslarının çiğnenmesi değildir. Beyannameye göre tehlike, işgaller karşısında vatan bütünlüğünü korumak ve millî istiklâlimizi temin etmek gayesiyle ortaya atılan Kuvâ-yı Milliye Hareketi ve bu hareketin başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere önde gelen yöneticileridir. Bu cepheden bakıldığında vatan ve millet uğrunda hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan, gerektiğinde makam, mevki ve rütbesini bir kenara koymak suretiyle "*sine-i millette bir ferd-i mücahid*" olarak görev yapmayı bile şeref sayan yürekli, vatansever Kuvâ-yı Milliyecilerin "*yalnız hırs ve çıkarları*" için mücadele ettiklerinin dillendirilmesi ve Millî Mücadele'nin esasının "*çıkar elde etme*" gayretinden ibaret olduğunun beyannamelerle duyurulması gerçekten düşündürücü bir durumdur.

Yine beyannamede ifade edilen ve Kuvâ-yı Milliye Hareketi mensuplarınca yapıldığı söylenen "*birtakım çirkin olaylardan*" kastedilen, herhalde Maraş, Urfa ve Antep halkının işgalcilere karşı verdiği mücadele olsa gerektir.[310]

310 Bilindiği gibi Adana, Maraş, Urfa ve Antep'te Fransız işgal kuvvetleri ve onların işbirlikçisi olan Ermenilere karşı bir millî mücadele yürütülmekte idi. Özellikle Ermenilerin, Fransız işgal kuvvetlerine her türlü yardım ve desteği yapmakta, bu vilayetlerdeki Türk halka karşı, baskı, sindirme, aşağılama, gasp ve katl gibi

Vatanını, canını ve namusunu, Fransız ve işbirlikçi Ermenilere karşı müdafaa etmek için silaha sarılan bu insanların mücadelesinin, "*birtakım çirkin olaylar*"[311] olarak nitelendirilmesi Damat Ferit Paşa ve Hükümeti'nin ihanetinin hangi noktalara vardığını göstermesi bakımından ibret vericidir. Beyannameden anlaşılan bir diğer altı çizilecek husus da "*İstanbul'un işgalinin*" gerekçesi olarak Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının "*Milli Teşkilât*" adı altında ortaya çıkardıkları fitne ve fesat hareketi olduğunun belirtilmesidir.[312] Oysa bilindiği gibi İstanbul'un işgalinin

---

yollara başvurmaktaydılar. Bu durum bu vilâyetlerde halkın işgallere karşı direnme azmini artırmış ve Fransızlara karşı silahlı bir mücadeleyi başlatmışlardı. Özellikle Maraş'ta halk Fransızlara ve Ermenilere karşı çok şiddetli ve kanlı bir mücadeleye girişmişti. Bu değerlendirme için bkz, Fahir Armaoğlu, "İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali" **Belleten**, Cilt: LXII, Sayı: 234, (Ağustos 1998), Ankara-1999, s. 473-474.

311 1920 yılının Mart ayı başlarında Avrupa'da yayınlanan bazı gazetelerde, Ermenilerin Klikya'da Türkler tarafından katledildikleri ve 15-20 bin civarında Ermeni'nin öldürüldüğüne dair haberler çıkmaya başlamıştı. Bu konu İngiliz başbakanı Lloyd George tarafında Avam kamarasında dile getirilmişti. Ancak bölgeyi işgal eden ve orada olup bitenleri en bilecek olan Fransızların bu katliamlardan haberleri bile yoktu. Bkz, Akyüz, **a.g.e.**, s. 96; İngiliz Başbakanı Lloyd George "*Maraş'taki Ermeni katliamlarına karşılık İstanbul'un rehin alınmasını*" önermişti. Fransızların Maraş'ta uğradıkları yenilgi İstanbul'un ikinci kez ve bu defa resmen işgal edilmesine neden olmuştu. Bu değerlendirme için bkz, Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1994, s. 64.

312 İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir John De Robeck, 1 Mart'ta Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıda "*Maraş bölgesindeki Fransız güçlerine saldıran Ulusçu milis gücüne silah ve mermileri Osmanlı Savunma Bakanlığı ile Osmanlı kolordu ve tümen komutanlarının*

en önemli sebeplerinden birisi, İtilâf Devletlerinin yeniden İstanbul Hükümeti üzerinde etkili tesir ve murakabesini sağlamak, diğeri ise bir süre sonra San Remo Konferansı'nda alınan kararları kabul edecek ve uygulayacak teslimiyetçi ve işbirlikçi bir hükümeti -Damat Ferit Paşa Hükümeti- iş başına getirmektir.[313]

Beyannamede isyan başları olarak nitelendirilen Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının "*Hükümet merkezi ile Anadolu arasındaki haberleşme*[314] *ve ilişkileri kesmeye çalışmaları*" en büyük vatan hainliği olarak ilan edilmektedir. Gerçektende İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart günü Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa tarafından; kolordu komutanlıklarına, valilere ve mutasarrıflara çeki-

---

sağladığını" bildiriyordu. Bkz, Salâhi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1995, s. 67; İstanbul'un işgal edilmesini, Kuvâ-yı Milliye Hareketi ile Ermeni katliamlarına dayandıran bir değerlendirme için bkz, Tahsin Ünal, "İstanbul'un İşgali 16 Mart 1920", **Türk Kültürü**, Yıl: IX, Sayı: 101, (8 Mart 1971), Ankara-1971, s. 477; Benzer bir değerlendirme için bkz, Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da**, Cilt: I, s. 129-130.

313 İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Defrance, Fransız Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir raporunda "*İstanbul'da Anadolu'daki milliyetçilerle başa çıkabilecek yeni bir hükümetin kurulması için padişahı desteklemek, bunun içinde önce önde gelen ittihatçı ve milliyetçileri tutuklamayı ve parlamentoyu feshetmeyi*" öneriyordu. Bkz, Yavuz, **a.g.e.**, s. 64-65.

314 Mustafa Kemal Paşa tarafından, meydana gelebilecek karışıklıklara mani olmak, muhtemel tahriklere ve yanlış anlaşılmalara meydan vermemek için 16 Mart 1920'de Anadolu'daki bütün mülkî ve askerî makamlar ile Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarına bir telgraf çekilmiş ve "*bir müddet için dost olsun, düşman olsun, bütün dış dünya ile resmî bağlantıların geçici olarak kesildiği*" bildirilmiştir. Bkz, **ATBD**, Sayı: 79, Belge Nu: 1475.

len telgraflarla; Heyeti Temsiliye'nin bilgi ve muvafakati olmadan hiçbir makam ve memurun İstanbul ile muhabere etmemesi,[315] telgraf merkezlerine birer subay veya memur görevlendirilerek telgrafların kontrole tabi tutulması istenmiş,[316] İstanbul ile bütün resmî ve hususî telgraf haberleşmeleri ile telgraf memurlarının gizli görüşmeleri yasaklanmıştı.[317] Yine Heyet-i Temsiliye Riyasetince Ali Fuat Paşa vasıtasıyla birlik komutanlarına verilen bir direktifle "*Geyve Boğazı'ndaki demiryolu hatlarının tahrip edilerek ulaşımın kesilmesi ve uzun bir süre için demiryolu hatlarına sahip olunabilmesi için Eskişehir, Afyonkarahisar ve Geyve Boğazı civarındaki İngiliz ve diğer İtilaf Devletleri askerlerinin silahlarının alınması*"[318] istenmişti. Birinci Kolordu kumandanına çektiği 31 Mart 1920 tarihli bir telgraf yazısında da Mustafa Kemal Paşa, "*İstanbul'la resmî ve özel her çeşit yazışmaların kesilmesi ve Harbiye Nezareti'nden ve diğer hükümet dairelerinden herhangi bir şekilde gönderilecek resmî mektupların, zarfları açılmadan iadesini uygun gör*"düklerini bildirmiştir.[319]

Devlet merkezi olan İstanbul'un işgal edilmesi karşısında, Ankara'da Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa tarafından alınan bu tedbirler ne şahsi bir gaye ve ihtiras içindir, ne de keyfîdir. Vatanın ve milletinin selâmeti uğrunda alınan, alınması gereken bazı tedbirlerdir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa bu hususta; kolordulara, vilayetlere

315 **HTVD**, Sayı: 22, Vesika Nu: 566.

316 **HTVD**, Sayı: 22, Vesika Nu: 564.

317 **HTVD**, Sayı: 22, Vesika Nu:567.

318 **HTVD**, Sayı: 22, Vesika Nu: 561.

319 **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge Nu: 88.

ve müstakil livalara gönderdiği 17 Mart 1920 tarihli telgrafta şunları söylemektedir: "*Meclis-i Mebusan dahi dâhil olduğu halde bilcümle devâir-i hükûmetle beraber İstanbul İngilizler tarafından cebren ve resmen işgal edilmiştir. Telgarafhaneler dahi işgal altında bulunduğundan dolayı ne makam-ı Hilâfet ve Saltanat ne de sair makâmat-ı resmiyeye maruzatta bulunmak imkânı kalmamıştır. Bu şeraite nazaran Anadolu Dersaadet'le ve makam-ı resmiye ile doğrudan muharebeden mahrum kalmıştır. Ve muhabere teşebbüsü doğrudan doğruya düşmanları karşımıza çıkarmakta olduğundan dolayı gayricaizdir.*"[320] Bu telgraftan da anlaşılacağı üzere Anadolu ile İstanbul arasındaki haberleşme, İstanbul'un işgaliyle birlikte zaten kesilmiştir. Nitekim İngilizlerin, İstanbul'u işgal ettikleri sırada aldıkları ilk tedbirlerden birisi Telgraf ve Telefon Müdiriyet-i Umumiyesi[321] ile Harbiye Telgrafhanesi'ni[322] işgal etmek olmuştur. Bu nedenle Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin yayınladığı beyannamede belirtilen "*isyan başlarının Hükümet merkezi ile Anadolu arasındaki haberleşme ve ilişkileri kesmeye kalkışmaları en büyük vatan hainliğidir*" suçlaması mesnetsiz ve asılsız bir iddiadan öteye geçmemektedir.

Hükümet, beyannamesinde ayrıca "*Millî Teşkilât denilen serkeşlik harekâtı*", yani Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının işgallere karşı vatanı ve milleti müdafaa için giriştikleri Milli Mücadele Hareketi'nin, "*hem devletin başını gövdesinden ayırmak hem de Anadolu'yu korkunç bir istilaya maruz bırakmak felaketini hazırla*"dığı suçlaması yapılmaktadır. Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne göre herhal-

320 **HTVD**, Sayı: 22, Vesika Nu: 568.

321 **HTVD**, Sayı: 22, Vesika Nu: 557.

322 **HTVD**, Sayı: 22, Vesika Nu: 558.

de Anadolu işgal altında değildi. Oysa vicdan sahibi her insan iyi bilmekteydi ki memleket bir baştan bir başa işgal altındaydı ve bu işgaller, işgalciler ve onların işbirlikçileri, Anadolu'da ve Trakya'da yaptıkları ile zaten memleketi büyük bir felaketin içerisine sürüklemişlerdi. Hülasa bu beyannamenin yayınlandığı günlerde vatanın hemen hemen her yeri işgal edilmişti. Bundan daha korkuncu ne olabilirdi ki? Birileri tarafından memleketin işgal edildiğinin anlaşılması için ülkenin tamamen parçalanıp bölüşülmesi mi gerekiyordu? Nitekim onu da Damat Ferit Paşa Hükümeti "*Sevr Antlaşması'nı*" imzalayarak yapmayacak mıydı?

Devletin başını gövdesinden ayırmak hususuna gelince; İstanbul'un resmen işgaliyle ortada bir devlet kalmış mıydı ki "*devletin başı gövdesinden*" ayrılacaktı? Acaba başkenti işgal altına alınmış bir devlet, devlet olarak ayakta kalabilir miydi? Başkentin işgaliyle birlikte devletlik vasfı büyük yara almamış mıydı? Bu hususta Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart günü bütün komutanlara, vali ve mutasarrıflara, müdafaa-i hukuk cemiyetlerine, belediye başkanlıklarına ve basın derneğine gönderdiği bir bildiride: "*Nihayet bugün, İstanbul'u zorla işgal etmek suretiyle, Osmanlı Devleti'nin yedi yüz yıllık hayat ve hâkimiyetine son verildi*"[323] diyerek, işgali müteakip Osmanlı Devleti'nin varlığının ve egemenliğinin hukukî manada sona ermiş olduğunu dile getirmiştir. Yine Mustafa Kemal Paşa 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'nın telgrafına verdiği cevabî yazısında "*Bu vaziyete nazaran İstanbul'da salâhiyet ve hâkimiyetini kullanmaya muktedir bir kudret mevcudiyeti elbette kabul edilemez*."[324] diyerek

323 Atatürk, **Nutuk**, s. 286.

324 **HTVD**, Sayı: 23, Vesika Nu: 602.

işgalle birlikte İstanbul'da yetki ve egemenliğe sahip bir gücün kalmadığını belirtmiştir. Bu gerçeğin farkında olan Mustafa Kemal Paşa, hemen harekete geçerek, İstanbul'un işgali dolayısıyla "*olağanüstü yetkiye haiz bir meclisin Ankara'da toplanması için yeniden bir seçim yapılması hakkında*" vilayet ve kolordulara yaptığı 19 Mart tarihli bildirisinde şunları ifade etmiştir: *"Makarr-ı Hilâfet-i İslâmiye ve Payitaht-ı saltanat-ı Osmaniyenin Düvel-i İ'tilâfiye tarafından resmen işgali kuvve-i teşriiye ve adliye ve icraiyyeden ibaret olan kuva-yı selaseyi devleti muhtel etmiş ve bu vaz'iyyet karşısında ifa-yı vazifeye imkân göremediğini hükûmete resmen tebliğ ederek Meclis-i Mebusan dağılmıştır. Şu halde Makam-ı Hilâfet ve Saltanatın masûniyet-i istiklâlini ve Devlet-i Osmaniye'nin tahlisini temin edecek tedabiri teemmül ve tatbik etmek üzere millet tarafından salahiyet-i fevkaladeye haiz bir meclisin Ankara'da içtimaa daveti…."*[325]

Görüldüğü gibi İstanbul'un işgaliyle birlikte ortada ne devlet, ne de onun başı kalmıştır; işgalle birlikte devletin, yasama, yürütme ve yargı gücü bozulup zaafa uğramıştır. Artık Padişahın ve İstanbul Hükümeti'nin siyasî ve idari anlamda kuvvet ve kudreti kalmamıştır.

D) Şeyhülislam Dürrîzâde Abdullah Efendi'nin Fetvâsı

11 Nisan 1920'de Takvim-i Vekayi'de Kuvâ-yı Milliye aleyhinde yer alan diğer bir kararda Şeyhülislam Dürrîzâde

325 **HTVD**, Sayı: 13, Vesika Nu: 337; **ATBD**, Sayı:79, Belge Nu: 1746; Atatürk, **Nutuk**, s. 288-289; İhsan Ilgar, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920**), Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara-1998, s. 25-26.

Abdullah Efendi[326] tarafından verilen Fetvâ'dır.[327] Bu Fetvâ,[328] birbirini tamamlayan beş fetvâ olarak çıkartılmıştır ve hepsinin esası da "*hurûc ale's-sultan*" yani padişaha isyana dayanmaktadır. Böylelikle Fetvâ'ya meşruiyet kazandırılmaya çalışılmıştır. Çünkü "*ulü'l-emre*" itaat gerek-

326 Rumeli Kazaskeri Dürrîzâde Mehmet Dürrî Efendi'nin oğlu olan Dürrîzâde Abdullah Efendi, Damat Ferit Paşa'nın dördüncü kabinesinde Şeyhülislamlık görevine atanmıştır. 5 Nisan 1920'de atandığı bu görevi 31 Temmuz 1920 tarihine kadar sürmüştür. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin 31 Temmuz'da istifa etmesi üzerine bu görevi sona ermiştir. Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanması üzerine 1922 sonlarına doğru yurt dışına kaçmış ve daha sonra Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'in yanına gitmiş ve 1923'de Hicaz'da vefat etmiştir. Bkz, Abdülkadir Altınsu, **Osmanlı Şeyhülislamları**, Ankara-1972, s. 264; Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, Cilt: 1, İstanbul-1996, s. 66-67.

327 Fetvâ'nın metni için bkz, **BOA, DUİT,** 9/140; **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 3824; **ATASE Arşivi**, Klasör: 525, Dosya: 129, Fihrist: 1-1; **ATASE Arşivi**, Klasör: 486, Dosya: 40-2, Fihrist: 7-2; **Alemdar**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 480-2780; **Peyam-ı Sabah**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 493-10923.

328 Fetvâ'nın değişik tanımları yapılmıştır. Kavram olarak fetvâ, "*bir fakihin kendisine herhangi bir meselede yöneltilen soruya verdiği, hüküm mahiyetini taşımayan cevap*" olarak tanımlanmıştır. Bkz, Murat Akgündüz, **Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık,** Beyan Yayınları, İstanbul-2002, s. 219; Yine fetvâ "*dinî ve hukukî bir meselenin hâl ve açıklanması çerçevesinde vaki olan sorunun cevabıdır*" şeklinde açıklanmıştır. Bkz, Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuku İslâmiye ve Islahatı Fıkhıyye Kamusu**, Cilt: 1, İstanbul-1967, s. 246; Bir başka tanımda ise fetvâ, "*Hukukî ve dinî bir soru hakkında verilen cevap, ulaşılan karar*" olarak belirtilmiştir. Bkz, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı**, Ankara-1965, s.173. Fetvâ ile ilgili daha geniş bilgi için bkz, Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları**, Cilt: II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-2002, s. 21-24.

lidir ve Kuvâ-yı Milliye Hareketi, "*ulü'l-emre*" açık olarak isyan bayrağı açmış olan şahıslardan mürekkep bir hareket olarak görülmektedir. Bu yüzdendir ki Kuvâ-yı Milliye'nin halk desteğinden yoksun bırakılmasını sağlamak amacıyla "*ulü'l-emre itaat*"in gerekli olduğu, fakat Kuvâ-yı Milliye'nin "*ulü'l-emre itaat*"in önüne geçtiği ve halkı düşmanlığı sevk ettiği düşüncesinden yararlanılmıştır.[329]

Şeyhülislam Dürrîzâde Abdullah Efendi'nin çıkardığı ilk fetvâda Kuvâ-yı Milliye Hareketi, "*Kuvâ-yı Bağiyye*" yani eşkıya kuvvetleri olarak vasıflandırılmıştır. Fetvâ'ya göre bazı kötü kimseler -Millî Mücadele'yi başlatanlar ve idare edenler- anlaşarak, birleşerek ve kendilerine elebaşıları seçerek, padişahın sadık tebaasını, hile ve yalanlarla aldatmakta ve yoldan çıkarmaktadırlar. Yine Fetvâ'ya göre bu "*Kuvâ-yı Bağiyye*" erbabı, Padişahın emri olmaksızın asker toplamakta ve görünüşte asker beslemek ve donatmak bahaneleriyle, hakikatte ise mal toplamak sevdasıyla şeriata uymayan hareketlerde bulunmaktadırlar; ayrıca kanunlara aykırı olarak halkı kendi koydukları zorunlu vergilerle mağdur etmekte ve bu suretle de haksız kazanç elde etme peşinde koşmaktadırlar. Yine bu Fetvâ'ya göre Kuvâ-

329 Fetvâ'nın dayandığı ilgili ayetin meali şöyledir: "*Ey İman Edenler! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin. Eğer bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve ahret gününe inandığınız takdirde, onu, Allah'a ve Peygambere arzedin. Bu, netice itibariyle daha hayırlı ve daha güzeldir*." Bkz, (**Kur'an-ı Kerim**, Nisa Süresi, Ayet Nu: 59). Ayetin meali için bkz, Talat Koçyiğit, **Kur'an- Kerim Meali**, Nükte Yayınevi, Konya-2005, s. 40. Fetvâ'da burada bahsi geçen "*sizden olan emir sahiplerine de itaat edin*" ifadesinde Padişah'a itaatın gerekli olduğu yorumu çıkartılmış ve Millî Mücadele Hareketi'nin ileri gelenleri "*emir sahipleri*" yani "*ulül-emre*" itaat etmeyen asi kişiler olarak ilan edilmiştir.

yı Milliyeciler, halka işkence ve baskı yapmakta, milletin mal ve eşyalarını zorla ele geçirip yağmalamaktadırlar. Fetvâ'ya göre: Bu kötü kişiler yani Kuvâ-yı Milliye ileri gelenleri, insanlara zulmetmekte ve Padişahın idaresi altındaki bazı köy ve şehirlere saldırarak, buraları tahrip ve yerle bir etmekteydiler. Yine bunlar, Padişahın sadık tebaasından suçsuz insanları öldürüyorlar ve kan döküyorlardı. Bu kötü kişiler padişah tarafından atanmış bazı dinî, askerî ve sivil memurları görevlerinden almakta ve yerlerine kendi yandaşlarını atamaktaydılar. Bunlar devletin başını gövdesinden -İstanbul'u Anadolu'dan- ayırarak, ulaştırma ve haberleşmeyi kesiyorlar ve buralarda devletin emirlerinin uygulanmasını engelliyorlardı.

Fetvâ'ya göre bu "*kötü kimseler*", hükümet merkezini tek başına bırakarak, halifeliğin yüceliğini zedeletmek ve zayıflatmak suretiyle Halife'ye ihanet etmekteydiler. Yine bunlar Padişah'a da itaatsizlik ediyorlar, devletin düzenini ve asayişini bozmak için yalan haberler yaymak suretiyle halkı fitneye sevk ederek ortalığı karıştırıyorlardı. Fetvâ'da bütün bunları yapanların elebaşıları, yardımcıları ve bunların peşine takılanlar "*asi*" olarak nitelendiriliyordu. Fetvâ'nın son kısmında ise: "*bu asiler, dağılmaları için haklarında çıkan 'Yüce Buyruk'tan sonra, inatla hala kötülükler yapmaya devam ederlerse, bunların işledikleri kötülüklerden ülkeyi temizlemek, halka bunların şer ve kötülüklerinden kurtarmak dini yönden gereklidir*" deniliyordu. Birinci fetvânın hüküm kısmında ise, yukarıda suç ve kötülükleri anlatılan bu asilerin öldürülmelerinin dinen meşru ve farz olduğu belirtilmiştir.

Şeyhülislam Dürrîzâde'nin yukarıdaki Fetvâ'yı tamamlayıcı tarzda çıkardığı ikinci Fetvâ'sında ise: "*ülkede*

savaşmaya ve vuruşmaya güç ve kudreti bulunan bütün Müslümanların halife ve Padişah'ın etrafında toplanmaları ve bunlarla mücadele edilmesi ile ilgili yapılacak çağrılara ve yayınlanan emirlere uyarak Kuvâ-yı Milliyeci denilen 'bağî'lerle savaşmalarının" dini bir zorunluluk olduğu açıklanmıştır.

Takvim-i Vekayi'de yayınlanan üçüncü Fetvâ'da, Osmanlı Padişahı ve bütün Müslümanların Halifesi olan Mehmet Vahdettin tarafından görevlendirilen askerlerin, adı geçen isyancılara karşı yani Kuvâ-yı Milliye'ye karşı savaşmamaları, mücadeleden kaçınmaları veya kaçmaları durumunda büyük suç işlemiş olacakları açıklanmıştır. Fetvâ'nın devamında ise mücadeleden kaçınan veya kaçan bu askerlerin gerek bu dünyada en ağır ceza ile cezalandırılacakları, gerekse de ahirette en büyük azaplara uğrayacakları belirtilmiştir. Böylelikle Kuvâ-yı Milliye'ye karşı harekete geçmeyen ve harekete geçme noktasında tereddütte olan Müslümanlar, Allah'ın azabı ile korkutulmuşlardır.

Yukarıdaki Fetvâ'yı tamamlayan dördüncü Fetvâ'da ise, Kuvâ-yı Milliye ile savaşmak için görevlendirilmiş askerlerin, asileri öldürdükleri takdirde gazi, asiler tarafından öldürülürlerse de şehitlik mertebesine yükselecekleri açıklanmıştır. Burada Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nin tenkilinin sağlanmasının dinî, kutsal bir vazife olduğu dikkatlere sunulmuş, şehitlik ve gazilik gibi önemli kavramlardan istifade edilmeye çalışılmış, inançlı Müslüman halk bu vesileyle Kuvâ-yı Milliye Hareketi aleyhine harekete geçirilmeye çalışılmıştır.

Şeyhülislam Dürrîzâde Abdullah Efendi'nin çıkardığı son Fetvâ, asilerle yani Kuvâ-yı Milliyecilerle mücadele etmek ve savaşmak için verilen yüce emirlere uymayan Müs-

lümanların günahkâr ve suçlu sayılacakları ve şeriat yargılarına göre cezalandırılacaklarını ilân etmiştir.

Görüleceği üzere Damat Ferit Paşa'yı sadarete getiren Mehmet Vahdettin'in "*Hatt-ı Hümâyûnu'nda*" ve Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından yayınlanan "*Hükûmet Beyannamesinde*" olduğu gibi Şeyhülislam Dürrîzâde Abdullah Efendi'nin çıkardığı yukarıdaki fetvâlarda da; Kuvâ-yı Milliye Hareketi ve bu hareketin Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki lider kadrosu çok ağır ithamlara maruz kalmışlardır. Fetvâlarda Millî Mücadeleyi başlatanlar ve bu hareketi yönetenlerin, hak-hukuk tanımayan hain, cani, bağı, şâki, Hilâfet ve Saltanatı yıkmaya teşebbüs eden kişiler oldukları, kişisel çıkarları için zorla halktan vergi aldıkları ve asker topladıkları, Padişahın gönderdiği memurları görevlerinden alarak kendi adamlarını işbaşına getirdikleri, İstanbul ile bütün bağlantıları kestikleri ve huzur ve sükûnu bozmak için de yalan haberler uydurarak karışıklıklara sebep oldukları belirtilmiştir.[330] Yine bu fetvâlarda Anadolu Hareketi, Padişah'a karşı bir ayaklanma sayılmış, Kuvâ-yı Milliye Hareketi her satırda kötülenmiş, nihayetinde de Padişahın sadık tebaasına zulmedenlerin katledilmeleri gerektiği ileri sürülmüştür.[331]

Damat Ferit Paşa'nın dördüncü sadaretinde "*Kuvâ-yı Milliye Harekâtı ile Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının red ve takbih edilmesine yönelik olarak yayınlanan*

330 **BOA, DUİT,** 9/140; **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 3824; **Alemdar**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 480-2780; **Peyam-ı Sabah**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 493-10923; Sarıkoyuncu, **Din Adamları,** Cilt: II, s. 31-32.

331 Ali Sarıkoyuncu, **Atatürk Din ve Din Adamları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-2002, s. 177.

padişahın Hatt-ı Hümâyûnu, Hükûmetin Beyannamesi ve Dürrîzâde'nin Fetvâsı" ile Milli Mücadele'nin meşru bir hareket olmadığı ortaya konulmak istenilmiştir. Böylece başta Padişah olmak üzere bütün milletin bu mücadeleye taraftar olmadığı gösterilmek istenilmiştir. Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nin "*dine karşı olduğu*" ortaya konulmak istenmiş ve özellikle fetvâlarla bu desteklenmeye çalışılmıştır.

Bu Fetvâ'nın çıkartılmasında, kanaatimize göre; hem Padişah ve Damat Ferit Paşa'nın şahsında İstanbul Hükümeti, hem de İtilaf Devletleri, özellikle de İngilizler etkili olmuşlardır. Sadece bu Fetvâ değil, yukarıda ifade ettiğimiz İrade-i Seniyye ve Hükümet Beyannamesi'nin de muhteva ve çıkartılış gerekçelerini düşündüğümüzde bundan hem İngilizlerin hem de Saray ve Hükümetin siyasî ve askerî beklentiler içerisinde oldukları açıkça gözükmektedir.

Padişah Mehmet Vahdettin ile Damat Ferit Paşa, İstanbul'un ülke genelinde sarsılan otorite ve egemenliğini yeniden tesis etmek amacıyla bu fetvâ ve beyannamelere başvurmuşlardır. Anadolu'daki Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nin yok edilmesi, halkın bu harekete verdiği desteğin zayıflatılması, ilk ele alınan uygulama olmuştur. Bu yapılırken de, fetvâlarla olaya dinî bir meşruluk kazandırılmaya çalışılmış ve "*Padişah'a ve onu hükümetine itaat etmeyenlerin hem Allah'ın hem de tarihin lanetine uğrayacakları*"[332] propagandası yapılarak halkın saf ve temiz dinî duyguları siyasî hesaplar uğruna istismar edilmeye çalışılmıştır.

İngilizler ise işgal hareketlerinin başından itibaren, meşru otoriteyi temsil eden Padişah ve İstanbul Hükümeti ile işbirliği yapmayı ve onları desteklemeyi kendi çıkarları

332 **Alemdar**, 30 Nisan 1336/30 Nisan 1920, Nu: 494-2804.

açısından takip edilecek en sağlam yol olarak görmüşlerdir. Bilhassa bu işbirliği ve destek politikası, Damat Ferit Paşa'nın dördüncü sadaretinde had safhaya çıkmıştır. Nitekim o günleri yaşamış ve bizzat olayların içerisinde bulunmuş bazı siyasî ve askerî şahsiyetlerin, Kuvâ-yı Milliye'nin bir "*dinsiz hareketi*" olduğunu iddia eden fetvâların İngiliz baskısıyla çıkarıldığına ilişkin iddialarına rastlamaktayız. Nitekim bu tarihte Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde Dâhiliye Nazırlığı görevinde bulunan Ahmet Reşit Bey anılarında, "*Bu fetvalar, hükûmet üyeleri arasında çok tartışıldı ve bunların meydana getireceği sakıncalar üzerinde duruldu. Ancak Damad Ferid Paşa, 'bu mesele üzerinde İngilizlerin ısrar ettiklerini ve bu ısrar karşısında daha fazla direnemeyerek fetvaların i'lân edilmesine söz verdiğini, bu yoldan dönmenin mümkün olmadığını, dönüldüğü takdirde kabine'nin İtilâf devletleri katındaki güven ve i'tibârını kaybedeceğini' söylemesi, muhalifleri susturdu*"[333] demektedir. Fetvâ'nın İngiliz baskı ve zorlaması sonucu çıkartıldığı konusunda Eşref Edip Bey'de "*O sıralarda İngilizlerin tazyiki artmıştı. Anadolu'da gelişmeye başlayan Milli Kıyama türlü türlü mânialar ihdas etmeye uğraşılıyordu. Bu arada Anadolu'daki hareketin gayri meşruiyeti hakkında bir de fetvâ neşri için çok şiddetli tazyikte bulunuluyordu. Şeyhülislam, Haydarizâde İbrahim Efendi idi.*[334] *İngilizler*

333 Ahmet Reşit Rey, **Canlı Tarihler, Gördüklerim Yaptıklarım 1890-1922**, Yeni Matbaa, İstanbul-1945, s. 284; Fakat Ahmet Reşit Rey, yine de bu fetvâların, ecnebi ısrarları neticesi değil, Kuvâyı Milliye'ye karşı olan garaz ve hamakatin eseri olduğunu söylemektedir. Bkz, ***Aynı Yer***.

334 Şeyhülislam Haydarizâde İbrahim Efendi, Salih Hulusi Paşa Hükümeti'nde Şeyhülislamlık görevini üstlenmiştir. Bkz, **Takvim-i Vekayi**, 9 Mart 1336/9 Mart 1920, Nu: 3796.

hükûmeti tazyik ederek fetvâ istiyorlardı. Şeyhülislam bu fetvâyı vermeyerek görevinden ayrıldı. Yerine Dürrîzâde Abdullah Efendi geçti. Her arzuya boyun eğebilecek bir insan olan Şeyhülislam bu fetvâları, işgal kuvvetlerinin haddi aşmış zulüm ve baskıları altında verdi"[335] demiştir. Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa Hükümetlerinde Harbiye Nazırlığı görevlerini yürüten[336] ve İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya geçerek Ankara'ya gelen Fevzi Paşa da, 27 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmada *"...Nihayet Padişah Efendimizi de bu tazyik altına koyarak kardeşi kardeşe kırdıracak bir de fetvâ aldılar*"[337] diyerek fetvânın çıkartılmasında İngilizlerin baskı ve zorlamasının olduğunu TBMM'nin dikkatine sunmuştur.

Bu Fetvâ'nın bizzat Padişah Mehmet Vahdettin'in, arzu ve iradesiyle çıkartıldığı hususunda da bazı yaklaşımlar vardır. Osmanlı sarayında Mabeyn Başkâtipliği görevinde bulunan Lütfi Simavi Bey, bu Fetvâ'nın özellikle Da-

---

335 **Sebilürreşad**, Eşref Edip, Cilt: 10, Sayı: 238, s. 202.

336 Fevzi Paşa (Çakmak), Ali Rıza Paşa kabinesinde Harbiye Nazırlığı görevine, bu görevde bulunan Mersinli Cemal Paşa'nın İtilâf Devletlerinin baskısı ile istifa etmek mecburiyetinde kalması üzerine 3 Şubat 1920 tarihinde atanmıştır. Bilahare Ali Rıza Paşa kabinesinin de 3 Mart 1920'de istifa etmek mecburiyetinde kalmasıyla birlikte de 8 Mart 1920 tarihinde kurulan Salih Paşa Hükümeti'nde tekrar Harbiye Nazırı olarak görevini sürdürmüştür. Bkz, Hayrullah Gök, **Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askerî ve Siyasî Faaliyetleri (1876-1950)**, Genelkurmay Yayınları, Ankara-1997, s. 31-32.

337 Fevzi Paşanın Mecliste yaptığı bu konuşma için bkz, **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Mayıs 1336/1 Mayıs 1920, Nu: 26; Fevzi Paşa'nın bu konuşmasının bir özeti Büyük Millet Meclisi kararıyla Reis Mustafa Kemal imzasıyla tamim edilerek bütün yurda duyurulmuştur. Bkz, **HTVD**, Sayı: 14, Vesika Nu: 367-368; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, 326-327, Vesika Nu: 317.

mat Ferit Paşa'nın çabası sonucu çıkartıldığı hususundaki düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: "*...Çok yazık ki hâlâ en büyük düşman olarak memleketin karşısında Ferit Paşa göze çarpmaktadır. Bu adamın, artık kinlerini ve cahilliğini bir yana bırakıp, hiç olmazsa bundan sonra bu olumlu gelişmeleri batılılara karşı kullanması gerekirdi. Oysa o -gözünü bürümüş perdenin ardında- Kuvâ-yı Milliyecileri, güya eski ittihatçılar tarafından silahlandırılmış bir eşkıya grubu olarak göstermeye çalışıyor, bunların cezalandırılması için Şeyhülislamlara fetvâlar düzenletiyor ve çeteler hazırlıyordu. Zeki olarak bildiğimiz, hiç değilse öyle görmek istediğimiz Sultan Vahdettin ise -gerçekten çok yazık ki eniştesinin elinde daima bir kötülük aracı olmaktan kendini kurtaramadı*."[338] Celal Bayar'da "*İngilizlerin destek ve baskılarıyla dördüncü defa sadrazamlık koltuğuna oturan Damat Ferit Paşa, Anadolu birliğini içten yıkmak için her türlü tezvire başvurdu. Buna 'Emir-i Sultani'ye itaat etmeyen Müslümanlara' ceza tehdidinde bulunan fetvâlar da dâhildir*."[339] demek suretiyle Damat Ferit Paşa'nın Fetvâ'nın çıkartılmasında başrolü oynadığını belirtmektedir. Jaeschke ise Fetvâ'nın İngilizlerin zorlamasıyla çıkartıldığının kanıtı olması noktasında "*Foreign Office dosyalarında bu iddiayı destekleyebilecek hiçbir şey yoktur*"[340] demekte ve "*fetvâ'nın ecnebi ısrarı ile değil garaz ve hamakat eseri olduğu malûm*"[341] diyen Ahmet Reşit Bey'i haklı bulduğunu belirtmektedir.[342] Bu konudaki en doğru yaklaşımın,

338 Lütfi Simavi, **a.g.e.**,. 531.

339 Celal Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar**, Ankara-1955, s. 46.

340 Jaeschke, **İngiliz Belgeleri**, s. 153.

341 Rey, **a.g.e.**, s. 284.

342 Jaeschke, **İngiliz Belgeleri**, s. 153.

Fetvâ'nın İngilizlerin baskısıyla Şeyhülislamdan alındığı ve çıkartılmasında Damat Ferit Paşa'nın birinci derecede rol oynadığıdır.[343]

Şeyhülislam Dürrîzâde Abdullah Efendi tarafından verilen ve Takvim-i Vekayi'de yayınlanan bu Fetvâ, Millî Mücadele'ye karşı olan bazı İstanbul gazetelerinde de yayınlanmıştır. Ayrıca bu gazetelerde çıkan yazılarda, fetvâya destek de verilmeye çalışılmıştır. Nitekim Peyam-ı Sabah'ta Ali Kemal "*Şeriat, Padişah, Adalet*" başlıklı bir yazısında fetvâyı savunarak, "*yalancı milliyet davası şer'î şerife aykırıdır*"[344] demiştir. Yine Ali Kemal tarafından kaleme alınan bir başka makalede de: "…*vaziyete karşı gerçek Türklere, Türkoğlu Türklere, Osmanlılara düşen millî vazife nedir? Bu adamlardan yakamızı kurtarmak, şu zavallı vatanımızı bu lekelilerden temizlemek değil midir? Bu gerçekleri ibretle görerek Anadolu Türkleri şeriat hükmüne, Padişahın fermanına uyup bu şaklabanlara hadlerini yakında bildirirse dünyayı ve Konya'yı anlamış olurlar*."[345] denilmekte ve halkın Kuvâ-yı Milliye'yi şeriat hükmüne istinaden tenkil etmesi beklenmektedir. Mustafa Sabri imzalı bir başka makalede de, Kuvâ-yı Milliye Hareketi aslı ve nesli belli olmayan sergerdelerden oluşan bir teşkilat olarak addedilmekte ve hilafet ve saltanatı parçalamak gayesine dönük çalışmalar yürüttükleri iddia edilmektedir.[346] Bolu Mutasarrıfı Os-

343 Sarıkoyuncu, **Din Adamları**, Cilt: II, s. 34.

344 **Peyam-ı Sabah**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 493-10923.

345 **Peyam-ı Sabah**, Ali Kemal, "Sergerdelerin Milliyetleri", 13 Nisan 1336/13 Nisan 1920, Nu: 495–10925.

346 "*Kuvâ-yı Milliye nam kâzibi altında teşekkül eden kuvve-i mütegallibe-i askeriyenin tâ bidayetinden beri maksad-ı hakîkisi, vatan ve millet endişesi değil de, böylece post ve makam kavgasın-*

man Kadri tarafından 19 Mayıs tarihinde yayınlanan bildiride de, Dürrîzâde Abdullah Efendi'nin Kuvâ-yı Milliye aleyhine vermiş olduğu Fetvâ desteklenmekte ve burada da Kuvâ-yı Milliye Hareketi, eşkıya, halkı aldatan ve katleden, vurgunculuk devrini devam ettirmek isteyen ve hükümete, kanuna, Padişaha ve Halifeye isyan bayrağı kaldıran asiler teşkilatı olarak görülmektedir.[347] Ahmet Rasim de, Kuvâ-yı Milliyecileri "*deccal*"ler olarak tanımladıktan sonra Harb-i Umumî'de yaptıkları şekavet, haydutluk, yağmagerlik ve sergerdeliklere yeniden başladıklarını belirtmektedir.[348] Alemdar gazetesinde çıkan bir yazıda ise, milletin hayatı ile oynanamayacağından bahsedilerek, "*Mustafa Kemal'in müstahak olduğu cezayı bulduğu*" belirtilerek, çıkartılan Fetvâ'ya destek olunmaya çalışılmıştır.[349]

11 Nisan 1920 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayınlanan "*Hükûmet Beyannamesi ve Şeyhülislam Fetvâsı ve Padişah'ın Hattı Hümayûnu*" bir sayfada bir araya getirilerek milyonlarca adet çoğaltılmış ve Anadolu'nun hemen her yerine İngiliz ve Yunan uçaklarıyla atılmıştır.[350] Bu-

---

dan ibaret olduğu içindir ki, güya İzmir'i istirdâd etmek üzere cem' edilen kuvvet, İzmit'e ve Beykoz'a hücum ettirilmiş ve asakir-i yunaniyeden fazla ahali-i ma'sume ve efrad-ı millet kırılıp geçirilmiştir". Bkz, **Alemdar**, Mustafa Sabri, "Makam-ı Hilafet ve Ankara Meclisi", 10 Şubat 1337/10 Şubat 1921, Nu: 870–3070.

347 Selek, **a.g.e.**, s. 72–73.

348 **Alemdar**, Ahmet Rasim Avni, "Fetevâ-yı Deccaliyeyi İptal", 11 Mayıs 1336/11 Mayıs 1920, Nu: 505–2815.

349 **Alemdar**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 480-2780.

350 Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İç İsyanlar,** İstanbul-1955, s. 44-46; **Tarih IV, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941**), Kaynak Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul-2001, s. 66.

nun dışında bu beyannâme ve fetvâlar, posta yoluyla ve Anadolu'ya geçen kimseler vasıtasıyla, Anadolu'nun her tarafına ulaştırılmaya çalışılmıştır. Hatta İngiliz Konsolosları, Rum ve Ermeni teşkilâtları bile bu belgelerin Anadolu'ya ulaştırılmasında faal rol oynamışlardır.[351] Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal isimli eserinde fetvâların Anadolu'ya duyurulması meselesinde "*Yunan uçakları, Halifenin bu kutsal fetvalarını Anadolu göklerine serpiyorlardı. İngiliz torpidoları, İngiliz konsolosları, Rum Ermeni teşkilâtı, Yunan kuvvetleri, Halifenin Müslümanları birbirleri aleyhine kışkırtan fetvalarını Anadolu'ya ulaştırıyorlardı*"[352] demektedir.

Bu beyannâme ve fetvâların Anadolu'ya sokulmasında kandırılmış ve ihanete yöneltilmiş kimselerinde önemli derecede rolleri olmuştur.[353] Nitekim 26 Nisan 1920'de İstanbul'dan Trabzon'a gelen bir yolcunun üzeri aranmış ve cebinde İstanbul fetvâları, Hatt-ı Hümâyûn ve Hükümetin Beyannamesi bulunmuştur.[354] Fetvâların halka duyurulması

---

351 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922)**, Cilt: II, Remzi Kitabevi, İstanbul-1983, s. 286.

352 Aydemir, **a.g.e.**, s. 286.

353 Konuyla ilgili bir anlatımda da "*İstanbul fetvaları, doğu illerine de torba torba gönderiliyordu. 29 Nisan 1920 günü Trabzon'a torbalar içinde, İstanbul fetvaları getirilmişti. Bunları, kandırılmış ve ihanete yöneltilmiş kimselerin getirdikleri görülüyordu. Hatta bunların dağıtımının İngilizler tarafından yapıldığı tespit edilmişti. Ele geçirilen bu fetvalar toplatılarak imha ediliyordu*" deniliyordu. Bkz, Hakkı Naşit Uluğ, **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, Milliyet Yayınları, İstanbul-1973, s. 208; Hakkı Naşit Uluğ, **Hemşehrimiz Atatürk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1997, s. 136.

354 Kâzım Karabekir, **a.g.e.**, s. 647.

noktasında, Saray ve İstanbul Hükümeti'ne bağlılık içerisinde olan din adamlarının da önemli katkıları olmuştur.[355] Diğer taraftan merkezleri İstanbul'da bulunan ve siyasî faaliyetleri bakımından Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı destekleyen ve Anadolu Hareketi'ne karşı cephe alan Teali İslâm Cemiyeti de[356] yayınladığı risale ve beyannamelerde: "*Yunan ordusunun, Hilâfet ordusu olarak addedileceği, Yunan ordusunun zararlı bir teşekkül olmadığı, asıl memlekette kafaları kopartılacak mahlûkatın Ankara'da bulunduğu*"nu belirtmiştir. Teali-i İslâm Cemiyeti tarafından yayınlanan bu tür beyanname ve risalelerin yüz binlerce nüshası Eskişehir çevresine kadar Yunan uçakları tarafından atılmıştır.[357]

Teali-i İslâm Cemiyeti'nin yanında Padişah ile Damat Ferit Paşa'nın Kuvâ-yı Milliye aleyhine sürdürdükle-

---

355 Cide Müftüsü Hacı Hüseyin Efendi, Limana gelen ecnebi gemisine giderek, orada eline geçirdiği Şeyhülislam Dürrîzâde'nin, Kuvâ-yı Milliye aleyhindeki fetvâsını ilçeye getirmiş ve bazı kimselere okumuştu. Kastamonu Valisi Cemal Bey, olaya el atarak Cide Müftüsünü oradan kaçmak zorunda bırakmıştı. Bkz, Nureddin Peker, **1918-1923 İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri (İnebolu-Kastamonu ve Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı)**, İstanbul-1955, s. 170.

356 Teali-i İslâm Cemiyeti'nin, siyasi faaliyetleri Hürriyet ve İtilâf Fırkasını desteklemek ve Anadolu Hareketi'ne karşı cephe almak şeklindeydi. Konya bölgesinde şubeler de açan bu cemiyetin faaliyetleri Hürriyet ve İtilâf Fırkası taraftarı olan gazeteler tarafından da destekleniyordu. Bilhassa Alemdar gazetesi bu cemiyetin risale ve beyannamelerine geniş yer veriyordu. Tafsilat için bkz, Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859**, Tıpkı Basım (İstanbul 1952, Birinci Basım) Arba Yayınları, İstanbul-1995, s. 463; Teali-i İslâm Cemiyeti'nin Millî Mücadelemiz aleyhindeki faaliyetleri için bkz, Sarıkoyuncu, **a.g.m.**, s. 787-812.

357 Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri**, Hisar Matbaası, İstanbul-1955, s. 117-118.

ri mücadelede, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Askeri Nigehban Cemiyeti, Kızıl Hançerliler Cemiyeti ve Cemiyet-i Ahmediye gibi parti ve cemiyetlerde, Anadolu'daki şubeleri veya Anadolu'ya gönderdikleri elemanları vasıtasıyla Kuvâ-yı Milliye aleyhine faaliyetlere destek olmuşlardır.[358]

Diğer taraftan İngilizler, Hükümetin yayınladığı beyanname ve Şeyhülislam Dürrîzâde'nin fetvâlarından oldukça memnun kalmışlardır. Hatta İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck, Fetvâ'yı tercüme ettirmiş ve bir nüshasını Londra'ya, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a göndermiştir.[359] Fransızlar ise işgalleri altındaki Adana'da, camilere toplattırdıkları halka, Şeyhülislamın bu fetvâsını okutmuşlardır.[360]

Millî Mücadele ileri gelenlerince, memleketin her tarafına bu fetvâların dağılması, yayılması ve bundan doğacak çeşitli tehlikelerin önlenebilmesi için ciddi tedbirler alınmıştır. Ancak, bütün alınan tedbirlere rağmen bu fetvâların, Millî Mücadele'nin etkili olduğu ve halkının Millî Mücadele'ye taraftar olduğu bölgelere bile girmesine

---

358 Feridun Kandemir, **İstiklâl Savaşı'nda Bozguncular ve Casuslar,** İstanbul-1964, s. 9; Bu cemiyetlerle ilgili tafsilat için bkz, Tevetoğlu, **Kuruluşlar,** s. 55-143; Cengiz Dönmez**, Millî Mücadele'ye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhibleri Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara-1999; Yücel Özkaya, "Bağımsızlık Savaşında Dernekler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: 10, (Kasım-1987), s. 140-186.

359 Erol Ulubelen, **İngiliz Belgelerinde Türkiye**, İstanbul-1967, s. 272; İngiltere'de yayınlanan The Times gazetesi 19 Nisan 1920 tarihli nüshasında, fetvânın uçaklarla Anadolu'nun çeşitli şehirlerine atıldığı yazmaktadır. Bkz, Özsoy, **Gazetecinin İnfazı**, s. 180.

360 Erdeha, **a.g.e.**, s. 315.

mani olamamışlardır.[361] Gerek Şeyhülislamın fetvâsı, gerekse de Teali-i İslâm Cemiyeti gibi Millî Mücadele karşıtı cemiyetlerce yayınlanan beyannamelerin, yukarıda da belirttiğimiz gibi Anadolu'ya çeşitli yollardan sokulması ve ülkenin en ücra köşelerine kadar ulaştırılması, halk üzerinde önemli ölçüde tesir göstermiş, bu yönüyle de maksadı hâsıl etmiştir.

Millî Mücadele Hareketi ve bu hareketin ileri gelenleri aleyhinde yapılan bu olumsuz propagandaların etkisiyle Anadolu halkı büyük bir şaşkınlık ve tereddüt içerisine girmiştir. Bunun sonucunda Anadolu'nun birçok bölgesinde ayaklanmalar çıkmıştır. Nitekim Mehmet Arif Bey hatıratında bu mevzuda: "*Millî Harekâtı 'padişaha isyan' şeklinde ve mücahitlerin önderlerini 'ittihatçılar ve dinsizler' olarak niteleyen fetvalar ve bildirilerle halkın aklı karıştırılmakta ve bir taraftan da Biga yönünden Anadolu'ya musallat edilen Anzavur vasıtasıyla yıldırma siyaseti takip olunmakta idi.*"[362] demektedir. Bu ayaklanmalar her geçen gün daha da tehlikeli bir hal almış, nihayetinde Ankara yakınlarına kadar ulaşmıştır.[363] Burada da belirtildiği gibi Pa-

---

361 Bayram Sakallı, "Millî Mücadele'de Ankara'da Yayınlanan Fetvanın Millî Birlik ve Beraberliği Sağlamadaki Rolü", **Türk Kültürü Araştırmaları Prof Dr. Şerif Baştav'a Armağan**, Yıl: XXV/2, Ankara-1987, s. 198.

362 Mehmet Arif Bey, **a.g.e.**, s. 38.

363 Mustafa Kemal Paşa bu konuda Nutuk'ta "*…dolaylarında alevlenen karışıklık ateşleri, bütün memleketi yakıyor, hainlik, cehalet, kin ve bağnazlık dumanları bütün vatan göklerini yoğun karanlıklar içinde bırakıyordu. İsyan dalgaları, Ankara'da karargâhımızın duvarlarına kadar çarptı. Karargâhımızla şehir arasındaki telefon ve telgraf hatlarını kesmeye kadar varan kudurmuşçasına kasıtlar karşısında kaldık*" demektedir. Bkz, Atatürk, **Nutuk**, s. 303.

dişah ve Damat Ferit Paşa Hükümeti, Kuvâ-yı Milliye'ye yönelik amaçlarına kısmen de olsa -o dönem itibariyle- ulaşmışlar ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yer yer ayaklanmalar baş göstermiştir.[364] Ayrıca millî kuvvetlerden çok sayıda askerin de firarına yol açan bu gelişmeler, Kuvâ-yı Milliye önderlerini bu tehlikeli gelişmeleri önleyecek birtakım tedbirlere ve çözüm arayışlarına yöneltmiştir. Bu konuda Ankara'daki Kuvâ-yı Milliye önderlerini ilk uyaran 56. Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey olmuştur. Bekir Sami Bey 12 Nisan 1920 tarihinde çektiği telgrafta Dürrîzâde'nin Fetvâ'sının İstanbul gazetelerinde yayınlandığını dile getirdikten sonra, fetvâlarda, Millî Harekete taraftar olanların küfürle itham edildiğini söylemiş ve "*Eğer bu gece alelacele Ankara vesaire Başmüftileri ve ulema-yı meşhure-i islâmiye tarafından muktezi mukabil fetvâlar alınmazsa ahvalin Bursa vilayetinde pek ziyade kesb-i vehamet etmesi muhtemeldir*."[365] dedikten sonra da acilen gerekli tedbirin alınmasını istemiştir.

Padişah ve Halife'nin esaret altında bulunduğu ve bu nedenle Halifeye zor kullanılarak ve baskı yapılarak böyle bir Fetvâ'nın çıkartıldığı düşüncesinden hareketle, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nin ileri gelenlerince, Şeyhülislam Dürrîzâde'nin fetvâsına karşı en etkili tedbirin, yine bir fetvâ ile alınabile-

364 Meselâ 13 Nisan 1920'de Bolu, Düzce dolaylarında isyan çıktı. İsyan 19 Mayıs'ta Beypazarı'na kadar yayıldı. Anzavur Ahmet Adapazarı ve Geyve dolaylarında yeniden ortaya çıktı vs. bkz, Atatürk, **Nutuk**, s. 304.

365 **ATASE Arşivi**, Klasör: 258, Dosya: 17-18, Fihrist: 7-66/1; Ayrıca bkz, **HTVD**, Sayı: 35, Vesika Nu: 875.

ceğine karar verilmiş,[366] bunun üzerine de Ankara Müftüsü ve Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mehmet Rifat Efendi[367] başkanlığında yirmi kişiden oluşan bir heyet tarafından[368] bir karşı fetvâ hazırlanmıştır. 14 Nisan 1920 tarihinde hazırlanan bu Fetvâ,[369] Mustafa Kemal Paşa tarafından 16 Nisan 1920'de, Anadolu'daki diğer müftü ve din adamlarının onayına sunulmak üzere gönderilmiş, bu konuda mülkî ve askerî yetkililerden de yardımcı olmaları istenmiştir.[370] Böylece çeşitli vilayetlere gönderilen Ankara Fetvâsı, birçok vilayet ve kaza müftüsü tarafından tasdik edilmiş ve bu durum Ankara'ya telgrafla bildirilmiştir. Ankara Fetvâsı'nı tasdik eden müftülerin isim listesi bilahare İrade-i Milliye ve Hâkimiyet-i Milliye gazetelerinde ayrı tarihlerde yayınlanmıştır.[371] Anadolu'daki birçok müftü ve

366 Çağlar, "Fetvalar Olayına Değişik Bir Açıdan Bakış", s. 267.

367 Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Efendi hakkında tafsilat için bkz, Sarıkoyuncu, **Din Adamları**, Cilt: I, s. 133-171.

368 Ankara fetvâsı olarak bilinen bu fetvâyı hazırlayan heyette "*Mehmet Rifat Efendi Başkanlığında, Ankara'da bulunan beş müftü, dokuz âlim ve medrese müdürü ve altı kişilik ilmiye sınıfından üye olmak üzere*" toplam 20 kişi bulunuyordu. Bkz, Bayram Sakallı, **Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara-1988, s. 102-103.

369 **ATASE Arşivi**, Klasör: 525, Dosya: 8-129, Fihrist: 2; Ayrıca bkz, **İrade-i Milliye**, 22 Nisan 1336/22 Nisan 1920; Nu: 38; **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336/5 Mayıs 1920, Nu: 27; **Alemdar**, 5 Mayıs 1336/5 Mayıs 1920, Nu: 499-2809.

370 **ATASE Arşivi**, Klasör: 299, Dosya: 13 (13A), Fihrist: 20; Ayrıca bkz, **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV**, s. 311, Telgraf Nu: 211; Kâzım Karabekir, **a.g.e.**, s. 605.

371 **İrade-i Milliye**, 22 Nisan 1336/22 Nisan 1920; Nu: 38; **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336/5 Mayıs 1920, Nu: 27; **Alemdar**, 5 Mayıs 1336/5 Mayıs 1920, Nu: 499-2809.

ulema tarafından da tasdik edilen bu fetvâ ile Damat Ferit Paşa ve Hükümeti'nin Şeyhülislam Dürrîzâde Abdullah Efendi'ye hazırlattığı ve Anadolu'nun her yerine ulaştırarak Türk halkının zihnini bulandırıp, halkı, Millî Mücadele ve bu mücadelenin ileri gelenlerine karşı tavır almaya ve harekete geçmeye yönelik ihanete varan teşebbüslerinin zararlı etkileri önemli ölçüde izale edilmiştir.

E) Sadakatnameler

Damat Ferit Paşa'nın, Millî Mücadele Hareketi'ni "*askerî ve mülkî erkân*" desteğinden yoksun bırakma ve Millî Mücadelecileri "*yola getirme*" maksadına dayanan girişimlerinden birisi de "*sadakatnameler*" hazırlatması ve bu askerî ve mülkî erkândan, Hilafet ve Saltanat'a bağlı olduklarını, Hilafet ve Saltanat yolundan ayrılmayacaklarını bildirmelerini istemesidir. Şeyhülislam Dürrîzâde Abdullah Efendi'nin Fetvâsı akabinde istenen bu Sadakatnamelerle Millî Mücadele süreci akim bırakılmak istenmiştir. Çünkü 19 Mart tarihli genelge üzre yapılan seçimler nihayetinde 23 Nisan 1920 tarihi itibariyle Birinci TBMM açılmış, Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne alternatif bir hükümet; hem de demokrasinin vazgeçilmez bir unsuru olan seçim yoluyla işbaşına gelen bir Meclis ortaya çıkmıştır. Bu yeni ve millî iradeye dayanan Meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın reisliğinde İcra Vekillerini seçmiş ve bu İcra Vekilleri memleketi yönetmeye başlamışlardır. Dolayısıyla ortada millî iradeye dayanan bir Meclis ve Hükümet vardır ve bu durum İrade-i Seniyye mucibince atama yolu ile Sadrazamlığa getirilen Damat Ferit Paşa'nın otoritesini yerle bir eden bir durumdur. O yüzdendir ki Damat Ferit Paşa hemen yani Meclis'in açılmasından bir gün sonra 24 Nisan 1920 tarihinde "*bilcümle erkân, ümera ve zabitana mühim bir tamim*" yayın-

lamış ve bu tamiminde; bazı yanlış anlaşılma ve aldatılma gibi sebeplerle doğru yoldan sapmış olanlar ile merkezî hükümetin, anlaşılması zor, belirsiz ve kararsız hareketleri neticesinde gayrimeşru olan Kuvâ-yı Milliye gibi hareketlerin içerisine zarurî olarak iltihak etmiş arkadaşlarının devlete itaate çağrılacağını belirtmiştir. Damat Ferit Paşa bu tamiminde, Kuvâ-yı Milliyecileri mevcut ulül-emre itaate yanaşmayan kişiler olarak tanımlamış ve bu itaatsizlik yüzünden de vatanın hatta ırkın tehlikeye girdiğini iddia etmiştir. Paşa ayrıca: "*Neferden müşire kadar cümlemiz kanun ve Padişahımız efendimiz hazretlerine itaatle mükellefiz. Yalnız bu suretle istikbalimizin temini mümkündür*." demiş ve "*şems-i şevket ve ikbali asırlarca âleme şa'şaapâş olmuş o muazzam taht-ı saltanat ve hilafetin etrafında toplan*"ılmasını istemiştir.[372]

Damat Ferit Paşa bu tamimin ardından Hilafet'e ve Saltanat'a bağlılıkları hususunda askerî ve mülkî erkândan "*Sadakatnameler*" talep etmiştir.[373] Buna göre "*Sadakatnameler*"le askerî ve mülkî erkân, Hilafet ve Saltanat'a sıkı sıkıya bağlı olduğunu ve O'nun emri dai-

372 **Alemdar**, 25 Nisan 1336/25 Nisan 1920, Nu: 493-2793.

373 Zaten bu "*Teyid-i Sadakat*"ten öncesinde de Kuvâ-yı Milliye aleyhtarı bazı İstanbul gazetelerinde; Anadolu'nun birçok bölgesinde Padişah ve Halifeye bağlılık gösterilerinin yapıldığı yönünde haberler yapılmaktaydı. Bu gösterilerde halkın, Padişah'a karşı gelen Kuvâ-yı Milliye harekâtına karşı isyan edeceğine ve gerekirse bunlarla savaşacağına ilişkin açıklamalarda bulundukları ve hatta yemin ettikleri belirtilmekteydi. Bkz, **Alemdar**, 13 Nisan 1336/13 Nisan 1920, Nu: 481-2781; **Peyam-ı Sabah,** 13 Nisan 1336/13 Nisan 1920, Nu: 495/10925; **Alemdar**, 15 Nisan 1336/15 Nisan 1920, Nu: 483-2783; **Peyam-ı Sabah,** 15 Nisan 1336/15 Nisan 1920, Nu: 497/10927.

resi içerisinde bir tutum içinde olacağını belirtecektir. Nitekim "*Teyid-i Sadakat*" metni de bu minval üzre kaleme alınmış ve askerî ve mülkî erkâna imzalatılmak istenmiştir. Bu "*Teyid-i Sadakat*" metnine göre askerî erkân şu şekilde yemin edecektir: "*Başkumandan-ı a'zam ve akdesimiz şevketli halife ve hakanımız Padişahımız Sultan Mehmet Han-ı Sadis Efendimiz hazretlerinin her türlü evâmir-i şahanelerine muti' ve münkad kalacağıma ve iktizâ-yı hâlde uğur-ı hilafetpenâhîlerinde feda-yı cana hazır ve amade bulunduğumu ve silk-i askeriyede kaldığım müddetçe siyasetle katiyen iştigal etmeyeceğime yemin ederim. (Vallah, Billâh, Tallah)*."[374]

Yukarıda zikredilen "*Teyid-i Sadakat*" metni mucibince askerî erkândan pek çok kimse Hilafet ve Saltanat'a bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bu bağlılık bildirme merasiminde bazı görevliler de hazır bulunmuşlardır. Meselâ İstanbul'daki bir "*Teyid-i Sadakat*" merasiminde 2. Alay Müfettişi Mehmet Sabit bin Ahmet, Ağır Topçu Birinci Liva Kumandanı Kaymakam Hüseyin Şükrü, İnşaat-ı İstihkamiye Komisyonu Reisi Miralay Mehmet Refik ve Karadeniz Mevkii Müstahkem Yusuf Ziya bin Hüseyin görev almışlar, askerî erkân bu isimlerin nezaretinde bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bağlılıklarını bildiren askerlerden birkaçı şunlardır: Mevki-i Müstahkem Ser-Eczacısı Yüzbaşı Kadri

374 **İleri**, 5 Mayıs 1336/5 Mayıs 1920, Nu: 830; **Vakit**, 14 Mayıs 1336/14 Mayıs 1920, Nu: 892; **İleri**, 14 Mayıs 1336/14 Mayıs 1920, Nu: 839; **Alemdar**, 5 Mayıs 1336/5 Mayıs 1920, Nu: 503-2803; **BOA, BEO,** 347857; Ayrıca Sadakatnameler hususunda bir çalışma için bkz, Şaduman Halıcı, "İstanbul Hükümeti'nin Millî Mücadele'ye Karşı Yeni Bir Taktiği: Sadakatnameler", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 40, Kasım-2007, s. 625-642.

Haydar, Ser-Tabip Muavini Yüzbaşı Salih, Erkân-ı Harbiye Reisi Binbaşı Ruhi Talat, Mevki-i Müstahkem Kumandanı Miralay Yusuf, 53. Şube Hukuk Müşaviri Eşref, Kıdemli Yüzbaşı Hasan Tahsin, 52. Şube Müdürü Yüzbaşı Kemalettin, 54. Şube İdare Reisi Binbaşı Muhittin, 56. Şube Ser-Tabip Vekili Kıdemli Yüzbaşı Şerafettin, Anadolu Kavağı Hastanesi Ser-Tabibi Kaymakam Musa Kazım.[375]

Bunların yanında 25. Kolordu Komutanlığı'ndan 132 imza ile Harbiye Nezareti'ne gönderilen taahhütnamede askerler, "*Kuvâ-yı Milliye nam-ı tahtında Anadolu'da teşekkül eden ve yer yer halkı daire-i itaat ve inkıyattan çıkaran kuvvetlerin harekât-ı bağiyanesini hiçbir veçhile tasvip etmedi*"klerini ve "*onlar tarafından ve onların harekâtını mergup gören edâni canibinden isnad edilen tezviratı tamamen ret ve telin eyleyece*"klerini, ifade etmişler, Halife ve Padişah'ın her emrine amade olduklarını belirtmişlerdir.[376] Yine 23 Ağır Topçu Alayı'ndan 55 kişinin imzasıyla da Hilafet ve Saltanat makamına bağlılıklar bildirilmiştir.[377]

Hilafet ve Saltanat'a bağlılığı artırmak amacına dönük girişimler olan bu "*Teyid-i Sadakat*" metinleri Posta ve Telgraf Müdür-i Umumisi Refik Halit Bey tarafından bütün şube ve kalem müdürlerine tebliğ edilmiş, bu suretle de pos-

375 **İleri**, 5 Mayıs 1336/5 Mayıs 1920, Nu: 830; Aksaray, Eyüp, Sultanahmet, Süleymaniye, Fatih ve Makriköy Ahz-ı Asker Rüesa ve Zabitanı da Hilafet ve Saltanat'a bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bkz, **Vakit**, 14 Mayıs 1336/14 Mayıs 1920, Nu: 892; **Alemdar**, 14 Mayıs 1336/14 Mayıs 1920, Nu: 512-2812.

376 **İleri**, 5 Mayıs 1336/5 Mayıs 1920, Nu: 830.

377 **İleri**, 14 Mayıs 1336/14 Mayıs 1920, Nu: 839.

ta ve telgraf memurlarına kıraat olunmuştur.[378] Ayrıca vilayetlerden de Hilafet ve Saltanat'a bağlılığa yönelik pek çok telgraf gönderilmiştir. Ankara Vali Vekili Yahya Galip Bey mülkî, Erzurum Valisi Reşit Bey de askerî erkânın Hilafet ve Saltanat'a bağlılık yemini ettiklerini bildirmişlerdir.[379] Yine Amasya'dan; Belediye Reisi Mustafa, Müftü Tevfik, Ticaret Reisi Süleyman, Miralay Zade Hamdi ve daha pek çok kişi, Çanakkale'den; Müftü Mustafa Rasim, Belediye Reisi Mehmet Rasih, Fatih Müderrisi Mehmet Necati gibi isimler Hilafet ve Saltanat'a bağlı olduklarını bildirilmişlerdir.[380]

Bütün bu girişimlerin yanında Damat Ferit Paşa'nın ileride anlatılacak olan Kuvâ-yı İnzibatiye teşebbüsünde de "*Teyid-i Sadakat*" önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim Kuvâyı İnzibatiye'ye dâhil kumandan, subay ve erler şu yemini yapmışlardır: "*Veli-yi nimet-i bi-minnetimiz, Padişahımız, Halife-i Müslimin Efendimiz hazretlerine ferman ve İrade-i Hümayunları dairesinde sadakatla, istikametle hizmet eyleyeceğime ve muhill-i namus her türlü ahval ve harekâttan içtinab eyleyeceğime, bil-umum sekene-i ahalinin mal, ırz, namus ve hayatlarını muhafaza ve uğur-ı Hü-*

378 **Vakit**, 14 Mayıs 1336/14 Mayıs 1920, Nu: 892; Gönderilen "*Tahlif Sureti*" şöyledir: "*Şevketli halifemiz ve sevgili Padişahımız Sultan Mehmet Han-ı Sadis Efendimiz hazretlerinin her türlü evâmir-i şahanelerine muti' ve münkad kalacağıma ve iktizâ-yı hâlde uğur-ı hilafetpenâhîlerinde feda-yı cana hazır ve amade bulunduğuma ve memuriyette bulunduğum müddetçe siyasetle katiyen iştigal etmeyeceğime ve Hükümet-i Osmaniye'nin rıza-yı âlisi hilafında bir fi'il ve harekette asla bulunmayacağıma Vallah, Billâh, Tallah.*" Bkz, **İleri**, 14 Mayıs 1336/14 Mayıs 1920, Nu: 839.

379 **İleri**, 7 Mayıs 1336/7 Mayıs 1920, Nu: 832.

380 **İleri**, 7 Mayıs 1336/7 Mayıs 1920, Nu: 832.

mayunlarında hayatımı seve seve feda eyleyeceğime vallahi, billahi."[381]

Sonuç olarak bakıldığında Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde bir "*güven sorunu*" olduğu apaçık bir şekilde ortadadır. Damat Ferit Paşa bizzat emrinde olan ya da olması gereken askerî ve mülkî erkâna güven duymamakta onlardan dahi, ulül-emre itaat edeceklerine dair "*vallahi, billahi, tallahi*" diye yemin etmelerini istemektedir. Bu durum Damat Ferit Paşa ve iktidarının ne kadar aciz olduğunun bir göstergesidir.

381 Mehmet Tevfik Bey, **a.g.e.**, s. 395; Gotthard Jaeschke, "Milliyetçiliğin ve Dinin İstiklal Harbindeki Rolleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 13, (Ağustos 1981), Ankara, s. 196.

IV. Bölüm

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nce Kuvâ-yı Milliyeciler Hakkında Çıkartılan İdam Kararları*

Damat Ferit Paşa Nisan 1920'lere gelindiği zaman Kuvâ-yı Milliyeciler hakkındaki faaliyetlerini daha da hızlandırmış, yukarıda görüldüğü gibi fetvâlar yoluyla Kuvâ-yı Milliyecilerin halk nezdindeki itibarlarını düşürmeye ve halkın Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ne karşı ayaklanmasını sağlamaya çalışmıştır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Kuvâ-yı Milliye yani Türk Millî Mücadele Hareketi yeni bir devlete doğru adım adım ilerlemekte,

---

* Bu bölüm Osman Akandere tarafından yazılan ve **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**'nin Yıl:2008, Sayı:20, s. 11-40 arasında yayınlanan "Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı milliye İleri gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları" adlı makale ile yine Osman Akandere tarafından yazılan ve **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fen Edebiyat Dergisi**'nin Yıl: 2008, Cilt: 10, Sayı: 2, s, 185-241 arasında yayınlanan "İdama Mahkum Edilen Bir Hükümet: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk İcra Vekilleri Heyeti Hakkında Çıkartılan İdam Kararları" adlı makalenin yeniden gözden geçirilmiş halidir

Ankara'da bir meclisin açılması için çalışmalar yürütmektedir. Bu yüzdendir ki meclisin açılmasıyla İstanbul'un tamamen devreden çıkarılacağını gören Damat Ferit Paşa, İstanbul'un otoritesini sağlamak amacıyla bu meclisi açanlar ve bu mecliste İcra Vekili olanları şiddetle cezalandırmak için harekete geçmiş, onlar hakkında Divân-ı Harb-i Örfî aracılığıyla birtakım idam kararları verdirtmiştir. O yüzdendir ki idam kararlarından bahsetmeden evvel Damat Ferit Paşa'yı bu denli harekete geçiren Birinci TBMM'nin açılması ve hükümetin oluşumu hakkında bir miktar bilgi vermeyi daha uygun buluyoruz. Nitekim Ankara'da bir meclisin açılması ve çalışmalarına başlamasının, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin idam kararlarını çıkartmasında önemli etkisi vardır.

A) Birinci TBMM'nin Açılması ve Hükümetin Oluşumu

İstanbul ile Anadolu arasındaki bağların tamamen kopartıldığı bir ortamda Mustafa Kemal Paşa 19 Mart'ta "*olağanüstü yetkilere sahip bir meclis*"in Ankara'da toplanması hususundaki bildirisini "*Valiliklere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanlarına*" göndermiştir. Bu bildiri de; Osmanlı Devleti'nin başkentinin işgal edildiği, bu durumun yasama, yürütme ve yargıyı işlemez hale getirdiği dile getirilmiştir. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın da bu münasebetle çalışmalarını durdurduğu belirtilmiştir. Devletin kurtarılması ve millî bağımsızlığın sağlanması için de Ankara'da bir meclisin çalışmaya başlamasının gerekliliği üzerinde durulmuş ve seçimler yapılmak suretiyle Ankara'da bir meclis toplanması hususundaki karar ilgili mercilere bildirilmiştir. Ayrıca bu bildiride seçimlerin nasıl yapılacağı da duyurulmuştur. Bu bildiride; Son Osmanlı

Meclis-i Mebusanı'nda mebus olan ve Ankara'ya gelebilecek durumda olanların, "*olağanüstü yetkilere sahip*" olarak açılacak meclise iştirak etmelerinin "*zarurî*" olduğu da vurgulanmıştır. Ankara'da toplanacak meclis için yapılacak olan seçimlerde; sancakların esas alınması, her sancaktan beş üyenin seçilmesi ve seçimlerin "*en geç on beş gün içinde Ankara'da çoğunlukla toplanmayı sağlayacak şekilde*" yapılması gerektiği de bildirilmiştir.[382] Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Mebusan'da vekil olan fakat meclisin dağılmasını müteakip Anadolu'ya geçmek için yola çıkan vekillerle temas kurmuş ve onları Ankara'da açılacak olan meclise davet etmiştir. Örneğin Yozgat Mebusu İsmail Fazıl Paşa ve Meclis-i Mebusan Reisi Celalettin Arif Bey Ankara'da açılacak olan meclise davet edilmişler, onlarda bu davete olumlu cevap vermişlerdir.[383] Mustafa Kemal Paşa seçimlerin yapılması ve meclisin Ankara'da toplanması hususunda ciddî çalışmalarda bulunmuştur. Çünkü işgal ile birlikte İstanbul'un eli kolu bağlanmış, vatan ve millet

382 Atatürk, **Nutuk**, s. 288; **HTVD**, Sayı: 13, Vesika Nu: 337; Uluğ, "Millî Meclis Kurulması Lazımdı -II-", s. 11; Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart tarihli bildiriden önce 17 Mart'ta bir bildiri hazırlamıştı. 17 Mart tarihli bildiride Ankara'da kurulacak meclisin "*Meclis-i Müessisan*" olacağını bildirmişti. Böylelikle bu yeni toplanacak meclisin "*rejimi*" değiştirecek kararlar almasını istemişti. Fakat Erzurum ve Sivas'tan gelen uyarılar neticesinde M. Kemal Paşa "*Meclis-i Müessisan*" tabirinden vazgeçmiş, yerine "*olağanüstü yetkilere sahip bir meclis*" tabirini kullanmayı daha uygun görmüştür. Bkz, Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün Toplamak İstediği Meclis-i Müessisan", **Belleten**, Sayı: 84, Cilt: XXI, Ekim-1957, s. 483-487; Meclis-i Müessisan fikri için ayrıca bkz, Tarık Zafer Tunaya, "Bağımsız Türkiye Kurucusu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin 50. Yıldönümünde", **Belgelerle Türk Tarihi**, Sayı: 32, Nisan-1970, s. 36.

383 **HTVD**, Sayı: 13, Vesika Nu: 340; Atatürk, **Nutuk**, s. 289-291.

de başsız kalmıştı.[384] Bu durumun önüne geçmek, memleketin bağımsızlığını sağlamak için "*millî irade*"nin seçimle belirlenmesi ve Ankara'da bir meclis toplanıp, memleketi bağımsızlığa taşıyacak kararları alması gerekmekteydi: Memleketin kaderini tayin edecek yegâne yer, açılması düşünülen bu meclis olmalıydı.

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart tarihli seçimlerin yapılması ve Ankara'da bir meclisin toplanması hakkındaki bildirisi uyarınca seçimlerin yapılmaya çalışıldığı, Ankara'da da "*olağanüstü yetkilere sahip*" bir meclisin açılması için hazırlıkların devam ettiği bir süreçte İstanbul'da Damat Ferit Paşa Hükümeti işbaşına gelmiştir. Meclisin toplanması arifesinde işbaşına gelen Damat Ferit Paşa Hükümeti, Ankara'da toplanılması istenen meclisin önüne geçmek için birtakım faaliyetlere girişmiştir. Öncelikle Misak-ı Millî'yi kabul eden meclisin kapatılmasını sağlamıştır. Nitekim 11 Nisan tarihli bir irade ile Padişah, Anayasa'nın 7. maddesinin kendisine verdiği bir hak olarak dört ay zarfında yeniden toplanmak üzere "*Meclis-i Mebusan'ı*" kapatmıştır.[385] Böylece Padişah ve Damat Ferit Paşa, Kuvâ-

384 Naşit Hakkı Uluğ, "Milletin Geleceğini Düşünmek İçin Bir Millî Meclis Kurulması Lazımdı -I-", **Belgelerle Türk Tarihi**, Sayı: 31, Nisan-1970, s. 51.

385 **BOA, BEO,** Nu: 347035, Ayrıca bu İrade-i Seniyye için bkz, **Takvim-i Vekayi**, 13 Nisan 1336/13 Nisan 1920, Nu: 3826; Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla ilgili İrade-i Seniyye, 13 Nisan tarihli Alemdar gazetesinde de yayınlanmıştı. Bkz, **Alemdar**, 13 Nisan 1336/13 Nisan 1920, Nu: 481-2781; **Vakit**, 13 Nisan 1336/13 Nisan 1920, Nu: 873; Meclis İstanbul'un işgaliyle birlikte zaten gayriresmî olarak çalışmaz hale gelmişti. Bizzat İtilaf Devletleri tarafından Meclis-i Mebusan basılmıştı. Padişah tarafından Meclis'im kapatılması 11 Nisan tarihli İrade-i Seniyye ile olmuştur. Bu noktada, Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa Hükümetlerinde nazır

yı Milliye Hareketi'ne yönelik karar ve uygulamalarında kendileri için bir engel olarak gördükleri Meclis'ten kurtulmaya ve Ankara'da toplanacağı açıklanan meclisin açılmasını da önlemeye çalışmışlardır.[386] Ayrıca 11 Nisan tarihli Takvim-i Vekayi'de Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin bir beyannamesi yayınlanmış ve bu beyanname de: "*Birtakım fitne-fesat, hırs ve menfaat düşkünü insanlar Teşkilât-ı Milliye adı altında toplanarak, ülkenin siyasi durumunu çok tehlikeli bir duruma soktukları, bunların harp yıllarında yaptıkları suiistimal ve cinayetlerine mütarekeden sonra da devam ettikleri ve böylece Avrupa kamuoyunu aleyhimize çevirdikleri, bunun sonucunda da İstanbul'un işgal edildiğinden*" bahsedilmiştir. Beyannamede devamla; "*Teşkilât-ı Milliye denilen harekât-ı bağiyânenin Anadolu'yu korkunç bir istilaya sokmaya ve devletin başını gövdesinden ayırmaya çalıştıkları*"[387] belirtilerek, yalancı milliyet davası güdenlerin devletin en büyük düşmanları oldukları ilan edilmiştir.

---

olarak görev yapan Mehmet Tevfik Bey, zaten Mebusan Meclisi müzakerelerini süresiz olarak tatil ettiği için, dağılmıştı. Mebusan Meclisin fesih edilmesi sembolik bir anlam ifade ediyordu ve aynı zamanda da usulsüz bir işlemdi, demektedir. Bkz, Mehmet Tevfik Bey, **a.g.e.**, s. 393.

386 Esasında Meclis-i Mebusan, 18 Mart 1920'de son toplantısını yapmış ve çalışmalarına ara verme kararı almıştı. Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarına ara vermesi ve kapatılmasıyla ilgili gelişmeler için bkz, Bilâl N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, İstanbul-1976, s. 20-21; 124-128; Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim** I, Yayına Hazırlayan: Erol Sadi Erdinç, İstanbul-1997, s. 676-677; Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ankara-1959, s. 126-130.

387 **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 3824; **Alemdar**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 480–2780.

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin bu beyannamesinin yanında, 11 Nisan tarihli Takvim-i Vekayi'de bir de Şeyhülislam Dürrîzâde Abdullah Efendi tarafından, "*başta Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları olmak üzere, Kuvâ-yı Milliye Hareketi liderlerinin vatan haini oldukları ve öldürülmelerinin dinen meşru ve farz olduğunu beyan eden*" Fetvâ da yayınlanmıştı.[388] Dürrîzâde'nin vermiş olduğu Fetvâ'da özetle: Kuvâ-yı Milliye Hareketi eşkıya kuvvetleri olarak nitelendirilmekte, Anadolu ile İstanbul arasındaki bağları koparmak, halifenin yüceliğini zedelemek, padişaha itaatsizlik etmek, mevcut düzeni zorla değiştirmeye kalkışmak, halktan zorla mal ve eşya toplamak, halkı zorla kendine asker etmek ve nihayet vatanın birlik ve bütünlüğünü bozmakla suçlanmakta ve hüküm olarak da bu asilerin öldürülmelerinin dinen farz olduğu vurgulanmaktaydı.[389] Şüphesiz bu Fetvâ ile halkın dinî hassasiyetinden faydalanılmaya çalışılmakta ve Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ne karşı taarruza geçmenin dinî bir gereklilik olduğu Müslümanların dikkatlerine sunulmaktadır. Damat Ferit Paşa Hükümeti, yukarıdaki Beyanname ve Fetvâ ile Kuvâ-yı Milliye'yi halk desteğinden yoksun bırakmayı ve meclisin açılmasının önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Nihayetinde halkı Kuvâ-yı Milliye aleyhine harekete geçirmek ve kendilerinin tenkil edemediği Millî Mücadele'yi milletin tenkil etmesini sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu amaçlarına kısmen de olsa -o dönem itibariyle- ulaşmışlar ve Anadolu'nun çeşitli yer-

388 **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 3824; **Peyam-ı Sabah**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 493/10923; **Alemdar**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 480–2780.

389 **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 3824; **Peyam-ı Sabah**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 493/10923; **Alemdar**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 480–2780.

lerinde yer yer ayaklanmalar baş göstermiştir.[390] Ayaklanmaların ciddi manada zarar verebileceğinin anlaşılması, Kuvâ-yı Milliye'nin lider kadrosuna; fetvâya ancak fetvâ ile karşılık verilebileceğini hissettirmiş ve Ankara Müftüsü Mehmet Rıfat Efendi ve heyeti tarafından bir karşı Fetvâ hazırlanmıştır.[391] Fakat Anadolu halkının kahir ekseriyeti bu tür mesnetsiz propagandalara itibar etmemiş, Millî Mücadele Hareketi'nin yanında olduğunu seçimlere katılmak suretiyle göstermiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda zikredilen "*olağanüstü yetkilere sahip bir meclis*" toplanması hakkındaki bildirisi akabinde ve Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin propagandaları altında yapılan seçimlerde Birinci TBMM Hükümeti'nde görev alacak olanlardan Mustafa Kemal Paşa Ankara,[392] Mustafa Fehmi Efendi Bursa, Hakkı Behiç Bey Denizli, İsmet Bey Edirne ve Fevzi Paşa da Kozan'dan milletvekili seçilmişlerdir.[393] Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda görev yapan vekillerin vekillikleri de devam ettirilmiştir. Bu yüzden ilk Hükümet'te görev yapacak olan Bekir Sami Bey Amasya, Cami Bey Aydın, Celalettin Arif

390 Meselâ 13 Nisan 1920'de Bolu, Düzce dolaylarında isyan çıktı. İsyan 19 Mayıs'ta Beypazarı'na kadar yayıldı. Anzavur Ahmet Adapazarı ve Geyve dolaylarında yeniden ortaya çıktı vs. bkz, Atatürk, **Nutuk,** s. 304.

391 **İrade-i Milliye**, 22 Nisan 1336/22 Nisan 1920; Nu: 38; **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336/5 Mayıs 1920, Nu: 27; **Alemdar**, 5 Mayıs 1336/5 Mayıs 1920, Nu: 499-2809.

392 **Hâkimiyet-i Milliye,** 13 Nisan 1336/13 Nisan 1920, Nu: 21; Ezherli, **a.g.e.**, s. 29-30.

393 Birinci TBMM'ye milletvekili seçilenlerin listesi için bkz, Goloğlu, **a.g.e.**, s. 321-344; Fevzi Paşa'nın seçim mazbatası için bkz, Ezherli, **a.g.e.**, s. 31-32.

Bey Erzurum, Adnan Bey İstanbul, Yusuf Kemal Bey Kastamonu, Rıza Nur Bey Sinop ve İsmail Fazıl Paşa da Yozgat milletvekili sayılmışlardır.[394]

Mustafa Kemal Paşa meclisin toplanamaması gibi bir halin ortaya çıkmasının önüne geçmek için, seçilen vekillerden Ankara'ya gelebilenlerin katılımıyla meclisin açılması için çalışmalarını hızlandırmış ve bu yönde "*çok acele*" olarak kolordulara, bütün valiliklere, belediye başkanlıklarına ve müdafaa-i hukuk merkez heyetlerine meclisin açılması ile ilgili bir yazı göndermiştir. Bu yazıda "*Tanrı'nın lûtfuyla Nisan'ın 23'üncü Cuma günü, Ankara Büyük Millet Meclisi açılacaktır*" denilmiştir. Tebligat metnine göre; vatanın ve Padişah'ın kurtarılması gibi önemli bir görevi icra etmek için toplanacak olan meclis; Hacı Bayramı Veli Cami-i Şerifi'nde kılınacak Cuma namazının akabinde Sakal-ı Şerif ve Sancak-ı Şerif'in alınması suretiyle gerçekleştirilecek olan dinî bir merasimle açılacaktır. Ayrıca Hatm-i Şerif okunacak ve Hatm-i Şerif'in son kısımları uğur getirsin diye meclis önünde okunacaktır. "*Daha sonra, Halife ve Padişah'ımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin kurtuluşu, selameti ve istiklali için dua edilecektir*."[395] Böyle bir merasimle açılacak olan Büyük Millet Meclisi, vatanın kaderine yön verecek adımlar atacak ve memleketi işgallerden kurtarmak yolunda azimle çalışacaktır. Devlet ve milletin "*istiklâl-i tamm*"ı elde etmesini sağlamak yolunda Heyet-i Temsiliye'nin yürüttüğü çalışmalar, artık bu meclis eliyle yürütülmeye başlanacaktır.

---

394 İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'dan katılan vekiller listesi için bkz, Goloğlu, **a.g.e.**, s. 345-351.

395 Atatürk, **Nutuk**, s. 294-295; **Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Nisan 1336/23 Nisan 1920, Nu: 24.

Mustafa Kemal Paşa bu tebliğden sonra 22 Nisan'da yine valiliklere, kolordulara, sancaklara olmak üzere bir tebliğ daha yayınlamıştır. Bu tebliğde: "*Tanrı'nın lûtfuyla Nisan'ın 23'üncü günü Cuma günü Büyük Millet Meclisi açılarak çalışmaya başlayacağından, o günden itibaren askerî ve sivil bütün makamlarla bütün milletin tek merciinin Büyük Millet Meclisi olacağı*"nı bildirmiştir.[396] Bu tebliğle memleket hakkında söz söyleme hakkının yalnızca Büyük Millet Meclisi'nde olacağı vurgulanmış, İstanbul Hükümeti'nin memleketin kaderi hakkında söz söyleme yetkisinin olmadığı da Türk Milleti'nin dikkatlerine sunulmuştur.

Nihayetinde Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin bütün engelleme girişimlerine rağmen Büyük Millet Meclisi 127 milletvekilinin[397] hazır bulunduğu bir ortamda 23 Nisan 1920'de dinî merasimlerle açılmıştır.[398] Büyük Millet Meclisi, en yaşlı üye olan Sinop milletvekili Şerif Bey'in: "*bu meclis-i âlinin reis-i sini sıfatıyla ve tevfîk-i ilâhi ile milletimizin dâhili ve hârici istiklal-i tamm dâhilinde mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeye başladığını bütün cihana ilan ederek Büyük Millet Meclisi'ni küşad eyliyorum*"[399]

---

396 Atatürk, **Nutuk**, s. 295.

397 Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup**, İkinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul-1994, s. 91; Ezherli Meclis'in ilk gününde 115 vekilin bulunduğunu belirtmektedir. Bkz, Ezherli, **a.g.e.**, s. 33.

398 **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Nisan 1336/28 Nisan 1920, Nu: 25; **İrade-i Milliye**, 6 Mayıs 1336/6 Mayıs 1920, Nu: 39.

399 **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Nisan 1336/28 Nisan 1920, Nu: 25; Naşit Hakkı Uluğ, "Milletin Geleceğini Düşünmek İçin Bir Millî Meclis Kurulması Lazımdı -III-", **Belgelerle Türk Tarihi**, Sayı: 33, 1970, s. 15; **TBMM ZC**, Devre I, İçtima Senesi I, Cilt: I, 3. Basılış, TBMM Matbaası, Ankara-1959, s. 1.

sözleriyle açılıp, çalışmalarına başlamıştır. Sinop milletvekili Şerif Bey'in oturumu açmasıyla çalışmalarına başlayan Meclis, öncelikle Hükümet oluşturulması fikrini ele almıştır. Bu hususta söz alan Mustafa Kemal Paşa şu hususları dile getirmiştir: "*1. Hükümet kurulması zarûridir. 2. Geçici olarak bir Hükümet başkanı seçmek veya Padişah'a bir vekil tanımak mümkün değildir. 3. Meclis'te yoğunlaşan millî iradenin, doğrudan doğruya vatanın mukadderatına el koymuş olduğunu kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet yoktur. 4. Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplar. Meclis'te seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir heyet, Hükümet işlerine bakar. Meclis başkanı, bu heyetin de başkanıdır*."[400] Mustafa Kemal Paşa'nın dile getirdiği bu hususlar, Meclis'te kabul edilmiş ve bir Meclis Başkanı'nın seçilmesi yönünde çalışmalar yürütülmüştür. Nitekim 24 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa, Meclis Başkanlığı'na seçilmiştir.[401] Meclis, başkanını seçtikten sonra 25 Nisan tarihinde "*Büyük Millet Meclisi Emriyle Reis Mustafa Kemal*" imzasıyla memlekete bir beyanname yayınlamış ve bu beyannamede; İngilizler tarafından satın

400 Atatürk, **Nutuk**, s. 300; Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Millet Meclisi'ne teklifi için bkz, **İrade-i Milliye**, 6 Mayıs 1336/6 Mayıs 1920, Nu: 39; **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Nisan 1336/28 Nisan 1920, Nu: 25.

401 **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Nisan 1336/28 Nisan 1920, Nu: 25; **İrade-i Milliye**, 6 Mayıs 1336/6 Mayıs 1920, Nu: 39; Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'nin 24 Nisan 1336/1920 günü yapmış olduğu beşinci oturumda Büyük Millet Meclisi Başkanlığına aday gösterilmiş ve yapılan oylama sonucu, beşinci oturumda bulunan 120 mebustan 110'unun oyunu alarak Meclis Başkanlığına seçilmişti. Bu seçimle ilgili olarak bkz, **TBMM ZC**, Devre I, İçtima Senesi I, Cilt: I, s. 38.

alınan ve milleti birbirine düşürmek gayesinde olan hainlerin propagandalarına itibar edilmemesi ve Büyük Millet Meclisi çatısı altında birlik ve beraberliğin sağlanması halka tavsiye edilmiştir.[402] Damat Ferit Paşa Hükümeti ve İngilizlerin propagandaları uyarınca isyanlara kalkışanların ve Büyük Millet Meclisi'nin üstünlüğünü kabul etmeyenlerin en şiddetli şekilde cezalandırılmalarını ve memlekette asayişi sağlamak amacıyla da Hıyanet-i Vataniye Kanunu adıyla bir kanun 29 Nisan 1920'de kabul edilmiştir.[403]

Mustafa Kemal Paşa'nın "*Hükümet kurulması zarûridir*" teklifinin kabul edilmesinin ardından İcra Vekilleri'nin nasıl seçileceğinin belirlenmesi için bir kanun tasarısı hazırlayacak olan Layiha Encümeni seçimleri yapılmış ve bu seçimler neticesinde şu isimler Layiha Encümeni olmuşlardır: Rıza Nur (Sinop), Yusuf Kemal Bey (Kastamonu), Yunus Nadi Bey (İzmir), Celalettin Arif Bey (Erzurum), Hamdullah Suphi Bey (Antalya), Sırrı Bey (İzmit), Hakkı Behiç Bey (Denizli), Refik Bey (Konya), Şeyh Servet Efendi (Bursa), Haydar Bey (Kütahya), Abdülhalim Çelebi Efendi (Konya), Emir Paşa (Sivas), Besim Atalay (Kütahya), Abdulkadir Kemalî Bey (Kastamonu) ve Ahmet Ferit Bey (İstanbul).[404] 25 Nisan'da oluşturulan Layiha Encümeni derhal çalışmalarına başlamış ve nihayetinde İcra Vekilleri'nin seçimi ile ilgili hazırlanan kanun tasarısını

402 **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Nisan 1336/28 Nisan 1920, Nu: 25.

403 Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun bütün maddeleri için bkz, **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Mayıs 1336/1 Mayıs 1920, Nu: 26; **İrade-i Milliye**, 6 Mayıs 1336/6 Mayıs 1920, Nu: 39.

404 Ezherli, **a.g.e.**, s. 40; Abdülhalim Çelebi'nin 27 Nisan'da istifa etmesi üzerine yerine Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir. Bkz, **TBMM ZC**, Devre I, İçtima Senesi I, Cilt: I, s. 97.

Meclis'e taşımıştır.[405] Hazırlanan kanun tasarısı görüşmeler sonunda 2 Mayıs'ta Meclis'te kabul edilmiştir.[406] Buna göre 11 bakanlık oluşturulmuş ve bakanların "*Büyük Millet Meclisi'nin ekseriyet-i mutlakası*" ile seçilmelerine karar verilmiştir.[407] Nihayetinde 3-4 Mayıs tarihlerinde İcra Vekilleri'nin seçimi yapılmış ve bu seçimler neticesinde; Mareşal Fevzi Çakmak Müdafaa-i Milliye Vekili, İsmet İnönü Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili, Dr. Adnan Adıvar Sıhhıye ve Muavenat-ı İçtimaiye Vekili, Bekir Sami Kunduh Hariciye Vekili, Yusuf Kemal Tengirşek İktisat Vekili, Abdulkadir Cami Baykut Dâhiliye Vekili, Celalettin Arif Bey Adliye Vekili, Mustafa Fehmi Efendi Şer'iye ve Evkaf Vekili, İsmail Fazıl Paşa Nafıa Vekili, Hakkı Behiç Bey Maliye Vekili ve Dr. Rıza Nur Bey de Maarif Vekili olmuştur.[408] Bu isimlerden oluşan İcra Vekilleri'nin seçimiyle birlikte Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Birinci TBMM Hükümeti kurulmuş olmaktadır. Kurucu yetkilere sahip olan Birinci TBMM "*Meclis Hükümeti*" sistemini benimsemiştir. Bu sistem; "*kuvvetler karışımı*" ilkesine daya-

405 **TBMM ZC**, Devre I, İçtima Senesi I, Cilt: I, s. 158.

406 **TBMM ZC**, Devre I, İçtima Senesi I, Cilt: I, s. 185-186.

407 **TBMM ZC**, Devre I, İçtima Senesi I, Cilt: I, s. 158-186; Layiha Encümeni'nin hazırladığı tasarı hakkında bkz, Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (1920-1923)**, İletişim Yayınları, Birinci Basım, İstanbul-2001, s. 99-123.

408 **İrade-i Milliye**, 6 Mayıs 1336/6 Mayıs 1920, Nu: 39; Faik Reşit Unat, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşuna Ait Bazı Vesikalar", **Tarih Vesikaları**, Sayı: 6, Cilt: I, Nisan-1942, s. 401-406; İcra Vekillerinin seçimleri hakkında bkz, Akın, **a.g.e.**, s. 123-139; İcra Vekilleri hakkında ayrıca bkz, "Millî Mücadele'nin İlk Kabinesi", **Tarih Konuşuyor**, Sayı: 4, Cilt: I, (Mayıs-1964), s. 257-265.

nır. Dolayısıyla seçimle oluşan "*yasama meclisi*" yürütme ve yargının üstündedir. "*Onlara hâkimdir ve onları bir çeşit 'idari organlar' haline getirir*."[409] Bundaki maksat da Millî Mücadele'yi daha sağlıklı yürütebilmek ve yeni bir devletin oluşumunu sağlamaktır.[410]

TBMM'nin açılışı ve Hükümet'in oluşturulmasıyla birlikte, ülke "*hükümet*" olarak resmen iki hükümetli bir yapıya kavuşmuş olarak karşımıza çıkmıştır. Bunlardan ilki Damat Ferit Paşa Hükümeti'dir ki; bu Hükümet, gücünü halk desteğinden almamakta doğrudan doğruya Padişah'a dayandırmaktadır. Zira Padişah tarafından atama usulüyle işbaşına gelmiştir. İkincisi olan Birinci TBMM Hükümeti, "*millî irade*"nin tecelli etmesini sağlayan bir yöntem olan "*seçim*"le işbaşına gelen vekillerden oluşmuş olan bir Hükümet'tir: Dolayısıyla gücünü doğrudan doğruya Türk Milleti'nden almıştır. "*Millî irade*"nin tecellisi anlamına gelen seçimle işbaşına gelen Birinci TBMM ve TBMM'nin seçtiği İcra Vekillerinden oluşan Birinci TBMM Hükümeti'nin memleketin kaderine yön vermek için yaptığı çalışmalar, "*atama usulü*" ile işbaşına gelen bir hükümet olan Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Burada nihai olarak denilebilir ki "*halk iradesi*" yani halkın gür sesi Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından susturulmaya çalışılmıştır. Birinci TBMM Hükümeti'nin İcra Vekilleri İstanbul 1. No'lu Divân-ı Harb-i Örfî tarafından yargılanmış ve nihayetinde "*idam cezasına*" çarptırılmışlardır.

409 Tunaya, **"Bağımsız Türkiye Kurucusu"**, s. 38.

410 Tunaya, **"Bağımsız Türkiye Kurucusu"**, s. 38.

B) I. No'lu Divân-ı Harb-i Örfî'nin Kuvâ-yı Milliyeciler Hakkında Çıkarttığı İdam Kararları ve Mahiyeti

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Millî Mücadele Hareketi'nin her geçen gün biraz daha güçlenmesi Damat Ferit Paşa Hükümetleri tarafından her zaman kaygı ile izlenmiştir. Hatta yukarılarda da bahsedildiği üzere Kuvâ-yı Milliye'yi önlemek adına pek çok girişimde de bulunulmuştur. Fakat buna rağmen gün geçtikçe Kuvâ-yı Milliye'ye iltihaklar çoğalmış, tabii olarak bu durum Damat Ferit Paşa ve Hükümeti'nin Kuvâ-yı Milliye'nin tenkilini sağlamak için yeni yöntemlere başvurmasını zorunlu hale getirmiştir. Meselâ Kuvâ-yı Milliye'ye iltihak eden mühim simalardan bir kısmı şunlardır: 27. Tümen eski kumandanı Albay Kara Vasıf Bey, Washington eski sefiri Alfred Rüstem Bey, Eski Sıhhiye Müdürü Dr. Adnan Bey (Adıvar), Halide Edip Hanım (Adıvar), 61. Tümen K. Piyade Albay Kazım Bey (Özalp), Eski Harbiye Nazırı Kavaklı Fevzi Paşa (Çakmak),[411] Rıfat Paşa, Hüsnü Paşa, Abdurrahman Şeref Bey, Meşhur Şair Mehmet Akif Bey (Ersoy), Vehip Paşa, Akşam Gazetesi Yazarlarından Falih Rıfkı Bey (Atay), Genelkurmay İkinci Başkanı Kazım Paşa,[412] Eski Balıkesir Mutasarrıfı Hacim (Muhittin Çarıklı),[413] Vakit Gazetesi Müdürü İsmail Ramiz Bey, Tasvir-i Efkâr Gazetesi sahibi

411 Hamdi Atamer, "Kuvâ-yı Milliye'ye Katılanların Listesi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 4, Ocak-1968, s. 4-9.

412 Hamdi Atamer, "Kuvâ-yı Milliye'ye Katılanların Listesi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 5, Şubat-1968, s. 4-7.

413 Hamdi Atamer, "Kuvâ-yı Milliye'ye Katılanların Listesi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 6, Mart-1968, s. 9-12.

Ebüzziya Zade Talha Bey,[414] Albay Selahattin Bey, Albay Fahrettin Bey (Altay), Albay İsmet Bey (İnönü), Albay Bekir Sami Bey, Yusuf İzzet Paşa, Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver), Rıza Nur Bey, Hakkı Behiç Bey, Yusuf Kemal Bey (Tengirşek), Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Efendi.[415]

Damat Ferit Paşa'nın Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni ve bu hareketin lider kadrosunu yok etmek amacıyla verdiği amansız mücadelenin bir halkasını da, Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ne sıcak bakan ve destekleyenlerin tutuklanmalarını ve İngilizler tarafından Malta'ya sürgüne gönderilmelerini sağlamak oluşturmuştur. 8 Nisan'da Amiral de Robeck'le yaptığı görüşmede ele alınan konulardan birisi de "*bazı siyasi hasımlarının tutuklanması*" olmuştur. Nitekim İngiliz Amirali bu görüşmeyle ilgili, Dışişleri Bakanı Curzon'a gönderdiği raporunda "*Ayyıldız Cemiyeti üyelerine*" karşı ortaklaşa tedbirler almak amacıyla Ferit Paşa'nın bu kimselerin adlarını gizlice kendilerine bildirileceğinden bahsetmiştir.[416] Damat Ferit Paşa, 22 Nisan'da hazırladığı ve gizli tutulan "*kara listeyi*" İstanbul'daki Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb'e vermiş ve listede yer alan isimlerin İtilaf Devletlerince tutuklanarak Malta'ya gönderilmelerini talep etmiştir.[417] Listede tutuklanmaları istenenler arasında Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nin önde gelen simalarından; Mustafa Kemal, Ali Fuat, Kazım Karabekir, İsmail Fazıl ve Nihat Paşalar ile Cafer Tayyar, Behiç, Mehmet Selahattin,

414 Hamdi Atamer, "Kuvâ-yı Milliye'ye Katılanların Listesi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 7, Nisan-1968, s. 24-27.

415 Hamdi Atamer, "Kuvâ-yı Milliye'ye Katılanların Listesi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 8, Mayıs-1968, s. 8-11.

416 Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk,** Cilt: II, s. 26.

417 Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk,** Cilt: II, s. 92; Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 211-212.

Selahattin Adil, Ömer Lütfi, Kazım ve İsmet Beyler gibi miralay rütbesindeki isimler bulunuyordu.[418]

İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb konuyu ve tutuklanması istenen kişilerin yer aldığı listeyi, 22 Nisan'da İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanı General Milne'e bildirmişti. Amiral Webb yazısında, listede yer alan bazı isimlerin İtilaf Devletlerinin ulaşamayacakları bölgelerde olduğunu, bir kısmının da Türk makamlarınca tutuklanmalarının uygun olacağını, eski Sadrazamlardan İzzet Paşa'nın tutuklanmasının uygun olmayacağını da kendi görüşü olarak General Milne belirtmiştir. İngiliz yetkililerinin kendi aralarındaki bu yazışmaları bilahare İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. İngiliz Dışişleri'nin, Damat Ferit Paşa'nın listesinde tutuklanması istenilen kişilerle ilgili değerlendirmeleri oldukça ilginçtir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın "*tutuklanmasını*" telkin etmenin saçma bir fikir olduğunu söyleyeceklerdir.[419] Yine de Yakup Şevki Paşa gibi listede yer alan birkaç kişi İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya gönderilmiştir.[420]

Damat Ferit Paşa Hükümeti yukarıdaki isimleri zikredilen hatta bizzat tutuklanmaları talep edilen şahıslardan birçoğu ile Divân-ı Harb-i Örfî aracılığıyla bizzat uğraşmış,

---

418 Bu isimlerin yanında Hasan Rıza, Ahmet İzzet, Galip paşalar ile Hayri Bey, Seyit Bey, Ahmet Rıza Bey ve Talat Paşa, Enver Paşa, Yakup Şevki Paşa ve Cavit Bey gibi isimlerde vardı. Bu liste için bkz, Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: II, s. 93; Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 211-212.

419 Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: II, s. 94; Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 214-215.

420 Yakub Şevki Paşa, 21 Nisan'da tutuklanmıştı. Bkz, Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Cilt: II, s. 494, 28-29.

onların idam cezasına çarptırılmalarını sağlamak için her türlü çabayı sarf etmiştir. Meselâ dördüncü Sadareti döneminde TBMM açılmış, böylelikle kendi hükümetine rakip olacak yeni bir Hükümet ortaya çıkmıştır ve bu Hükümet, İstanbul Hükümeti'ni reddeden, bir tek kendisini meşru gören bir mizaca sahiptir. O sebepledir ki Damat Ferit Paşa öncelikle bu Hükümeti ortadan kaldırmaya yönelik bir girişim içerisinde bulunmuştur. Devletin yegâne meşru hükümetinin kendi Hükümeti olduğunu hem Ankara'ya hem de bütün tebaaya hissettirme ihtiyacı içerisindedir. Çünkü Anadolu'daki nüfuzu her geçen gün biraz daha azalmakta, bunun yanında Millî Mücadelecilerin yani TBMM'nin itibarı ve nüfuzu ise her geçen gün biraz daha artmaktadır. O yüzden öncelikle Birinci TBMM İcra Vekilleri Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa ve İcra Vekillerinin yargılamaları İstanbul'daki 1 Numaralı Divân-ı Harb-i Örfî'ce (İdare-i Örfiye 1. Divân-ı Harbi) yapılmıştır.[421]

Bu mahkeme, Mütareke Dönemi'nin başlarından beri tehcir ve taktil davalarına bakıyordu.[422] 10 Nisan 1920'de bu Divân-ı Harb-i Örfî'nin başkanlığına Bursa eski vali-

421 İstanbul'daki 1 Numaralı Divân-ı Harb-i Örfî (İdare-i Örfiye 1. Divân-ı Harbi) hakkında yapılmış bir çalışma için bkz, Metin Ayışığı, "Bir Askeri Mahkeme: İstanbul Birinci Divân-ı Harbi Örfîsi" **Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Ankara-2000, s. 381-390.

422 İstanbul 1 Numaralı Divân-ı Harb-i Örfî'de tehcir ve taktil suçlamalarıyla ilgili görülen davalar için bkz, Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt. III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul-1989, s. 556-565; Taner Akçam, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu (İttihat Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na)**, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul-1999; Taner Akçam, "Divân-ı Harbi Örfi'lerin Kurulması-İstanbul Yargılamaları", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 137, (Mayıs 1995), s. 47-52.

si olan ve "*Kürt-Nemrut*" lakabıyla tanınan Mustafa Paşa atanmıştı.[423] Mahkemenin üyelerini ise; erkânı harbiye mirlivalarından Recep Paşa, II nolu Divân-ı Harb-i Örfî azasından süvari miralay Recep Bey, miralay Ferhat Bey ve kaymakam Fettah Bey'den oluşturmuştur.[424] Hükümet, 23 Nisan 1920 tarihinde kabul ettiği kararname ile "*ülkenin içinde bulunduğu durum*"u bahane ederek Divân-ı Harb-i Örfîlere olağanüstü yetkiler vermiştir. Bu yeni düzenlemeye göre mahkeme; önceden baktığı tehcir ve benzeri davalara ilaveten ülkenin asayişini bozup, iç ve dış emniyetini ihlal edenleri yargılamakla da yetkili kılınmıştır.[425] Nitekim devletin kurumları da bozulan asayişin düzelmesinin, an-

423 Nemrut Mustafa Paşa'nın atanmasıyla ilgili İrade-i Seniyye için bkz, **Takvim-i Vekayi**, 17 Nisan 1336/17 Nisan 1920, Nu: 3829; Damat Ferit Paşa'nın üçüncü sadaretinde Bursa valiliği görevine atanan Nemrut Mustafa Paşa, valilik görevine başladığı ilk günlerde vilayette yaptığı bir toplantıda "*Ermeni, Rum ve Müslüman halkın yanında yapılmakta olan savaşların meşru olmadığını, keza birinci dünya harbinin de öyle olduğunu, dolayısıyla bu harplerde ölen subay ve erlerin köpek ölüsünden farklı bir durumlarının*" olmadığını söyleyerek şehit asker ve subaylarımıza hakarette bulunmuştu. Bu sözler Bursa ve civarındaki askeri birliklerdeki subay ve askerler arasında büyük bir infial yaratmıştı. Bunun üzerine 56 ncı Tümen Komutanı Miralay Bekir Sami Bey tarafından derhal Bursa'yı terk etmesi istenmişti. Böylece Nemrut Mustafa Paşa, valilikten uzaklaştırılarak Bursa'yı terk ederek İstanbul'a dönmüştü. Tafsilat için bkz, Muhittin Ünal, **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, Cem Yayınları, İkinci Basım, İstanbul-2002, s. 163-166.

424 **Takvim-i Vekayi**, 17 Nisan 1336/17 Nisan 1920, Nu: 3829; Ferudun Ata, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2005, s. 256-257.

425 **Takvim-i Vekayi**, 26 Nisan 1336/26 Nisan 1920, Nu: 3837; Ata, **a.g.e.**, s. 258.

cak Kuvâ-yı Milliyecilerin yargılanıp tenkili ile mümkün olacağını düşünmektedirler. Meselâ İstanbul Emniyet Genel Müdüriyeti'nden Adliye Nezareti'ne gönderilen 22 Mayıs 1920 tarihli bir yazıda: "*Millî Blok, Millî Kongre, Millî Birlik, Millî Harekât, Kuvâ-yı Milliye adı altında olarak Osmanlı Devleti tebaasını ve memleket halkını Padişah ve Hükümet aleyhine silahlı olarak isyan ettirip bi'l-vasıta bütün Anadolu'da insan öldürme, mal yağmalama ve tarife sığmaz çeşitli cinayetler işlemek suretiyle aslında halifelik makamının ve bütün İslam âleminin razı olmamasına ve karşı çıkmasına rağmen devleti içine sürükledikleri Umûmî Harp'te uğranılan feci yenilgi neticesi olmak üzere hükümetin, yükümlü tutulduğu ve siyasî hayatını mahveden barış şartlarını galip devletler nezdinde def'ine veya hiç olmazsa mümkün olduğu kadar hafifletilmesine bütün siyasî mesaisini harcamaya mecbur bulunduğu en mühim dakikalarda olsun zulüm kılıçlarının artıkları bulunan milletten utanmaları ve yaptıklarına pişman olmaları din ve insanlık icabı iken tam tersine Umûmî Harp esnasında işledikleri ve işlettikleri cinayetlere ara vermeksizin isyanlarını günden güne hızlandırmak suretiyle iç emniyeti karmakarışık ve bütün doğunun siyasî ve insanî hayatına suikast eden adları ilişik listede yazılı kimseler, halen cinayet ortakları bulunan isyan ve fesat erbabı ile faaliyet ve haberleşmede bulundukları sabit olduğundan bozulan sükûn ve asayişin geri gelmesinin ve devamının sağlanması bu kişilerin bir dakika evvel yargılanıp kanunî cezalarının icrasına bağlı bulunduğu*"[426] belirtilmekte ve "*ülkenin içinde bulunduğu*

426 Midhat Sertoğlu, **"Cezalandırılmak İstenenler"**, s. 47; Ayrıca Kuvâ-yı Milliyeci oldukları için ve Milli Mücadele'ye yardım ettikleri için cezalandırılmak istenen 88 kişinin isimleri için bkz, ***Aynı Yer***, s. 48-49.

asayiş sorununu çözmek" için Mahkeme'nin derhal harekete geçmesi beklenmektedir.

Kuvâ-yı Milliye mensuplarını yok etmeyi amaçlayan, bu amaca ulaşmak noktasında yapısında da değişikliklere tabi tutulan ve Nemrut Mustafa Paşa Divanı lakabıyla şöhret kazanan bu Divân-ı Harb-i Örfî, Kuvâ-yı Milliye'yi destekledikleri için İstanbul'da "*teğmenden generallere, memurdan, emniyet amirine kadar*" birçok devlet adamını yargılamış ve yine Kuvâ-yı Milliye yanlısı yüzlerce subayı gıyaplarında idama mahkûm etmiştir.[427]

Yukarıda bahsedildiği üzere, 19 Mart tarihli genelge uyarınca yapılacak seçimleri önlemeye çalışan Damat Ferit Paşa Hükümeti, seçimleri önleyememiş nihayetinde de TBMM'nin açılışının önüne geçmeyi başaramamıştır. TBMM'nin açılışıyla birlikte Damat Ferit Paşa Hükümeti tekrar harekete geçmiş, bu sefer özellikle TBMM Hükümeti'nde görev alan şahısları kendisine hedef seçmiştir. Nihayetinde Damat Ferit Paşa Hükümeti, 1. No'lu Divân-ı Harb-i Örfî vasıtasıyla TBMM Hükümeti'nin bütün vekillerini üç ayrı karar ile gıyaben idam cezasına çarptırmıştır.

C) I. TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa ve Sıhhıye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili (Sağlık ve Yardım Bakanı)Dr.Adnan Adıvar Hakkındaki İdam Kararı ve Mahiyeti

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin kontrolündeki Divân-ı Harb-i Örfî, ilk olarak TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa[428]

427 Ayışığı, **a.g.m.**, s. 386.

428 Mustafa Kemal Paşa'nın biyografisi için bkz, Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-**

ve Sıhhıye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili (Sağlık ve Yardım Bakanı) Dr. Adnan Adıvar'ı[429] 24 Nisan'da gıyaben yargılamaya başlamıştır.[430] Mustafa Kemal Paşa hakkında zaten Meclis-i Vükela'ca; Harbiye, Dâhiliye ve Hariciye nezaretlerine verilen emirler gereğince tutuklama kararı bulunmaktaydı ve yakalandığı anda da hemen İstanbul'a gönderilmesi istenmekteydi.[431] Fakat bütün taleplerine rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın "*yakalanmasına*" muvaffak olamamışlardı. Üstelik Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele Hareketi gün geçtikçe daha da kuvvetlenmekteydi: Meclis açılmış, ülkenin kaderine el koymuş, Paşa da Meclis Baş-

---

1923, Cilt: III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara-1995, s. 82-97.

429 Dr. Adnan Bey'in biyografisi için bkz, Çoker, **a.g.e.**, Cilt: III, s. 491-493.

430 **Peyam-ı Sabah**, 13 Mayıs 1336/13 Mayıs 1920, Nu: 525/10955; **Alemdar**, 13 Mayıs 1336/13 Mayıs 1920, Nu: 507–2817; Mustafa Kemal Paşa ve Dr. Adnan Adıvar Bey'in yanında diğer yargılanan Kuvâ-yı Milliyeciler şunlardır: Kara Vasıf Bey (Yirmi Yedinci Fırka Kumandanı ve Miralaylıktan emekli), Ali Fuat Paşa (Yirminci Kolordu'nun Eski Kumandanı ve Mirliva), Midillili Alfred Rüstem Bey (Eski Washington Sefiri ve Eski Ankara Mebusu), Halide Edip Hanım (Eski Darülfünun Garp Edebiyatı Muallimesi). Bkz, Bu isimlerin yer aldığı İrade-i Seniyye için bkz, **BOA, DUİT,** 175/46; **Takvim-i Vekayi**, 27 Mayıs 1336/27 Mayıs 1920, Nu: 3864; **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge Nu: 87.

431 **BOA, MV,** 216/95; Alemdar gazetesindeki bir yazıda da; Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin hareketine destek veren Demirci Mehmet Efe ve Hacı Şükrü Bey'in ve ayrıca bu harekete destek veren kim olursa olsun herkesin yakalanarak Divân-ı Harbe sevkinin Dâhiliye Nezareti'nce vilayetlerden istendiği hakkında bilgi verilmektedir. Bkz, **Alemdar**, 31 Temmuz 1335/31 Temmuz 1919, Nu: 127–1527.

kanı seçilmişti. Dolayısıyla Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne alternatif; daha millî ve meşruiyetini; 1919 Kasım'ında yapılan seçimlere ve 19 Mart 1920 tarihli genelge üzerine yapılan seçimlere dayandıran bir Hükümet Ankara'da işbaşına geçmişti. Bu durum Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin tekrar harekete geçmesi için "*yeter*" bir sebepti. Nitekim 24 Nisan'da başlayan[432] ve Nemrut Mustafa Paşa Divanı tarafından gıyaplarında sürdürülen davanın görüşmeleri 11 Mayıs'ta tamamlanmış ve karar açıklanmıştır. 13 Mayıs tarihli Peyam-ı Sabah gazetesi "*Divân-ı Harb-i Örfî Riyasetinden*" başlıklı haberiyle Kuvâ-yı Milliyeciler hakkında açılan davanın sonuçlandırıldığını belirtmiş[433] ve "*İdam Kararı-Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının İdamı*" başlığıyla da mahkemenin verdiği hüküm mazbatasının yani karar tutanağının tamamını vermiştir.[434]

Altı kişiye yönelik verilen bu ilk idam kararında ilk dikkati çeken isim elbette ki Millî Mücadele Hareketi'nin

---

432 Alemdar gazetesi, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Divân-ı Harbe verildiklerini şu cümle ile ifade etmiştir: "*Hükümetin beyannamesi ile belirlenen, Anadolu'daki isyanın tertip ve teşvikçilerinden Mustafa Kemal ve hempaları, Divân-ı Harb-i Örfî'ye tevdi edilmiştir*." Bkz, **Alemdar**, 23 Nisan 1336/23 Nisan 1920, Nu: 491-2791; Buna benzer haber, Vakit ve Peyâm-ı Sabah gazetelerinde de yayınlanmıştır. Bkz, **Vakit**, 23 Nisan 1336/23 Nisan 1920, Nu: 881; **Peyam-ı Sabah**, 23 Nisan 1336/23 Nisan 1920, Nu: 505/10395.

433 **Peyam-ı Sabah**, 13 Mayıs 1336/13 Mayıs 1920, Nu: 525/10955; **Alemdar**, 13 Mayıs 1336/13 Mayıs 1920, Nu: 507–2817.

434 **Peyam-ı Sabah**, 13 Mayıs 1336/13 Mayıs 1920, Nu: 525/10955; Alemdar bu haberi "*Mustafa Kemal ve Hempalarının İdam Kararı*" başlığıyla okuyucularına duyurmuştur. Bkz, **Alemdar**, 13 Mayıs 1336/13 Mayıs 1920, Nu: 507–2817.

lideri ve bu kararın verildiği tarihte Büyük Millet Meclisi Reisi ve aynı zamanda İlk İcra Vekilleri Heyeti Reisliği[435] görevini de üstlenmiş olan Mustafa Kemal Paşa'dır.[436] Yine aynı "*idam kararı*"nda idama mahkûm edilmiş olan Adnan Bey de (Adıvar) Sıhhıye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletine (Sağlık ve Yardım Bakanı) atanmış bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının işgallere karşı bir direniş hareketi oluşturmaları ve işgalci kuvvetlerle mücadeleye girişmeleri Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından bir isyan olarak algılanmış, nihayetinde de "*isyancılar*" Divân-ı Harb-i Örfî'ye sevk edilmişlerdir. Divân-ı Harb-i Örfî'de gıyaplarında görülen dava da Nemrut Mustafa Paşa heyeti tarafından idam cezasına çarptırılmışlardır. Nemrut Mustafa Paşa ve heyetine göre; TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, Sıhhıye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Adnan Bey ve arkadaşları, Osmanlı Devleti'nin varlığına ve birliğine karşı isyan etmiş ve en ağır şekilde cezalandırılmaları

435 Büyük Millet Meclisine Ankara Mebusu olarak katılan Mustafa Kemal Paşa, 24 Nisan'da "*Teşkilâtı Hükümet hakkında*" bir teklif sunmuştu. Bu teklifin 4 üncü maddesinde "*Türkiye Büyük Millet Meclisi teşriî ve icrai salâhiyetleri câmidir Meclisten tefrik ve tevkil edilecek bir heyet umuru Hükümeti rüyet eder. Meclis Reisi bu heyetin de reisidir.*" denilmekteydi. **TBMM ZC**, Cilt: 1, 24. 4 1336/1920, İ: 2, C: 3, s. 32.

436 2 Mayıs 1920'de Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin seçilmesine dair 3 Numaralı kanunu kabul ederek ilk İcra Vekillerini seçip Hükümeti kesin olarak kurduktan sonra Mustafa Kemal, Büyük Millet meclisi sıfatıyla İcra Vekilleri heyeti toplantılarına da başkanlık etmeye başladı. 20 Ocak 1921 tarihinde Teşkilatı Esasiye Kanunu ile icra vekilleri heyeti reisliği makamı ihdas edilip Fevzi Paşa bu göreve seçilinceye kadar icra vekilleri heyeti reisliğini bizzat yaptı. 5 Mayıs 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk kabinesi Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplandı. Bkz, Ezherli, **a.g.e.**, s. 44.

gereken kişilerdir. Nitekim açıklanan idam kararı; "*Kuvâ-yı Milliye unvanı tahtında çıkardıkları fitne ve fesadın ve Kanûn-ı Esâsî hilafında ahaliden cebren para toplamak ve asker almak ve hilafında hareket edenlere işkence ve eza-ya ve tahrib-i bilâde cür'et gibi fezâyih irtikâp eylemek su-retiyle emniyet-i dâhiliyeyi ihlal eyleyenlerin mürettip ve müşevviklerinden*"[437] olmakla suçlamakta ve bu cümlelerle başlamaktadır. Açıklanan ve gazetelerde de yayınlanan bu idam kararında, idam cezasına çarptırılan bu altı kişi hak-kında tahkikat yapıldığı belirtilmekte ve yapılan tahkikat neticesinde de; isyankâr, devletin varlığı ile ilgili sorunla-rı olan kişilerle birlik ve beraberlik içerisinde olduklarının görüldüğü ifade edilmiştir. Yine isyancılarla birlik olmaları hasebiyle, "*teba-ı sadıka-ı şahaneden*" olan masum ve saf Anadolu halkını kandırdıkları da bu idam kararında Mus-tafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına yöneltilen suçlamalardan bir kısmıdır. Divân-ı Harb-i Örfî tarafından açıklanan idam kararının gerekçesine göre TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, Sıhhıye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Adnan Bey ve arkadaşları; senelerden beri eşkıyalıkla meşgul olan şa-hıslarla birlik içerisinde olmak, I. Dünya Savaşı zamanın-da birçok fecaat işleyen, tehcirle birlikte de Müslüman ve gayr-i müslim pek çok Osmanlı tebaasını yok edip "*emvâl-i menkule*" ile "*gayr-i menkulleri*"ni gasp eden ve Osmanlı Devleti'ni dünya nazarında küçük düşüren İttihat ve Terak-ki ile ittifak etmek, Kanûn-ı Esâsî aleyhine hareket etmek, halkı zorla silah altına almak, halktan zorla vergi toplamak, kendilerine karşı gelenlere akla gelmeyecek işkenceler uy-

437 **Peyam-ı Sabah**, 13 Mayıs 1336/13 Mayıs 1920, Nu: 525/10955; **BOA, BEO,** Umumi No: 347564; **Takvim-i Vekayi**, 27 Mayıs 1336/27 Mayıs 1920, Nu: 3864; **Alemdar**, 13 Mayıs 1336/13 Ma-yıs 1920, Nu: 507–2817.

gulamak ve mallarını gasp etmek, birçok kasaba yakıp yıkmak ve masum halkını da katletmekle suçlanmaktadırlar. Ayrıca Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görev yapan Osmanlı Devleti yetkililerinin yani sivil ve askerî memurların da görev yapmalarına engel olunduğu, onların görev mahallerinden terke mecbur edildikleri belirtilmektedir. Görevlerinden terke mecbur edilen memurların yerlerine de kendi yakınlarından kişileri memur ettikleri dile getirilmektedir. Ayrıca Ziraat Bankaları, postaneler, belediyeler ve mal sandıkları ile eytam sandıklarından pek çok külliyetli miktarları gasp ettikleri ve böylelikle kendi iktidarlarını sağlamaya çalıştıkları iddia edilmektedir. "*Fesatamiz*" ve "*fitneengîz*" nutuklar irat etmek, beyannameler neşretmek, Devlet'in asayişini bozmak ve "*Hilafet*", "*Saltanat*" ve "*Memâlik-i Osmaniye*"nin muhaberatını kesmekle suçlanan TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, Sıhhıye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Adnan Bey ve arkadaşları nihayetinde de asker ve halkı Hükümet aleyhine isyana teşvik etmekle suçlanmaktadırlar. Halkı isyana teşvik etmekle "*hükûmetin gayet mühim ve nazik olan vaziyet-i siyasiyesini ihlâle cüret ettikleri*"nin açıkça görüldüğünden bahsedilmektedir. Hükümet'in İtilaf Devletleri nazarında zor durumda bırakıldığından bahsedilmekte "*ülkenin içinde bulunduğu*" durumdan dem vurulmakta ve nihayet ülkenin kötü gidişatının tek müsebbibi olarak Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları gösterilmektedir.[438]

Nihayetinde TBMM ve İcra Vekilleri Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa, Sıhhıye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Dr. Adnan Bey ve arkadaşları, Mülkiye Ceza

438 **Peyam-ı Sabah**, 13 Mayıs 1336/13 Mayıs 1920, Nu: 525/10955; **Alemdar**, 13 Mayıs 1336/13 Mayıs 1920, Nu: 507–2817.

Kanunname-i Hümayunu'nun 45. Maddesinin 1. Fıkrası, 55. Maddesinin 4. Fıkrası ve 56 Maddesi mucibince idam cezasına çarptırılmışlardır.[439] Gıyabî olarak yargılanan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının mallarının da haczedilmesine "*gıyaben ve müttefikan karar veril*"miştir.[440]

Millî Mücadele Hareketi'nin önderi, yeni açılan TBMM'nin ve yeni kurulan Hükümet'in başkanı Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında Nemrut Mustafa Paşa Divanı'nca verilen bu idam kararı Sadrazam ve Harbiye Nazırı Vekili olan Damat Ferit Paşa tarafından 16 Mayıs'ta Sadaret Yüksek Makamı'na sunulmuş[441] ve nihayet 24

---

439 **Mülkiye Ceza Kanunname-i Hümayunu**'nun ilgili maddeleri şöyledir: **45. Maddenin 1. Fıkrası**: Eşhas-ı müteaddide bir cinayet veya cünhayı müttehiden ika eder veyahut ef'al-i müteaddideden mürekkep olan bir cinayet veya cünhada birtakım eşhasdan her biri cürmün husulü maksadıyla ef'ali mezbûreden birini veya birkaçını icra eylerse eşhas-ı mezkûreye hemfiil denilir ve cümlesi fail-i müstakil gibi mücazat olunur. **55. Maddesinin 4. Fıkrası**: Her kim bizzat veya bilvasıta teba-i Devlet-i Aliyye ve sekene-i memâlik-i mahruseyi Zâti Hazret-i Padişahî veyahut Hükûmet-i Osmaniye aleyhine müsellehan isyan ettirmek üzere tahrik edip de maksadı olan kaziyye-i isyan ile fiile çıkar ise idam olunur. **56. Maddesi**: Her kim memalik-i Mahruse ahalisini yekdiğeri aleyhine silahlandırarak çıkanlarla tahrip ve izaba yahut mahallerde gasb ve garât ve tahrib-i memleket ve katl-i nüfus ef'alini ikaa mütecasir olup da kaziyye-i fesat tamamiyle fiile çıkar veyahut madde-i fesadın icrasına başlanmış olur ise ol kimse kezalik idam olunur. Bkz, **Peyam-ı Sabah**, 13 Mayıs 1336/13 Mayıs 1920, Nu: 525/10955; **Alemdar**, 13 Mayıs 1336/13 Mayıs 1920, Nu: 507–2817.

440 **Peyam-ı Sabah**, 13 Mayıs 1336/13 Mayıs 1920, Nu: 525/10955; **Alemdar**, 13 Mayıs 1336/13 Mayıs 1920, Nu: 507–2817.

441 **BOA, DUİT,** 175/46; **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge Nu: 85.

Mayıs 1920 tarihinde Padişah tarafından onaylanmak[442] suretiyle yürürlüğe girmiştir. 24 Mayıs'ta onaylanan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkındaki idam kararına ilişkin "*İrade-i Seniyye*" 27 Mayıs'ta Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır.[443]

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin gayretleri neticesinde Nemrut Divânı'nda yapılan gıyabî yargılama sonucu verilen idam kararının TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa ve İcra Vekilleri tarafından nasıl karşılandığının anlaşılması için Halide Edip Hanım'ın hatıratına bakmak faydalı olacaktır: "*Büyük odaya gittiğimde Mustafa Kemal Paşa ile Dr. Adnan el ele yazıhanenin yanında oturuyorlar, Albay İsmet de yazıhaneye dayanmış, ayakta duruyordu. Dr. Adnan'a bu yeni şerefi nasıl karşıladığını sorduğum zaman, Mustafa Kemal Paşa Adnan'a dönerek: "Bizi mahkûm edenlerin hiçbir siyasî değeri yok. İdama mahkûm olmak hoşuma gitmedi. Sen ne düşünüyorsun?" diye sordu. Adnan da: "Benim de hoşuma gitmedi" dedi. Ben tekrar: "Bu karar şöhretimizi artıracaktır." Dedim. Albay İsmet dedi ki: "Tersine, onların memlekette siyasî kıymeti vardır. İstanbul ve İzmir gibi illerde bize karşı sevgi artarsa da, henüz kararlarını vermemiş olan halk arasında kötü etki yapar. Özellikle ihtilal halinde olan yerlerde Padişahın ve İngilizlerin "teveccühünü" kazanmak isteyenler hücuma geçeceklerdir. Biz İstanbul gazetelerinin bu günlerde Anadolu'ya girmesine engel olmalıyız*."[444]

---

442 **BOA, DUİT,** 175/46; **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge Nu: 87; **BOA, BEO,** Umumî Nu: 347564.

443 **Takvim-i Vekayi**, 27 Mayıs 1336/27 Mayıs 1920, Nu: 3864; **Vakit**, 28 Mayıs 1336/28 Mayıs 1920, Nu: 901.

444 Halide Edip Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Onbirinci Basım, Atlas Kitabevi, İstanbul-1994, s. 115.

D) Müdafaa-i Milliye Vekili (Millî Savunma Bakanı) Fevzi Paşa (Çakmak) Hakkında Verilen İdam Kararı ve Mahiyeti

Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa,[445] Millî Mücadele Hareketi'ne sonradan katılmasına rağmen başından itibaren Millî Mücadele'nin gerekliliğine inanan ve bu konuda Mustafa Kemal Paşa ile hem fikir bir kişiliktir. 24 Aralık 1918 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) olan Fevzi Paşa, İzmir'in işgal edileceği haberlerinin geldiği bir ortamda her türlü işgal hareketine "*ateşle karşı koymak lâzım geldiğini*" beyan etmiştir.[446] İşgallere millî mukavemetle karşılık verilmesi gerektiği inancında olan Fevzi Paşa, İtilaf Devletlerinin baskıları neticesinde Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından 14 Mayıs 1919 tarihinde görevinden alınmıştır.[447] Daha sonra Fevzi Paşa 1. Ordu Kıtaatı Müfettişliği görevine tayin edilmiştir.[448] Mustafa Kemal Paşa 15 Mayıs 1919'da vedalaşmak maksadıyla Fevzi Paşa'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret esnasında alınan kararlara göre; üç ordu müfettişliğinin teşkil edilmesi, silahların teslim edilmemesi, Anadolu'da millî bir iradenin vücuda getirilmesi ve Kuvâ-yı Milliye'nin vücuda getirilmesi neticesinde işgallere karşı mukabil taarruza geçilmesi kararlaştırılmıştır.[449] Nihayetinde Fevzi Paşa 3 Şubat 1920

---

445 Fevzi Paşa'nın askerî ve siyasî faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz, Gök, **a.g.e.**, s. 1-84.

446 Gök, **a.g.e.**, s. 25-26.

447 Gök, **a.g.e.**, s. 28.

448 Gök, **a.g.e.**, s. 28.

449 Tansel, **a.g.e.**, Cilt: I, s. 232-233 (37 No'lu dipnot); Gök, **a.g.e.**, s. 28.

tarihinde Harbiye Nazırlığı'na atanmıştır.[450] Fevzi Paşa Harbiye Nazırı olur olmaz Anadolu'nun ihtiyaç duyduğu silah ve cephanenin gizli yollarla gönderilmesi işinde büyük gayretler sarf etmiştir. İstanbul'un işgal edilmesi ve Salih Paşa Hükümeti'nin de 2 Nisan 1920'de istifa etmesi sonucu açığa alınan Harbiye Nazırı Fevzi Paşa "*artık yapacak işinin kalmadığı*" inancıyla Anadolu'ya geçmiş, daha kendisi Ankara'ya vasıl olmadan Büyük Millet Meclisi azalığına seçilmiştir.[451] Fevzi Paşa, 2 Mayıs 1920'de İcra Vekilleri Heyeti içerisinde Müdafaa-i Milliye Vekilliği'ne (Millî Savunma Bakanı) seçilmiştir.[452]

Fevzi Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'ndan alındıktan sonra Anadolu'ya geçmesi ve ilk İcra Vekilleri Heyeti içerisinde Müdafaa-i Milliye Vekili sıfatıyla yerini alması Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından tepki ile karşılanmıştır. Nihayetinde Fevzi Paşa, 1. Divân-ı Harb-i Örfî'ye verilmiş ve gıyabından yargılanmıştır. Gıyabında yürütülen dava 24 Mayıs 1920'de sonuçlanmış ve 1. Divân-ı Harb-i Örfî tarafından açıklanmıştır.[453] Divân-ı Harb-i Örfî tarafından açıklanan karara göre Fevzi Paşa: "*Kuvâ-yı Milliye namı*

---

450 Gök, **a.g.e.**, s. 31; Fevzi Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na atanması Mustafa Kemal Paşa tarafından da olumlu karşılanmıştır. Nitekim 7 Şubat 1920'de Rauf Bey'e gönderdiği bir şifre telgrafta; "*Bizce Cemal Paşa'nın infisali bir mesele değildir. En ziyade Fevzi Paşa ile çalışabiliriz kanaatindeyiz"* demiştir. Bkz, Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk –Muhteviyatına Ait Vesaik-**, Ankara-1927, Vesika Nu: 234.

451 Gök, **a.g.e.**, s. 32-39.

452 **Hâkimiyet-i Milliye,** 5 Mayıs 1336/5 Mayıs 1920, Nu: 27; Fevzi Paşa'nın biyografisi için bkz, Çoker, **a.g.e.**, Cilt: III, s. 686-689.

453 **Alemdar**, 26 Mayıs 1336/26 Mayıs 1920, Nu: 520–2830; **Vakit**, 26 Mayıs 1336/26 Mayıs 1920, Nu: 899; **İkdam**, 27 Mayıs 1336/27 Mayıs 1920, Nu: 8364.

altına çıkarılan fitne ve fesadın mürettiplerine iltihak etmek" için İstanbul'dan firar etmek, 27 Nisan'da Ankara'ya ulaşmasını müteakip "*ahaliyi hükûmet-i meşrua-i Osmaniye aleyhine müsellah-ı isyana teşvik ve gayrete mücaseret eden güruh-ı eşkiyaya iltihak ve bügat-ı merkûme tarafından teşkil edilmiş ve Büyük Millet Meclisi namı verilmiş olan Meclise dâhil ol*"mak ve İstanbul'un işgali hakkında fesad-amîz bir nutuk irat etmek[454] ve ayrıca Müdafaa-i Milliye Vekilliği namı ile Harbiye Nazırlığı'na soyunmakla suçlanmaktadır.[455] İdam kararında Fevzi Paşa ve Kuvâ-yı Milliye Hareketi, memleketin içerisinde karışıklık çıkarmak suretiyle "*devletin vaziyyet-i siyasiye ve i'tibar-ı maliyesinin bir kat daha haleldar olmasına sebebiyet ver*"enler olarak dile getirilmektedir. Ayrıca bu idam kararında; Fevzi Paşa nankörlükle suçlanmaktadır: Fevzi Paşa'nın az bir zaman içinde Feriklik (Orgenerallik) rütbesine kadar ulaştığından, Osmanlı Devleti'nin nimetleriyle donanıp Harbiye Nazırlığı'na kadar yükseldiğinden bahsedilmekte ve bu durumun nankörlükten başkaca bir şey olamayacağı vurgulanmaktadır. Kararda Fevzi Paşa'nın Hilafet ve Saltanat'a açıkça karşı koyduğu ve mücadeleye giriştiği, "*bağî*"lere ise sadakatle bağlı olduğundan dem vurulmakta, Fevzi Paşa'nın bu durumunun Dersaadet'te bulunup Harbiye Nazırı olduğu sıralarda dahi vaki olduğu, "*bağî*" olarak dillendirilen Mus-

454 Fevzi Paşa'nın Divân-ı Harb-i Örfî tarafından idam kararında belirtilen dolayısıyla da idam cezasına çarptırılmasında etkili olan Meclis'te yapmış olduğu konuşma metni için bkz, **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Mayıs 1336/1920, Nu: 26; **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV**, s. 326-327; Uluğ, "Millî Meclis Kurulması Lazımdı -III-", s. 17-20.

455 **Alemdar**, 26 Mayıs 1336/26 Mayıs 1920, Nu: 520–2830; **Vakit**, 26 Mayıs 1336/26 Mayıs 1920, Nu: 899; **İkdam**, 27 Mayıs 1336/27 Mayıs 1920, Nu: 8364.

tafa Kemal ve arkadaşları yani Kuvâ-yı Milliye ile "*teşrik-i mesai*" içinde bulunduğu dile getirilmektedir.[456]

Yukarıda anlatılan suçlardan hükümlü olan Fevzi Paşa'nın, suçlarının "*ağırlığı*" dolayısıyla Mülkiye Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun 45. Maddesi'nin 1. Fıkrası, 55. Maddesi'nin 4. Fıkrası ve 56. Maddesi mucibince askerlik mesleğinden çıkartılmasına, haiz olduğu bütün nişan ve madalyalarının alınmasına, firarda bulunması hasebiyle "*emvalinin haczettirilmesi*"ne ve idamına karar verilmiştir.[457]

Fevzi Paşa hakkında 1. Divân-ı Harb-i Örfî tarafından 24 Mayıs'ta verilen yukarıdaki karar 27 Mayıs 1920'de Padişah Sultan Vahdettin tarafından çıkarılan bir "*İrade-i Seniyye*" ile onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir.[458] Bu "*İrade-i Seniyye*" sureti 30 Mayıs'ta Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır.[459]

E) Divân-ı Harb-i Örfî Riyasetince Yargılanan Diğer İcra Vekilleri (9 İcra Vekili) Haklarındaki İdam Kararları ve Mahiyeti

Millî Mücadele Hareketi'nin gün geçtikçe gelişmesi ve Anadolu'da muktedir bir iktidar vücuda getirmesi, Da-

---

456 **Alemdar**, 26 Mayıs 1336/26 Mayıs 1920, Nu: 520–2830; **Vakit**, 26 Mayıs 1336/26 Mayıs 1920, Nu: 899; **İkdam**, 27 Mayıs 1336/27 Mayıs 1920, Nu: 8364.

457 **Alemdar**, 26 Mayıs 1336/26 Mayıs 1920, Nu: 520–2830; **Vakit**, 26 Mayıs 1336/26 Mayıs 1920, Nu: 899; **İkdam**, 27 Mayıs 1336/27 Mayıs 1920, Nu: 8364.

458 **BOA, DUİT,** 175/71; **Takvim-i Vekâyi**, 30 Mayıs 1336/30 Mayıs 1920, Nu: 3866; **Vakit**, 31 Mayıs 1336/31 Mayıs 1920, Nu: 903.

459 **Takvim-i Vekâyi**, 30 Mayıs 1336/30 Mayıs 1920, Nu: 3866; **BOA, DUİT,** 175/71.

mat Ferit Paşa ve Hükümeti'ni çileden çıkartmış, Birinci TBMM Hükümeti İcra Vekillerinin Divân-ı Harb-i Örfî'ler vasıtasıyla idam dâhil birçok cezalara çarptırılma sürecini de hızlandırmıştır. 1. Divân-ı Harb-i Örfî Riyaseti 30 Mayıs 1920'de muhakemeleri görülmek üzere TBMM'nin dokuz icra vekilini mahkemeye çağırmıştır. Mahkemeye çağrılan Birinci TBMM Hükümeti'nde İcra Vekilleri şunlardır: Harbiye Nezâret-i Celilesi Esbak Müsteşarı Miralay İsmet,[460] Yozgat Sabık Mebusu İsmail Fazıl Paşa,[461] Erzurum Sabık Mebusu Celaleddin Arif Bey,[462] Karacabey Sabık Müftüsü Mustafa Fehmi Efendi,[463] Esbak Mebuslardan Cami Bey,[464] Esbak Mebuslardan Bekir Sami Bey,[465] Hakkı Behiç Bey,[466] Sinop Sabık Mebusu Rıza Nur Bey[467] ve Kastamonu Sabık Mebusu ve Adliye Müsteşar-ı Esbakı Yusuf Kemal Bey.[468]

---

460 İsmet Paşa'nın biyografisi için bkz, Çoker, **a.g.e.**, Cilt: III, s. 323-331.

461 İsmail Fazıl Paşa'nın biyografisi için bkz, Çoker, **a.g.e.**, Cilt: III, s. 969-970.

462 Celalettin Arif Bey'in biyografisi için bkz, Çoker, **a.g.e.**, Cilt: III, s. 388-390.

463 Mustafa Fehmi Efendi'nin biyografisi için bkz, Çoker, **a.g.e.**, Cilt: III, s. 227-228.

464 Cami Bey'in biyografisi için bkz, Çoker, **a.g.e.**, Cilt: III, s. 127-129.

465 Bekir Sami Bey'in biyografisi için bkz, Çoker, **a.g.e.**, Cilt: III, s. 61-63.

466 Hakkı Behiç Bey'in biyografisi için bkz, Çoker, **a.g.e.**, Cilt: III, s. 271-272.

467 Rıza Nur Bey'in biyografisi için bkz, Çoker, **a.g.e.**, Cilt: III, s. 868-871.

468 Yusuf Kemal Bey'in biyografisi için bkz, Çoker, **a.g.e.**, Cilt: III, s. 627-630; İcra Vekilleri haricinde mahkemeye çağrılan diğer kişi-

Tabii olarak Birinci TBMM Hükümeti İcra Vekilleri, 1. Divân-ı Harb-i Örfî Riyaseti'nin bu mahkemeye çağırma ilanını dikkate almamış ve mahkemede hazır bulunmamışlardır. Gıyaben yapılan muhakemenin 6 Haziran 1920'de sonuçlanması ile bu vatansever İcra Vekilleri hakkında idam kararı alınmıştır.[469] Alınan bu idam kararında 11 Mayıs'ta Birinci TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, Sıhhıye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Dr. Adnan Bey ve arkadaşları, 24. Mayıs'ta da Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa ile ilgili verilen kararlara dikkat çekilmiş ve bu İcra Vekilleri'nin de Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve arkadaşları ile işbirliği içerisinde oldukları dolayısıyla da Kuvâ-yı Milliye'nin elebaşı oldukları vurgulanmıştır. İdam kararında; bu İcra Vekilleri, meşrutiyetten beri birçok facianın sorumlusu olarak gösterilmektedir. Memleketin zor dönemlerinde "*sıkıyı gör*"düklerinde yabancı ülkelere firar eden ya da bir yerlere gizlenen, zemin ve zaman müsait olunca da ortaya çıkıp memleketi karıştırmayı kendilerine bir görev olarak kabul eden kişiler olarak tanımlanmaktadır. İcra Vekilleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yârân ve müntesibi olarak anlatılmakta, Harbi Umumî'de açılan

---

ler şunlardır: 3. Kolordu Kumandanı Asitaneli Hüseyin Selahaddin Bey bin Vehbi, 2. Kolordu Kumandanı Priştineli Cafer Tayyar Bey bin Emin, 12. Kolordu Kumandanı İzmirli Fahreddin Bey bin İsmail, 14. Kolordu Kumandanı Mirliva Yozgatlı Yusuf İzzet Paşa bin İbrahim, Esbak Mebuslardan Hamdullah Subhi Bey, Eskişehir Mutasarrıf-ı Esbakı Fatin Bey, Ankara Müftü-i Sabıkı Mehmet Rifat Efendi ve Bursa'da Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey. Bkz, **Vakit**, 25 Mayıs 1336/25 Mayıs 1920, Nu: 898; **İkdam**, 25 Mayıs 1336/25 Mayıs 1920, Nu: 8362.

469 **Alemdar**, 25 Haziran 1336/25 Haziran 1920, Nu: 549-2859; **Peyam-ı Sabah**, 25 Haziran 1336/25 Haziran 1920, Nu: 566/10996; **Vakit**, 25 Haziran 1336/25 Haziran 1920, Nu: 929.

yaraların tamir edilmeye başlandığı bir dönemde, kurmuş oldukları cemiyetler vasıtasıyla İstanbul Hükümeti'nin devletin kurtulması yönünde almış ve alacak olduğu önlemleri yok etmek için çaba harcadıkları ve milletin birlik ve bütünlüğünü bozdukları dile getirilmektedir. Yine idam kararında; bu İcra Vekilleri'nin "*Fetvâ-yı Şerife*", "*Hükümet Beyannamesi*" ve "*Hatt-ı Hümayun*"lar vasıtasıyla giriştikleri yanlış yoldan dönmeleri hususunda uyarıldıkları fakat bunların "*nedamet*" duyup "*Saltanat-ı Seniyye'nin cenah-ı adaletine iltica*" edecelekleri yerde Hükümet ve Saltanat'a başkaldırdıkları, hatta bu ihtirasları neticesi olarak "*eşhâs-ı şerîre*"den müteşekkil bir Meclis topladıkları, Meclis'in "*vükelası*" sıfatıyla da bir hükümet ve idare teşkil ettikleri, bu suretle de Osmanlı Devleti'nin emniyet ve asayişini "*hercümerç*" ettikleri aktarılmaktadır.[470]

Nemrut Divânı'nın verdiği bu idam kararında; devlet ve milletin hayat ve bekasına kast eden kişiler olarak görülen Kuvâ-yı Milliyecilerden Yusuf Kemal Bey (İktisat Bakanı) ve Rıza Nur (Millî Eğitim Bakanı) Beylerin Ankara'ya katılmalarıyla birlikte çeşitli nazırlıklar elde ettikleri, Mustafa Fehmi Efendi'nin "*o idare-i mel'unanenin şeyhülislamlığı*" demek olan Umur-ı Şeriyye Vekâleti'ni (Din ve Vakıflar Bakanı) ve İsmet Paşa'nın da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ni (Genelkurmay Başkanı) elde ettikleri, bu durumun da, bu kişilerin Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Millî Mücadele Hareketi'nin bilfiil içinde olduklarının delili olduğu anlatılmaktadır. Nihayetinde bu dokuz icra vekilinin "*suçları*" sabit görülmüş ve 6 Haziran 1920'de Mül-

470 **Alemdar**, 25 Haziran 1336/25 Haziran 1920, Nu: 549-2859; **Peyam-ı Sabah**, 25 Haziran 1336/25 Haziran 1920, Nu: 566/10996; **Vakit**, 25 Haziran 1336/25 Haziran 1920, Nu: 929.

kiye Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun 45. Maddesi'nin 1. Fıkrası, 55. Maddesi'nin 4. Fıkrası ve 56. Maddesi mucibince asker olanların askerlik mesleğinden çıkartılmalarına, haiz oldukları bütün nişan ve madalyalarının alınmasına, firarda bulunmaları hasebiyle "*cümlesinin mallarının haczettirilmesi*"ne ve idamlarına karar verilmiştir.[471]

Kuvâ-yı Milliye'nin önde gelenlerinden olan ve aynı zamanda Birinci TBMM'de de İcra Vekili olan bu dokuz kişi hakkında 1. Divân-ı Harb-i Örfî tarafından 6 Haziran'da verilen yukarıdaki karar 15 Haziran 1920'de Padişah Sultan Vahdettin tarafından çıkarılan bir "*İrade-i Seniyye*" ile onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir.[472] Bu "*İrade-i Seniyye*" sureti 21 Haziran'da Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır.[473]

Millî Mücadele Hareketi'nin önde gelenleri hakkında verilen bu idam kararları ile Mustafa Kemal Paşa Başkanlığı'ndaki Büyük Millet Meclisi Hükümeti, 1. Divân-ı Harb-i Örfî Riyaseti dolayısıyla da Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından idama mahkûm edilmiştir: 1. Divân-ı Harb-i Örfî'nin ilki 11 Mayıs, ikincisi 24 Mayıs ve üçüncüsü 6 Haziran'da olmak üzere vermiş olduğu kararlar neticesinde, ilk Büyük Millet Meclisi Hükümeti üyeleri, başkanı Mustafa Kemal Paşa da dâhil olmak üzere idama mahkûm edilmiştir. Bu üç idam kararı ile birlikte Birinci

---

471 **Alemdar**, 25 Haziran 1336/25 Haziran 1920, Nu: 549-2859; **Peyam-ı Sabah**, 25 Haziran 1336/25 Haziran 1920, Nu: 566/10996; **Vakit**, 25 Haziran 1336/25 Haziran 1920, Nu: 929.

472 **BOA, DUİT,** 176/118; **BOA, BEO,** Umumi Nu: 347778.

473 **Takvim-i Vekayi**, 21 Haziran 1336/21 Haziran 1920, Nu: 3883; **Alemdar**, 22 Haziran 1336/22 Haziran 1920; Nu: 549-2849; **Peyam-ı Sabah**, 22 Haziran 1336/22 Haziran 1920; Nu: 563/10993; **Vakit**, 22 Haziran 1336/22 Haziran 1920, Nu: 926.

TBMM Hükümeti Reisi ve İcra Vekilleri idam cezasına çarptırılmış, nihayetinde Damat Ferit Paşa Hükümeti'nce gıyaben "*idam cezası*"na çarptırılmış bir Hükümet memleket idaresine el koymuştur.

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin yönlendirmeleri ile Birinci TBMM'nin Reisi ve İcra Vekilleri hakkında Divân-ı Harb-i Örfî tarafından verilen bu idam kararlarının TBMM Hükümeti İcra Vekilleri tarafından nasıl algılandığı hakkında Rıza Nur Bey şunları söylemektedir: "*Biz Hükümeti teşkil edince Padişah ve İngilizler her ne yapabileceklerse yapmağa teşebbüs ettiler. Salih Paşa'yı atıp Ferit Paşa'yı Sadrazam yaptılar. Ferit Paşa Şeyhülislam Dürrîzâde'nin imzasıyla bir fetva neşrederek bunda bizi yani Heyet-i Vekile azasını huruc alessultan töhmetiyle itham edip, idamımıza karar verdiler. Hâsılı idam cezasını yedik.*" İdam cezasının kendisi ve arkadaşları nezdinde bir tesir yapmadığını da şu cümlelerle izah etmektedir: "*Şunu söyliyeyim ki, bana da bu yediğim idam cezası kuru sıkı bir tesir yaptı. Baktım idama mahkûm olan arkadaşlar da hiç müteessir görünmediler. Zaten ele geçersek bu idam cezasız da idam edileceğimiz muhakkak idi. Bunu da biliyorduk.*"[474]

F) Divân-ı Harb-i Örfî Riyasetince Yargılanan Diğer Kuvâ-yı Milliyeciler Hakkındaki İdam Kararları ve Mahiyeti

Damat Ferit Paşa, Birinci TBMM Hükümeti'nin Başkanı ve İcra Vekilleri haklarında 1. Divân-ı Harb-i Örfî aracılığıyla çıkarttığı idam kararlarıyla yetinmemiş, Kuvâ-yı Milliye'yi destekleyen herkesle uğraş içerisinde olmuştur.

474 Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, Cilt: III, Altındağ Yayınevi, İstanbul-1967, s. 637.

Tabii olarak öncelikle de Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nin lider kadrosunu kendisine hedef seçmiş, onları tenkil etmek için büyük çaba harcamıştır. Çünkü Damat Ferit Paşa, kendi otoritesini tesis edebilmek için Kuvâ-yı Milliye'nin lider kadrosunun ortadan kaldırılmasını bir zaruret olarak düşünmektedir. Lider kadro ortadan kalktığında, Kuvâ-yı Milliye'yi destekleyen halkın, yönünü derhal İstanbul'a ve Padişah'a çevireceğine inanmaktadır. Bu inancının bir gereğidir ki bizzat Damat Ferit Paşa'nın emirleri doğrultusunda hareket eden 1. Divân-ı Harb-i Örfî Riyaseti arka arkaya Millî Mücadele'yi destekleyenler hakkında idam kararları vermiştir.

1. Divân-ı Harb-i Örfî Riyaseti 30 Mayıs 1920'de muhakemeleri görülmek üzere yukarıda bahsedilen dokuz İcra Vekili'nin yanında ağaşıdaki isimleri de mahkemeye çağırmıştır: 12. Kolordu Kumandanı İzmirli Fahrettin Bey bin İsmail, 3. Kolordu Kumandanı Asitaneli Hüseyin Selahattin Bey bin Vehbi, 2. Kolordu Kumandanı Prişteneli Cafer Tayyar Bey bin Emin, 14. Kolordu Kumandanı Mirliva Yozgatlı Yusuf İzzet Paşa bin İbrahim, Esbak Mebuslardan Hamdullah Suphi Bey,[475] Eskişehir Mutasarrıf-ı Esbakı Fatin Bey,[476] Ankara Müftü-i Sabıkı Mehmet Ri-

475 Hamdullah Suphi Bey hakkında tafsilat için bkz, Enver Behnan Şapolyo, "Millî Mücadele'de Hamdullah Suphi", **Türk Kültürü, (Hamdullah Suphi Tanrıöver Özel Sayısı), Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü**, Sayı 45, Temmuz-1966, 799-801.

476 Eskişehir Mutasarrıfı Fatin Bey'in 20.3.1920 tarihinde Kastamonu Valiliğine çektiği açık telgraf kendisi hakkında verilen idam kararında etkili olmuş olabilir. Fatin Bey'in Kastamonu Valiliği'ne çektiği telgraf şöyledir: "*İstanbul'un başta İngilizler olduğu halde düveli itilafiye tarafından işgali ve milletvekillerinden birçoğunun caniyane bir suretle tevkifleri ve birtakım vesaiti hainane ile İslam hanelerinin taharrisi velhasıl İslamlar hakkında bir medeniyet*

fat Efendi[477] ve Bursa'da Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey.[478]

---

maskesi ile düveli mezkurenin irtikap eyledikleri fecayi ve mezalim bütün alemi islamı dilhun ve dağidar eylediği gibi bu tesirat bilhassa kurbiyeti dolayısıyla Eskişehir livasında daha ziyade tecelli ederek her tarafta toplanan Kuvâ-yı Milliye galeyan ve heyecan ile meşbu oldukları halde Anadolu Şarki ve garbi arasında benderi ticaret ve haizi ehemmiyet olan Eskişehir de bulunan 1000'e yakın İngiliz kuvvetlerini abluka ederek 24. Fırka kumandanı muhterem Mahmut beyefendi ile müştereken İngiliz kumandanına verdiğimiz ultimatomda milletin galeyan ve heyecanı tasvir ve kuvvetlerinin bu mübarek ve muazzez ve fedakar kuvvetler tarafından abluka edilmiş olduğundan iki saate kadar memleketi terk ve İstanbul'a hareket etmedikleri takdirde dökülecek kandan mesul olacakları izah edilmesi üzerine ehali ve hükümetin kuvvei maneviyesini kırmak için her fırsattan bilistifade nümayişler yapan bu haksız ve mütecaviz millet derhal memleketi terk edeceklerini ve ancak İzmit'e kadar yollarda düçarı tecavüz edilmemeleri esbabının istikmalini rica eylemiş olduğundan o suretle müracaatları kabul olunarak ihzar eyledikleri trenle hareket etmekte bulundukları binaenaleyh Eskişehir livası ehalisinin ve civardan gelen Kuvâyı muavenenin bu fedakarlık ve vatanperverliklerinin kariyyelere varıncaya kadar neşir ve tefhim edilmesini bilhassa arz ve istirham eylerim. Eskişehir Mutasarrıfı Fatin." Kastamonu Valiliği'ne çekilen bu telgrafa Kastamonu Valisi aynı gün cevap vermiş ve şunları demiştir: "*Eskişehir Mutasarrıflığına. Fedakâr ve muhterem ehalinizin gösterdiği azim ve metanetten ve Eskişehir'in sizin gibi hamiyetperver bir amire mazhariyetinden dolayı Kastamonu Vilayeti halkı namına kemali şükranla beyan takdirat ve tebrikat eylerim. Bu azim ve irade bizde mevcut oldukça bütün müşkülata rağmen biavnillahi teala ibrazı zafer ve muvaffakiyet edeceğimize kanaatı umumiyemiz büyüktür. Dinini ve vatanını bir hubbü layemut ile seven bu milleti mükerremeye Cenabı Hakkın tevkifatını ihsan buyuracağına şüphe yoktur. Bu vilayette de aynı azim ve niyetin layezal bir zeminde payidar olduğunu zikr etmekle kesbi fahr eder ve mazhariyeti mübeccelinizden naşi Livanızı ve kıymetli ehalinizi selamlarım efendim. Kastamonu Valisi Cemal.*" Bkz, Peker, **a.g.e.**, s. 158-159.

477 Ankara Müftüsü Mehmet Rıfat Efendi'nin idam cezasına çarptırılmasında Mustafa Sabri'nin etkili olduğu muhtemeldir. Bkz, Sarıkoyuncu, **a.g.m.**, s. 794.

478 **Vakit**, 25 Mayıs 1336/25 Mayıs 1920, Nu: 898; **İkdam**, 25 Mayıs 1336/25 Mayıs 1920, Nu: 8362.

Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nin bu lider kadrosu gıyaben yargılandıktan sonra 6 Haziran 1920'de Mülkiye Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun 45. Maddesi'nin 1. Fıkrası, 55. Maddesi'nin 4. Fıkrası ve 56. Maddesi mucibince asker olanların askerlik mesleğinden çıkartılmalarına, haiz oldukları bütün nişan ve madalyalarının alınmasına, firarda bulunmaları hasebiyle "*cümlesinin mallarının haczettirilmesi*"ne ve idamlarına karar verilmiştir.[479] İdam gerekçesi, dokuz İcra Vekili hakkındaki gerekçe ile aynıdır. İlaveten Bekir Sami Bey'in Bursa'da ve Karamürsel'de, Abbas Hilmi Bey'in de Geyve, Adapazarı ve Sapanca'da faaliyet gösteren "*çeteler*"in[480] riyasetini yaptıkları, bu durumun da ülkede asayişin yok edilmesine yönelik çalışmalar olduğu gerekçede dikkatlere sunulmuştur. 6 Haziran'da verilen yukarıdaki karar 15 Haziran 1920'de Padişah Sultan Vahdettin tarafından çıkarılan bir "*İrade-i Seniyye*" ile onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir.[481] Bu "*İrade-i Seniyye*" sureti 21 Haziran'da Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır.[482]

---

479 **Alemdar**, 25 Haziran 1336/25 Haziran 1920, Nu: 549-2859; **Peyam-ı Sabah**, 25 Haziran 1336/25 Haziran 1920, Nu: 566/10996; **Vakit**, 25 Haziran 1336/25 Haziran 1920, Nu: 929.

480 1. Divân-ı Harb-i Örfî Riyaseti'nce "*çete*" olarak tanımlandıkları için biz oradaki anlatıma uygun olarak tırnak işareti içerisinde "*çete*" tabirini kullanmayı uygun gördük. Millî Mücadele'nin düzensiz ordu dönemini kapsayan bu tür hareketler bizce "*Milis Kuvveti*" olarak tanımlanmaktadır: Doğrusu da "*Milis Kuvveti*" denmesidir.

481 **BOA, BEO**, Umumi Nu: 347778.

482 **Takvim-i Vekayi**, 21 Haziran 1336/21 Haziran 1920, Nu: 3883; **Alemdar**, 22 Haziran 1336/22 Haziran 1920; Nu: 549-2849; **Peyam-ı Sabah**, 22 Haziran 1336/22 Haziran 1920; Nu: 563/10993; **Vakit**, 22 Haziran 1336/22 Haziran 1920, Nu: 926.

Yukarıda bahsettiğimiz vatansever Kuvâ-yı Milliyecilerin yanında daha pek çok Kuvâ-yı Milliyeci millî hareketi desteklediği için idam cezasına çarptırılmıştır: Meselâ Mirliva Asitaneli Nurettin Paşa bin İbrahim Paşa, Mirliva Diyarbakırlı Kazım Paşa bin Hakkı, Kaymakam Taşköprülü Hüseyin Hüsnü Bey bin Abdullah, Miralay Bursalı Bahaeddin bin Seyyid Muhammed, Miralay Asitaneli Behiç Bey bin Cemil ve Erkan-ı Harbiye Kaymakamlarından Firuz Ağalı Seyfi Bey bin Rıza Kuvâ-yı Milliye'ye iltihak suçundan gıyaben idama mahkûm edilmişlerdir.[483]

Bunlardan başka Kuvâ-yı Milliye taraftarı olduğu için Divân-ı Harb-i Örfî Riyasetince çeşitli cezalara çarptırılan pek çok kişi mevcuttur: Meselâ, Kartallı Hüseyin Avni bin Mehmet, Kuvâ-yı Milliye'ye iltihak için kıtasından firar ile Bursa'ya kaçmak suçundan askerlik mesleğinden çıkartılmak suretiyle gıyaben yedi sene küreğe mahkûm edilmiştir.[484] Kuvâ-yı İnzibatiye'nin içerisinde bulunup da Kuvâ-yı Milliye'ye iltihak etmek için firar eden Yüzbaşı Behzad Efendi bin Refik de altı ay hapse mahkûm edilmiş ve işkence görmüştür. Akabinde de bir yolunu bulup Anadolu'ya tekrar firar etmiştir.[485] Yine, birçok isim sırf Kuvâ-yı Milliye'ye mensup olmaları hasebiyle idama mahkûm edilmişlerdir.[486]

Bazı Kuvâ-yı Milliye efradı da dağlarda ve kırlarda silahlı olarak gezmek, rast geldikleri yolcuları soymak, dağa

483 **Alemdar**, 17 Ağustos 1336/17 Ağustos 1920, Nu: 602-2902.

484 **Takvim-i Vekayi**, 17 Temmuz 1336/17 Temmuz 1920, Nu: 3905.

485 **TİTE**, Kutu Nu: 62, Belge Nu: 140; Bazı iltihaklar için bkz, **TİTE**, Kutu Nu: 62, Belge Nu: 136.

486 **Takvim-i Vekayi**, 29 Temmuz 1336/29 Temmuz 1920, Nu: 3916; **Takvim-i Vekayi**, 1 Eylül 1336/1 Eylül 1920, Nu: 3944.

adam kaldırmak, ülkenin asayişi bozmak gibi suçlardan yargılanıp ağır hapis cezalarına çarptırılmışlardır.[487] Yine, Divân-ı Harb-i Örfî tarafından Kuvâ-yı Milliye'ye yardım ettiği gerekçesi ile de birçok kimse suçlu bulunmuş ve cezalandırılmıştır. Meselâ Divân-ı Harb-i Örfî, Eskişehirli Hacı Veli'yi Kuvâ-yı Milliye'ye yardım ettiği, Kuvâ-yı Milliye tarafından mebus seçildiği ve oğlunu Sivas Kongresi'ne göndermiş olduğu gerekçesi ile yedi sene küreğe mahkûm etmiştir.[488]

G) 1. Divân-ı Harb-i Örfî'de TBMM Hükümeti Reisi Mustafa Kemal Paşa, İcra Vekilleri ve Diğer Kuvâ-yı Milliyeciler Hakkında Verilen İdam Kararlarının Uygulanabilirliği

TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, İcra Vekilleri ve Kuvâ-yı Milliye mensupları haklarında çıkarılan bu idam kararları Büyük Millet Meclisi'nde değerlendirilmiştir: Elaziz Mebusu Hüseyin Bey 15 Temmuz 1920'de, "*Damat Ferit Hükümeti zamanında Dersaadet Divân-ı Harp Örfisinde*

487 **BOA, BEO,** Umumi Nu: 349174; **BOA, DH. EUM. AYŞ.** 38/43; **Takvim-i Vekayi**, 22 Eylül 1336/22 Eylül 1920, Nu: 3962; **Takvim-i Vekayi**, 5 Teşrin-i Evvel 1336/5 Ekim 1920, Nu: 3972; **Takvim-i Vekayi**, 11 Temmuz 1336/11 Temmuz 1920, Nu: 3900.

488 **BOA, BEO,** Umumi Nu: 348153; **Takvim-i Vekayi**, 17 Temmuz 1336/17 Temmuz 1920, Nu: 3905; **Peyam-ı Sabah**, 30 Mayıs 1336/30 Mayıs 1920, Nu: 542/10972; Kuvâ-yı Milliyecilerin tutuklanmalarının istenmesi, tutuklamalar, Divân-ı Harplere sevkler, kararların padişah tarafından onaylanması vs. hakkında birkaç örnek: bkz, **BOA, MV,** 221/164; **BOA, MV,** 219/110; **BOA, DH. EUM. AYŞ**, 62/56; **BOA, DH. EUM. AYŞ,** 45/46; **BOA, DH. EUM. AYŞ,** 44/90; **BOA, BEO,** Umumi Nu: 348629; **BOA, BEO,** Umumi Nu: 349076; **BOA, BEO,** Umumi Nu: 348255.

verilen hükümlerin keenlemyekün addolunmasına dair"[489] bir teklif vermiştir. Meclis Reisi tarafından böyle bir teklif olduğunun okunması üzerine meclisteki milletvekilleri "*zaten keenlemyekün*"dür sesleriyle[490] bu idam kararlarının zaten yok hükmünde olduğunu açıkça dile getirmişlerdir. Ayrıca Layiha Encümeni'ne gönderilen teklif değerlendirilmiş ve neticede Emcümen, "*Dersaadette bulunan eşhas haklarında sadır olarak keenlemyekün addi lazımgelen hüküm ve mukarreratın âdemi tatbik ve infazınanasıl ki buraca imkânı maddî olmadığı gibi taşrada bulunan bu kabil mahkumin haklarındaki hükmün de bittabi kıymet ve mahalli takbik bulamayacağı derkardır. Binaenaleyh girişilen şu mücahadede hak ve hakikatin inşallah muvaffakiyetle tecelli ettiği takdirde Hükümeti mezkurenin değil cezaları, gayri muhik ve muvafık ittihaz edilmiş bilcümle muamelatı da bittabi hükümsüz kalacağına dair bir kanun kabul edildiği cihetle şimdilik şayan-ı dikkat olmayan mezkûr teklifin reddine*"[491] karar vermiştir. Görüldüğü gibi Büyük Millet Meclisi, Divân-ı Harb-i Örfî'nin vermiş olduğu kararın yanında Damat Ferit Paşa, dolayısıyla da İstanbul Hükümeti'ni de "*keenlemyekün*" olarak addetmektedir. Nitekim Layiha Encümeni'nin kararında; İstanbul Hükümeti'nin "*keenlemyekün*" olarak addedildiği bir durumda, Divân-ı Harb-i Örfî'nin verdiği kararın "*keenlemyekün*" olarak addedilmesinin bir ifadesinin olmayacağı vurgulanmıştır. Ayrıca memleketin daha büyük ve önemli işlerinin olduğu, bu gibi

489 **TBMM ZC**, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 1, 21. 7. 1336/1920, İ: 38, C: 1, 3. Basılış, TBMM Matbaası, Ankara-1981, s. 370.

490 **TBMM ZC**, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 1, 21. 7. 1336/1920, İ: 38, C: 1, s. 370.

491 **TBMM ZC**, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 3, 18. 8. 1336/1920, İ: 52, C: 1, 3. Basılış, TBMM Matbaası, Ankara-1981, s. 302.

önemsiz şeylerle uğraşılmaması gerektiği Nafiz Bey aracılığıyla dile getirilmiştir. Nafiz Bey konuşmasında "*Meclisi Âli gayesine vasıl olduktan ve memleketi kurtardıktan sonra böyle şeyler mevzuubahis olabilir. Eğer Meclis gayesine vasıl olmazsa o zaman memleket maazallah bitmiştir*"[492] diyerek bu hususstaki kati görüşünü dile getirmiştir.

Hakikaten de Millî Mücadele'nin önderleri hakkında verilen bu idam kararları, TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın ülkenin kurtuluşu yönündeki çalışmalarına engel teşkil edecek bir mahiyet arz etmekten uzak kalmaktan öteye gidememiştir. Çünkü idam kararlarının çıktığı dönem itibariyle Mustafa Kemal Paşa yeni bir Devlet'in muştusu olan Büyük Millet Meclisi'ni açmış, "*İcra Vekilleri Heyeti Reisi*" sıfatıyla vatanın düşman işgalinden kurtulması için mücadelesine devam etmektedir. O dönem itibariyle Damat Ferit Paşa Hükümeti de, Divân-ı Harb-i Örfî tarafından verilen gıyabî idam kararlarını uygulamaya koyamayacağının bilincindedir. Yukarıda da değinildiği gibi Damat Ferit Paşa tarafından çıkartılan bu idam kararları uygulanabilirlik noktasında olmadığı için "*keenlemyekün*" yani yok hük-

492 Abdulkadir Kemali Bey'in (Kastamonu) asılanlar ne olacak? "*İzahat versinler*" hususundaki sualine Nafiz Bey (Canik) söz almış ve "*Efendim, İstanbul'da bir Hükümetin mevcut olmadığı Meclis-i Âlice kabul edilmişti. Şimdiye kadar cereyan eden müzakerat bu esasa müptenidir. Binaenaleyh İstanbul'da Hükümet taslağı bulunan Damat Ferit'in teşkil ettiği bir Divanı harbin verdiği hüküm de tabiatiyle keenlemyekündür. Bunu Meclisi Âlide mezuubahis etmeye mahal yoktur. Meclisi Âli gayesine vasıl olduktan ve memleketi kurtardıktan sonra böyle şeyler mevzuubahis olabilir. Eğer Meclis gayesine vasıl olmazsa o zaman memleket maazallah bitmiştir. Binaenaleyh reddini talep ediyorum. (Müzakere kâfi sadaları)*." demiştir. Bkz, **TBMM ZC**, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 3, 18. 8. 1336/1920, İ: 52, C: 1, 3, s. 302.

münde olmaktan öteye geçememiştir. Çünkü Anadolu'nun kontrolü Büyük Millet Meclisi'nin elindedir, dolayısıyla da Anadolu'da İstanbul Hükümeti'nin otoritesi mevcut değildir. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin böylesi idam kararları çıkartmasındaki temel maksat; İngilizleri mutlu, kendilerini de teselli etmekten başka bir şey değildir. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin idam kararlarını çıkarttırmasındaki temel düşüncesi; "*İttihatçılık*"la, "*Bolşeviklik*"le itham ettikleri, "*Fetvâ-yı Şerife*" çıkartmak suretiyle öldürülmelerinin farz olduğunu ilan ettikleri, hatta "*Kuvâ-yı İnzibatiye*" teşkil etmek suretiyle tenkil etmeyi umdukları fakat hiçbirisinde başarılı olamadıkları Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını, bu defa da hukukî olarak hükümlü haline sokmak ve "*şirin*" gözükmeyi şiar edindikleri İngilizlere "*biz elimizden gelen herşeyi yapma yolunda azimliyiz, fakat ne yapsak başarılı olamıyoruz*" deme hakkına sahip olmaktır. Dönem itibariyle de Milli Mücadele'ye karşı tutumuna baktığımızda "*elimden geleni yapıyorum*" deme hakkına da sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Damat Ferit Paşa Hükümeti haricinde hiçbir İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları yani Millî Mücadele Hareketi ile ciddî bir sürtüşme içerisine girmemiştir. Nitekim Damat Ferit Paşa'dan sonra Hükümet'e gelen Tevfik Paşa, Damat Ferit Paşa'nın Kuvâ-yı Milliye'ye yönelik girişimleri sonucunda ortaya çıkan durumu düzeltmek için çaba sarf etmiştir. Damat Ferit Paşa, "*Hükümet Beyannamesi*" ve "*Fetvâ-yı Şerife*" ile Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nin "*isyancılardan*" müteşekkil bir grup olarak görüp öldürülmelerinin farz olduğunu ilan etmişti. Bu "*Fetvâ-yı Şerife*" ve "*Hükümet Beyannamesi*"nin ardından da Kuvâ-yı Milliyecileri Divân-ı Harb-i Örfî'de yargılatmak suretiyle idam cezasına çarptırmıştı. Tevfik Paşa ik-

tidara gelince, bu belirtmiş olduğumuz olumsuz durumun önüne geçmek ve Kuvâ-yı Milliye ile tekrar bağlantı kurmak için girişimlerde bulunmuştur. Öncelikle Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ne bakış değişmiştir: Önceden "*Kuvâ-yı Bağiye*", "*Kuvâ-yı Gayr-ı Milliye*" vb. ithamlara maruz kalan Kuvâ-yı Milliye Hareketi, bu dönemde İstanbul Hükümeti tarafından da vatanın kurtuluşu için mücadele eden kuvvetler olarak kabul edilmiştir. Harbiye Nazırı Ziyaeddin imzalı bir belgede Kuvâ-yı Milliye Hareketi; "*vatanın savunulması için teşekkül etmiş bir kuvvet*" olarak tanımlanmaktadır. "*Düşman tecavüzlerine karşı vatan ve milletin namusunu kahramanca savunma ve koruma ile meşgul bulun*"dukları da ayrıca vurgulanmaktadır. Ziyaeddin Paşa, Kuvâ-yı Milliye mensupları haklarında daha önceden verilen kararların kesinlikle adaletle bağdaşmayacağını, o kararların aksine Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nin alkışlanmaya değer ve tebrike şayan işler yaptığını belirtmiştir. Ayrıca Kuvâ-yı Milliyeciler hakkındaki kovuşturmaların kaldırılmasını da istemiştir.[493] Neticede Divân-ı Harb-i Örfî Heyeti, 7 Mayıs 1921 tarihinde "*vatanın savunulması gibi çok saygıya değer bir hadiseyle çelişmekte olan bu durumun (Kuvâ-yı Milliye aleyhindeki kararlar kastediliyor) kaldırılmasını kutsal vatanımızın selameti ve esas vazifemiz itibariyle çok gerekli görmekte olduğumuzu ve bu töhmetlere dayanarak mallarının üzerine konulmuş olan haczin kaldırılmasını da eshabının aileleri için açık bir hak*" olarak görüldüğü yönünde bir karar almıştır.[494]

---

493 Hamdi Atamer, "Millî Mücadele'ye Katılanlar Hakkında Askerî Yargıtay Kararları", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 3, İstanbul-1967, s. 5.

494 Atamer, "Askerî Yargıtay Kararları", s. 6; Hatta Tevfik Paşa'nın son sadareti döneminde, 14 Kasım 1920'de İstanbul Bir Numaralı Divân-ı Harb-i Örfî eski başkanı "*Nemrut*" lakaplı Mustafa Paşa

Görüldüğü gibi Damat Ferit Paşa Hükümeti'nden sonra gelen Tevfik Paşa Hükümeti Dönemi'nde Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ne İstanbul'un bakışı tamamen değişmiştir. Tevfik Paşa Hükümeti, Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni, "*vatanın müdafaası adına teşkil edilmiş bir hareket*" olarak algılamış ve iyi ilişkiler kurma yönünde gayret göstermiştir.

ve üç arkadaşını tevkif ettirmiştir. Nemrut Mustafa, 1 Şubat 1921 tarihinde Yüksek Askeri Mahkeme tarafından yedi hapis cezasına çarptırılmıştır. Ancak Padişah Vahideddin tarafından 7 Şubat 1921 tarihli bir irade ile Nemrut Mustafa Paşa affedilmiştir. Bkz, Ayışığı, **a.g.m.**, s. 388.

V. Bölüm

Damat Ferit Paşa Destekli Yeni Girişimler ve Kuvâ-yı Milliye Hareketini Tenkil Maksadıyla Çıkan İsyanlardan Bazıları

A) Bozkır Ayaklanmaları

Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nin, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ve ertesinde giriştiği faaliyetler neticesinde gün geçtikçe daha da güç kazanması, Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından dikkatle takip edilmektedir. Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Kuvâ-yı Milliye Hareketi, Erzurum ve Sivas Kongrelerini yapmış, Kuvâ-yı Milliye'ye hizmet eden bütün cemiyetleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirmiştir. Dolayısıyla bütün bu gelişmeler, Mustafa Kemal Paşa'nın ve Heyet-i Temsiliye'nin Anadolu'daki nüfuzunun arttığının göstergeleridir. Tabii olarak bu durum Damat Ferit Paşa ve Hükümeti tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Yukarıda, Damat Ferit Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ve O'nun şahsında Kuvâ-yı Milliye'ye yönelik girişimlerinden etraflıca bahsettik. Değinilmesi gereken hususlardan birisi de; Anadolu'nun kontrolünü ele geçirmeye çalışan Heyet-i Temsiliye'nin önüne geçmek ve halkın Heyet-i Temsiliye ile beraber hareket etmediğini göstermek adına çıkartılmış olan Bozkır isyanlarıdır.

Bozkır isyanlarının tertibinde önemli görevler üstlenenlerin başında dönemin Konya Valisi Cemal Bey gelmektedir. Cemal Bey, koyu bir Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubudur; aynı zamanda Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubu olması hasebiyle "*İttihatçı*" düşmanıdır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupluğunun yanında İngiliz Muhibler Cemiyeti'nin de üyesidir. Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni "*İttihatçı*" bir hareket olarak tasavvur ettiğinden dolayıdır ki valiliği döneminde Konya'da Kuvâ-yı Milliye namına bir teşkilatın vücut bulmasına elinden geldiğince karşı çıkmıştır. Ayrıca Cemal Bey'in yanında Zeynel Abidin Efendi ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Teali İslam Cemiyeti üyelerinin de bu isyanlarda önemli rolleri bulunmaktadır. Bunların yanında İstanbul'da bulunan Papaz Frew'nun da isyanın çıkışında etkili olduğu açıkça ortadadır.[495]

Birinci Bozkır İsyanı'na bakıldığında; isyanın, Cemal Bey'in Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nin Konya'da vücut bulmasının önüne geçmek amacıyla giriştiği hareketlerin bir neticesi olarak çıktığı rahatlıkla görülmektedir. Meselâ Cemal Bey, Kuvâ-yı Milliye'nin amansız düşmanı konumunda olan Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin bir dediğini iki etmemekte; hatta onlara, Konya'da Kuvâ-yı Milliye teşkilatının başarılı olamaması için ne gibi bir yol takip edilmesi gerektiği noktasında da akıl vermektedir. İtalyanlarla işbirliği içerisinde olmaya da gayret göstermektedir. Nitekim

495 **Türk İstiklal Harbi İç Ayaklanmalar 1919-1921 (TİH)**, Cilt: VI, Genelkurmay Yayınları, Ankara-1964, s. 12; Ahmet Avanas, **Millî Mücadele'de Konya**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara-1998, s. 101; Taha Niyazi Karaca, "Millî Mücadele'de Bozkır İsyanları", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 16, 2004/1, s. 172; Süleyman Beyoğlu, "Bozkır İsyanları", **Bir**, Sayı: 2, 1994, s. 67-68.

Kuvâ-yı Milliye oluşumunu önlemek maksadıyla hapishanedeki eşkıya ve katillerin çoğunu serbest bıraktırmıştır. Eşkıya ve katilleri silahlandırmak suretiyle de halkın huzurunu bozmaya çalışmıştır.[496] Bu çalışmalarında en büyük destekçisi de İstanbul Hükümeti olmuştur. Meselâ İstanbul Hükümeti'nin Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa, Ali Said Paşa'yı 12. Kolordu Kumandanlığı'na tayin etmiş ve Ali Said Paşa'dan Millî Mücadele'yi destekleyen Beyşehir Süvari Alayı Kumandan Vekili Nazım Bey'in ölü veya diri yakalanmasını emretmiştir. Süleyman Şefik Paşa'ya göre Nazım Bey, köy ve kasabalara saldırıyor ve halkı kin ve düşmanlığa sevk ediyordu. Ayrıca Millî Mücadele'nin bölgede gelişmesi için de çaba harcıyordu. İstanbul Hükümeti'nin Harbiye Nazırı için Nazım Bey'in Kuvâ-yı Milliye'ye taraftar olması O'nun ortadan kaldırılması için yeter sebepti. Fakat Ali Said Paşa, Harbiye Nazırı'nın bu emrini uygulamak noktasında kendisinde yeterli cesareti bulamayınca 25 Eylül'de görevinden ayrılıp İstanbul'a dönmüştür.[497]

Konya'da Cemal Bey'in Kuvâ-yı Milliye karşıtı girişimleri yüzünden sağlam bir teşkilatlanmaya gidemeyen Konya Kuvâ-yı Milliyecileri, Heyet-i Temsiliye'den Konya'ya bir komutan gönderilmesini talep etmişlerdir. Bunun üzerine Albay Refet Bey Konya'ya gitmekle görevlendirilmiş, bu haberi alan Konyalılar millî hareketi güçlendirmek adına faaliyetlerini arttırmışlardır. Hatta Nazım Bey'in süvari kuvvetleri Konya'nın güneyine kadar gelmiştir.[498]

---

496 **TİH**, Cilt: VI, s. 10-12.

497 **TİH**, Cilt: VI, s. 11; Beyoğlu, **a.g.m.**, s. 68; Karaca, **a.g.m.**, s. 175-176.

498 **TİH**, Cilt: VI, s. 11-12; Beyoğlu, **a.g.m.**, s. 69; Karaca, **a.g.m.**, s. 176.

Konya'daki bu gelişmelerden tedirgin olan Cemal Bey ise 26 Eylül 1919'da İstanbul'a kaçmıştır.[499]

27 Eylül 1919 tarihinde Albay Refet Bey Konya'ya gelmiştir. Cemal Bey'in İstanbul'a kaçışı üzerine vali vekilliğine ulemadan M. Vehbi Bey getirilmiştir. Albay Refet Bey İngiliz ve Fransız temsilcileri ile de bir görüşme yapmış ve onlardan millî harekete karşı tarafsız olacakları noktasında söz de almıştır. Böylelikle Konya'da Heyet-i Temsiliye'nin denetimi sağlanmıştır.[500]

Konya Valisi Cemal Bey, İstanbul'a kaçmadan evvel Konya Vilayeti'nde Kuvâ-yı Milliye'ye karşı ayaklanmaların çıkması için çalışmalarda bulunmuş, bu noktada dinî propagandalar yapmaya çalışmıştır. Cemal Bey, Bozkırlılara silah dağıtılması ve Kuvâ-yı Milliye'nin ortadan kaldırılması için emirler dahi vermiştir; hatta ayaklanmayı gerçekleştirmesi adına Dinek Nahiyesi Müdürü Vehbi Bey'e, bin lira ve kaymakamlık verileceği vaadinde bulunmuştur.[501] Bunun üzerine Cemal Bey, İstanbul'da Papaz Frew ile ilişki içerisinde olan Zeynel Abidin Efendi ve yandaşlarının girişimleri neticesinde Bozkır'da bir isyan ortaya çıkmıştır. İsyanın çıkış nedenlerinden birisi de eski İttihat ve Terakki mensuplarının Bozkır'da Kuvâ-yı Milliye teşkilatı vücuda getirmeleri ve halkı yanlarına çekmeye çalışmalarıdır.[502]

---

499 **Alemdar**, 29 Eylül 1335/29 Eylül 1919, Nu: 187-1587; **İrade-i Milliye**, 2 Teşrin-i Evvel 1335/2 Ekim 1919, Nu: 5.

500 Beyoğlu, **a.g.m.**, s. 69; Karaca, **a.g.m.**, s. 176-177.

501 Karaca, **a.g.m.**, s. 177; Beyoğlu, **a.g.m.**, s. 70.

502 **TİH**, Cilt: VI, s. 12; Avanas, **a.g.e.**, s. 101; Bozkır isyanını araştırmak adına Konya'ya gelen mülkiye müfettişi Asaf Talat Bey'in raporuna göre isyanın bir diğer nedeni de "*Bozkır'a gönderilen millî kuvvetler komutanı Abdurrahman Bey'in halka hitaben yap-*

Eskiden İttihat ve Terakki mensubu olan bazı kimselerin Kuvâ-yı Milliye teşkilatı ile meşgul olmaları, İttihat ve Terakki'nin yeniden mevkii iktidara gelme gayreti içerisinde olduğu şeklinde algılanmış ve bu durum, Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ne düşman gözlerle bakan kesimler tarafından kullanılmaya çalışılmıştır. Esasında bakıldığı zaman Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına karşı kullanılan "*İttihatçı*" ithamı burada da kendini göstermektedir. Kuvâ-yı Milliye düşmanları, "*İttihatçı*" olarak nitelendirilen ve "*İttihatçılık*"ın devamı adına gayret sarf ettikleri yönünde propagandalar yapılan Kuvâ-yı Milliyecilerin tenkili için de "*silahlı mücadele*" tavsiye etmişlerdir. Kuvâ-yı Milliyeciler aleyhine yapılan propagandanın mahiyetinin anlaşılması babında Beyşehir gazilerinden Mustafa İrfan İmdat'ın anlattıklarının aktarılması yerinde olacaktır: "*Kuvâ-yı Milliyecileri öldüren kahraman, ölen şehit, kalan gazi, malları helal… diyorlar*."[503] Buradan bakıldığında Kuvâ-yı Milliye aleyhine kullanılan propagandadaki ifadelerin Dürrîzâde Abdullah Efendi'nin Fetvâ'sında belirtilenlerle benzerlik arz ettiği rahatlıkla görülmektedir. Nitekim Fetvâ'da da benzeri hususlar dile getirilmekte ve Kuvâ-yı Milliyecilerin ortadan kaldırılmalarının bir zaruret olduğu dinî boyutlarıyla ifade edilmekteydi. Nihayetinde bu ve benzeri türden yapılan propagandalar netice vermiş ve 26 Eylül 1919 tarihinde Bozkır'da Kuvâ-yı Milliye aleyhine bir ayaklanma baş göstermiştir.

---

tığı konuşmada ağır bir lisanla, millî kuvvetlere katılmayanların cezalandırılacağını" söylemesidir. Bkz, Karaca, **a.g.m.**, s. 177; İsyanın sebepleri hakkında tafsilat için bkz, Beyoğlu, **a.g.m.**, s. 71-72.

503 **Beyşehirli Gazilerin Millî Mücadele Hatıraları**, Derleyenler: Hasan Karaca-Mehmet Koç, (Editör: Ahmet Atalay), Konya-2000, s. 33.

Dinek Nahiyesi Müdürü Vehbi Bey, Cemal Bey'in kendisine verdiği vaadin ardından adamları ile beraber Bozkır'ı yağma etmek amacıyla harekete geçmiştir. Yine Kürtoğlu Musa, Bademlili Hacı Halil ve Güzel Çavuş idaresi altında toplanan asiler Bozkır'a gelmişler ve telgraf tellerini de tahrip etmişlerdir. Asiler, jandarmaların ellerindeki silahları almışlar ve silah deposunu basarak, depodaki silah ve cephaneye de el koymuşlardır. Asiler 12. Kolordu Topçu Komutanı Yarbay İzzet Bey ve bazı subayları da esir almışlardır. Ayrıca Duyun-ı Umumiye ile Reji kasalarında bulunan akçe ve tütünü de gasp etmişlerdir.[504] Bunun üzerine Hükümet asileri yola getirmek adına Konya'dan bir "*Nasihat Heyeti*"ni Bozkır'a göndermiş, nihayetinde isyan, geçici bir süreliğine de olsa nasihatle bastırılmıştır. İsyancılarla "*Nasihat Heyeti*" arasındaki mutabakata göre; "*asiler esir aldıkları subayları serbest bırakacaklar ve silahlarını teslim edeceklerdi. Buna karşılık Bozkır'a millî kuvvetler gönderilmeyecekti*."[505]

Bozkır isyanlarından birincisi böylelikle sona ererken Heyet-i Temsiliye, Bozkır'da yeni bir isyan ortaya çıkar endişesiyle Afyonkarahisar'daki Yarbay Arif Bey müfrezesini Seydişehir'e kaydırmıştır. Ayrıca 12. Kolordu'nun bazı birliklerini de Çumra ve Karaviran'a yerleşmişlerdir. Bu durumdan rahatsız olan 70'i silahlı ve 200'ü silahsız Hocaköylü ve Hisarlık ahalisinden mürekkep asiler, Hoca Abdullah, Hoca Sabit ve Hoca Abdülhalim liderliğinde 22 Ekim 1919'da Bozkır etrafında toplanmışlardır. Bozkır Kaymakam Vekili Sami Bey'i çağırmışlar ve Sami Bey'den

504 **TİH**, Cilt: VI, s. 12; Avanas, **a.g.e.**, s. 101; Beyoğlu, **a.g.m.**, s. 70; Karaca, **a.g.m.**, s. 177-178.

505 Avanas, **a.g.e.**, s. 101.

Çumra ve Karaviran'daki millî kuvvetlerin derhal geri çekilmesini ve genel af ilan edilmesini istemişlerdir.[506] Kaymakam Vekili Sami Bey, asileri ikna etmeye çalışmış; fakat başarılı olamamış nihayetinde asilerden Hoca Abdülhalim, "*istekler*" hakkında vilayete telgraf çekilmesini istemiştir. Çekilen telgrafa alınan cevapta ise; asilerin köylerine geri dönmeleri gerektiği, Refet Bey'in bulunduğu mevkiden ileri gitmeyeceği belirtilmiş, asiler dağılmaz, isyana kalkışırlarsa bunların cezalandırılacağı bildirilmiştir. Bu cevaba tepki gösteren asiler telgraf hatlarını kesmişler ve Bozkır'ı ele geçirmişlerdir. 25 Ekim 1919'da asiler ile Yarbay Arif Bey kumandasındaki birlikler arasında Akkise'de müsademe olmuş ve asiler 30 ölü bırakarak Ahırlı köyü ve güneyindeki dağlara çekilmek mecburiyetinde kalmışlardır. 28 Ekim'de Yarbay Arif Bey Apa'yı asilerin elinden kurtarmıştır. Daha sonra da 1-2 Kasım'da Dinek müsademesi olmuş ve bu müsademe neticesinde millî kuvvetler Bozkır'a girmeyi başarmışlardır.[507]

Nasihatle son bulan birinci isyandan kısa bir süre sonra tekrar çıkan Bozkır isyanının arkasındaki güç, birinci isyanın arkasındaki güçle aynıdır. Nitekim ayaklanmanın sebepleri hakkındaki raporlara bakıldığında bu rahatlıkla görülmektedir. Rapora göre isyanın çıkışındaki temel sebep; Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Kuvâ-yı Milliye'yi saldırı hedefi seçerek iktidarı ele geçirmek istemesidir.[508] Nitekim Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 13 Ekim 1919 tarihli muhtırasın-

506 Karaca, **a.g.m.**, s. 179; Beyoğlu, **a.g.m.**, s. 72; Avanas, **a.g.e.**, s. 102; **TİH**, Cilt: VI, s. 13.

507 **TİH**, Cilt: VI, s. 14-17; Beyoğlu, **a.g.m.**, s. 73-75; Karaca, **a.g.m.**, s. 180-181.

508 Beyoğlu, **a.g.m.**, s. 76.

da Bozkır isyanını övmekte ve isyancıların kıymetinin bilinmediğinden yakınmaktadır.[509]

B) Birinci Anzavur Ayaklanması

İzmir'in işgali sonrasında Batı Anadolu bölgesinde işgalci kuvvetlere karşı millî direniş örgütleri oluşturulmuş, işgalin sona erdirilmesi yönündeki girişimler hız kazanmıştır. Kuvâ-yı Milliye'nin gün geçtikçe daha da güç kazanması ise İngilizler ve İstanbul Hükümeti'nin canını sıkan gelişmeler olmuştur. İngilizler, Yunanlar tarafından gerçekleştirilen işgal hareketinin akîm kalacağından ve Anadolu ile Trakya Kuvâ-yı Milliyecilerinin birleşme ihtimalinden tedirgin olmuşlar ve tedirginliklerini gidermek adına da Anzavur İsyanı'nı desteklemişlerdir. İngilizlere göre Ahmet Anzavur'un çıkardığı isyanlarla İstanbul ve Çanakkale boğazlarına yakın bölgelerde Kuvâ-yı Milliye ile arada bir "*tampon bölge*" oluşacak, oluşan bu bölge Padişah Vahdettin'in nüfuz alanında olacak, böylelikle de boğazlar üzerindeki kontrol kolayca sağlanacaktır. İstanbul'daki İntelligence Servisi'nin adamlarından olan Papaz Frew'da Anzavur'u para ve silah yönünden destekleyecektir.[510] İs-

509 **Alemdar**, 26 Teşrin-i Evvel 1335/26 Ekim 1919, Nu: 314–2615.

510 Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1988, s. 193; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 384; Özcan Mert, "Anzavur'un İlk Ayaklanmasına Ait Belgeler", **Belleten**, Cilt: LVI, Sayı: 217, Ankara-1992, s. 858; Kinross Anzavur hakkında şunları ifade etmektedir: "*Hilafet ordularının önde gelen başlarından biri de, İzmir'in kuzeyindeki bölgede faaliyet gösteren Çerkez asıllı, okuması yazması olmayan Anzavur adında bir ihtiyar çeteciydi. Koyu bir Müslüman olan Anzavur, peygamberin bayrağı altında, koynundan Kur'an'ı eksik etmeden savaşır ve kendisi gibi Müslüman olan düşmanlarını diri diri incir ağaçlarına asmaktan çekinmezdi. İstanbul Hükümetinden bol bol yardım görüyordu.*"

tanbul Hükümeti[511] ise bölgedeki otoritesinin gün geçtikçe daha da azaldığını düşünmüş ve otorite tesisi için Kuvâ-yı Milliye'nin ortadan kaldırılmasının gerekli olduğuna inanmıştır. Sonuç olarak Ahmet Anzavur'un bölgede kudretli bir konuma gelmesi yönünde büyük gayret sarf etmiştir.

Bu isyanın çıkış tarihi de ayrıca önemlidir. Çünkü isyanın başladığı tarih olan 1 Ekim 1919 itibariyle Anadolu'daki Kuvâ-yı Milliye Hareketi günbegün gücünü artırmaktadır. 4 Eylül'de toplanan Sivas Kongresi'nde alınan kararlara bakıldığında da millî kuvvetlerin gücünün arttığı açıkça görülmektedir. Nitekim Sivas Kongresi'nde Heyet-i Temsiliye'nin temsil alanı vatanın tamamı olarak yeniden düzenlenmiştir.[512] Birbirinden bağımsız olarak istiklal uğruna mücadele eden cemiyetler de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında tek bir çatı altında toplanmış ve Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye tarafından idare edilmesi kararlaştırılmıştır.[513]

Bkz, Lord Kinross, **Atatürk –Bir Milletin Yeniden Doğuşu-**, Altın Kitaplar Yayınevi, 19. Basım, İstanbul-2007, s. 271.

511 Burada İstanbul Hükümeti'nden kasıt Damat Ferit Paşa Hükümeti'dir. Çünkü Kuvâ-yı Milliye'ye karşı Anzavur harekâtını tertip edenler onlardır. İsyan tarihi itibariyle ve isyan döneminde Ali Rıza Paşa Hükümeti işbaşında olmuştur. Ali Rıza Paşa'nın hükümeti kurmasıyla ilgili bkz, **Alemdar**, 3 Teşrin-i Evvel 1335/3 Ekim 1919, Nu: 192-1592.

512 Atatürk, **Nutuk**, s. 61-62; Kongre Kararları Bildirisi hakkında bkz, **Alemdar**, 5 Teşrin-i Evvel 1335/5 Ekim 1919, Nu: 294-2594; Çoker, **a.g.e.**, Cilt: I, s. 19-21.

513 Çoker, **a.g.e.**, Cilt: I, s. 19-21; Heyet-i Temsiliye'nin çalışmaları hakkında geniş bilgi için bkz, Özgül, **a.g.e.**, s. 35-163; Heyet-i Temsiliye Nizamnamesi için bkz, Unat, "Anadolu ve Rumeli Cemiyeti", **Tarih Vesikaları**, Sayı: 15, s. 164-170.

Nihayetinde bütün bu gelişmeler Kuvâ-yı Milliye'nin önü alınamaz bir şekilde güçlendiğinin kanıtlarıdır ve Ahmet Anzavur da, bu önü alınamaz güçlenişin bütün Anadolu sathında tamamen kontrolü ele geçirmesinin önüne geçmek maksadıyla isyan etmiştir.

Bursa, Çanakkale ve Balıkesir bölgelerinde tabur ve bölük kumandanlıkları, İzmit ve Balıkesir Mutasarrıflığı da yapmış olan ve İngilizlerin de yardımları neticesinde emrinde piyade, süvari ve topçu sınıfından kuvvetler teşkil eden Ahmet Anzavur,[514] Şah İsmail, Cambazlar Hakkı, Elkesenin Nuri, Kadir ve Sülüklülü Davut gibi eşkıyaları da etrafında toplayarak bölgede kendi iktidarını oluşturmak ve millî oluşumları ise tenkil etmek için faaliyetlerine başlamıştır.[515]

Anzavur Ahmet, halkı Kuvâ-yı Milliye aleyhine kışkırtabilmek adına dinî motiflerden de faydalanmaya çalışmıştır: Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni bir Bolşevik hareketi olarak tanıtmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın da halkı soyduğunu ve ittihatçılığın devamı için çalıştığını iddia etmiştir. Yine milletin Yunanlarla mücadele edecek güç ve kudrette olmadığını, Kuvâ-yı Milliye'nin İttihatçılar tarafından oluşturulan bir "*fırıldak*" olduğunu iddia edip, Padişahın bu hareketten razı olmadığını, Halife'nin kendisine verdiği fermanla, milletin silahlanmasını isteyip İttihatçıların memleketten temizlenmesi gerektiğini belirttiğini söylemiştir.[516]

---

514 Mert, "Anzavur'un İlk Ayaklanması", s. 848-849; Ertürk, **İki Devri Perde Arkası**, s. 391; Aker, **a.g.e.**, s. 112.

515 **İzmir'e Doğru**, 20 Teşrin-i Sani 1335/20 Kasım 1919, Nu: 2.

516 **İzmir'e Doğru**, 20 Teşrin-i Sani 1335/20 Kasım 1919, Nu: 2; Bayram Bayraktar, "Kurtuluş Savaşı'nda İngiltere'nin Ortadoğu Politikasına Bir Model: Anzavur Ayaklanması", **Askerî Tarih Bülteni**

Ahmet Anzavur, yukarıda zikredilenlere ilaveten, köy köy dolaşarak bölge halkını kandırmak için, halkın saf dini inançlarından faydalanma noktasında da büyük çaba sarf etmiştir. İsyanı boyunca "*Elimde kılıç, göğsümde iman, koltuğumda Kur'an*" gibi sloganlarla halkı kendi tarafına çekmeye çalışmıştır.[517] Hatta elde ettiği kuvvetleri "*Kuvâ-yı Muhammediye*"[518] yani "*Hz. Muhammed'in kuvvetleri*", kendisini de "*Kuvâ-yı Muhammedî Reisi*" olarak tanımlamış, bu suretle kendisine katılımların daha da artacağını hesaplamıştır.[519] Meselâ halkı kandırmak için yaptığı propagandalardan bazıları şunlardır: "*Mustafa Kemal, Padişahımızı makamından atarak yerine geçmek için çalışıyor. Bunların din ile alakaları yoktur, ırz ve namus nedir bilmezler. Hamama bile kadınlarla beraber giderler. Padişahın hepinize selamı var. Bu asi ve hain Kuvâ-yı Milliyecileri yok edelim. Memleket rahata kavuştuktan sonra ağnam vergisi kalkacak, ormanlarda hızarlar serbest çalışacak*."[520]

Dergisi, Yıl: 19, Sayı: 37, Genelkurmay Yayınları, Ankara-1994, s. 10.

517 Mücteba İlgürel, **Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara-1999, s. 141.

518 Zekeriya Türkmen, "Türk İstiklal Harbi İstihbaratçılarından İngiliz Kemal'in Anzavur Ahmet'e Yönelik Takip Harekâtı (İngiliz Kemal'in Hatıralarına Göre)", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 8, Genelkurmay Yayınları, Ankara-2006, s. 94; Özcan Mert, "Anzavur'un İkinci Ayaklanması'nda Cemiyet-i Ahmediye", Prof. Dr. Münir Aktepe'ye Armağan, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 15, Sene: 1995-1997, İstanbul-1997, s. 576-577.

519 Mert, "Cemiyet-i Ahmediye", s. 576-577.

520 Mert, "Anzavur'un İlk Ayaklanması", s. 865; Selim Sarıbay, **İstiklal Savaşında Mudurnu Bolu Düzce**, Aydın-1943, s. 28-29.

Ahmet Anzavur, Padişah ve Halife'nin desteği ve dinî propagandaların yardımının yanında, Çerkezlerden de faydalanmaya çalışmıştır. Nihayetinde Çerkez köylerinde dolaşmış ve "*Benim elimde padişahın fermanı vardır; padişah emir ediyor, Kuvâ-yı Milliye'yi dağıtacağım ve zaten Kuvâ-yı Milliye Çerkesleri hep katledecekler ve çoluk çocuklarını keseceklerdir*."[521] gibi propagandaları neticesinde iki yüz kişilik bir kuvvet toplamıştır. Topladığı kuvvetlerle Susurluk ve Gönen'de yapmadık şenaat bırakmamıştır.[522] Susurluk Redd-i İlhak Cemiyeti'nin 1000 lirasını gasp etmiştir.[523] Gönen'de jandarma zabitini ve memurları hapsettirmiştir. Belediyenin su isalesi için topladığı 3000 lirayı gasp etmiştir. Pek çok zulümlerde bulunmuş, kadınların mücevherlerine dahi zorla el koymuştur.[524]

Heyet-i Temsiliye, "*düşman parasına din ve vatanı satmış bu şahsın zale-i mazarrâtı ve dindaşlar arasında kan dökülmesine meydan verilmemesi*" için Ahmet Anzavur'un bir kısım halkı kandırmak suretiyle başlattığı bu isyanının 61. Tümen Kumandanı Kazım Bey ve Salihli Cephesi Ku-

---

521 **İzmir'e Doğru**, 30 Teşrin-i Sani 1335/30 Kasım 1919, Nu: 5; Çerkez Ethem, Çerkezleri kendi safına çekebilmek için Keçeler köyünde bir kongre de tertip etmiş ve bu kongrede, "*Artık bu yerler Çerkezlerin olacaktır. Çerkez hükümetini kuracağız. Yunanlarla birleşerek Mustafa Kemal'in eli kolu olan çeteleri yok edeceğiz*." Mealinde konuşmalar yapmıştır. Bkz, Nesimi Yazıcı, "Millî Mücadele'de Bir Mücahit Veya Pıtır Hüseyin Efe'nin Anıları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Mayıs-Kasım-2002, s. 192-193.

522 **İzmir'e Doğru**, 20 Teşrin-i Sani 1335/20 Kasım 1919, Nu: 2; **İzmir'e Doğru**, 30 Teşrin-i Sani 1335/30 Kasım 1919, Nu: 5.

523 **İzmir'e Doğru**, 20 Teşrin-i Sani 1335/20 Kasım 1919, Nu: 2.

524 **İzmir'e Doğru**, 30 Teşrin-i Sani 1335/30 Kasım 1919, Nu: 5.

mandanı Çerkez Ethem tarafından derhal bastırılmasını istemiştir.[525] Anzavur'un tenkiliyle görevlendirilen Çerkez Ethem, Dramalı Rıza Bey'le birlikte 150 mevcutlu Kuvâ-yı Seyyâre'siyle 19 Kasım 1919'da Manyas'a gelmiş, burada Tenkil Kuvvetleri Kumandanı Yarbay Rahmi Bey'in yardımcısı olarak görevine başlamıştır.[526] Çerkez Ethem derhal Anzavur'u takibe başlamış, Ethem'in Susurluk'a geldiğini öğrenen Anzavur, Gönen'e geçmiş ve 200-300 kişilik askeri ile birlikte Gönen'i işgal etmiş, hükümet konağı, askeri depo, telgrafhane ve mahkeme dairesini yağmalamıştır. Gönen Kaymakamı ve Jandarma Kumandanı Ziya Şahan Bey'i tutuklamış, hapishaneyi de boşaltmıştır.[527] Burada kuvvetlerini bir miktar daha takviye ettikten sonra Çerkez Ethem ve 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'ya tehdit telgrafları yollayacak cesareti kendinde görmüş, fakat nihayetinde Çerkez Ethem'in ısrarlı takibi neticesi olarak Bayramiç köyüne çekilmek mecburiyetinde kalmıştır.[528] Çerkez Ethem hızlı bir şekilde Gönen'e kadar ilerlemiş ve Anzavur'u 26 Kasım'da Saraçlar köyü civarında muharebeye mecbur bırakmış ve Anzavur on kadar askerini kaybederek Karacabey'e doğru kaçmaya başlamıştır.[529] Çerkez

---

525 İsyanı bastırmak için görevlendirme 31 Ekim 1919'da yapılmıştır. Bkz, Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1974, s. 38.

526 **İzmir'e Doğru**, 23 Teşrin-i Sani 1335/23 Kasım 1919, Nu: 3.

527 İlgürel, **a.g.e.**, s. 147.

528 Orhan Hülagü, **Millî Mücadele'de Bursa**, Emre Yayınları, İstanbul-2001, s. 71-72; Mert, "Anzavur'un İlk Ayaklanması", s. 877; **İzmir'e Doğru**, 27 Teşrin-i Sani 1335/27 Kasım 1919, Nu: 4; Sofuoğlu, **a.g.e.**, s. 232.

529 Kemal Özer, **Kurtuluş Savaşı'nda Gönen**, Türkdili Matbaası, Balıkesir-1964, s. 70; Mert, "Anzavur'un İlk Ayaklanması", s. 878; **İzmir'e Doğru**, 30 Teşrin-i Sani 1335/30 Kasım 1919, Nu: 5.

Ethem takibat hakkında, Heyet-i Merkeziye'yi de bilgilendirmiştir. Nitekim İzmir'e Doğru gazetesinde de yayınlanan bir telgrafında Anzavur'un takibi hakkında şu bilgileri vermiştir: "*Anzavur ile Bayramiç'de tutuştuk. On maktul ve birçok yaralı bırakarak dağıtıldı. Hayyen altı kişi derdest edildi. Gönen kasabası terke mecbur edildi. Kaçan Ahmet altmış kadar avanesiyle bizden firar ederken Çunlu civarında askeri piyade müfrezesine de yakalanarak birkaç maktul ve yaralı bırakarak perişan oldu. İnayet-i hak ile bu işi an-ı karib ikmal edeceğiz*."[530]

Anzavur, Karacabey'de de tutunamayıp buradan Kirmastı'ya geçmek istemiş fakat halk silaha sarılarak 11 subay ve 110 askerle ilçenin etrafını abluka altına alarak Anvazur'un ilçeye girmesine müsaade etmemiştir. Anzavur daha sonra Söğütalan köyüne gitmek zorunda kalmıştır. Burada köylülere, İngilizlerin desteğiyle bu işe giriştiğini, bir müsademe daha yaptıktan sonra bölgeyi Yunanlara işgal ettireceğini ve kendisine verilen paranın kudretiyle yeterli kuvvet elde edeceğini söylemiştir.[531] Böylesi sözler sarf eden Ahmet Anzavur'un kuvvetleri ise her geçen gün bir miktar daha azalmaktadır. Yarbay Rahmi Bey ve Çerkez Ethem'in şiddetli takibi ile karşı karşıya olan Ahmet Anzavur sürekli kaçmakta ve girdiği müsademeleri ise kaybetmektedir. Nitekim Anzavur, en sonunda yakalanacağını anlayınca Demirkapı-Sultançayırı-Susurluk yolu ile Manyas'a gelmiştir.[532] Ahmet Anzavur'a son darbe Gönen'de vurulmuştur. 7 Aralık'ta

530 **İzmir'e Doğru**, 30 Teşrin-i Sani 1335/30 Kasım 1919, Nu: 5.

531 **İzmir'e Doğru**, 13 Kanun-ı Evvel 1335/13 Aralık 1919, Nu: 9.

532 **TİH**, Cilt: VI, s. 22; Hülagü, **a.g.e.**, s. 72; Mümtaz Şükrü Eğilmez, **Millî Mücadele'de Bursa**, Tercüman Yayınları, İstanbul-1980, s. 30; **İzmir'e Doğru**, 4 Kanun-ı Evvel 1335/4 Aralık 1919, Nu: 6.

tedip kuvvetleri ile Ahmet Anzavur kuvvetleri Gönen'de Yortan civarında 6-7 saatlik bir müsademe yaşanmış ve bu müsademede Anzavur'un 40 kadar adamı öldürülmüştür.[533] Fakat ısrarlı takibe rağmen bir türlü Ahmet Anzavur yakalanamamıştır. Buna rağmen Balıkesir ve Bandırma'da icra edilen baskınlar neticesinde Ahmet Anzavur'un maiyetinin tamamı ortadan kaldırılmıştır. Nihayetinde Anzavur, Damat Ferit Paşa'nın daveti üzerine 6-7 adamı ile birlikte önce İzmit'e kaçmış ardından da İstanbul'a geçmiştir.[534]

C) İkinci Anzavur Ayaklanması

Birinci isyanında Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni bastırmaya muktedir olamayan Ahmet Anzavur, İstanbul'a kaçtıktan sonra yeniden bir harekât için çalışmalarına başlamış, Kuvâ-yı Milliye'nin tenkili için giriştiği mücadelede birinci isyanında olduğu gibi Damat Ferit Paşa gibilerin desteğini sağlamıştır. Ne zaman kurulduğu tam olarak belli olmayan, Kuvâ-yı Milliye'yi tenkil amacını taşıyan ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi ve Kızıl Hançerliler[535] gibi Millî Mücadele karşıtı parti, cemiyet ve gizli

---

533 Mert, "Anzavur'un İlk Ayaklanması", s. 881; **İzmir'e Doğru**, 7 Kanun-ı Evvel 1335/7 Aralık 1919, Nu: 7; Yine Karaköy'deki müsademede Davut Çetesi abluka altına alınınca Ahmet Anzavur çareyi yine kaçmakta bulmuştur. Manyas istikametine doğru savuşmuştur. Bkz, **BOA**, **BEO**, Umumi Nu: 345687.

534 **İzmir'e Doğru**, 10 Kanun-ı Sani 1336/10 Ocak 1920, Nu: 16; **TİTE**, Kutu No: 315, Gömlek No: 75, Belge No: 75.

535 Bu cemiyetler başından itibaren Anzavur İsyanı'nı desteklemişlerdir. Nitekim Sait Molla'nın İngiliz Papaz Frew'ya yazdığı mektuplarda bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu konu dönemin Millî Mücadele'yi destekleyen gazetelerinden İzmir'e Doğru'da da haber konusu yapılmıştır. Söz konusu haberde, "*Yirmi gün kadar evvel alınan mevsuk haberlere nazaran memleketin istiklalini, milletin vahdet ve namusunu kurtarmak gibi bir emel-i Mübeccel*

teşkilatların ittifakıyla ortaya çıkan "*Cemiyet-i Ahmediye*" adlı bir cemiyetin de kurucusu olan Ahmet Anzavur,[536]

---

ile hareket eden Kuvâ-yı Milliye aleyhinde teşkilat yaparak âmâl-i hasîselerini temin etmek isteyen bazı eşhas icra-yı faaliyete başlamıştı. Merkezi İstanbul'da bulunan bu hainane teşkilatın esas faaliyeti dâhili birtakım mukateleler ihdas ederek husule gelecek şûrişten bi'l-istifade şimdiye kadar memleketin başına felaket getirmekten başka bir şey yapamayan Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni tekrar mevkii iktidara getirmekti. Bu teşkilatın en mühim rüknü tarafından yazılan ve suretleri ele geçen bazı mektuplardan da anlaşıldığı üzere meydana getirilecek olan müsellah kuvvetlerle kasabaları yağma etmek ve hatta ahali-i hıristiyaniyeyi tazyik ve hatta icabında imha ederek son günlerde Kuvâ-yı Milliye lehinde fevkalade teveccühler göstermeye başlayan Garp efkâr-ı umumiyesini aleyhimize çevirmek bu hain eşhasın cümle-i makâsıdından idi. Bu ihanetkar faaliyet mukaddimesi olarak muhtelif yerlerde müsellah kuvvetlerle icra-yı melanete başlamak istediler." denilmektedir. Bkz, **İzmir'e Doğru**, 20 Teşrin-i Sani 1336/20 Kasım 1920, Nu: 2; Ayrıca tafsilat için bkz, Kâzım Özalp, **Millî Mücadele (1919-1922)**, Cilt: I, Dördüncü Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1998, s. 68-70; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 335-337.

536 Tealî-i İslam Cemiyeti de bütün şubelerinde Cemiyet-i Ahmediye'nin propagandasını yapmıştır. Bkz, Mert, "Cemiyet-i Ahmediye", s. 573-575; Cemiyet-i Ahmediye, dinî bir perde altında, halkın taassubundan da yararlanarak oluşturulacak kuvvetlerle Kuvâ-yı Milliye'ye karşı harekete geçmeyi hedeflemektedir. Ayrıca mevcut Hükümetin devrilmesini sağlamak suretiyle de Damat Ferit Paşa'yı tekrar iktidara getirmeyi hedeflemektedir. Bu cemiyetin giriştiği faaliyetler neticesinde İngilizlerin daha öncesinde sağlanamayan Boğazlardaki hâkimiyetleri sağlanacak ve Kuvâ-yı Milliye'nin elinde olan yerler ile İstanbul arasında bir tampon bölge oluşturulacaktır. Bkz, Mert, "Cemiyet-i Ahmediye", s. 578-579; Özalp, **a.g.e.**, s. 102; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 335-337; Cemiyeti Ahmediye kurulması Millî Mücadele'ye destek veren vatanseverler tarafından tepki ile karşılanmıştır. Nitekim Söke Belediye Reisi Rıfat ve Söke Müftüsü Ömer Lütfü bu cemiyet hakkında şöyle demektedir: "*Mukadderat-ı milliye ve mülkiyemizin hal edilmekte olduğu böyle nazik bir sırada Ahmet isminde bir serserinin kendi ismine izafetle Ahmediye namına bir cemiyet teşkiline yeltenerek vatanımızın tamamiyet ve istiklali ve milletimizin ahenk ve tesa-*

16 Şubat 1920'de İngiltere ve Damat Ferit Paşa'nın da desteğini almak suretiyle tekrar isyan etmiştir.[537] Anzavur, birinci isyanında olduğu gibi ikinci isyanında da halkı dinî propagandalarla kendi tarafında çekmek için gayret sarf etmiştir. Nitekim Ahmet Anzavur'un, Kuvâ-yı Milliye'ye karşı "*din uğruna, Kur'an'a dayanarak*" mücadele yaptığını, kendisinin ve arkadaşlarının "*Allah yolunda cihad ettikleri*" gibi halkı etkilemeye yönelik söylemler, mütemadiyen Kuvâ-yı Milliye aleyhtarı gazetelerde yayınlanmıştır.[538]

Anzavur, 17 Şubat 1920'de 15 kadar adamıyla birlikte Biga'ya gelip Hükümet Konağı'na yerleşmiş ve isyanın

---

nütü aleyhinde birtakım tahrikât-ı melanetkaranede bulunmakta olduğu kemal-i teessüfle haber aldık." Bkz, **İzmir'e Doğru**, 17 Mart 1336/17 Mart 1920, Nu: 43.

537 Anzavur'un İngilizler tarafından desteklendiği hakkında bir makale için bkz, H. İlhan Türkmen, "Ahmet Anzavur'un Güney Marmara İsyanlarında İngiliz Devleti ve İstanbul Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin İlgisi ve Kışkırtıcı Faaliyetleri", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Şubat-1992, s. 37-43; Anzavur'un ele geçen bir mektubunda İngilizler hakkında şunları söylemektedir: "…*İngiltere hükümetinin Anadolu'ya karşı yapmak istediği harekâtı beraber müzakere edildikten sonra Samsun ve Amasya ve Çorum ve Yozgat'ta taallûkatlarım da hazır olduklarında o cihete miktarı kâfi cephane ve silâh ile mahdumum Sivas'a doğru gelmek ve bizzat benim kolumda Kaleisultaniye sahilinden Nazilli'ye kadar temizledikten sonra Konya'ya doğru yürümek, orada kuvayı milliyenin rüesalarını topladığı Ankara'dan mahdumun koluyla birleşmek üzere Sivas'a bu harekâtı İngiliz kuvvetleri takip edecek ve kuvvei zahir (kuvvetüzzahir olacaktır) derdest edilen bu melunları İngiliz ordusuna ve kanuna teslim edilecektir*." Bkz, Özalp, **a.g.e.**, s. 111.

538 **Alemdar**, 10 Nisan 1336/10 Nisan 1920, Nu: 479/2779; **Alemdar**, 15 Nisan 1336/15 Nisan 1920, Nu: 483-2783; Anzavur'un bu ikinci isyanındaki maiyeti de hemen hemen aynıdır. Anzavur'un önemli adamları, Kadir, Davut, Şah İsmail, Canbazlı Hakkı ve Elkesenin Nuri'dir. Bkz, **BOA**, **BEO**, Umumi Nu: 345166.

idaresini eline almıştır. Daha sonra Şah İsmail, Kürt Mehmet Çavuş ve Gavur İmam'ı Biga'da bırakıp Yenice'ye hareket etmiştir. Anzavur, Biga ahalisi ile arası açıldıktan sonra da 150 kişi civarındaki maiyetini Gönen'in güneybatısındaki Seydiköy'e göndermiştir. Burada kendisine taraftar toplamak için çalışmalar yürüten Anzavur, bölgedeki bazı köylerin kendisine katılmasına da muvaffak olmuştur. 29 Şubat 1920 tarihine gelindiğinde Çerkez Ethem'in 30 top ve çok sayıda mitralyözle Gönen'e geleceği halk arasında yayılmaya başlamıştır.[539] 1 Mart 1920'de Anzavur Sarıköy'e gelmiş, burada sekiz jandarma eri ve bir kısım silahlı köylüyle bucak müdürünü Yortan köyüne çekilmek zorunda bırakmıştır. 2 Mart'ta ise Anzavur ve Gavur İmam kuvvetleri Gündoğan, Babakaya, Hasanbey, Karalarçiftliği ve Bakırlı sırtlarını tutmuştur.[540] Nihayetinde Anzavur'un tenkili için gönderilen kuvvetler Gönen'de toplanarak 6 Mart'ta Anzavur'a karşı harekâta başlamışlardır.[541] Fakat Anzavur ayaklanması gün geçtikçe genişlemiş, Balıkesir dahi isyancıların eline geçme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Nitekim 10 Mart'ta 61. Tümen Kumandanı Kazım Bey, Anzavur kuvvetlerinin başarılar kazandığını, Balıkesir'in düşme tehlikesinin olduğunu ve Anzavur'un Yunanlarla irtibat sağlamasının önüne geçmek maksadıyla Çerkez Ethem'den yardım istediğini bildiren bir telgrafında şunları ifade etmiştir: "*Ben son itaat edecek neferim kalıncaya kadar döğüşeceğim. Fakat maksat şahsî şeref değil, ortak ve*

539 **TİTE**, Kutu No: 19, Gömlek No: 34, Belge No: 34; Uluğ İğdemir, **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1989, s. 28.

540 **TİH**, Cilt: VI, s. 32-33.

541 **TİTE**, Kutu No: 19, Gömlek No: 34, Belge No: 34; İğdemir, **a.g.e.**, s. 28.

mukaddes bir gayedir. Durum muhataralıdır. Bu bakımdan bizzat ve kâfi bir kuvvet ve süratle Balıkesir'e hareket ediniz. Kuvvetlerin Akhisar istasyonundan trenle Balıkesir'e kadar sevki mümkündür. Bu süratle gelmenize yardım eder. Telgraf başında muvafakat cevabınızı bekliyorum."[542]

13 Mart sabahı Biga'ya giren Anzavur, bir hafta sonra halka hitaben yaptığı konuşma neticesinde halkı Kuvâ-yı Milliye aleyhine kışkırtmıştır. Manyas ve Gönen'i kendisine üs olarak olarak seçen Ahmet Anzavur, 19 Mart'ta Gönen civarına geldiğinde evvelce tertiplediği isyan birdenbire genişleyip Gönen ve Biga'yı içine alarak geniş bir mıntıkaya sirayet etmiştir.

Ahmet Anzavur, 4 Nisan'da Gönen üzerine yürüyerek şehri fazla zorlanmadan ele geçirmiştir. Anzavur daha sonra İngilizlerinde desteğiyle hiçbir zorlukla karşılaşmadan Bandırma'yı işgal edip burayı kendisine üs tayin etmiştir. Anzavur'un Bandırma'ya gelişi Rumlar tarafından da sevinçle karşılanmıştır. İstanbul Hükümeti de, 8 Nisan'da Anzavur'u "*paşa*" unvanı vermek suretiyle Balıkesir Mutasarrıflığı'na atamıştır. Anzavur daha sonra Susurluk ve Kirmastı'yı işgal etmiş, Gavur İmam da Balya üzerinde Balıkesir'e doğru hareket etmiştir.[543]

---

542 Özalp, **a.g.e.**, s. 113; Çerkes Ethem, **Anılarım**, Berfin Yayınları, İstanbul-1994, s. 20.

543 Mert, "Anzavur'un İlk Ayaklanması", s. 849; Özalp, **a.g.e.**, s. 109-110; **İzmir'e Doğru**, 4 Nisan 1336/4 Nisan 1920, Nu: 50; **İzmir'e Doğru**, 7 Nisan 1336/7 Nisan 1920, Nu: 51; **İzmir'e Doğru**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 52; **TİH**, Cilt: VI, s. 40; Nitekim Türkgeldi, hatıratında, Anzavur'un "*paşalık*" rütbesine çıkarılması ve Karesi Mutasarrıflığı'na atanması kararnamesinin geldiğini görünce dayanamayıp, Damat Ferit Paşa'ya, "*böyle bir eşkiyayı ibadullahın başına taslit etmek revây-ı hak değildir efendim*" dediğini aktarmaktadır. Bkz, Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 263; Anzavur "*paşa*"

Salihli Cephesi'nden isyanı bastırmak üzere ilk olarak, Kuvâ-yı Seyyâre'den Sarı Efe, maiyetindeki büyük kuvveti ile birlikte Balıkesir'e gelmiştir.[544] Ayrıca Aydın Cepheleri Umum Kumandanı Demirci Efe de zeybekleri ile birlikte Balıkesir'e hareket ettiğini bildirmiştir.[545] Yine Çerkez Ethem de pek büyük kuvvetiyle birlikte isyan bölgesine ulaşmıştır.[546] Çerkez Ethem isyanın bastırılması sürecinde Demirci Mehmet Efe Kuvvetleri Kumandanı Danişmentli İsmail Efe, Balıkesir Milli Süvari Müfreze Kumandanı Keçeci Hafız Emin Bey, Salim Bey Kuvveti, Parti Pehlivan Müfrezesi, Kako Mehmet Müfrezesi, Mehmet Ali Çavuş Müfrezesi, Soma Cephe Müfreze Kumandanlığı ve Akhisar Milli Alay Kumandanı Hafız Hüseyin Bey müfrezelerini komuta etmiştir. Çerkez Ethem'in komuta ettiği kuvvetlerin miktarı 2.000'i bulmuştur.[547]

Balıkesir'de toplanan kuvvetler 8–14 Nisan'da, 61. Tümen Kumandanı Kazım Bey'in genel komutasında Anzavur üzerine yürümüşlerdir. 14 Nisan'da Balıkesir'den Susurluk-Gönen istikametine hareket eden tedip kuvvetleri, 15 Nisan akşamı Anzavur kuvvetleriyle karşılaşmıştır. Anzavur, Kirmastı'dan hareket ederek Susurluk'a 4–5 km me-

---

unvanını elde ettikten sonra telgraf başında Damat Ferit Paşa'ya, Kuvâ-yı Milliye'yi yakında perişan edeceğini bildirmiş, bunun gerçekleşmesi için de Damat Ferit Paşa'dan silah, cephane, para ve iki tayyare gönderilmesini istemiştir. Bkz, Özalp, **a.g.e.**, s. 111.

544 **İzmir'e Doğru**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 52.

545 **İzmir'e Doğru**, 7 Nisan 1336/7 Nisan 1920, Nu: 51.

546 **İzmir'e Doğru**, 14 Nisan 1336/14 Nisan 1920, Nu: 53.

547 İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912–1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1993, s. 300; **İzmir'e Doğru**, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 52; **İzmir'e Doğru**, 14 Nisan 1336/14 Nisan 1920, Nu: 53; **İzmir'e Doğru**, 18 Nisan 1336/18 Nisan 1920, Nu: 54; Özalp, **a.g.e.**, s. 113.

safedeki Karapürçek köyünün alt kısımlarında Yahyaköy'de (Yayaköy) muharebe tertibatı almıştır. Taşköprü hattında başlayan muharebe Çerkez Ethem kumandasındaki kuvvetlerin, 15 Nisan 1920'de Susurluk ve Kirmastı arasında Anzavur kuvvetlerini 5 saatlik çarpışma sonucu mağlup etmesiyle son bulmuş, bu muharebede iki top ve birçok silah ve cephane ele geçirilmiş, Anzavur da yaralanmıştır. 17 Nisan'da Kirmastı Kasabası geri alınmış, Anzavur neye uğradığını şaşırarak Bandırma istikametine doğru kaçmıştır. Çerkez Ethem'in Anzavur'un takibinde elde ettiği başarılar Bekir Sami Bey tarafından tebrik edilmiştir.[548] Çerkez Ethem, 16 Nisan 1920'de Susurluk'tan yolladığı telgrafta Anzavur harekâtını şöylece özetlemiştir: "*öğleden sonra bizzat Anzavur'un idaresinde usatla Susurluk civarında Kuvâ-yı Milliye arasında başlayan müsademe gece fasıla ile geçerek şafakla beraber harekât-ı taarruziyemizle yedi saat devam eden şedid bir müsademeden sonra usat perişan bir surette dağıtılmış ve altmış bir(alınmış) esir ile mevcut iki adet top mücahidinin fedakârane hizmetleri ile iğtinam edilmiş ve süvarilerimiz hezimete uğrayan usatı şiddetle takip etmektedir. Usatın mecruh ve maktulu pek çoktur*."[549]

Çerkez Ethem, Kirmastı'yı kurtardıktan sonra Anzavur kuvvetlerine katılmış olan Jandarma Merkez Karakol

548 **TİTE**, Kutu No: 28, Gömlek No: 70, Belge No: 70; **TİTE**, Kutu No: 28, Gömlek No: 68, Belge No: 68; **İzmir'e Doğru**, 21 Nisan 1336/21 Nisan 1920, Nu: 55; Özalp, **a.g.e.**, s. 115; Şen Nur Aykut, **Millî Mücadele'de Biga**, Haziran-2006, s. 50; Sofuoğlu, **a.g.e.**, s. 333; Özer, **a.g.e.**, s. 90-91; Ünal, **a.g.e.**, s. 355-356; Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s. 21.

549 **TİTE**, Kutu No: 28, Gömlek No: 21, Belge No: 21; **TİTE**, Kutu No: 28, Gömlek No: 1, Belge No: 1; **TİTE**, Kutu No: 29, Gömlek No: 70, Belge No: 70; **TİTE**, Kutu No: 31, Gömlek No: 120, Belge No: 120.

Kumandanı Başçavuş Abdullah ve Ormankadı köylü Küçük Mehmet'i yakalamış ve kasabadaki taş köprünün üstüne asmıştır. Yine bölgede İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin çıkarları doğrultusunda çalışan emekli Kaymakam Hasan Bey ve Çerkez Hakkı'yı yanına çağırarak nasihat etmiş, fakat nasihatin fayda vermediğini anlayınca Hasan Bey'i idam ettirmiştir. Çerkez Ethem'in adamları isyanın bastırılması esnasında bazı usülsüzlüklerde yapmışlardır. Meselâ Ethem'in adamlarından olan Arnavud Aziz, Kirmastı bankasındaki çok miktarda paraya el koymuştur. Nitekim Bekir Sami Bey de durumu Çerkez Ethem'e aktararak, paranın yerine geri konulmasını istemiş, bu istek Ethem tarafından yerine getirilmiştir.[550]

Ahmet Anzavur, Taşköprü muharebesini kaybettikten sonra yanında bulunan az sayıdaki adamıyla birlikte Gönen'e gelmiştir. Gönen Belediye Başkanlığı'nda halka bir nutuk irat edip, kuvvetlerinin azlığından bahsettikten sonra Biga'ya gideceğini, daha sonra da İstanbul'dan daha büyük kuvvetler elde ederek yeniden Kuvâ-yı Milliye ile mücadele edeceğini uzun uzun anlatmıştır. Bu arada Çerkez Ethem, Anzavur'u takibe devam etmiş ve Bandırma'dan Gönen ve Kaplıcalar mevkiine kadar ilerlemiştir. Gönen Belediye Başkanı'na bir telgraf çekmiş ve üç gün içerisinde Kuvâ-yı Milliye saflarına geçmedikleri takdirde zor kullanacağını bildirmiştir. Nihayetinde 21 Nisan 1920'de Gönen Kuvâ-yı Tedibiye tarafından kurtarılmış, Anzavur 6 adamıyla birlikte çareyi kaçmakta bulmuştur.[551]

---

550 **TİTE**, Kutu No: 28, Gömlek No: 20, Belge No: 20; **İzmir'e Doğru**, 25 Nisan 1336/25 Nisan 1920, Nu: 56; Özer, **a.g.e.**, s. 91; Ünal, **a.g.e.**, s. 357-359, 362.

551 **TİTE**, Kutu No: 31, Gömlek No: 22, Belge No: 22; **İzmir'e Doğru**, 2 Mayıs 1336/2 Mayıs 1920, Nu: 58; İğdemir, **a.g.e.**, s. 62; Özer, **a.g.e.**, s. 92.

Nihayetinde Çerkez Ethem ve Kuvâ-yı Seyyare'nin ve diğer millî kuvvetlerin fedakâr gayretleri neticesinde İkinci Anzavur İsyanı da başarı ile bastırılmış, Anzavur Bandırma'dan vapura binerek kaçmak zorunda kalmıştır. Çerkez Ethem muharebeler sonucu 21 Nisan 1920'de yolladığı bir raporunda bu hususlarda şunları ifade etmiştir: "… *Bandırma Anzavur mel'unun bu havalide yalan yere iftira sureti ile Padişah'a istinad ettiğini söyleyerek icra etmediğini zulüm ve itisaf gasp etmediği mal ve menal ve irtikab etmediği cinayat kalmamıştır. Kuvâ-yı Tedibiye Bandırmayı abluka ettiği esnada bu canilerin firarını teshil etmek üzere İstanbul'dan iki Osmanlı gambotu gönderilmiş olması ve bu suretle kaçırılan canilerle merkezi hilafet namına himaye edildikleri fikri efkâr-ı umumiye üzerinde büyük bir su-i tesir hâsıl etmiş ve mel'unun istinad ettiği iftiraya kanaat hâsıl etmek derecelerine gelmekle bütün bu havalinin galeyanda olduğu ve gayr-i meşru kabilenin alet-i icraiyesi olan bu gibi canilerin himaye edilmemesi telgrafla mabeyni hümayuna bildirilmesi umumen mukarrer ise de vesaiti muhabere mevcud olmadığı cihedle bu cihedin delalet ve teminine himmetlerini bu ahali havalisi namına rica ederim*."[552]

D) Kuvâ-yı İnzibatiye

Damat Ferit Paşa, 5 Nisan 1920 tarihinde dördüncü defa Sadaret'e geldiğinde hem "*Hükümetin Beyannamesi*" hem de Şeyhülislam Dürrîzâde Abdullah Efendi'nin "*Fetvâ-yı Şerife*"si aracılığıyla Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni suçlamış, Hükümet Beyannamesi ile Kuvâ-yı Milliyecilerin Osmanlı Devleti'nin devamlılığını ortadan kaldırmaya

552 **TİTE**, Kutu No: 24, Gömlek No: 20, Belge No: 20; **TİTE**, Kutu No: 28, Gömlek No: 20, Belge No: 20; **TİTE**, Kutu No: 31, Gömlek No: 73, Belge No: 73.

dönük yıkıcı girişimler içerisinde bulunduklarını belirtmiş, Şeyhülislam Dürrîzâde Abdullah Efendi'ye çıkarttığı Fetvâ ile de bu yıkıcı girişimlerde bulunan Kuvâ-yı Milliyecilerin "*kâfir*" olduklarını ve öldürülmelerinin dinen "*farz*" olduğunu Müslüman halka ilan etmiştir. Böylelikle Kuvâ-yı Milliyecilerin, Müslüman Anadolu insanına dayanmasının önüne geçmeyi hedeflemiştir. Zira "*dinî*" bir unsur olan bu Fetvâ ile halkın Kuvâ-yı Milliyecilerden ayrılarak İstanbul Hükümeti ve Padişah'ın yoluna gireceği düşünülmüştür. Fakat Damat Ferit Paşa her ihtimale karşı, Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni tamamen ortadan kaldırmak ve işi sadece Fetvâ'nın tesirine bırakmamak için Kuvâ-yı Milliye'ye karşı mücadele edecek bir ordu teşkiline çalışmış,[553] bu maksada matuf olarak 8 Nisan da, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'le görüşmesinde Kuvâ-yı Milliye'nin bastırılabilmesi için karşı bir kuvvet oluşturulması gerektiği fikrini Robeck'e iletmiş ve ondan bu hususta yardım istemiştir.[554]

---

553 Hüsamettin Ertürk, Kuvâ-yı İnzibatiye'nin kurulması konusunda "*....Sadâret'le beraber bizzat Damad Ferid Paşa deruhte eylemişti. Ferid Paşa'nın bütün arzusu, Anadolu'da taazzuva başlıyan Millî Hükümet'i yıkmak, Mustafa Kemal'i dize getirmekti. Bunun da kuvvetle olacağına inanmış, Hilâfet ordusu nâmiyla bir ordu tesisine ve adına da "Kuvâ-yı İnzibatiye" denilmesine karar vermiş ve bu hususdaki muktazi iradeyi de Sultan Vahideddin'den istihsal eylemişti*" demektedir. Bkz, Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, s. 377-378; Yine Mehmet Arif Bey de hatıratında bu mevzuda "*Millî Harekâtı "padişaha isyan" şeklinde ve mücahitlerin önderlerini "ittihatçılar ve dinsizler" olarak niteleyen fetvalar ve bildirilerle halkın aklı karıştırılmakta ve bir taraftan da Biga yönünden Anadolu'ya musallat edilen Anzavur vasıtasıyla yıldırma siyaseti takip olunmakta idi*" demektedir. Bkz, Mehmet Arif Bey, **a.g.e.**, s. 38.

554 İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck'in bu görüşmeyle ilgili olarak kendi dışişlerine gönderdiği belge için Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: II, 26-29; Sonyel, **Dış Politika**, Cilt: I, s. 211-212.

Damat Ferit Paşa bu görüşmeden üç gün sonra Amiral de Robeck'le bir görüşme daha yapmış ve bu görüşmede, "*paşalık payesi*" vermek suretiyle Balıkesir Valiliği'ne atadığı Ahmet Anzavur idaresindeki kuvvetlere destek verilmesini İngilizlerden istemiştir. Amiral de Robeck, Anzavur kuvvetlerine askerî yardım yapılacağını ve "*hükümetin yetkisine karşı hala meydan okumaya devam eden milliyetçilerin bastırılmasında sarf edilecek çabalarda*" İngilizlerin her türlü desteği sağlayacağını söylemiştir.[555]

Damat Ferit Paşa'nın Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni, Türk'ü Türk'e kırdırarak bastırmak demek olan bu planını, İngilizlerin yanında;[556] İngiliz Muhîbbileri Cemiyeti,[557] Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile Askeri Nigehban ve Kızılhançerliler gibi cemiyetler de desteklemişler, para yardımı

---

555 Amiral de Robeck'in bu görüşmeyle ilgili olarak İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği raporunda, "*Damat Ferit Paşa'nın Anadolu'daki millî harekâtın bastırılabilmesi için, kuvvetle karşı konulması gerektiğini, bu konuda İtilaf Devletlerinin kendisine ne ölçüde yardım edebileceklerini sorması üzerine kendisinin de İngiliz Yüksek Komiserliğinin milliyetçilere karşı kuvvetlerin silahlandırılmalarına müsaade edileceği ve başkaca yardımların sonradan geleceğini, milliyetçileri bastırması için İtilaf devletlerinin Hükümeti tamamen destekleyeceklerini*" söylediğini belirtmektedir. Bkz, Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: II, s. 29.

556 İngilizleri denetimlerindeki Türk silah depolarından Kuvâ-yı İnzibatiye'ye silah dağıtılmasına izin vermişlerdi. Bkz, Salahi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s. 70.

557 İngiliz Muhipler Cemiyeti, Anzavur İsyanı ile Kuvâ-yı İnzibatiye ve Kuvâ-yı Muhammediye hareketleri gibi kardeşi kardeşe kırdıran menfî hadiselerin hazırlanmasında büyük rol oynamıştır. Bu değerlendirme için bkz, Dönmez, **a.g.e.**, s. 150.

yapmışlardır.[558] Nihayetinde Kuvâ-yı İnzibatiye adıyla bir ordunun kurulmasıyla ilgili kararname 18 Nisan'da Hükümet tarafından çıkarılmıştır.[559] Bu Kararname ile jandarma kuvvetlerine benzer ve gönüllülerden oluşan Kuvâ-yı İnzibatiye'nin kurulması kararlaştırılmış ve Kararnamede "*devletin icra-yı ahkâmını infaz vazifesiyle mükellef memurin-i hükümeti cebr ve tehdit ederek meriyetine memaniat etmekle emniyet-i âmmeyi ihlale cüret eden (Kuvâ-yı Milliye) namı tahtında kurrâ ve kasabâta müstevli olarak ahalinin emval ve nukutunu cebren ahz u gasp ve katl eden erbab-ı şekaveti tedip ve tenkil için tesis olunmuş seyyar bir heyet-i inzibatiyedir. Kuvâ-yı İnzibatiye'nin vazife-i esasiyesi, Kuvâ-yı Milliye namı tahtında şekavete sülük eden eşirrâyı derdest ve tenkilden ibarettir*"[560] denilmiştir.

Damat Ferit Paşa, *"...ahalinin emval ve nukutunu cebren ahz ü gasp ve kendilerini katle cüret eden erbab-ı şekaveti tedip ve tenkil…"*[561] etmek maksadıyla teşkil edilen Kuvâ-yı İnzibatiye kuvvetlerinin başına Ordu Kumandanı

558 Günay Çağlar, "Kuvây-ı İnzibâtiye", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 4, 15 Mayıs 1995, s. 344.

559 18 maddelik Kuvâ-yı İnzibatiye kararnamesi 24 Nisan tarihli Takvim-i Vekâyi'de de yayınlanmıştır. Bkz, **Takvim-i Vekâyi**, 24 Nisan 1336/24 Nisan 1920, Nu: 3835; **Peyam-ı Sabah**, 23 Nisan 1336/23 Nisan 1920, Nu: 505/10935; Ayrıca bkz, **Peyam-ı Sabah**, 18 Nisan 1336/18 Nisan 1920, Nu: 500/10930; **Alemdar**, 18 Nisan 1336/18 Nisan 1920, Nu: 486-2786; Sofuoğlu, **a.g.e.**, s. 343–344.

560 **Takvim-i Vekâyi**, 24 Nisan 1336/24 Nisan 1920, Nu: 3835; **Peyam-ı Sabah**, 23 Nisan 1336/23 Nisan 1920, Nu: 505/10935.

561 **Peyam-ı Sabah**, 23 Nisan 1336/23 Nisan 1920, Nu: 505/10935.

yetkisiyle Süleyman Şefik Paşa'yı getirmiştir.[562] Bilahare de kendisinin vazife ve salahiyetine dair bir talimatname düzenletmiştir.[563] Yine 8 Nisan 1920 tarihinde "*mir-i miranlık*" yani "*paşalık*" rütbesi verip Balıkesir Mutasarrıflığına tayin ettiği Ahmet Anzavur'a[564] da Kuvâ-yı Milliye'nin bastırılmasında önemli görevler vermiştir.[565] Her ne kadar Ordu

562 **Takvim-i Vekayi**, 2 Mayıs 1336/2 Mayıs 1920, Nu: 3842; Çağlar, **"Kuvâ-yı İnzibatiye"**, s. 344.

563 Kuvâ-yı İnzibatiye Kumandanı Süleyman Şefik Paşa'nın vazife ve salahiyetini belirleyen talimatname için bkz, **HTVD**, Sayı: 51, Belge No: 1174.

564 **Peyam-ı Sabah**, 9 Nisan 1336/9 Nisan 1920, Nu: 491/10921; **Alemdar,** 9 Nisan 1336/9 Nisan 1920, Nu: 473-2784; Anzavur Ahmet'e paşalık rütbesi verilerek Balıkesir mutasarrıflığına tayini 13 Nisan 1336/1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye'de haber olarak verilmiştir. Bkz, **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Nisan 1336/13 Nisan 1920, Nu: 21; Anzavur Ahmet ile ilgili Alemdar ve Peyam-ı Sabah'ta sık sık övücü tarzda yazılar çıkmaktaydı. 7 Nisan da Alemdar'da çıkan bir haberde "*Biga-Gönen ve havalisini gayr-i milli çetelerden temizleyen binbaşı olarak şimdiye karşı gösterdiği kahramanlıkları şimdide gösterecektir*" deniliyordu. Bkz, **Alemdar**, 7 Nisan 1336/7 Nisan 1920, Nu: 476/2776; 8 Nisan tarihli Alemdar'da ise "*Ahmet Anzavur Bey'in yeni bir muvaffakiyeti*" başlığı altında onun Gönen kazasını Kuvâ-yı Milliyecilerden kurtardığı haberi yer alıyordu. Bkz, **Alemdar**, 8 Nisan 1336/8 Nisan 1920, Nu: 477-2777.

565 Yukarıda da belirtildiği üzere Anzavur, emrindeki kuvvetleri "*Kuvâ-yı Muhammediye*" diye adlandırmış, amacının Hilâfeti korumak olduğunu ve Halife adına hareket ettiğini gittiği her yerde söyleyerek, Kuvâ-yı Milliye'nin ülkeyi bölmeye yönelik bir hareket olduğu, bunların din, devlet ve Padişah düşmanı olduklarını anlatmaya çalışmıştır. Bkz, **Alemdar**, 25 Mayıs 1336/25 Mayıs 1920, Nu: 519/2829; Meselâ Anzavur Ahmet, gazete muhabirlerine verdiği bir demeçte "*Anadolu halkının İttihatçıların bakiyesi Mustafa Kemal çetesi ve yardakçılarının zulüm gördüğünü bu ne-*

Kumandanı Süleyman Şefik Paşa olsa da Anzavur, Kuvâ-yı İnzibatiye'nin içerisindeki konumunu her zaman herkesten güçlü tutmaya çalışmıştır. Nitekim İzmit'teki Süleyman Şefik Paşa-Anzavur görüşmesinde Anzavur Ahmet'in kendisine emrindeki bir asker gibi davranması ve "*Kuvayi İnzibatiye'ye istediği anda komuta etmek hakkı olduğunu ve İstanbul Hükümeti Erkânıharbiyesinin kendi emrine göre hareket etmek zorunda bulunduğunu*" söylemesi Süleyman Şefik Paşa'yı üzmüş ve duruma tepkisini dile getirerek kimin komutan olduğunu Damat Ferit Paşa'dan sormuştur. Damat Ferit Paşa'dan bir cevap alamayınca da görevini bırakarak İzmit'ten ayrılmıştır.[566] Bunun üzerine Paşa'dan boşalan Kuvâ-yı İnzibatiye Kumandanlığına Yarbay Senâi Bey tayin edilmiştir.[567]

Kuvâ-yı İnzibatiye Kararnâmesi'ne göre Kuvâ-yı İnzibatiye birliklerinin, muvazzaf subay ve askerler ile emekli asker ve gönüllülerden oluşması kararlaştırılmıştır.[568] Kuvâ-yı İnzibatiye'nin asker ihtiyacını karşılamak için de, Sadrazam, Hariciye Nazırı ve Harbiye Nazırı Vekili olan Damat Ferit Paşa[569] 23 Nisan'da bir beyanname yayınlaya-

---

denle padişahın, Hükümetin ve vatanın uğruna hayatını vakfettiğini, hayatının sonuna kadar uğraşarak, Mustafa Kemal ve avanesini tepeleyeceğini" söylemiştir. Bkz, **Alemdar**, 26 Nisan 1336/26 Nisan 1920, Nu: 494-2794.

566 **TİH**, Cilt: VI, s. 69.

567 **TİH**, Cilt: VI, s. 73.

568 **Takvim-i Vekayi**, 24 Nisan 1336/24 Nisan 1920, Nu: 3835; **TİH**, Cilt: VI, s. 66.

569 Damat Ferit Paşa, Sadrazam ve Hariciye Nazırlığı görevlerinin yanında 20 Nisan 1920'de Harbiye Nazırlığı görevini de vekâleten üstlenmiştir. Sarıhan**, Kurtuluş Savaşı Günlüğü,** Cilt: II, s. 493.

rak "*İstanbul'da görevde ve açıkta bulunan bütün subayların Harbiye Nezâretine gelerek, yoklama yaptırmaları, gelmeyenlerin askerlikle ilgili her türlü ilişkilerinin kesileceği ve seferberlikten kaçmış sayılarak Divân-ı Harbe*" verileceklerini duyurmuştur.[570] Ayrıca Kuvâ-yı İnzibatiye yetkilileri, Anadolu'ya görevliler göndermek suretiyle hem Kuvâ-yı Milliye aleyhine propagandalar yaparak hem de piyade yazılacak olanlara 15, süvari yazılacaklara ise 30 lira maaş verileceği vaadiyle kendilerine asker temin etmeye çalışmışlardır.[571] Nihayetinde Kuvâ-yı İnzibatiye birliklerine, İstanbul'daki depolardan silah, cephane ve araç-gereç sağlanmış ve 966 er ve 66 subaydan oluşan ilk Kuvâ-yı İnzibatiye alayı 29 Nisan'da İzmit'e gönderilmiştir.[572]

Kuvâ-yı İnzibatiye'nin İzmit'e gönderildiği tarihlerde Ahmet Anzavur bölgede Kuvâ-yı Milliye'ye karşı mü-

---

570 **Alemdar**, 24 Nisan 1336/24 Nisan 1920, Nu: 492-2792; Çağlar, "Kuvâ-yı İnzibatiye", s. 345; Kuvâyı İnzibatiye'ye dâhil kumandan, subay ve erlerin yemin etmeleri de istenmiştir. Bkz, Mehmet Tevfik Bey, **a.g.e.**, s. 395; Jaeschke, **a.g.m.**, s. 196.

571 Sofuoğlu, **a.g.e.**, s. 342 vd; Kuvâ-yı İnzibatiye Kararnamesi'nde alay kumandanlarına 150, tabur kumandanlarına 100, kıdemli yüzbaşılara 90, yüzbaşılara 80, tabur hesap memurlarına 75, tabur imamına 75, mülazımı evvellere 70, mülazımı sanilere 60, hesap memuru muavinlerine 50, başçavuşlara 40, çavuşlara 35, onbaşılara 33 ve efrada 30 lira maaş verilmesi kararlaştırılmıştır. Kuvâ-yı İnzibatiye için toplam 1.250.836 liralık fevkalade bir bütçe tahsis edilmiştir. Bkz, **Takvim-i Vekayi**, 24 Nisan 1336/24 Nisan 1920, Nu: 3835; **Peyam-ı Sabah**, 23 Nisan 1336/23 Nisan 1920, Nu: 505–10935; Göztepe, **a.g.e.**, s. 283-284; Yine Vakit gazetesinde çıkan bir haberde de "*Kuvâ-yı Milliye kararnamesi dün Takvim-i Vekâyi'de yayınlanmıştır denilerek, çıkartılan diğer bir kararname ile de Kuvâ-yı İnzibatiye için 1.250. 836 lira ödenek tahsis edildiği*" belirtilmektedir. **Vakit**, 25 Nisan 1336/25 Nisan 1920, Nu: 883.

572 **Alemdar**, 29 Nisan 1336/29 Nisan 1920, Nu: 493-2803; **Peyam-ı Sabah**, 29 Nisan 1336/29 Nisan 1920, Nu: 511/10941.

cadele etmektedir. Hatta Kuvâ-yı Milliye'ye karşı bir kısım başarılar da elde etmiş, 10 Mayıs'ta Adapazarı, 13 Mayıs'ta Kandıra ve 15 Mayıs'ta Doğançay'ı ele geçirmiştir.[573] Fakat Anzavur'un bu ilerleyişi karşısında 23 Mayıs'ta Çerkez Ethem kumandasında başlayan karşı taarruz neticesinde Anzavur birlikleri mağlup edilmiştir. Yine 14 Haziran'da İzmit'ten tekrar harekâta geçen Kuvâ-yı İnzibatiye birlikleri de bir süredir Sapanca'da tertibat almış olan Ali Fuat Paşa'nın karşı taarruzu neticesinde mağlup edilmiştir. Neticede bu başarısızlık üzerine Kuvâ-yı İnzibatiye birlikleri, İzmit'e gönderilen Gülcemal isimli vapurla 20 Haziran'da İstanbul'a geri götürülmüşlerdir. Ayrıca Harbiye Nezareti de 25 Haziran 1920 tarihinde aldığı bir kararla Kuvâ-yı İnzibatiye birlikleri dağıtmıştır.[574] Şunu da belirtmek gerekir ki Kuvâ-yı İnzibatiye birliklerinden birçok asker firar etmek suretiyle Kuvâ-yı Milliye'ye iltihak etmiştir. Hatta birçoğu bu firar esnasında yakalanıp yargılanmışlar ve birtakım cezalara da çarptırılmışlardır.[575]

---

573 **TİH**, Cilt: VI, s. 70.

574 **TİH**, Cilt: VI, s. 72-80; Kuvâ-yı İnzibatiye hakkında tafsilat için bkz, Sofuoğlu, **a.g.e.**, s. 342-344, 350-371; En nihayetinde Anzavur, Nisan 1921'de Biga'nın Tokatkırı cihetlerinde Kuvâ-yı Milliye'ye karşı harekete geçmiş ve Çingene Ali Milis Kuvveti tarafından müsademe neticesinde öldürülmüştür. Bkz, **BOA. DH-KMS**, 60–2/10, Lef: 1, 4; Anzavur'u öldüren Çingene Ali Milis Kuvveti hakkında ayrıca bkz, **BOA, DH. EUM. KLU**, 14/30; **BOA, DH. EUM. AYŞ**, 59/77; Damat Ferit Paşa Hükümeti, Kuvâ-yı İnzibatiye birliklerinin başarısızlığı üzerine daha sonra yeni bir teşebbüs olarak Kuvâ-yı Seferiye birlikleri oluşturmak ve bu suretle Kuvâ-yı Milliye'yi tenkil etmek istemiştir. Nihayetinde Kuvâ-yı Seferiye birlikleri oluşturma teşebbüsü başarılı olamamıştır. Kuvâ-yı Seferiye hakkında tafsilat için bkz, Sofuoğlu, **a.g.e.**, s. 405-412.

575 Kuvâ-yı İnzibatiye'den firar edip Kuvâ-yı Milliye'ye katılanlardan birkaçı için bkz, **TİTE**, Kutu No: 62, Belge No: 140; **TİTE**, Kutu No: 62, Belge No: 136; **Takvim-i Vekayi**, 17 Temmuz 1336/17 Temmuz 1920, Nu: 3905.

E) Anadolu Fevkalade Müfettişliği

Kuvâ-yı İnzibatiye birliklerinin, Kuvâ-yı Milliye'ye karşı yürüteceği askerî harekâtın başarılı olacağından emin olan Damat Ferit Paşa Hükümeti, Anadolu'da kaybolan nüfuzunu ve otoritesini kuvvetlendirmek amacıyla Anadolu Fevkalade Müfettişliği adıyla bir de müfettişlik kurmuştur.[576] 28 Nisan tarihinde kurulan bu müfettişliğin başına da Müşir Zeki Paşa'yı getirtmiştir.[577] Müfettişliğin kuruluşu ile ilgili çıkartılan kararnamede "*Anadolu'da asayiş ve emniyetin istikrarına ait tedabiri istikmal etmek ve muamelat-ı mülkiye ve askeriyede salahiyet-i kamileyi haiz olmak üzere fevkalade bir müfettiş-i umumilik ihdas edil*"diği belirtilmiştir.[578] Diğer taraftan çıkartılan diğer bir kararname[579] ile de, müfettişliğin görev ve yetkileri düzenlenmişti.[580] Bu kararnamede,

576 Anadolu Fevkalade Müfettişliğinin kurulması Damat Ferit Paşa'nın Sadrazam, Hariciye Nazırı ve Harbiye Nazırı Vekili olduğu bir sırada 27 Nisan 1920'de Meclis-i Vükela'da görüşülerek kararlaştırıldı. Bkz, **BOA, MV,** 254/90; Ali Arslan, "Anadolu Fevkalade Müfettişi Umumiliği" **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 16, Kasım-1995, s. 444; Müfettişliğin ihdas edildiğine dair kararname ise 28 Nisan 1920 tarihinde Sultan Vahdettin tarafından onaylanmıştır. Bkz, **BOA, DUİT,** 97/21.

577 **BOA, DUİT,** 160/24; **Takvim-i Vekâyi**, 29 Nisan 1336/29 Nisan 1920, Nu: 3840; **Vakit**, 29 Nisan 1336/29 Nisan 1920, Nu: 887.

578 **Takvim-i Vekâyi**, 3 Mayıs 1336/3 Mayıs 1920, Nu: 3843.

579 Bu kararname 6 Mayıs 1920'de Padişah tarafından tasdik edilerek yürürlüğe girmişti. Bkz, **BOA, DUİT,** 97/22; Bilahare 13 Mayıs 1920 de bu kararnameye zeyl olarak çıkartılan diğer bir kararname ile müfettişliğin yetkileri artırılmıştı. Bkz, **BOA, MV,** 254/98; **BOA, DUİT,** 97/23; Arslan, **a.g.m.**, s. 444.

580 Arslan, **a.g.m.**, s. 444-445. Ayrıca bkz, Zekeriya Türkmen, "Kuvâyı Millîye Hareketini Bastırmak Üzere İstanbul Hükümetinin Kurduğu Bir Teşkilât: Anadolu Fevkalâde Müfettişi Umumiliği", **Türk Tarihçiliği ve Prof. Dr. Aydın Taneri Armağanı**, Ankara-1998, s. 468.

müfettişliğin mülkî ve askerî yetkilerle donatıldığı, asayiş ve güvenliğin temini için bütün Kuvâ-yı İnzibatiye, zabıta ve gönüllü kıt'aların müfettişliğin emri altında olduğu, müfettişlikçe gerekli görülen yerlerde örfî idare ilan edileceği; müfettişliğin faaliyetleri sırasında mülkî, askerî ve adlî makamlarla doğrudan görüşme yapabileceği; askerî teşkilatları lağvedip yeniden teşkile yetkili olduğu belirtiliyordu.[581]

Anadolu Fevkâlade Müfettişi Zeki Paşa, göreviyle ilgili hazırlıklara başlamış, Anadolu'daki vilayetlere tamimler ve telgraflar göndererek görev ve yetkilerini bildirmeye başlamıştır.[582] 4 Mayıs'ta bir beyanname yayınlayarak, yapacağı faaliyetleri etraflıca sıralamıştı. Bu beyannamede; ecdadın Osmanlı etrafında toplanarak muhteşem bir devlet kurduklarını hatırlatarak, kendilerinin de yine Saltanat ve Hilafet etrafında toplanmaları gerektiğini belirtmiş ve "*..değil tehlikeli anlarda, asûde zamanlarda bile nifak ve şikak bir hey'et-i milliyenin mucib-i felaketidir(...) Şu felaketli demlerimizde ihtirasat peşinde koşanlar mutlaka bir ihanet emeliyle Osmanlılığın izmihlaline çalışanlardır*" diyerek kendisinin bu gibileri "*memleketin selameti namına pençe-i kanuna teslim*"[583] edeceğini açıklamıştır.

---

581 Arslan, **a.g.m.**, s. 445-447; Kararnamenin hükümleri için bkz, Türkmen, "Anadolu Fevkalade Müfettişi", s. 474-475; Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2001, s. 266.

582 Alemdar gazetesinde yer alan bir haberde "*müfettiş Müşir Zeki Paşa'nın, göreviyle ilgili hazırlıklara başladığı*" bildiriliyordu. Bkz, **Alemdar**, 3 Mayıs 1336/3 Mayıs 1920, Nu: 501-2801.

583 Müşir Zeki Paşa'nın 4 Mayıs 1920 tarihli bu beyannamesi için bkz, **İleri**, 5 Mayıs 1336/5 Mayıs 1920, Nu: 830; **Alemdar,** 5 Mayıs 1336/5 Mayıs 1920, Nu: 503-2803; **Peyam-ı Sabah**, 5 Mayıs 1336/5 Mayıs 1920, Nu: 517/10947; **Vakit**, 5 Mayıs 1336/5 Mayıs 1920, Nu: 893.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı günlerde, Anadolu'daki bütün otorite ve yetkilerini kaybettiğini gören Damat Ferit Paşa ve Hükümeti, ihdas ettiği Anadolu Fevkalade Müfettişliği ile bu güç ve otoriteyi yeniden İstanbul'a kazandırmayı düşünmüş, bu müfettişlik ihdası ile bir anlamda Padişah ve İstanbul Hükümeti'nin kanun hâkimiyetinin yani otoritesinin Anadolu'da yeniden sağlanmasını amaçlamıştır. Fakat Damat Ferit Paşa, Kuvâ-yı İnzibatiye birliklerinden umduğu başarıyı sağlayamayınca, Anadolu Fevkalade Müfettişliği'nden de umudunu kesmiş ve bu teşkilatın, "*Anadolu Umum Müfettişliği Zeki Paşa'nın şahsında kalmak üzere maiyetindeki memurların görevlerine son verilmesi*"ni kararlaştırmıştır.[584]

Her ne kadar Anadolu Fevkalade Müfettişliği'nin kurulması, İstanbul'un mevcut durumunun değişmesine katkı sağlayamamış olsa da, Müşir Zeki Paşa'nın, Padişah ve Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin otoritesini güçlendirmeyi amaçlayan bazı girişimlerinden bahsetmekte yarar vardır. Meselâ Millî Mücadele'nin lideri, Birinci TBMM'nin Başkanı ve İcra Vekilleri Reisi Mustafa Kemal Paşa ile temas kurmaya ve O'nu İstanbul'a raptetmeye çalışmıştır. Bu maksatla Mustafa Kemal Paşa'ya mektuplar yazmış ve Binbaşı Recep Bey'i bir iki defa mektupları götürmesi için Ankara'ya göndermiştir. Müşir Zeki Paşa, 28 Mayıs tarihinde gönderdiği ikinci mektubunda Mustafa Kemal Paşa'ya, "*Size elli yıldan daha uzun bir süre ile vatana şeref ve liyakatle hizmet eden, Hükümdar'ının ve sevgili vatanının yüksek çıkarlarını sağlamaktan başka hiçbir emeli olmıyan, hem üstleri hem de astlarının güvenini kazanmış olan tecrü-*

584 Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu**, s. 266-267.

beli bir müşir olarak hitap et"tiğini söylemiş, Mustafa Kemal Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale ve Filistin'deki hizmetlerinin göz doldurduğunu belirtmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile memleketin bağımsızlığı hususunda aynı düşünceleri paylaştığını ifade etmiştir.[585] Yine aynı mektubun devamına bakıldığında Zeki Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı suçlamakta ve "*siz, delegelerimizin barış antlaşmasını millî şeref ve menfaatlerimiz ve imparatorluğun bağımsızlığı ile te'lif edilebilir bir biçimde değiştirilmesini sağlamak için ellerinden geleni yaptıkları bir sırada, ülkenin refahı için gösterdiği çabaların inkâr edilmesine imkân bulunmıyan Hükûmeti bırakıp kaçtınız, Sultanlığın ve Halifeliğin Avrupa'daki merkezini terk ettiniz. Davranışlarınız Müslümanları birbirine kırdıran ve kan dökülmesine sebep olan bir mücadeleye yol açtı, bu ise durumu daha da ağırlaştırmaktan başka bir işe yaramadı. Hükûmet, ilan etmiş olduğunuz amaçları prensip olarak kabul ettiği için hedeflerimiz aynıdır*"[586] demektedir. Mektubun sonlarında ise Mustafa Kemal Paşa'ya birtakım tekliflerde bulunmaktadır. Bu teklifler şu şekildedir: "*1. Büyük Millet Meclisi tarafından teşkil edilmiş olan Bakanlar Kurulu'nun hemen lağvedilmesi, ve bu arada İstanbul'da bir Meclis-i Meb'ûsan'ın toplanması; 2. Bütün Ordu birlikleri ile askerî birimlerin, millî teşkilat ve idarenin Merkezî Hükûmet otoritesine boyun eğmesi; 3. Bu tekliflere bir cevap alınıncaya kadar, kan dökülmemesi için, emriniz altında bulunan kuvvetlerin düşmanca bir harekette bulunmaması; 4. Birinci mektubumda*

585 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: III, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul-1991, s. 111; Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: II, s. 128.

586 Tansel, **a.g.e.**, Cilt: III, s. 112; Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: II, s. 128-131.

belirttiğim isteğe uygun olarak yukarıdaki meselelerin ayrıntılarını ve toplantı yerini tespit etmek için tayin edeceğiniz delegelerin adlarının bana bildirilmesi gerekir. Tekliflerim tarafınızdan kabul edilmediği takdirde hem kendinize hem de ülkeye karşı sorumlu durumda kalacaksınız."[587]

Müşir Zeki Paşa'nın yukarıdaki mektubuna 30 Mayıs tarihinde Albay İsmet Bey imzalı bir mektupla cevap verilmiştir. Bu cevapta, "*Büyük Millet Meclisi hareket serbestliğini koruyarak Merkezî Hükûmet ile kendi amaçlarının ne dereceye kadar te'lif edilebileceğini tespit ve 5 Haziran 1920'de Çekirge'de müzakerelere başlamak üzere aşağıda adları bulunan kişileri tayin etmiş bulunmaktadır*" denilmiş, Kurmay Albay İsmet Bey, Topçu Binbaşı Refet Bey, Kırşehir Müftüsü Recep Efendi gibi isimleri görüşmeleri yapmak üzere görevlendirmiştir. Verilen cevapta ayrıca "*Adapazarı, Sapanca, İzmit ve dolaylarındaki millî kuvvetlere de, yeni bir emre kadar hareketlerini durdurmaları için gerekli emirler verilmiştir*" denilmiştir.[588] Nihayetinde verilen bu cevap ile 5 Haziran tarihinde Çekirge'de bir görüşme yapılması planlanmış, fakat ilgili tarihte İstanbul Hükümeti'nden herhangi bir temsilci gelmediğinden dolayıdır ki görüşme yapılamamıştır.[589]

Nihayetinde Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından, Kuvâ-yı Milliye ve Ankara Hükümeti'ni İstanbul'a raptetmeyi sağlamak amacıyla kurulan Anadolu Fevkalade Müfettişliği, Müşir Zeki Paşa'nın birtakım girişimleri ha-

587 Tansel, **a.g.e.**, Cilt: III, s. 112-113; Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: II, s. 128-131.

588 Tansel, **a.g.e.**, Cilt: III, s. 113-114.

589 Tansel, **a.g.e.**, Cilt: III, s. 114.

ricinde faydalı olmamış, daha sonrasında 17 Ekim 1920 tarihinde Damat Ferit Paşa'nın Sadaret'ten istifa etmesi ve Tevfik Paşa'nın Sadaret'e gelmesi üzerine 3 Kasım 1920 tarihinde herhangi bir faydasının olmadığı gerekçesiyle kaldırılmıştır.[590]

590 Arslan, **a.g.m.**, s. 450-451.

VI. Bölüm

Damat Ferit Paşa'yı Ortadan Kaldırmaya Yönelik Bir Girişim: Suikast

1920 yılı Haziran ayının ilk günlerinde İstanbul gazetelerinde dikkat çekici haberler yayınlanmıştır. Gazetelerin birinci sayfalarında yer alan bu dikkat çekici haberlere göre; Damat Ferit Paşa ile bazı şahıslar hakkında bir suikast girişimi ortaya çıkarılıp, suikastçılar tutuklanmış ve bu suikast girişimi Ankara ve Bursa'daki Kuvâ-yı Milliye ileri gelenlerince planlanmıştır. Yine bu haberlerde, suikasta yardım edecek olan Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nin İstanbul'daki gizli örgütünün de ortaya çıkarıldığı ve pek çok kişinin yakalandığı belirtilmiştir. Bundan sonraki süreçte "*suikast teşebbüsü*" suçundan yakalanan zanlılar Nemrut Mustafa Paşa Divânı tarafından yargılanmışlardır.

---

* Bu bölüm Osman Akandere tarafından yazılan ve **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu** Yıl:13, Mayıs-Kasım 2000, Cilt:7, Sayı: 25-26, s.73-117 de yayınlanan "Damat Ferit Paşaya Karşı Düzenlenen Bir Suikast Girişimi-Nedeni ve Sonuçları"adlı makalenin yeniden gözden geçirilmiş halidir.

A) Suikast Girişiminin Nedenleri ve Hedef Aldığı Kişiler

İstanbul gazetelerinde yerini alan habere göre; suikast girişimi üç kişiyi hedef almıştır. Bunlar; o günlerde dördüncü defa Sadrazamlık makamında bulunan Damat Ferit Paşa, eski Maarif ve Dâhiliye Nazırı ve Peyam-ı Sabah gazetesi başmuharriri Ali Kemal[591] ve Adliye Nezâreti Müsteşarı ve İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin kurucusu Sait Molla'dır.[592] Suikast girişiminin basının gündemine geldiği ilk günlerde bu üç isme ilave olarak eski Dâhiliye Nazırlarından Mehmet Ali Bey'in ismi de gazete haberlerinde yer almış;[593] fakat Divân-ı Harb-i Örfî'nin gerekçeli kararında ve Takvim-i Vekayi'de yayınlanan İrade-i Seniyye'de Mehmet Ali Bey'in ismi geçmemiştir.[594] Dolayısıyla sui-

591 Ali Kemal, Damat Ferit Paşa'nın 4 Mart 1919'da kurduğu birinci hükümetinde Maarif Nazırlığı görevine getirilmiş, Damat Ferit Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da kurduğu ikinci Hükümetinde ise Dâhiliye Nazırlığı görevinde bulunmuştu. Bkz, Özsoy, **Gazetecinin İnfazı**, s. 104-105, 107.

592 İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kurucularından olan Sait Molla, İngilizler lehinde ve İngiliz mandasının kabul edilmesi yönünde yazdığı makalelerle dikkat çekmiştir. Sait Molla, Şûrâ-yı Devlet üyeliği ve Adliye Nezareti Müsteşarlığı yapmış, İngilizlerden aldığı parayla "*Türkçe İstanbul*" gazetesini çıkarmıştır. Sait Molla aynı zamanda İngiliz Büyükelçiliği'nden ayda 300 lira maaş alan bir İngiliz ajanıydı. Bu bilgi için bkz, Cengiz Dönmez, **a.g.e.**, s. 63, 234 Numaralı Dipnot.

593 **Alemdar**, 2 Haziran 1336/2 Haziran 1920, Nu: 529-2829.

594 Dramalı Rıza Bey ile arkadaşları hakkında verilen idam kararının gerekçeli kararında yer alan bu bilgi için bkz, **BOA, DUİT**, Nu: 79-5/117; **Takvim-i Vekayi**, 13 Haziran 1336/13 Haziran 1920, Nu: 3878; Ayrıca bkz, **Vakit**, 13 Haziran 1336/13 Haziran 1920, Nu: 917; **Alemdar**, 13 Haziran 1336/13 Haziran 1920, Nu: 540-

kast girişiminin hedefi Damat Ferit Paşa, Ali Kemal ve Sait Molla'dır.[595]

Suikast girişiminin hedef aldığı bu üç isim, gelişigüzel belirlenmiş kişiler değillerdir. Bunlar, Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ne düşmanlık besleyen, düşmanlığında ötesinde hemen hemen bütün mesaîlerini Kuvâ-yı Milliye'nin tenkili için harcayan kişilerdir. Nihayetinde üçünün de ortak noktası, şiddetli bir Millî Mücadele aleyhtarlığıdır. Nitekim Damat Ferit Paşa; kendi iktidarlarındaki siyaset ve uygulamalarıyla, Ali Kemal; Peyam-ı Sabah gazetesindeki köşesinde yazdığı "*zehir zemberek*" yazılarıyla, Sait Molla da; İngilizlerle yaptığı işbirlikçi tertip ve düzenleriyle Millî Mücadele Hareketi'nin önüne geçmeye çalışmaktadır. Yine bu isimler, Mütareke Dönemi İstanbul'unun, politik, siyasî ve askerî yapısı üzerinde de oldukça etkilidirler. Ayrıca bu isimler, İngiliz himayesi taraftarı olmaları hasebiyle İngilizlerin İstanbul'daki "*en güvenilir gördüğü kişiler*" arasındadırlar.[596]

2840; **Peyam-ı sabah**, 13 Haziran 1336/13 Haziran 1920, Nu: 556-10986.

595 **BOA, DUİT**, Nu: 79-5/117; **Alemdar**, 1 Haziran 1336/1 Haziran 1920, Nu: 528-2828; **Alemdar**, 2 Haziran 1336/2 Haziran 1920, Nu: 529-2829; **Peyam-ı sabah**, 2 Haziran 1336/2 Haziran 1920, Nu: 545/10975; **Vakit**, 2 Haziran 1336/2 Haziran 1920, Nu: 906.

596 Mütarekeden sonra 20 Mayıs 1919'da İstanbul'da kurulan ve İngiliz mandaterliğini esas almış olan İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin kurucusu Sait Molla'ydı. Padişah Mehmet Vahdettin ile Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın cemiyetin resmî üyesi olup olmadıkları konusunda açık bir bilgi olmamakla beraber, cemiyete bağlılıklarının bulunduğu ve cemiyete destek verdikleri aşikârdı. Cengiz Dönmez, bu cemiyeti ele aldığı çalışmasında, "*Bu çerçevede, Millî Harekete karşı İşgal kuvvetleriyle işbirliği yaparak, bu harekete zarar verebilmek için her türlü yolu denemekten geri kalmayan Damat Ferit Paşa'dan başka, o dönem hükümetlerinde görev al-*

Millî Mücadele aleyhtarlığı ile tanınan bu üç isim hakkında zaman zaman Millî Mücadele ileri gelenlerince bazı tepkiler ortaya konulmuştur; hatta bu isimlere yaptırım uygulanmaya çalışılmıştır. Nitekim Sivas Kongresi'nden sonra Damat Ferit Hükümeti'nin iş başından uzaklaştırılması için girişilen çabalar ve bu çerçevede Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya[597] ve Padişah'a gönderilen telgraflar örneğinde olduğu gibi,[598] yine Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal Paşa; iş başına geldiği günlerde Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya çektiği telgrafında; eski nazırlardan Ali Kemal'in de aralarında bulunduğu bazı kişilerin "*Divân-ı Âli*"ye verilmesini istemiştir.[599]

---

mış, Dâhiliye ve Maarif Nazırlarından Ali Kemal ile Dâhiliye Nazırlarından Mehmet Ali ve Adil Beyler de cemiyetle, hem organik bağları olan, hem de yürüttükleri Millî Mücadele aleyhindeki faaliyetler sebebiyle, yakın ilişki içerisinde bulunan hükümet üyeleri olmuşlardır" demektedir. Bkz, Dönmez, **a.g.e.**, s. 128.

597 Sivas Kongresi Heyeti tarafından Damat Ferit Paşa'ya çekilen telgrafta, kendisine ve hükümetine milletin güveninin kalmadığı belirtilerek, derhal hükûmetten ayrılması istenmiştir. Aksi takdirde "*bütün vatanın meşru olmayan hükûmetinizle ilgi ve bağlantısını kesece*"ği de Damat Ferit Paşa'nın dikkatlerine sunulmuştur. Bu telgrafın tamamı için bkz, Atatürk, **Nutuk**, s. 96-97.

598 Sivas Kongresi Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa tarafından Padişaha gönderilen telgrafta, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin, Dâhiliye ve Harbiye Nazırları vasıtasıyla bir plan çerçevesinde Elazığ valisi Ali Galip ve bazı Kürt aşiretlerinin işbirliği ile Sivas Kongresi'nin basılması tertibine girdikleri belirtilmiş, nihayetinde Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin yerine yeni bir Hükûmetin işbaşına getirilmesi istenmiştir. Bu telgraf için bkz, Atatürk, **Nutuk –Muhteviyatına Ait Vesaik-**, Vesika Nu: 82.

599 Bu telgrafında Mustafa Kemal Paşa, yeni hükümetin kendilerinden açıklanmasını istediği hususlarda bilgi vermiş ve sonra da yerine getirilmesi için öngörülen teklifleri sıralamıştı. Bu teklif-

Ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi, 20 Mayıs 1920'de Damat Ferit Paşa'nın vatan haini olduğuna dair kanunu görüşerek kabul etmiştir. Bu kanunla Damat Ferit Paşa, "*vatandaşlık hukukundan tecrit edilerek*" Türk vatandaşlığından çıkarılmıştır.[600] Damat Ferit Paşa, Ali Kemal, Sait Molla ve bazı Millî Mücadele aleyhtarları, 3 Temmuz 1920 tarihinde "*Ankara Merkez Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi*" tarafından gıyaplarında yapılan yargılama sonucunda "*idam*" cezasına çarptırılmışlardır.[601] Damat Ferit Paşa, Sevr Antlaşması'nı kabul edip imzalaması üzerine, Ankara I. İstiklâl Mahkemesi'nin bir numaralı kararı ile gıyabında tekrar idama mahkûm edilmiştir.[602]

---

lerin dördüncü maddesinde; "*Eski nazırlardan Ali Kemal ve Adil Beyler ile Süleyman Şefik Paşa'nın Meclis-i Millî'nin açılışında Yüce Divan'a verilmek üzere, hiçbir yere kaçmalarına meydan verilmemesini, Posta ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halit Bey'in derhal tutuklanarak ilgili bulunduğu mahkemeye teslimini, kanunun dokunulmazlığı ve millî hakların kutsallığı adına isteriz.*" denilmekteydi. Bkz, Atatürk, **Nutuk**, s. 142, 136; Atatürk, **Nutuk –Muhteviyatına Ait Vesaik-**, Vesika Nu: 132.

600 Bu kanunun Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki görüşmeleri için bkz, **TBMM ZC**, Devre: 1, Cilt: 1, s. 343; Bu kanunun ülkeye duyurulması hakkındaki tamim için bkz, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Belge Nu: 334.

601 Bu idam kararı için bkz, Opr. Dr. Cemil (Paşa) Topuzlu, İstanbul Eski Şehremini, **İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, Hazırlayan: Cemalettin Topuzlu, Dördüncü Basım, İstanbul-2002, s.205-206.

602 Ankara I. İstiklâl Mahkemesi bir numaralı Kararı ile "*Sadrazam Ferit, Ayândan Hadi, Rıza Tevfik, Bern Sefiri Reşat Halis*" haklarında "*Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1. ve 2. Maddelerine uygun olarak gıyaplarında idam cezası*" vermişti. Bkz, Ezherli, **a.g.e.**, s.70.

Tekrar suikast girişimine dönecek olursak, Divân-ı Harb-i Örfî'nin bu davaya ilişkin verdiği gerekçeli kararda; suikastın biri görünürde, diğeri de gizli olmak üzere iki nedene dayandığı belirtilmiştir. Suikastın görünürdeki nedeni, İtilâf Devletleri ile sürdürülen sulh antlaşmasının yani Sevr Antlaşması'nın, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nce kabul ve imza edilmesine mani olmaktır.[603] Gerekçeli kararda suikastın gerçek nedeni konusunda ise; Kuvâ-yı Milliye ileri gelenleri ve onların "*âmal ve gayelerine*" hizmet eden bazı millî teşkilât mensuplarının, İstanbul'da bir ihtilâl yapmayı planladıklarından bahsedilmektedir. Ayrıca eğer suikast başarıya ulaşsaydı, haklarında kovuşturma yapılan ve hükümetçe takip edilen asilerin, eşkıyalıklarına rahatça devam edeceklerinden dem vurulmaktadır. Gerekçeli karara göre Kuvâ-yı Milliyeciler; ihtilâl yapmak için uğraşmaktadırlar ve bu ihtilâl hareketi ile de mevcut Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni iş başından uzaklaştırmayı, bu hükümetin yerine de kendi emel ve gayelerine hizmet edecek yeni bir hükümeti iktidar mevkiine getirmeyi hedeflemektedirler. Yine gerekçeli karara göre Kuvâ-yı Milliye Hareketi; yukarıda zikredilen tasavvurlarını gerçeğe dönüştürebilmek adına, önünde en büyük engel olarak gördüğü Damat Ferit Paşa, Ali Kemal ve Sait Molla Beyleri katletmek istemektedir.[604] Nitekim bu amaç doğrultusunda, zikredilen suikast teşebbüsünde bulunmaktaydılar.

Suikastın niçin planlandığı hususunda 1 Haziran 1920 tarihli Alemdar gazetesi, "*Suikast Mürettiplerinin Tevkifi*" başlıklı haberinde şunlar yazılmaktadır: "*Ülkenin*

603 **BOA, DUİT**, Nu:79-5/117.

604 **BOA, DUİT**, Nu:79-5/117.

geçirmekte olduğu buhrân-ı müdhiş vazıyeti asla nazar-ı dikkate almayarak, mevki-i iktidâra suûd edebilmek içün Anadolu'da yaptığı gibi İstanbul'da da tedhîş siyâsetini takibden fariğ olmayan Ankara serserileri âmal ve niyet-i ihtirasperverânelerine en mühim bir manî telakki eyledikleri Sadrazam Damad Ferid Paşa Hazretlerine karşı bir suikasd tertîb eylemişler ve bu fikr-i cinâyet-kârâneyi icrâya en azılı iki fedailerini me'mur eylemişlerdir."[605] Refii Cevad da "*Suikast Hakkında*" başlıklı yazısında: "*Sadrazam Damat Ferit Paşa gibi bir rical-i hükümete suikast tertip edilmek suretiyle, memleketin muhtaç olduğu sükûn ve sükûnetin ihlal edilmek istendiğini*" belirterek, suikastçıların bu suretle ortalığı karıştırmak, huzur ve asayişi bozmak istediklerine dikkat çekmiştir.[606]

Damat Ferit Paşa'yı ortadan kaldırmayı hedefleyen bu suikastın planlanmasında önemli rol sahibi olan kişilerin başında Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey gelmektedir. Nitekim Hacim Muhittin Bey hatıralarında amaçlarının "*Damat Ferit'i bertaraf etmek olduğunu*" belirtmektedir.[607] Ayrıca Çerkez Ethem de; Damat Ferit Paşa'yı ortadan kaldırmaya dönük bu suikast fikrinin kendisinden çıktığını, hatta Dramalı Rıza Bey'i bu işe kendisinin azmettirdiğini söylemekte ve suikastın amacını şöyle açıklamaktadır: "*Bu menhus ve tıynetsiz adamı öldürtmek ve böylece onun yolunda yü-*

605 **Alemdar**, 1 Haziran 1336/1 Haziran 1920, Nu: 528-2828.

606 **Alemdar**, Refii Cevad, "Suikast Hakkında", 3 Haziran 1336/3 Haziran 1920, Nu: 530-2830.

607 Hacim Muhittin Çarıklı, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları 1919-1920**, Yayına Hazırlayan: Şerafettin Turan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara-1967, s.110.

rüyecek olanlara da ibret teşkil edecek bir tedip numunesi vermek lâzım geliyordu."[608]

Görüldüğü üzere suikastın amacı; Damat Ferit Paşa'yı öldürmek suretiyle, İstanbul'daki iktidar mevkiinde bulunan ve bulunacak olanlara bir gözdağı vermek ve İstanbul'daki iktidar sahiplerinin, Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ne ve bu hareket içinde yer alan sivil ve askerî şahsiyetlere karşı yürütecekleri düşmanca politika ve uygulamaların önüne geçmektir. Yine bu suikastın önemli bir halkası olan Ali Kemal'in şahsında ise; Kuvâ-yı Milliye aleyhine faaliyet gösteren gazete ve gazetecilerin; halkı, dolayısıyla kamuoyunu Kuvâ-yı Milliye aleyhine tahrik ve teşvik etmelerinin önü alınacak, muhalif basın susturulmaya çalışılacaktır. Sait Molla'nın öldürülmesi ile de; Mütareke Dönemi'nde, başta İngilizler olmak üzere Fransız ve Yunanlarla işbirliği yapan ve bu işbirliklerini vatan hainliği noktasına kadar götüren siyasî parti, cemiyet ve kişiler uyarılmış olacaktır.

Suikast ile ulaşılmak istenen bir diğer amaç da, mevcut hükümetin düşürülmesini sağlamak ve yerine Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa Hükümetleri gibi, açıktan olmasa bile, gizli ve dolaylı yollardan Kuvâ-yı Milliye'ye yardımcı olacak bir hükümeti iktidar mevkiine taşımaktır.

B) Suikastın Planlanması

Damat Ferit Paşa'ya düzenlenecek suikast girişiminin planlanması ile ilgili bazı farklı yaklaşım ve anlatımlar mevcuttur. Meselâ suikast girişimi ile ilgili, gazetelerde çıkan haberlere göre; bu iş Ankara'da planlanmış, ancak detaylar ve gerekli hazırlıklar Bursa'daki Kuvâ-yı Milliye ileri gelen-

608 Cemal Kutay, **Çerkes Ethem Hadisesi (Kendi Hatıralarıyla)**, Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul-1955, s. 18.

lerince yapılmıştır. Ayrıca, suikastı gerçekleştirecek olanlar ile onlara bu işte yardımcı olacak kişiler Bursa'dan gönderilmişlerdir. Bu suikast girişimini gerçekleştirecek olan kişilere yardım edecek olan İstanbul'daki gizli teşkilat mensupları, devamlı surette Bursa ile yazışma yapmışlardır.[609] Meselâ, Damat Ferit Paşa'ya suikast girişimi hakkında basına bilgi veren İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumîsi Hasan Tahsin Bey de; suikast girişiminden "*Bursa'ya gönderilen bir mektup sayesinde haberdar olunduğu ve bütün Kuvâ-yı Milliye ileri gelenlerinin olayın içinde bulunduklarını*" söylemiş, suikasttan Bursa'daki Kuvâ-yı Milliyecileri sorumlu tutmuştur.[610]

Suikast sanıklarını yargılayan Divân-ı Harb-i Örfî tarafından tanzim edilen "*mazbata-i hükmiye*"de ise suikastın Bursa kaynaklı olduğu daha ilk cümlelerde belirtilmiş ve şöyle denilmiştir: "*Sadrazam Damad Ferid Paşa Hazretleri ile Dahîliye Nazır-ı esbakı Ali Kemal ve Adliye Müsteşarı Sait Molla Beylere suikast teşebbüsünde ve vasî teşkilât-ı hafiyede bulundukları beyânıyla maznûn-ı aleyhim olan Bursa'da 56. Fırka Kumandanı Bandırmalı Bekir Sami Bey (...) ve Karesi (Balıkesir) mutasarrıf-ı sabıkı olub Kuvâ-yı Milliye nâmı altında müteşekkil fitne-i bağiye tarafından Bursa vilâyatı valiliğine tayin edilmiş olan (...) Hacim Bey*

609 1 Haziran 1920 tarihli Alemdar gazetesinde çıkan "*Suikast Mürettiplerinin Tevkifi*" başlıklı haberde: "*Ankara'da tertip edilen bu harekâtı cinayet-karânenin teferruatı Bursa'da tanzim olunuyor. Gerek suikastı icra edecek olan failler, gerek onların bu harekâtını teshîl ve ifhâm eyleyecek olanlar, muînler, müşevvikler hep orada hazırlanıyordu*." denilmekteydi. Bkz, **Alemdar**, 1 Haziran 1336/1 Haziran 1920, Nu: 528-2828.

610 **Alemdar**, 2 Haziran 1336/2 Haziran 1920, Nu: 529-2829. **Peyam-ı sabah**, 2 Haziran 1336/2 Haziran 1920, Nu: 545/10975; **Vakit**, 2 Haziran 1336/2 Haziran 1920, Nu: 906.

ve Üsküdar Jandarma Taburu Kumandanı olub ahîren firar ile Bursa'ya giderek usât-ı merkûmeye iltihâk ve Bursa jandarma Kumandanlığını ifa etmekte olan (...) Manastırlı Remzi Bey (...) ve kezalik bugât-ı merkûmenin Bursa Polis Müdiriyetini ifâ etmekte olan Nuri Efendi..."[611]

Bu ifadeden anlaşıldığı üzere, Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nin, Bursa'da görev yapan "*ordu kumandanı, valisi, jandarma kumandanı ve polis müdürü*" doğrudan suikast girişiminin içinde olmuş; hatta suikastı planlamışlardır. Hacim Muhittin Bey, suikastın planlanmasındaki rolü konusunda şunları ifade etmektedir: "*Damat Feriti bertaraf etmek için Dramalı Rıza'dan istifade etmeği düşündük ve bunu kendisine teklif ettik o da memnuniyetle kabul etti. İstanbul'daki teşkilâtla (daha yakından alakası olan) arkadaşlar vasıtasıyla temas ettik. Günün birinde Rıza'yı üç kişi olarak İstanbul'a gönderdik*."[612]

Gerçekten de suikast davasında bu isimlerin de gıyaplarında yargılandığı ve haklarında idam cezası verildiğini göz önüne alacak olursak, suikastın kesin olarak Bursa'da planlandığı rahatlıkla anlaşılacaktır. Çünkü Hacim Muhittin Bey, hatıratında, bizzat suikast tertibi içerisinde yer aldığını söylemektedir. Suikastın planlanmasında İstanbul'da gizli bir teşkilâtla işbirliği yapıldığı da aşikârdır. Bu gizli teşkilâtın adı açıkça belirtilmese de bunun Karakol Cemiyeti olduğunu biliyoruz.[613] Çünkü tutuklananların isimleri-

611 **BOA, DUİT**, Nu: 79-5/117.

612 Çarıklı, **a.g.e.**, s. 110.

613 Karakol Cemiyeti İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk davasını desteklemek amacıyla kurulan ilk gizli teşkilâtlardan birisidir. Bu cemiyet Kasım 1919'da kurulmuştur. Kuruluş yeri ve merkezi İstanbul'dadır; merkezi, Bâb-ı Âli caddesinde "*Resne*" isimli ve fotoğrafhane olarak kullanılan Baha Sait Bey'e ait yazıhanedir. İlk

ne bakıldığında, bunların; cemiyetin İstanbul'da gizli olarak oluşturduğu semt şubelerine[614] mensup kişiler olduğu görülmektedir.

Nitekim suikast davasında isimleri geçen ve yargılanarak idam dâhil çeşitli cezalara çarptırılan bu isimlerden, Davavekili Baha Sait Bey, Karakol Cemiyeti'nin kurucularındandır. Binbaşı Tolcalı Süleyman, Binbaşı Üsküdarlı İhsan ve Binbaşı Kemal Beyler de yönetim kurulu üyesidirler.[615] Yüzbaşı İsmail Hakkı ve Yüzbaşı Bican Beyler ise Topkapı Şubesi'nin elemanıdırlar.[616] Bu davadan yargılanarak idam edilen Tevfik (Sükûti) Bey ise Karakol Cemiyeti'nin kurduğu Menzil Hattı Amirliği'nin yöneticilerindendir.[617] Ayrıca

---

kurucu ve idarecileri ise şöyledir: Kara Vasıf Bey, Miralay Şevket, Onuncu Kafkas Fırkası Kumandanı Kaymakam Kemâleddin Sami, Kaymakam Edip, Binbaşı Ali Rıza, Mütekaid Binbaşı Baha Sait, Dava Vekili Refik İsmail, Dr. Abdulhak Adnan (Adıvar) ve Erkân-ı Harb Kaymakamı Çolak Selehaddin Bey. Bu cemiyetin reisi Kara Vasıf Bey'dir. Bu bilgi için bkz, Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, İkinci Basım (Tıpkı Basım), Arba Yayınları, İstanbul-1952, s. 520; Karakol Cemiyeti ile ilgili ayrıntılı bir araştırma için bkz, Tevetoğlu, **Kuruluşlar**, s. 3-50.

614 Kendisi de Karakol Cemiyeti'nin Topkapı şubesinin faal bir elemanı olan Hüsamettin Ertürk, İstanbul'da ilk olarak Topkapı şubesinin kurulduğunu ve bilahare de "*Şehremini, Eyüp Sultan, Kasımpaşa, Beyazıt, Aksaray, Bakırköy, Üsküdar, Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköy, Anadoluhisarı, Beykoz, Kavak, Sarıyer, Büyükdere, Beşiktaş ve Galata*" şubelerinin kurularak faaliyete geçtiğini belirtmektedir. Bkz, Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, s. 208.

615 Tevetoğlu, **Kuruluşlar**, s. 9; Görgülü, **a.g.e.**, s. 202.

616 Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, s. 209-210.

617 Mesut Aydın, **Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul-1992, s. 44.

diğerleri de Karakol Cemiyeti'nin başka şubelerine mensupturlar.

Diğer taraftan; Karakol Cemiyeti'nin, İstanbul haricinde en rahat faaliyet gösterdiği vilayet Bursa'dır. Bunun nedeni ise; Bekir Sami ve Hacim Muhittin Beyler gibi askerî ve sivil yöneticilerin teşkilât mensubu olmalarıdır.[618] İşte bu nedenle suikastın planlaması; Bursa'daki Kuvâ-yı Milliye ileri gelenleri ve onlarla yakın temas halinde bulunan İstanbul'daki Karakol Cemiyeti mensuplarının işbirliği ile yapılmıştır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Çerkez Ethem, suikast fikrinin kendisine ait olduğunu iddia etmektedir. Çerkez Ethem'e göre; Damat Ferit Paşa'nın öldürülmesi, İstanbul'da onun gibi düşünen ve onun yolunda yürüyeceklere bir ders olacak ve artık hiçbir kimse, açıktan açığa Millî Mücadele'ye karşı çıkamayacaktı. Bunun için "*itimat ettiği zevat*" ile görüşmüş ve onlarda bu girişimi onaylamışlardı. Dramalı Rıza Bey'i suikast yapması için İstanbul'a kendisi göndermişti.[619] Ancak bu anlatılanlara Hacim Muhittin Bey katılmamakta ve "*henüz dün denilecek kadar yakın bir tarih hadisesinin tarihe bu kadar yanlış aksettirilmesine acı acı güldüm (...) Bu tamamıyla yanlıştır. Ve Edhem bunu doğru söylememiştir*" diyerek Çerkez Ethem'in bu meseleyi kendine göre halletmek istediğini belirtmektedir. Ayrıca Çarıklı; ne Çerkez Ethem'in bizzat kendisinin ne de hatıralarında görüştüğünü ve onaylarını aldığını söylediği kişile-

618 Nitekim teşkilâtın nizamname, talimatname ve beyannamelerini Bursa'ya ve buradaki mensupları vasıtasıyla da Balıkesir Bandırma bölgesine göndermişti. Karakol Cemiyeti'nin Bursa bölgesindeki faaliyetleri için bkz, Çarıklı, **a.g.e.**, s. 13-25.

619 Kutay, **a.g.e.**, s.18-20.

rin, hiçbir şekilde bu suikast girişiminden haberlerinin dahi olmadığını vurgulamıştır.[620]

Suikastın 61. Tümen Kumandanı Kazım Bey'in (Özalp) onayı ile Dramalı Rıza Bey tarafından gerçekleştirildiği şeklinde bazı anlatımlarda mevcuttur. Bu anlatımlardan birisinde, Kazım Bey'in Dramalı Rıza Bey'i İstanbul'a gizli bir görev için gönderdiği belirtilerek, bu gizli görevin Damat Ferit Paşa'ya suikast düzenlemek olduğu işaret edilir.[621] Zühtü Güven de, Anzavur İsyanı isimli kitabında benzer bir anlatımla Yenice olayından sonra Balıkesir'e giden Dramalı Rıza'nın, cephaneliği ateşe vermiş olduğunu Kazım Bey'e anlattığını belirtmekte ve devamla Tümen Komutanı'nın (Kazım Bey) cephaneliğin ateşlenmiş olmasına çok kızdığını ve işi Rıza Bey'i idam ettirmeye kadar götürdüğünü söylemektedir. Güven'e göre; Rıza Bey, idamdan kurtulmak için Tümen Komutanı'na, "*hatasını telafi etmek için kendisinin bırakılması halinde İstanbul'a giderek Damad Ferid Paşayı öldüreceği*" teklifini yapmıştır. Kazım Bey de bu teklifi kabul etmiş ve Dramalı Rıza serbest bırakılmış, nihayetinde serbest bırakılan Dramalı Rıza da Damat Ferit Paşa'ya suikastta bulunmak için İstanbul'a gitmiştir.[622]

---

620 Çarıklı, **a.g.e.**, s. 110.

621 Zeynel Kozanoğlu, kitabında bu olayı şu ifadelerle anlatmaktadır: "*Dramalı Rıza Bey, o korkusuz ve kahraman insan Balıkesir'e dönüşünden sonra, Kazım Bey tarafından gizli bir görevle İstanbul'a gönderilecek, lakin Hükümet tarafından yakalanıp idam ettirilecektir.*" Bkz, Zeynel Kozanoğlu, **Hamdi Bey ve Akbaş Baskını**, Ankara-1970, s. 111.

622 Zühtü Güven, **Anzavur İsyanı-Kurtuluş Savaşı Hatıralarından Acı Bir Sayfa**, Ankara-1965, s. 51; Ayrıca bkz, İsmail Aydın Hoşgör, **Kurtuluş Savaşı'nda Biga**, Biga-1970, s. 74.

Ancak, bütün bu eserlerde ifade edildiği gibi Dramalı Rıza Bey, suikastı gerçekleştirmek üzere Kazım Bey tarafından gönderilmeyecektir. Zaten Kazım Bey hatıralarında böyle bir gönderme olayından hiç bahsetmediği gibi, Dramalı Rıza'nın hatasını anladığından dolayı hiç karşısına çıkmadığını, bu olaydan çok üzüldüğünü ve o nedenle buralarda (Balıkesir) kalamayıp, Bursa taraflarına gittiğini haber aldığını söylemektedir.[623]

Suikast sanıklarının soruşturulması esnasında bu olayın Ankara'da Millî Mücadele önderlerinin bilgisi dâhilinde planlandığına ilişkin gazetelerde haberler çıkmıştır.[624] Hatta Vakit ve Peyam-ı Sabah gibi gazetelerde "*Suikastın Mustafa Kemal ve Bursa'da bulunan Ali Fuat Paşa tarafından tertip edildiği, Mustafa Kemal'in Dramalı Rıza ve Halil İbrahim Ankara'da kabul ederek onları teşvik ettiği, bunun bir vatan hizmeti olduğunu söylediği ve onlara kendi tabancasını verdiği ve yine suikastçılara beşer bin lira mükâfat vaat ettiği*" şeklinde bilgiler yer almıştır.[625] Ancak Ankara'nın ve dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa ve diğer Millî Mücadele ileri gelenlerinin bu suikast hadisesini planladığı ve suikastçıları Ankara'da kabul ederek onları tahrik ettikleri ve birtakım vaatlerde bulundukları hususunda hiçbir kaynakta herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ayrıca Dramalı Rıza Bey bu dönemde hiçbir şekilde Ankara'ya gitmemiştir. Nitekim Divân-ı Harb-i Örfî'nin gerekçeli kararında da, Ankara ve Mustafa Kemal Paşa ile ilgili hiçbir cümle ve ifade yer almamıştır. Bu tamamen, Millî Mücadele'yi ve Mustafa Ke-

623 Özalp, **a.g.e.**, s. 98-99.

624 **Alemdar**, 1 Haziran 1336/1 Haziran 1920, Nu: 528-2828.

625 **Vakit**, 3 Haziran 1336/3 Haziran 1920, Nu: 907; **Peyam-ı Sabah**, 3 Haziran 1336/3 Haziran 1920, Nu:546-10976.

mal Paşa başta olmak üzere bu mücadelenin ileri gelenlerini kamuoyu önünde suçlu göstermeyi ve küçük düşürmeyi hedefleyen bir ithamdan ibarettir. Bu itham; İstanbul Polis Müdürlüğü, Alemdar ve Peyam-ı Sabah gibi Millî Mücadele aleyhtarı kurum ve gazeteler tarafından planlı olarak ortaya atılmıştır.

Esasen Mustafa Kemal Paşa, böyle bir olayda kendisinin veya o sırada Ankara'da bulunan yakın çevresinin herhangi bir rolü olmuş olsaydı, herhalde bundan, "*Nutuk*" adlı eserinde bahsederdi, etmemiştir. Ayrıca suikastın planlanmasında ismi geçmiş olan Ali Fuat Paşa da, yazdığı hatıralarında bu konuyla ilgili herhangi bir şeyden bahsetmemiştir.[626]

Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa, "*İstanbul'daki mevcut teşkilâtımız*" dediği Karakol Cemiyeti'nin tüzük ve çalışma yönergesini öğrendikten sonra, bu cemiyete karşı mesafeli olmuş, bazı faaliyetlerine sıcak bakmamıştır.[627] Nitekim Karakol Cemiyeti'nin Bursa ve civarındaki faaliyetlerinin kendisine bildirilmesi üzerine[628] Mustafa Kemal Paşa; Ali Fuat Paşa, Bekir Sami ve Kazım Beylere gönder-

---

626 Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları** adındaki eserinde bu hususdan bahsetmemektedir.

627 Karakol Cemiyeti'nin tüzük ve yönergesi hakkında **Nutuk**'ta yer alan bilgi için bkz, Atatürk, **Nutuk**, s. 50-52.

628 Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Bursa delegesi Osman Nuri Bey çektiği telgrafta "*Bursa'ya muvasalattan beri Redd-i İlhak, Karakol vesaire namları altında aynı gaye ile hareket eden ve fakat muhtelif merkezlerden vürut eden birtakım teşkilata müsadif oluyorum*" diyerek Karakol Cemiyeti'nin Bursa'daki faaliyetleri hakkında Mustafa Kemal'i uyarmıştır. Bu telgraf için bkz, Atatürk, **Nutuk –Muhteviyatına Ait Vesaik-**, Vesika Nu: 155.

diği telgrafında "*Redd-i İlhak, Karakol vesaire namı altında muhtelif millî cemiyetlerin teşkilât ve icraata devam eyledikleri*"nden bahsederek, Sivas Kongresi ile aynı kutsal amaç uğrunda çalışan bütün millî cemiyetlerin birleştirildiğini belirtmiş ve bu tür çalışmaların "*muhtaç olduğumuz birlik ve iç düzen açısından*" doğuracağı sakıncaları dile getirmiştir.[629]

C) Suikastı Yapacak Olanların Belirlenmesi

Damat Ferit Paşa, Ali Kemal ve Sait Molla'ya yönelik planlanan bu suikast girişimini gerçekleştirecek olanlar Bursa'da belirlenmiş ve suikast için görevlendirilmişlerdir. Görevlendirilen bu suikastçılar; Dramalı Rıza Bey, Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim Bey ve kimlikleri konusunda açık bilgi bulunmayan Bursa Yenişehir'den Hasan ile Bursalı Çoban İsmail'dir.[630] Suikastı gerçekleştirmek için belirlenmiş olan esas kişi Dramalı Rıza Bey'dir ve Dramalı Rıza'yı bu göreve Bursa Valiliği görevini yürütmekte olan Hacim Muhittin Bey göndermiştir. Olayın seyri şöyle gelişmiştir:

Dramalı Rıza Bey, çok sevdiği Köprülü Hamdi Bey'in Biga'da şehit edilmesi,[631] Yenice olayı[632] ve bu

---

629 Atatürk, **Nutuk –Muhteviyatına Ait Vesaik-**, Vesika Nu: 155.

630 **BOA, DUİT**, Nu: 79-5/117.

631 İkinci Anzavur İsyanı'nın başlarında asiler tarafından Biga'da kuşatılan Köprülü Hamdi Bey, Biga'da tutunamayacağını anlamıştı. Bu nedenle Dramalı Rıza Bey'in bulunduğu Yenice'ye gitmek üzere yola çıkan ve durmaksızın at süren Hamdi Bey ve yanındaki birkaç adamı, dinlenmek için girdikleri İnova köyünde, Gavur İmam'ın adamlarınca tanınmış ve tutuklanmıştı. Biga'ya Ahmet Anzavur'a teslim için götürülürken de vurularak şehit edilmiştir. Bkz, İğdemir, **a.g.e.**, s. 12-13.

632 Akbaş Cephaneliği'nden kaçırılan silahlar, Yenice köyünde depolanmış ve bu silahları Dramalı Rıza ve adamları korumuştur.

olay esnasında kendi emrindeki vefakâr ve yiğit savaşçılarını kaybetmiş olması, Kuzeybatı Anadolu'da sürdürülen Millî Mücadele için hayatî önemi olan silah ve cephanenin bizzat kendisi tarafından imha edilmesinin verdiği üzüntü gibi sebepler dolayısıyla Balıkesir bölgesinden ayrılarak Bursa'ya gelmiştir.[633] Ancak bütün bunların yanında, bir de Çerkez Ethem faktörü vardır. Anzavur'un İkinci İsyanı'nı bastırmak amacı ile Salihli Cephesi Kumandanı Çerkez Ethem de kuvvetleri ile Biga bölgesine gelmişti. Dramalı Rıza Bey, Salihli Cephesi'nde Çerkez Ethem ile birlikte mücadele etmekteydi. Nitekim her ikisi de Birinci Anzavur İsyanı sırasında Salihli Cephesi'nden yardıma çağrılmışlardı. Anzavur'un tenkili ve takibi görevlerini üstlenmişler ve netice olarak isyan bastırılmış, Anzavur kuvvetleri etkisiz hale getirilmişti. Ancak Çerkez Ethem ile bir türlü geçinemeyen Dramalı Rıza Bey, isyanın bastırılmasından sonra tekrar Salihli Cephesine dönmemiş, Balıkesir'de bulunan 61. Fırka Kumandanı Miralay Kazım Bey tarafından, Köprülü Hamdi Bey'in emrine görevlendirilmiş ve Biga'ya gönderilmişti.[634]

Yenice'deki bu silah ve cephaneler, İkinci Anzavur İsyanı sırasında asilerin eline geçme tehlikesi ile karşı karşıya kalınca bizzat Dramalı Rıza Bey tarafından yakılarak imha edilmiştir.

633 "*Dramalı Rıza Bey, bu hatasından dolayı karşıma çıkamadı. Pek fedakâr ve hamiyetli bir kimse olan ve büyük hizmetler görmüş bulunan Rıza Bey'in bu gafleti yapmış olması kendisini pek üzüyor ve dövünerek ağlamakta olduğunu işitiyordum. Rıza Bey'in bu taraflarda kalamayarak Bursa'ya gittiğini haber aldım*." Bkz, Özalp, **a.g.e.**, s. 99.

634 Kazım Bey hatıralarında konuyla ilgili olarak şu bilgiyi vermektedir: "*Akbaş'daki silah ve cephanenin nakli vazifesini Köprülü Hamdi Bey üzerine almıştı. Kendisi yanına aldığı 10 Kuvayı Milliye askeriyle Balıkesir'den Biga'ya hareket etti. O sırada Gönen*

İşte Anzavur'un ilk isyanından sonra Salihli Cephesi'ne dönmeyen Dramalı Rıza Bey'in bu davranışını bir türlü hazmedemeyen Çerkez Ethem, Dramalı Rıza Bey'i şiddetle cezalandıracağını, eline geçirdiğinde kendisini asacağını mütemadiyen dile getirmişti. Bu nedenle İkinci Anzavur İsyanı'nı bastırmak için geldiği Balıkesir bölgesinde Dramalı Rıza Bey'i aratmaya bile başlamıştı. Çerkez Ethem'in o günlerdeki gücünü ve acımasızlığını bilen ve kendisini arattığını öğrenen Dramalı Rıza Bey ise; bir an önce Balıkesir bölgesinden uzaklaşmış ve Bursa'ya gitmişti.

Hacim Muhittin Bey hatıralarında Dramalı Rıza Bey'in kendisine başvurmasını şöyle anlatmaktadır: "*Bu Dramalı Rıza hakikaten cesur ve fedakâr bir çocuktur. Ben kendisini daha eskiden tanıyorum. O zamanlar Çerkes Ethem'in yanında bulunuyordu. Fakat yaradılışı icabı Edhem'in her arzusunu yerine getirmeyecek bir tip olduğu için Edhemle arası açılmış, Edhem de Rızayı bertaraf etmeye karar vermiş, fakat bunu anlayan Rıza Edhemin yanından kaçıp birkaç arkadaşıyla şurada burada dolaşmaya başlamış ve Edhemin eline düşmemeye çalışmış. O sırada ben de Bursa'da Vali idim, benim Bursa'da olduğumu işiten Rıza kendisini Edhemden kurtarabilecek tek kişi olarak beni gördüğü için bir gün Bursa'ya gelmiş*."[635]

---

havalisinde Anzavur taraftarlarını takip etmekte olan Dramalı Rıza Bey (İstanbul'da idam edilen) Ethem'le arası açıldığından Salihli cephesine dönmemişti. Çok kabiliyetli ve fedakâr bir kimse olan Rıza Bey'i 40 asker adamıyla Hamdi Beyin emrine gönderdim." Bkz, Özalp, **a.g.e.**, s. 89-90.

635 Çarıklı, **a.g.e.**, s. 110.

Dramalı Rıza Bey, Bursa'ya gelince, Hacim Muhittin Bey'e başvurmuş ve ondan kendisini Çerkez Ethem'e karşı korumasını istemiştir. Gerçekten de o günlerde Çerkez Ethem'in üzerinde etkili olabilecek kişilerin başında Hacim Muhittin Bey gelmekteydi. Hacim Muhittin Bey, Dramalı Rıza'ya dostça davranmış ve kendisini iyi bir şekilde karşılamıştır. Ayrıca Dramalı Rıza'ya, Çerkez Ethem ile görüşüp, Çerkez Ethem'in kendisini bertaraf etme kararını değiştirmesini isteyeceğini ve bunda da başarılı olacağını söylemiştir. Hacim Muhittin Bey'in bu sözleri, Dramalı Rıza'yı oldukça rahatlatmış ve dahi memnun etmiştir.

Bilahare Hacim Muhittin Bey, Bursa'da kendisiyle birlikte çalışan Polis Müdürü Nuri ve Jandarma Alay Kumandanı Remzi Beylerle bir istişare yaparak, daha önce İstanbul'daki teşkilât (Karakol) ile kararlaştırılan "*Damat Ferit Paşaya suikast teşebbüsü için, Dramalı Rıza Bey'den istifade*" edilmesine karar vermişlerdir.[636] Bu kararın verilmesinde "*Dramalı Rıza Bey'in, Damat Ferit Paşa'ya olan tepkisinin de büyük rol oynadığı*" söylenebilir. Nitekim Dramalı Rıza Bey, birçok mahfilde "*İstanbul'a giderek Damat Ferit Paşa'yı öldüreceğini*" pervasızca dile getirmiştir.[637]

---

636 Çarıklı, **a.g.e.**, s. 110.

637 Dramalı Rıza Bey, Akbaş Cephaneliği'nden kaçırılan silah ve cephanenin Yenice'de kendisi tarafından imha edilmesi hadisesine oldukça üzülmüş, bu hadiseye yol açan Anzavur Ahmet İsyanı'nın arkasındaki gücün Damat Ferit Paşa olduğuna inandığından dolayı Damat Ferit Paşayı öldürüp bir anlamda intikam almayı düşünmüştür. Bu konuda birtakım eserlerde bazı bilgiler mevcuttur. Meselâ İngiliz Kemal hatıralarında: "*Dramalı Rıza buna sebep olan Ferit Paşa'dan intikamını almak için yemin etmişti, Bu intikamını almak maksadıyla İstanbul'a gitmiş, Ferit Paşa'ya suikast hazırlamıştı*." demektedir. Bkz, Recai Sanay, **Türk Casusu İngiliz Kemal İstiklâl Harbinde**, Nebioğlu Yayınları, İstanbul-1958, s. 98.

Hacim Muhittin Bey, Damat Ferit Paşa'yı bertaraf etme işinde Dramalı Rıza Bey'i değerlendirme hususunda kararını verdikten sonra, kararı Dramalı Rıza Bey'e açıklamış ve o da bu kararı tereddütsüz ve büyük bir memnuniyetle kabul etmiştir.

Diğer suikastçılardan Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim Bey, İstinye'de üç Fransız subayını döverek yaralamış, bu nedenle de hakkında tutuklama kararı çıkartılmış, o da İstanbul'dan kaçarak Bursa'ya gelmişti. Bursa'daki Kuvâyı Milliye yöneticileri tarafından inzibat zabitliği görevine getirilmişti. Suikastçılar arasında neden yer aldığı hususunda açık bir bilgi olmamakla birlikte 13 Haziran tarihli Vakit gazetesinde çıkan bir habere göre, Halil İbrahim Bey, bu suikast tertibatına "*zaruri nedenlerle*" katılmıştır. Nitekim sorgusunda; suikast öncesi verilen ve sonrası için de mükâfat olarak verileceği vaat edilen paraya son derece ihtiyacı olduğunu, alacağı bu parayla geçimini temin edeceğini ve istikbalini garantileyeceğini söylemiş; hatta bu nedenle kendisinin mazur görülmesini istemiştir.[638]

Bursa Yenişehir'den Hasan ve Bursalı çoban İsmail'in suikastçılar arasına hangi nedenle katıldıkları konusunda ise herhangi bir bilgi yoktur. Büyük bir ihtimalle gözü pek ve bu suikastı gerçekleştirebilecek ehliyette olmaları nedeniyle suikastçıların arasına alındıkları rahatlıkla tahmin edilebilir. Ayrıca suikast öncesi verilen avans mahiyetindeki para ile sonrası mükâfat olarak verilecek olan külliyetli miktardaki paranın da bu kişilerin suikast girişimine dâhil olmalarında rolü olmuş olabilir.

638 **Vakit**, 13 Haziran 1336/13 Haziran 1920, Nu: 917.

D) Suikastçıların İstanbul'a Gönderilmesi ve Buradaki Faaliyetleri

Dramalı Rıza Bey, suikastı birlikte gerçekleştireceği Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim Bey ve beraberlerinde kimlikleri konusunda açık bilgi bulunmayan ve sadece Bursa Yenişehir'den Hasan ile Bursalı çoban İsmail olarak mahkeme kayıtlarında yer alan şahıslarla birlikte Bursa'dan hareket etmiştir.[639] Bursa'dan hareketlerinde Bursa Jandarma Alay Kumandanı Remzi Bey tarafından, İstanbul'daki bazı teşkilât mensubu zevata verilmek üzere yazılan ve suikast için gerekli talimatların yer aldığı sekiz adet mektup, ayrıca İstanbul'daki harcamaları için de avans mukabilinde bir miktar para kendilerine verilmiştir.[640]

Dramalı Rıza Bey ve arkadaşları, 18 Mayıs günü, akşam saatlerinde İstanbul'a gelmişler ve Armutlu'lu Mehmed Kaptan'ın kayığıyla Haydarpaşa-Kadıköy arasındaki sahilin tenha bir yerinde karaya çıkmışlardır. O gece Haydarpaşa'da bir otelde kalan suikastçiler, sabahleyin Bahriye Yüzbaşısı

---

639 Çarıklı bu konuda "*Günün birinde üç kişi olarak Dramalı Rıza'yı İstanbul'a gönderdik*." demekte, şahısların ismini ve hareket tarihlerini belirtmemektedir. Bkz, Çarıklı, **a.g.e.**, s. 110.

640 Dramalı Rıza Bey ve arkadaşlarına Bursa'dan hareketlerinde avans mahiyetinde verilen paranın miktarı konusunda da farklı rakamlar verilmektedir. Meselâ Çarıklı, "*Ben diğerleriyle ayrıca yaptığım gibi Rıza'ya da üç yüz lira para vermiştim ki (o zaman için mühim bir meblağ idi)*" demektedir. Bkz, Çarıklı, **a.g.e.**, s. 110; Diğer taraftan Alemdar gazetesinde İstanbul Polis Müdürü olan Tahsin Bey, olayla ilgili gazetecileri bilgilendirirken, "*Bursa'dan hin-i hareketlerinde kendilerine bilahare ikişer bin lira mükâfat verilmek üzere, peşinen beşer yüz lira verilen Halil İbrahim ve Rıza...*" demekte ve suikastı yapacak olanlara beşer yüz lira avans mahiyetinde para verildiğini ifade etmektedir. Bkz, **Alemdar**, 2 Haziran 1336/2 Haziran 1920, Nu:529-2829.

Halil İbrahim Bey'in gayet iyi tanıdığı ve dostu olan Mehmet Ali Bey'in evine gitmiş, suikast meselesini ona açmış ve onun da muvafakatini aldıktan sonra üzerlerindeki silah ve mektupları Mehmet Ali Bey'in evine bırakmışlardır.[641] Daha sonra Dramalı Rıza, Halil İbrahim ve Mehmet Ali Beyler ile İstanbul'a inmiş ve Dramalı Rıza ile Halil İbrahim Bey kıyafetlerine çeki düzen vermek amacıyla elbise, ayakkabı, gözlük ve gümüş baston satın almışlardır.[642] Sonra da Halil İbrahim Bey kendi evine gitmek için diğer arkadaşlarından ayrılmıştır. Dramalı Rıza ve Mehmet Ali Bey ise "*Mühürdar*"da bulunan umumhaneye gitmişler ve iki gün süreyle burada kalıp, eğlenmişlerdir.

Daha sonra Üsküdar'a dönen Dramalı Rıza ile Mehmet Ali Beyler, burada bulunan mektupları alarak, Jandarma Alay Kumandanı Binbaşı Remzi Bey'in evine gitmişler ve orada Remzi Bey'in, hanımına hitaben yazdığı mektubu vermişler ve onun vasıtasıyla Binbaşı İhsan Bey ile evinde görüşmüşlerdir. Bu arada, vaktiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Üsküdar Kulübü Başkanlığı'nı yapmış olan Tevfik (Sükûti) Bey de suikast grubuna katılmıştır. Dramalı Rıza Bey'in de içinde bulunduğu bu grup, hep birlikte Binbaşı İhsan Bey'in evine gitmiş ve burada Tevfik Bey ile İhsan Bey adına Remzi Bey'in gönderdiği mektupları sahiplerine vermişlerdir. Ayrıca İhsan Bey'in evinde suikastın nasıl yapılacağı üzerine bir ön görüşme yapmışlardır. Daha sonra Tevfik Bey, Dramalı Rıza Bey'i kendi evine davet etmiş ve Dramalı Rıza Bey geceyi burada geçirmiştir. Ertesi gün Dramalı Rıza Bey, Tevfik Bey'in evine gelen Binbaşı Adil Bey ile tanışmış, burada suikast meselesi tekrar ele

641 **BOA, DUİT**, Nu: 79-5/117.

642 **BOA, DUİT**, Nu: 79-5/117.

alınarak tartışılmıştır. Bu görüşmeden sonra bu kez de Adil Bey'in biraderi Ahmet Halim ve onun ticari ortağı olan Tolcalı Süleyman Beylerin yazıhanesine gitmişlerdir. Bu görüşme de Bursa Jandarma Alay Kumandanı Binbaşı Remzi Bey'in Tolcalı Süleyman Bey'e hitaben yazdığı mektup, kendisine verilmiştir.

Aynı günün akşamı suikasttan haberdar olan ve bu teşebbüsün İstanbul ayağını oluşturan ekip, Dramalı Rıza ile birlikte Tolcalı Süleyman Bey'in evinde bir araya gelmişler ve suikastın nasıl yapılacağı konusunu tekrar görüşmüşlerdir. Bu görüşmeye ismi mahkeme kayıtlarında belirtilmeyen bir Erkân-ı Harp Miralayı da katılmış ve suikastın yapılması ile ilgili, onun tarafından yapılan keşifler değerlendirilmiştir. Nihayetinde Erkân-ı Harp Miralayı'nın, suikastın Damat Ferit Paşa'nın sarayı önünde yapılmasının güç olacağı, en uygun yerin Harbiye Nezareti'nin bahçesi olduğu şeklindeki görüşü benimsenmiştir; suikastın Perşembe günü, Damat Ferit Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne geldiği sırada, nezaretin bahçesinde, otomobilinden inerken yapılmasına karar verilmiştir.[643]

Ayrıca bu görüşmede, Dramalı Rıza Bey ile arkadaşlarının, kendilerine Bursa'da iken vaat edilen paranın temin edilmesi hususundaki talepleri değerlendirilmiş, teşkilâtın (Karakol) kasasında bu paranın olmadığı belirtildikten sonra paranın Bursa'dan istenmesi kararlaştırılmıştır. Nihayetinde de Bursa'ya bu para meselesi ve suikast ile ilgili bütün hazırlıkların tamamlandığına ilişkin bir kart yazılıp, gönderilmesine karar verilmiştir.[644]

643 **BOA, DUİT**, Nu: 79-5/117.

644 **BOA, DUİT**, Nu: 79-5/117.

Suikastı icra edecek olan Dramalı Rıza Bey ve arkadaşlarına, suikast için gerekli silah ve bombaların bir kısmı verilmiş, suikastın başarıyla gerçekleştirilmesi için gereken "*dört adet polis revolveri ve altı İngiliz bombasının da*" en kısa zamanda tamamlanacağı Tolcalı Süleyman Bey tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca Tolcalı Süleyman Bey, Dramalı Rıza Bey'e hitaben, şayet bu suikastı başarıyla gerçekleştirirseniz size beşer bin lira mükâfat verilecek ve isimleriniz, tarihe altın kalem ve yazı ile yazılacaktır mealinde sözler de söylemiştir. Bu toplantının yapıldığı gece Dramalı Rıza Bey, Tolcalı Süleyman Bey'in evinde kalmıştır. Ertesi sabah Tolcalı Süleyman Bey, Dramalı Rıza Bey'den, iki gün sonra tekrar görüşülmesini istemiş, iki gün sonraki görüşmede silah ve bombaların kendilerine teslim edileceğini belirtmiştir.[645]

Divân-ı Harb-i Örfî'ce verilen hüküm gerekçesinde, yukarıda zikredilenler belirtildikten sonra: "*Nihayet Rıza Bey tarafından Polis Müdüriyet-i Umûmiyesine vaki olan ihbarat üzerine içlerinden mevkuf bulunanların derdest edildikleri*"[646] belirtilmek suretiyle suikast teşebbüsünü Dramalı Rıza Bey'in İstanbul Polis Müdüriyeti'ne ihbar ettiği açıklanmaktadır.

E) Suikast Girişiminin Açığa Çıkması

Damat Ferit Paşa'ya düzenlenecek suikast ile ilgili "*suikastın yapılacağı gün ve yer de dâhil olmak üzere*" tüm hazırlıkların yapıldığı bir sırada, yapılan bir ihbar üzerine başta Dramalı Rıza Bey olmak üzere birçok şahıs tutuklanmıştır. Divân-ı Harb-i Örfî'nin gerekçeli kararına bakarsak, "*suikast girişimi*"ni İstanbul Polis Müdüriyeti'ne ihbar

645 **BOA, DUİT**, Nu: 79-5/117.

646 **BOA, DUİT**, Nu: 79-5/117.

eden kişi Dramalı Rıza Bey'dir; ancak hakikatine bakıldığında bu ihbar mevzuu da şüphelidir. Nitekim bu ihbarın kimin tarafından yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir; hatta böyle bir ihbarın olmadığı da bazı kaynaklarda yer almaktadır. Bazı kaynaklara göre İstanbul Polis Müdüriyeti bu suikastın yapılacağını başından beri bilmektedir. Şimdi bu hususta, değişik kaynakların mevzuu hakkında neler söylediğine bir bakmak yararlı olacaktır:

Hacim Muhittin Bey hatıralarında, Dramalı Rıza Bey'in doğrudan bir ihbarda bulunmadığını; ancak alkollü olduğu bir sırada boşboğazlığı yüzünden kendisini ve suikast teşebbüsünü ağzından kaçırdığını belirtmektedir. Hacim Muhittin Bey'in bu konuda anlattıkları şöyledir: "*Tertip yolunda ve yapacak arkadaşlar da hakikaten ehil idiler. Fakat Rıza İstanbul'a gidince Ferid Paşa işini halletmezden evvel şöyle, felekten bir kâm almak hevesine düşmüş olacak ki Kadıköy'ündeki randevu evlerine devama başlamış. Eğlence esnasında ve alkolün tesiri ile övünmek için, yapacağı işi ve bizim tarafımızdan gönderildiğini ağzından kaçırmış ve Hükümete ihbar edilince yakalanmışlar, bu defa tazyîke mukavemet edemeyerek her şeyi itiraf etmiş, nihayet idama mahkûm olarak idam edilmiştir*."[647]

Zühtü Güven, Dramalı Rıza Bey'in suikast teşebbüsü için İstanbul'da bulunduğu günlerde, Yenice nahiyesi muhtarı olan ve bir iş için İstanbul'da bulunan Ali Bey tarafından görüldüğü ve tanındığını söylemekte ve devamla Ali Bey'in, hemen Anzavur'un has adamı olan Şah İsmail ve arkadaşlarına haber verdiğini, onların da Dramalı Rıza Bey'i yakalattırdıklarını belirtmektedir.[648]

---

647 Çarıklı, **a.g.e.**, s. 110-111.

648 Güven, **a.g.e.**, s. 75.

Suikast teşebbüsünün ortaya çıkmasında ve İstanbul'daki Karakol Teşkilâtı'nın ifşa edilip, birçok üyesinin tutuklanmasında, ihbarcı olarak Dramalı Rıza Bey'i suçlayanlardan birisi de Hüsamettin Ertürk'tür. Ertürk, Dramalı Rıza'nın, İstanbul'a gelince Tolcalı Süleyman'dan önce İstanbul Polis Müdürü olan Kalkandelenli Hasan Tahsin'le ilişki kurduğunu ve suikast ile ilgili bilgileri ona anlattığını ve kendisiyle de irtibata geçerek, bu teşebbüsün içine kendisini de çekmek istediğini söylemektedir.[649]

Başka bir anlatımda da, suikastla ilgili bütün hazırlıkların bitirilip, suikastın yapılmasına geçileceği bir sırada, Dramalı Rıza Bey ile arkadaşları arasında, para meselesinden çıkan bir anlaşmazlık dolayısıyla, Dramalı Rıza Bey'in İstanbul Polis Müdürlüğü'ne giderek, tertibattan Polis Müdürlüğü'nü haberdar ettiği ve bunun karşılığında da hayatının bağışlanacağı ve affedileceği vaadinin kendisine resmen verildiği rivayet olarak anlatılıyordu, denilmektedir.[650]

Çerkez Ethem ise Dramalı Rıza Bey'in, ele geçmesi ve kısa bir muhakemeden sonra yargılanarak idam edilmesinde, Millî Mücadele'nin o buhranlı günlerinde çok sık rastlanılan "*kancıklık ve alçaklığın*" rol oynadığını belirtmekte ve devamla Dramalı Rıza Bey'in ihbar edildiğini, kendisinin de yakalandıktan sonra asla inkâr etmediğini ve akıbetine gözünü kapamadan gittiğini belirtmektedir.[651]

---

649 Hüsamettin Ertürk, **Millî Mücadele Senelerinde Teşkilât-ı Mahsusa**, Daktilo Metin, Yayına Hazırlayan: Tevfik Apay, Genelkurmay ATASE Kütüphanesi, Ankara-1985, s. 282-284.

650 Tarık Mümtaz Göztepe, "Nemrut Mustafa'nın Astığı Kuvayı Milliyeciler", **Dün ve Bugün**, Yıl: 1, Cilt: 1, Sayı: 12, (20 Ocak 1956), s. 6.

651 Kutay, **a.g.e.**, s. 20-21.

Damat Ferit'e yapılan suikastın ele alındığı bir araştırmada da Divân-ı Harbin Mazbata-i Hükmiyesi'ne atıf yapılarak suikastı Dramalı Rıza Bey'in ihbar ettiği ve bu ihbar hadisesinde de kendisine vaat edilen parayı alamamış olmasının temel neden olduğu belirtilmektedir.[652]

Görüldüğü üzere suikastın ihbarı konusunda farklı anlatımlar mevcuttur; ancak bütün bu söylenenlerin aksine suikast planının Dramalı Rıza Bey tarafından ihbar edilmediği, aksine İstanbul Polis Müdüriyeti'nin suikast teşebbüsünden çok önceden haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca suikastın kimler tarafından, kimlere yapılacağı, suikastı yapacak kişilerin ismen ve hatta şeklen bilindiği de bir gerçektir. Bunun dışında suikast teşebbüsünün İstanbul ayağı da deşifre edilmiştir. Bu hususstaki dayanak noktamız ise İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumisi Hasan Tahsin Bey'in, basına suikast ile ilgili verdiği bilgiler ve yaptığı açıklamalardır.

2 Haziran 1920 tarihli Alemdar gazetesinde "*Suikast Meselesi Tafsilât ve Teferruatı*" başlığıyla verilen haberde, suikast meselesi hakkında geniş açıklamalarda bulunulmuştur. Haberin içeriğinde "*suikasttan nasıl haberdar olunduğuna*" ilişkin bir alt başlık bulunmaktadır. Burada anlatılanlara göre İstanbul Polis Müdüriyeti'nin "*suikasttan haberdar olma süreci*" şöyle gelişmiştir.[653]

Trakya'da Millî Mücadele lehine teşkilât kurmakla ve burada mücadeleyi başlatmakla görevli bir teşkilât men-

652 M. Yavuz Erler, "Damat Ferit'e Suikast" **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi (Doç. Dr. Günay Çağlar Özel Sayısı)**, Cilt: III, Sayı: 2, (Temmuz 2002), s. 114-115.

653 **Alemdar**, 2 Haziran 1336/2 Haziran 1920, Nu: 529-2829.

subu, Karakol Cemiyeti'nin İstanbul'daki Heyet-i Merkeziye Reisi olan ve ticaretle uğraşan Tolcalı Süleyman Bey'e bir mektup yazmıştır. İlgili şahıs bu mektubunda Edirne'de kurmaya çalıştığı teşkilâtta başarılı çalışmalar yapabilmesi için teşkilâtına malî yardım yapılması gerektiğinin Ankara'ya bildirilmesini Tolcalı Süleyman Bey'den istemiştir. Ayrıca mektubunda, İstanbul'da icrasına karar verilen suikast neticesinin kendisine bildirilmesini de istemiştir. İşte Edirne'den yazılan bu mektup, İstanbul Polis Müdürü Hasan Tahsin Bey'in eline geçmiştir. İstanbul Polis Müdürü, mektubun içeriğinden Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya karşı bir suikast tertip edilmek üzere olunduğunu anlamıştır. Mektuptaki bilgilerden suikast tertibinin içinde yer alan bazı kişiler ismen öğrenilmiştir; ancak Polis Müdürü Hasan Tahsin Bey, gerek bu kişilerin gerekse de bunlara yardım ve yataklık etmekte olan diğer arkadaşlarının daha kesin delillerle yakalanmasını sağlamak için bu meseleyi takip etmek üzere Üsküdar bölgesi Polis Müfettişi Kemal Bey'i görevlendirmiştir. Üsküdar bölgesi Polis Müfettişi Kemal Bey de, mektupta yer alan isimlerden birisi olan Bağlarbaşı'nda Birinci Muhafız Tabur Kumandanı Binbaşı Osman Bey[654] ile bağlantı kurmaya çalışmış, kendisini öğretmen olarak tanıtıp, çocuklarına ders vermek konusunda Binbaşı Osman Bey ile bağlantı kurmuştur. Nihayetinde Binbaşı Osman Bey ile samimiyetini artıran Kemal Bey, zaman zaman Binbaşı ile siyasî konularda sohbet etmeye başlamış, bu sohbetler esnasında kendisinin "*mevcut Hükümetin hasm-ı canı olduğunu*" söylemek suretiyle de Binbaşı Osman Bey'in kendisine güven duymasını başarmıştır. Öğretmen olarak bildiği Kemal Bey'in, siyasî olarak ken-

654 **BOA, DUİT**, Nu: 79-5/117.

disi ile aynı fikir ve amaçlar taşıdığına inanan Binbaşı Osman Bey, Kemal Bey'den istifade etmeyi düşünerek, O'na, İstanbul'daki teşkilâtları hakkında geniş açıklamalarda bulunduğu gibi Damat Ferit Paşa'ya düzenlenecek suikast ile ilgili planları da açıklamıştır. Hatta Kemal Bey'den, kendi teşkilâtlarına katılmasını istemiş, Kemal Bey de büyük bir memnuniyet ile bunu kabul etmiştir.

Artık İstanbul Polis Müdürü Hasan Tahsin Bey, Kemal Bey vasıtası ile İstanbul'daki teşkilâtın (Karakol) her toplantısından ve faaliyetlerinden haberdar olmaya başlamıştır. Ayrıca teşkilâtın suikast tertibi ile ilgili bütün planları da öğrenilmiştir. Hatta suikastı gerçekleştirecek olan Dramalı Rıza ile Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim Bey ve arkadaşlarının İstanbul'a geldikleri ve faaliyetleri hakkında da bilgi elde edilmiştir. Suikastın kimlere karşı düzenleneceği, tetikçilerin kim olduğu, İstanbul'daki teşkilâtın bu suikast ile bağlantısı, yapılan toplantılar ve bu toplantılara kimlerin katıldığı, Bursa ile yapılan yazışmalar İstanbul Polisi için artık sır olmaktan çıkmıştır. Suikast tarihi ve yerinin tayin edildiği son toplantıda görüşülenlerden de haberdar olan İstanbul Polis Müdürü Hasan Tahsin Bey, artık harekete geçilmesine karar vermiş ve Üsküdar Polis Müfettişi olan Kemal Bey'e, Dramalı Rıza ile Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim Bey'i yakalama emrini vermiştir.

Dramalı Rıza ile Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim'in aranması işi Beyazıt Polis Şubesi'ne verilmiştir. Artık her yerde suikast tetikçileri aranmaya başlanmıştır. Üsküdar Polis Müfettişi Kemal Bey, Beyazıt Polis Şubesi'ne gittiği bir anda Yüzbaşı Halil İbrahim Bey ile tesadüfî bir şekilde yolda karşı karşıya gelir. Kemal Bey, artık tamamen ortaya çıkmış olan suikast meselesi konusunda daha fazla

beklemenin gereği olmayacağını düşünerek, hemen o anda Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim Bey'i tutuklamak amacıyla silahını çekmiştir. Halil İbrahim Bey ise ani bir hareketle elinde taşıdığı çantanın içinden küçük bir parebellum silah çıkartmışsa da, Kemal Bey tarafından etkisiz hale getirilmiş ve yakalanarak İstanbul Polis Müdüriyeti'ne götürülmüştür.

İstanbul Polis Müdürlüğü'ne götürülen Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim Bey, daha ilk tahkikat esnasında, suikast teşebbüsü hakkında gereken bütün bilgiyi anlatmıştır. Böylece suikast ile irtibatlı olup ismi bilinenlerin dışında bilinmeyen kişiler de öğrenilmiş ve seri bir şekilde polis tarafından yakalanarak, tutuklanmışlardır. Tutuklanan bu kişiler arasında Dramalı Rıza Bey de vardır.

Yukarıda anlatılanları teyit eden bilgiyi ise, 3 Haziran 1336 (1920) tarihli Vakit gazetesinde Polis Müdürü Hasan Tahsin Bey vermiştir. Basına yapılan açıklama aynen şöyledir:

"*Geçenlerde Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya suikast tertibiyle maznûn birtakım kimselerin polis müdiriyetince ittihaz edilen tedabir neticesinde bomba ve silahlarıyla beraber derdest edildiklerini yazmış ve mevkuflar meyânında akab-ı mütarekede bir Fransız zabitini yaralayan bahriye zabitlerinden Halil İbrahim efendi'nin de mevcut olduğunu kaydetmiştik. Bu mesele hakkında muhabirlerimizden biri ahiren Polis Müdir-i Umûmisi Hasan Tahsin Bey'e müracaatla vak'a hakkında tafsilat rica etmiş, mumaileyh meseleyi şu suretle anlatmıştır; Biz Bursa'ya gönderilirken elde ettiğimiz bir mektup neticesinde evvele meselenin Ankara'da takarrür ettirildikten sonra Bursa'da faaliyete girişilmek üzere tedbir ittihaz edildiğini anladık. Bu meselede bütün*

Kuvâ-yı Milliye ekâbir-i rüesası zimethal bulunmaktadır. İstanbul Kuvâ-yı Milliye merkezi de bu işte mühim bir cüsse-i mesuliyete maliktir. Evvela Mustafa Kemal Paşa ve hempalarının netice-i müzâkeresinde suikast takarrür ettirildikten sonra İstanbul'a gelebilmek için açık yolun Bursa'da mevcut bulunması bu meseleye me'mur edilenleri bu taraftan İstanbul'a dâhil olmakta müzâhir bırakmış ve Vali Hacim, Bursa Merkez Kumandanı Mehmet Ali, Üsküdar Tabur Kumandanı firari Remzi ve masruf İbrahim tertibat ahzına me'mur edilmişlerdir. Bunlar lazîm gelen mukarrerâtı ittihaz ettikten sonra işin cihet-i fiiliyesini İstanbul'daki heyet-i merkeziyeye terk etmişlerdir. Heyet-i merkeziye azaları tüccardan Tolcalı Süleyman'ın şeriki Halil, Topçu Binbaşılardan İhsan olup tabii bu işin başarılması için de birtakım mesârif-i ihtiyari icap etmiştir. Yalnız elde fazla para mevcut olmadığından heyet-i merkeziyenin reisi mesabesinde olan Tolcalı Süleyman Bey, Bursa'dan para ister. İşte bu talebi muhtevi mektubun elimize geçmesiyledir ki polis meseleden haberdar edilmiş oldu."

"*Bundan sonra daha birtakım mektuplar da elde ederek meselenin bütün teferruatına kadar nüfuz edebildik. Suikast yalnız Ferit Paşa'nın vücudunu ortadan kaldırmayı istihdaf etmiyordu. Aynı zamanda Ali Kemal Bey'in ve daha bir iki kişinin de imhası mutasavver idi. Bu meseleyi yakından takip edebilmek için Üsküdar Polis Müfettişi Kemal Bey'i bu işle iştigale me'mur edildi. Kemal Bey bu işle hakikaten büyük bir dirayet ibraz ederek, çetenin içine içlerinden birinin çocuğuna muallim olmak maksadıyla bir aza girmeye muvaffak oldu. İçtimaların hepsine iştirak ederek hepsinin emniyetlerini kazandı. Son içtimada Halil İbrahim ile Rıza mevcut bulunmadığından Kemal Bey'e bunlar ittihaz edilen mukarrerattan haberdar olma vazifesi veril-*

di. Kemal Bey, Beyazıt şubesi civarında Halil İbrahim'le karşılaştı. Meseleyi daha fazla uzatarak sezintiye meydan vermemek için revolverini çekerek tevkife teşebbüs etti. İbrahim mukabeleye teşebbüs ettiyse de dûçar oldu. Heyecan ve hayret nihayet kendisini teslîm-i nefse mecbur bıraktı. Tahkikâtın hîn-i icrâsında İbrahim bütün arkadaşlarını ve suikast tertibatını bütün tafsilatıyla anlatmış ve arkadaşlarından haber vermiştir."[655]

Görüldüğü gibi suikastın ihbarı meselesinde Dramalı Rıza Bey'in hiçbir rolü bulunmamaktadır. Aslında ortada bir ihbar da yoktur. Olay baştan beri İstanbul polisince öğrenilmiş ve takibe alınmıştır.[656] Yukarıdaki anlatımlar doğrudan bu işle ilgili tahkikatı yürütmüş olan İstanbul Polis Müdürü Hasan Tahsin Bey'in anlatımlarıdır. Üstelik bu anlatımlar suikastçıların yakalandıkları ilk günlerde (2 Haziran 1920) basına yapılmıştır. Oysa Dramalı Rıza Bey'in ihbarcı olarak ifade edildiği gerekçeli karar, bu açıklamalardan bir hafta sonra Divân-ı Harb-i Örfî tarafından yazılmış ve 13 Haziran tarihli gazetelerde yayınlanmıştır.[657] Gerekçeli kararda, Dramalı Rıza Bey'in ihbarcı olarak belirtilmesi kanaatimizce, Millî Mücadelemizin bu gözü pek, yiğit ve hatta kahraman olarak nitelendirilen değerli bir mensubunun şahsın-

655 **Vakit**, 3 Haziran 1336/3 Haziran 1920, Nu: 907.

656 **TİTE**'de rastladığımız bir belgede İngiliz ajanı ve misyoneri Papaz Frew, İzmir civarından gönderdiği bir telsiz telgraf ile Dramalı Rıza Bey'in suikast teşebbüsü için İstanbul'a gittiğini Sait Molla'ya bildirmiştir. Üstelik bu telgraf, Dramalı Rıza Bey'in İstanbul'a gitmesinden bir buçuk ay önce gönderilmiştir. Bu bilgi için bkz, **TİTE**, Kutu Nu: 63, Gömlek Nu: 26, Belge Nu: 26.

657 **Vakit**, 13 Haziran 1336/13 Haziran 1920, Nu: 917; **Alemdar**, 13 Haziran 1336/13 Haziran 1920, Nu: 540-2840; **Peyam-ı Sabah**, 13 Haziran 1336/13 Haziran 1920, Nu: 556/10986.

da bütün bir Millî Mücadele Hareketi'ni "*küçük düşürme*" amacından kaynaklanmıştır.

Burada şunu da hemen belirtmemiz gerekir ki, Dramalı Rıza Bey, soruşturma esnasında, ama yapılan tazyik ve işkenceden ama kendisinin affedileceği ve serbest bırakılacağı vaadinden olsa gerek, bazı ifşaatlarda bulunmuş ve bilhassa İstanbul'da tanıdığı teşkilât (Karakol) mensuplarının isimlerini bir liste olarak vermiştir.[658]

F) Suikast İle İlgili Görülenlerin Tutuklanması

Suikast girişimi açığa çıktıktan sonra, İstanbul Polis Müdüriyeti hızla, bu tertip içinde yer alan şahısları tutuklamaya başlamıştır. Nitekim Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim Bey ve Dramalı Rıza Bey ilk tutuklanan kişiler arasındadır. Ayrıca isimleri önceden Polis Müdüriyeti'nce bilinen ve suikastın İstanbul ayağını oluşturan Karakol Cemiyeti mensupları da tutuklanmışlardır. Yine Dramalı Rıza ve Halil İbrahim Beylerin tazyik ve işkence altında verdikleri ifadelere dayanılarak pek çok kişi tutuklanmıştır. Nihayetinde gazetelerde hem suikast hem de tutuklananların isimleri ile ilgili haberler çıkmaya başlamıştır.

Damat Ferit Paşa ve bazı önemli zevata düzenlenen suikast girişimi ilk olarak 1 Haziran 1336 (1920) tarihli İstanbul gazetelerinde yer almaya başlamıştır. Meselâ Alemdar gazetesi "*Suikast Mürettiplerinin Tevkifi*" başlıklı haberinde; öncelikle Dramalı Rıza Bey ile Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim'in isimlerini vererek bunlar hakkında "*Salihli*

658 **BOA, DUİT**, Nu: 79-5/117; **Vakit**, 13 Haziran 1336/13 Haziran 1920, Nu: 917; **Alemdar**, 13 Haziran 1336/13 Haziran 1920, Nu: 540-2840; **Peyam-ı Sabah**, 13 Haziran 1336/13 Haziran 1920, Nu: 556/10986.

Kuvâ-yı Milliye Reisi olup Akbaş camiini içerisindeki yüzlerce çoluk ve çocukla yakan eşirradan Dramalı Rıza ile mütarekeden sonra İstinye'de iki şahsı cerh eylemesinden dolayı hal-i firârda bulunan Bahriye yüzbaşılarından Halil İbrahim Efendi" diyerek suikastın bizzat bunlar tarafından yapılacağını yazmıştır.[659] Gazetede daha sonra ise diğer tutuklananların isimleri verilmiştir.[660] 2 Haziran tarihli birçok İstanbul gazetesi de, suikast teşebbüsüne geniş yer ayırmış ve suikastçıların tutuklandığını yazmıştır.[661] Basının sui-

659 **Alemdar**, 1 Haziran 1336/1 Haziran 1920, Nu: 528-2828.

660 Bunların isimleri de şöyleydi: "*Bu hareketin muîn ve müşevviki oldukları anlaşılan tüccardan Tolcalı Süleyman ve şerîki Ahmet Halim Beyler ile Ahmed Halim Beyin biraderi Süvari Binbaşılarından Adil Bey ve bunlara yataklık eden Üsküdar Daire-i Belediyesi memurlarından Mehmet Ali ve Muhassasat-ı Umumiye halifesinden Tevfik Beyler de tevkîf edilmişlerdir. Bundan maada suikast failleri gerek harekât-ı cinâyetkerânelerine mübâşeretden evvel ve gerek fi'l-i ba'de-l icrâ saklamak teşebbüsât ve istihsarâtında bulunan Bağlarbaşı'ndaki Birinci Muhafız Taburu Kumandanı Osman ve yüzbaşılardan Bican Efendiler ile Enver'in sabık yaverlerinden Yüzbaşı Hasan Tahsin ve Mülâzım Rüşdi Efendiler de taht-ı tevkîfe alınmışlardır. İcrâ edilen tahkikât ve takibât neticesinde kuvâ-yı gayr-i milliyecilerin İstanbul'da vücuda getirdikleri teşkilâtın da mahiyeti anlaşılmış ve mezkûr teşkilâtın şehrimizde on şubeye malik olduğu tahakkuk etmiştir. Mezkûr şuabata mensup eşhasdan birçoğu taht-ı tevkîfe alınmışlardır. Bunların meyânında Erkân-ı Harbiye Miralaylarından Aziz Sami, Yüzbaşı Hasan ve Fethi, Ahz-ı Asker Şubesinden Kemal ve Maslub Kemal'in cenazesi ihtifâlini tertîb edenlerden ve Sıhhıye Yüzbaşılarından Ali Rıza Efendi ve Üsküdar İmamı Hafiz Nuri Efendiler vardır*." Bkz, **Alemdar**, 1 Haziran 1336/1 Haziran 1920, Nu: 528-2828; Aynı mahiyetteki haberler için bkz, **Vakit**, 1 Haziran 1336/1 Haziran 1920, Nu: 905; **Peyam-ı Sabah**, 1 Haziran 1336/1 Haziran 1920, Nu: 544/10974.

661 **Alemdar**, 2 Haziran 1336/2 Haziran 1920, Nu: 529-2829; **Vakit**, 2 Haziran 1336/2 Haziran 1920, Nu: 906; **Peyam-ı Sabah**, 2 Haziran 1336/2 Haziran 1920, Nu: 545/10975.

kast davasına olan ilgisi sonraki günlerde de devam etmiş ve mütemadiyen her gün suikast davası ile ilgili haberler yayınlanmıştır. Ayrıca Alemdar'da Refii Cevad, Peyam-ı Sabah'da da Ali Kemal, yazdıkları yazılarla, suikastçıların şiddetle cezalandırılmasını istemişlerdir. Nitekim Refii Cevad, "*Memleketin bu dâhili düşmanlara karşı bu lakaydı devam ettikçe, suikastların, cinâyatların hiçbir zaman arkası alınmayacaktır. Hükümet bu mes'eleyi lâzım gelen şiddet ve ehemmiyetle takîb eylemelidir, Memleketin huzûru namına buna muhtacız*."[662] demektedir. Ali Kemal ise "*Bu Canavarlar Böyle Bırakılmaz*"[663] başlığıyla yazdığı yazıda suikasttan yargılananların kısa zamanda hak ettikleri cezayı bulmalarını istemiştir.

Gazetelerde çıkan haberlerde, Kuvâ-yı Milliye'nin İstanbul'da oluşturduğu teşkilâtın mahiyetinin de anlaşıldığı yazılmıştır. Bu haberlere göre İstanbul'daki gizli teşkilât on şubeye sahipti. Yürütülen araştırma ve takip sonucu bu teşkilâtın değişik şubelerine mensup, çok sayıda kişi tutuklanmıştı. Bunlar arasında Erkân-ı Harbiye Miralaylarından Aziz Samih, Yüzbaşı Hasan ve Yüzbaşı Fethi, Ahz-ı Asker Şubesi'nden Kemal Bey, Yüzbaşı Ali Rıza ve Üsküdar İmamı Hafız Nuri gibi kişiler bulunmaktaydı.[664]

İstanbul Polis Müdürlüğü'nce suikast davasıyla ilgili görülerek tutuklanan şahıslar şunlardı:

"*Dramalı Rıza Bey, Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim Bey, Maliye Nezâreti Muhassasat-ı Zâtiye ve Mâ'zulin Şu-*

662 **Alemdar**, 3 Haziran 1336/3 Haziran 1920, Nu: 530-2830.

663 **Peyam-ı Sabah**, 10 Haziran 1336/10 Haziran 1920, Nu: 553/10983.

664 **Alemdar**, 1 Haziran 1336/1 Haziran 1920, Nu: 528-2828.

besi mümeyyiz-i evveli Tevfik Bey, Üsküdar Belediyesinin Doğancılar mevkii memuru Mehmet Ali Bey, Komisyoncululukla müştegil Adil Bey, Dersaadet Jandarma Taburu Kumandanı Rizeli Binbaşı Raşid Bey, Harbiye Nezaretine merbût Esliha ve Mühimmat Muayene-Tecrübe Hey'eti Esliha-i Hafife Şubesi ve Piyade Talim ve Terbiye Encümeni Azası Piyade Binbaşı Cemal Bey, Yüzbaşı Bican Efendi, Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camii şerifinin hatibi Üsküdarlı Hafiz Nuri Efendi, Kuşcubaşızade meşhur çeteci Çerkes Eşref'in küçük biraderi Ahmet Efendi, Yüzbaşılıktan müsta'fi ve ziraatla meşgul Köprülülü Hasan Adlî Bey, Süvari Küçük zabit mektebi Birinci Bölük Kumandanı Yüzbaşı Hasan Tahsin, Gülhane cephane anbarları me'muru Yüzbaşı Ahmet Kemal, Süvari Binicilik Mektebi bölük zabiti Mülazım-ı evvel Rüşdü Efendi, Açıkta Yüzbaşı İhsan Efendi ve Mütekaid Erkân-ı Harbiye Miralayı Aziz Samih."[665]

Yine suikast davası ile ilgili oldukları iddiasıyla İstanbul Polis Müdüriyeti'nce haklarında tutuklama kararı çıkarılan; fakat yakalanamayıp aranmakta olan şahıslar da şunlardı:

"*Bursa'da 56. Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami, Karesi mutasarrıf-ı sabıkı olub Kuvâ-yı Milliye nâmı altında müteşekkil fitne-i bağiye tarafından Bursa Vilayeti valiliğine tayin edilmiş olan Hacim Bey, Üsküdar Jandarma Taburu Kumandanı olub ahiren firar ile Bursa'ya giderek usât-ı merkûmeye iltihak ve Bursa Jandarma Kumandanlığını deruhte etmiş olan Binbaşı Remzi Bey, Bursa Polis Müdüriyetini ifa etmekte olan Nuri Efendi, İstanbul Jandarma Taburu Kumandanlığından mütekaid Tolcalı Süleyman Bey, Sahra Topçu Binbaşılığından mütekaid Üsküdarlı*

665 **BOA, DUİT**, Nu: 79-5/117.

İhsan Bey, Muamelât-ı zatiye kıdemli Yüzbaşısı Ali Rıza Bey, Muhafız Alayının Birinci Tabur Kumandanı Binbaşı Rizeli Osman Bey, Daire-i Harbiye Binbaşısı İsmail Hakkı Bey, Ticaretle Meşgul Resneli Osman Fahri Bey, Süvari Yüzbaşılığından mütekaid İzzet Canbolat Bey, Ziraat Bankası Memurin Kalemi ketebesinden Ahmet Halim Bey, Şehremaneti memurin-i sabıkasından İbrahim Ago, Dava Vekili Baha Bey ve Kayıkçı Armutlulu Mehmet Kapdan."[666]

Yukarıda isimlerini verdiğimiz bu kişilerin dışında, suikast tertibinin ortaya çıktığı ilk günlerde İstanbul Polis Müdüriyeti'nce tutuklanan ve aranan daha birçok şahıs vardır. Suikast ile alakalı görülen bazı kimseler de; tutuklanmanın ardından, soruşturmayı yürüten Polis Müdürlüğü'nde ve Divân-ı Harb-i Örfî'deki yetkili kişiler tarafından serbest bırakılmış; hatta bu kişilere İstanbul'u terk etmeleri tavsiye edilerek, kaçmalarına göz yumulmuştur. Bunlardan birisi de Hüsamettin Ertürk'dür. Bilindiği gibi Ertürk, Teşkilât-ı Mahsusa'nın son başkanıdır. Ayrıca Mütareke Dönemi'nde İstanbul'da kurulan Karakol Cemiyeti'nin de Topkapı Şubesi'nin başkanıdır. Hüsamettin Ertürk, "*Padişah'a ve Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya suikast tertip etmekle ve Hükümeti devirmeğe teşebbüs ile İstanbul'da miktarı 50 bini bulan gizli müsellah kuvvetleri teşkilâtlandırmakla itham edildiğinden*" İstanbul Polis Müdüriyeti'nce yakalanmıştır. Bilahare Divân-ı Harb-i Örfî'deki yargılamalar başladığında, bu mahkemenin başkanlığını yapan Nemrut Mustafa Paşa ile yaptığı görüşme sonucu mahkemenin kararı ile tahliye edilmiştir.[667]

---

666 **BOA, DUİT**, Nu: 79-5/117.

667 Ertürk, (Nemrut) Mustafa Paşa ile yaptığı bu görüşmede, paşanın zamanında Teşkilât-ı Mahsûsa Cemiyeti'ne girdiğini ve bu konuda

Yine tutuklandıktan sonra Polis Müdürlüğü'nde serbest bırakılarak, İstanbul'dan kaçmasına göz yumulan kişilerden birisi de Süvari Binbaşısı Tolcalı Süleyman Bey'dir. İstanbul Polis Müdürü Hasan Tahsin Bey, suikast tertibi içinde bulunduğu gerekçesiyle tutuklanmış olan Tolcalı Süleyman Bey'i serbest bırakmıştır. Bu olayı Ertürk'ün hatıralarından öğrenmekteyiz: Ertürk bu olayı şöyle anlatmaktadır:

"*Her ikimizi Polis Müdür-i Umumîsi Kalkandelenli Hasan Tahsin mütebessim bir çehre ile karşılamış ve:*

"*'Geçmiş olsun efendiler!' demişti, 'hayatta siyasetle uğraşanların başına her zaman böyle hallerin gelmesi mukadderdir! Biraz evvel çok sevdiğim bir arkadaş olan süvari binbaşısı Tolcalı Süleyman Beyi de Damad Ferid Paşa'ya suikasd tertip etmekle meşgul diye ihbar ettiklerinde tevkif ettirmiştim. Fakat bu çok sevdiğim arkadaşı, işgal kuvvetlerine teslim etmeğe bir türlü gönlüm razı olmadığından firarını temin ettim… Şimdi O İstanbul'dan kaçmış bulunuyor'.*"[668]

---

kendisinin rolünün bulunduğunu anlatmış, kendisine maaş verilmesi ve ailesinin erzakının temin edilmesini de kendisinin sağladığını belirtmişti. Yani kısaca Nemrut Mustafa Paşa'nın da bir zamanlar Teşkilât-ı Mahsusa elemanı olduğunu bildiğini, ellerinde bununla ilgili dokumanlar bulunduğunu söyleyerek, Divân-ı Harb başkanını üstü kapalı tehdit etmişti. Bkz, Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, s. 337-351; Ertürk'ün tutuklandığı ve suikast suçundan hakkında düzenlenen evrakın Sadaret'e gönderildiği hakkında belge için bkz, **DH. EUM. KLH**, 4/41.

668 Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, s. 339; Suikast davasından tutuklananlardan birisi olan Harbiye Nezaretine merbût Esliha ve Mühimmat Muayene-Tecrübe Hey'eti Esliha-i Hafife Şubesi ve Piyade Talim ve Terbiye Encümeni Azası Piyade Binbaşı Cemal Bey hatıralarında Tolcalı Süleyman Bey'in kaçışıyla ile ilgili olarak şu bilgiyi veriyor: "*Yine bu sıralarda İngilizler ve Ferit Paşa*

Damat Ferit Paşa'ya suikast girişiminde bulunmak suçuyla yakalananlar, önce İstanbul Polis Müdürlüğü'nde sorgulanmışlar, sorgulamaları bizzat İstanbul Polis Müdürü Hasan Tahsin Bey yapmıştır. Sorgulamalar, bazen günlerce sürmüş ve sorgulama esnasında zanlılara şiddetli tazyik ve ağır işkenceler yapılmıştır. Sorgusu tamamlananlar Polis Müdürlüğü'nden Merkez Komutanlığına götürülmüşler ve buradan da Adliye tevkifhanesine yollanmışlardır.[669] Suikast sanıkları burada, sadece tepesindeki cam pencereden ışık ve hava alan idam mahkûmlarına mahsus hücrelere ayrı ayrı konulmuşlardır. Hücrelerin durumunu tasvir eden Ertürk, "*geceleri bu idam hücrelerinde en ufak bir ışık yakılmadığı için, zifiri karanlıkta bostan kuyusu gibi bu korkunç ve rutubetli taş odalarda mukadderatımızı beklemeğe başlamıştık*" demektedir.[670]

Suikast ile ilgili yargılamaların devam ettiği günlerde "*Yıldız yağmagerliği ve Kuvâ-yı Milliye'ye yardım etmek*" suçlarıyla itham edilerek (Nemrut) Mustafa Paşa Divân-ı Harb-i Örfîsi'nde yargılanan eski Dâhiliye Nazırlarından Ebubekir Hazım (Tepeyran) Bey, kendisinin de bir süre kaldığı Adliye Tevkifhanesi'ni şöyle tasvir etmektedir:

---

hükümeti birçok tevkifler yapıyor ve Tolcalı Süleyman Beyi tevkif etmek için arıyorlardı. Bir gece Süleyman Bey evime geldi. Hazırlanmış ve kaçıyordu. Mumaileyhe bir filinta ile miktar-ı kâfi fişek verdim. Yenikapı civarına kadar gittik. Bir motorla Bursa cihetine hareket etti ve gitti." Bkz, Cemal Karabekir, **a.g.e.**, s. 74.

669 Suikast davası sanığı olarak tutuklanan Binbaşı Cemal Bey de tutuklanışını şöyle anlatıyor: "*Bir Ramazan gecesi sivil olarak Şehzadebaşı'nda dolaşırken, polisler, komiserler ve inzibat memurları tarafından tevkîf edildim, Evvela Merkez Komutanlığına, sonra Polis Müdüriyeti'nin emrindeki Şahinpaşa Oteline, ertesi gün Askeri Tevkifhaneye sevk edildim*." Bkz, Cemal Karabekir, **a.g.e.**, s. 74.

670 Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, s. 344.

"*Sanki 'taş localar' denilen bu münferit zindanlarda tâzip olunmama razı değil gibi açılmak istemedi.(...)Birkaç adım gittikten sonra sola döndük. Burası ancak bir metre kadar genişlikte uzun bir koridor idi. Sol tarafta sıralanan münferit hücrelerden kırmızıya boyanmış olan kapısı üzerinde beyaz boya ile(kapalı) yazılmış hücrenin önünde durdu(...)*"

"*Hayli kalın tahtadan yapılmış olan bu küçük kapının üst kısmında 15x20 santimetre mesahasındaki delikten başka dünya ile münasebeti muhafaza edecek bir şey yoktu. Taşla, tuğla ile yapılıp her tarafı aynı renkte çimento ile sıvanmış olan bu dışarıya bakmak mümkün olmayacak derecede yükseklikteki küçük penceresinden biraz ziya, biraz hava girmese insan diri diri, taşdan oyulmuş bir lahde konulmuş olduğunu zannedebilirdi*."

"*İçinde, oturacak yahut yatılacak bir hasır eskisi bile bulunmayan bu pek çıplak zindanda bir saat kadar ayakta durarak ve yoruldukça bir köşeye çömerek...*"[671]

G) Suikastçıların Yargılanması

İstanbul Polis Müdürlüğü'nce tutuklanan suikast davası sanıkları, sorguları yapıldıktan sonra yargılanmak üzere Divân-ı Harb-i Örfî'ye sevk edilmişlerdir. Bu davaya bakmak üzere İstanbul Birinci Divân-ı Harb-i Örfî görevlendirilmiştir. Bu mahkemeye Nemrut Mustafa Paşa Divânı da denilmiştir.[672] Mustafa Paşa, Divân-ı Harb-i Örfî'nin

671 Ebubekir Hazım Tepeyran, **Zalimane Bir İdam Hükmü**, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul-1946, s. 139-140.

672 Daha önce görev yaptığı Divân-ı Harb-i Örfî'lerde sergilediği tavır ve mahkemenin kararlarını etkilemesinden dolayı onun başkanlığını yaptığı bu son mahkemeye "*Nemrut Mustafa Paşa Divân-ı*

kararlarına yaptığı etkiden dolayı halk arasında "*Nemrut*" lakabı ile anıldığı gibi, "*Kürt Mustafa Paşa*" olarak da anılmaktaydı. Başkanlığını yaptığı bu mahkeme, Kuvâ-yı Milliye ileri gelenleri hakkında gıyaplarında arka arkaya "*idam*" kararları vermesiyle tanınmıştır.[673] Yine Urfa Mutasarrıfı Nusret ve eski Dâhiliye Nazırlarından Ebubekir Hazım Beyler hakkındaki idam kararları da bu mahkeme tarafından verilmiştir.

Suikast davasından gözaltına alınan tutuklu sanıklar Adliye Tevkifhanesi'nden Divân-ı Harbe götürülmüş ve sanıkların yargılanmasına böylelikle başlanmıştır.[674] Sanıkların mahkemeleri daha sonraki günlerde de devam etmiş ve bu mahkeme süreci hakkında gazetelerde çeşitli haberler de yer yer çıkmıştır. 3 Haziran tarihli Alemdar gazetesinde "*Mevkûflar Divân-ı Harbde*" başlığıyla çıkan haberde: "*Sadrazam Damad Ferid Paşa Hazretlerile rüfekây-ı ictihâdlarına suikast tertîb eylemiş bulunan çeteciler dün üç buçukda arabalarla mahfûzen hapishane-i umûmiyeden Divân-ı Harb-i Örfî'ye isâl edilerek muhakemelerine devam edilmişdir. Suikast faillerinin muhakemesi pek uzun sürmeyecek olub hatta evvelki gün merkûminin icra-yı mu-*

Harbi" adı da verilmişti. Bkz, Necdet Bilgi, **Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey'in Yargılanması**, Köksav Yayınları, Ankara-1999, s.133, 240 Numaralı Dipnot.

673 Bu idam kararları için bkz, **Takvim-i Vekayi**, 27 Mayıs 1336/27 Mayıs 1920, Nu: 3864; **Takvim-i Vekayi**, 30 Mayıs 1336/30 Mayıs 1920, Nu: 3866; **Takvim-i Vekayi**, 21 Haziran 1336/21 Haziran 1920, Nu: 3883.

674 Vakit gazetesinde çıkan bir haberde "*zanlıların mahkemelerine Mustafa Paşa'nın başkanlık ettiği ve Divân-ı Harb-i Örfî'de evvelki gün saat 11'de başlandığı*" belirtiliyordu. **Vakit**, 3 Haziran 1336/3 Haziran 1920, Nu: 907.

hakemeleri geceleyin on bire kadar devam etmişdir. İstidlâl edildiğine nazaran suikastçıların daha birtakım şerîk-i cürmleri mevcûddur"[675] denilmiştir.

10 Haziran tarihli Alemdar'da "*Suikastçıların Muhakemesi*" başlığıyla çıkan haberde de "*Suikast mürettiblerinin muhakemesine devam edilmekde ve birkaç güne kadar muhakemelerin hitam edeceği muhakkak görülmektedir*"[676] denilmiştir. Gerçekten de bu dava pek uzun sürmemiş üç dört gün daha devam etmiş, nihayet 9 Haziran'da sonuçlanmıştır.[677]

Damat Ferit Paşa, Ali Kemal ve Sait Molla'ya suikast teşebbüsünde bulunmak ve İstanbul'da geniş çaplı bir gizli teşkilât kurmak suçlarından, İstanbul Birinci Divân-ı Harb-i Örfîsi'nde yargılananlar hakkındaki hüküm ve gerekçeli karar 11 Haziran tarihinde Padişah Mehmet Vahdettin tarafından onanmış[678] ve bu kararla ilgili İrade-i Seniyye 13 Haziran tarihli Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır.[679] Divân-ı Harb-i Örfî, bu davada toplam otuz bir sanık yargılamıştır. Bunların on ikisinin davası gıyaben gerçekleşmiştir.

Yargılama sürecinde Divân-ı Harb-i Örfî; bazı sanıklar hakkında iddia edilen suçlarla ilgili, aydınlatılması ve açıklanması gereken cihetler olduğu, bu nedenle daha etraflı araştırma yapıldıktan sonra kesin bir hükme varılacağını belirtmiş ve bu sanıklarla ilgili yargılamanın ayrılmasına karar vermiştir. Yargılamaları suikast davasının dışına çı-

675 **Alemdar**, 3 Haziran 1336/3 Haziran 1920, Nu: 530-2830.

676 **Alemdar**, 10 Haziran 1336/10 Haziran 1920, Nu: 537-2837.

677 **BOA, DUİT**, Nu: 79-5/117.

678 Taner Akçam, **a.g.m.**, s. 52, 25 Numaralı Dipnot.

679 **Takvim-i Vekayi**, 13 Haziran 1336/13 Haziran 1920, Nu: 3878.

kartılan bu sanıklar: "*Hafız Nuri, Yüzbaşı Hasan Tahsin, Yüzbaşı Ahmet Kemal, Mülâzım-ı evvel Rüşdü, Yüzbaşı İhsan, Çeteci Çerkes Eşref'in biraderi Ahmed Yüzbaşı Hasan Adlî Efendi, Miralaylıktan mütekaid Aziz Samih, firari Yüzbaşı Ali Rıza, Binbaşı Osman, Resneli Osman Fehmi, Yüzbaşı İzzet Canbolat, Dava Vekili Baha Bey*" olmak üzere 13 kişidir.[680] Konuyla ilgili olarak Alemdar gazetesinde çıkan bir haberde: "*Merkûmun dünkü muhakemelerinde inkişâf eden bazı nukat hakkında tamik tahkikât lüzûmu hâsıl olmasına mebni suikastçılara aid muhakemenin sekiz on gün daha devam etmesi zarureti hâsıl olmuştur*" denilmiştir.[681]

Suikast davasından ayrı tutulan bu şahısları ilgilendiren bir yazışma ve liste mevcuttur. Bu yazışma ve listeden bahsetmenin yararlı olacağı kanaatiyle aşağıdaki bilgileri veriyoruz: 20 Mayıs 1920'de İstanbul Polis Müdürü Hasan Tahsin Bey tarafından Adliye Nezareti'ne bir yazı gönderilerek: "*Harp sırasında işledikleri ve işlettikleri cinayetlere ara vermeksizin isyanlarını günden güne hızlandırmak suretiyle iç emniyeti karmakarışık ve bütün doğunun siyasî ve insâni hayatına suikast eden adları ilişik listede yazılı kimseler, hâlen cinayet ortakları bulunan isyan ve fesâd erbâbı ile faaliyet ve haberleşmelerde bulundukları sabit olduğundan bozulan sükûn ve asâyişin geri gelmesinin ve devamının sağlanması bu kişilerin bir dakika evvel yargılanıp kanunî cezalarının icrasına bağlı bulunduğu beyân olunur*" denilmiş ve tutuklanması istenilen kişi isimlerinin bulunduğu, biri otuz dört diğeri ise elli dört isimli iki liste bu yazıya eklenmiştir. Adliye Nezaretince, Askerî Adliye Dairesi'ne ve oradan da Harbiye Nezaretine gönderilen bu yazı ve eki

680 **BOA, DUİT**, Nu: 79-5/117.

681 **Alemdar**, 11 Haziran 1336/11 Haziran 1920, Nu: 539-2839.

olan isim listeleri, bilahare Harbiye Nezareti tarafından İstanbul Birinci Divân-ı Harb-i Örfî'ye gönderilmiştir.[682]

İşte İstanbul Polis Müdürü Hasan Tahsin Bey'in hazırladığı bu listede; suikast davası ile ilişkilendirilerek tutuklanan ya da yakalanamayıp aranan isimler de mevcuttur. Bunlar arasında: "*Piyade Binbaşısı Resneli Osman Bey, İsmail Canbulad Beyin kardeşi Süvari Binbaşısı İzzet Bey, Piyade Yüzbaşısı Ali Rıza Bey, Piyade Yüzbaşısı İsmail Hakkı Bey, Piyade Yüzbaşısı İhsan Bey, Piyade Yüzbaşısı Hasan Tahsin Efendi, Kurmay Albay Aziz Sami Bey ve Köprülülü Yüzbaşı Hasan Adlî Bey*" vardı. Bu isimlerin bulunduğu listeye düşülen notta ise: "*Mustafa Kemal'in başkanlığında bütün Anadolu'da fesad çıkaranların kışkırtıcı ve tahrikçisi bulunan ve bütün olaylara fiilen karışıp daima kendi çıkarları için ahalinin fikirlerini her surette zehirleyen rütbece küçük, fakat facialarî yaratma bakımından suçları pek büyük olan şahıslar*" denilmekteydi.[683]

Bu yazı ve listedeki isimlerden anlaşıldığına göre: İstanbul Polis Müdürlüğü, faaliyetlerini öteden beri takip ettiği bu isimleri önce suikast davası ile ilişkilendirmeye çalışmış, bilahare yargılama sürecinde bu kişiler, suikast davası çerçevesinden çıkartılarak "*İstanbul'da vasi teşkilât-ı hafiyede bulunmak*" suçlaması ile yargılanmaya devam edilmişlerdir.

Yapılan yargılama sonucu Damat Ferit Paşa, Ali Kemal ve Sait Molla'ya suikast girişimi; sanıklardan Dramalı Rıza, Mehmet Ali ve Tevfik Beylerin birbirleri doğrulayan açıklamaları ile kesinlik kazanmıştır. Sanıkların üzerlerinde

682 Sertoğlu, "Cezalandırılmak İstenenler", s. 47.

683 Sertoğlu, "Cezalandırılmak İstenenler", s.48.

ve gösterdikleri yerlerde bulunan silah, yeterli sayıda mermi ve bomba gibi suç aletleri de suikast girişiminin varlığını teyit eden kuvvetli delillerdir. Ayrıca suikast ile ilgili her türlü hazırlıkların tamamlandığını belirten ve suikastçılara ödenecek paranın gönderilmesini isteyen mektup başta olmak üzere, ele geçen evrak ve bazı belgeler de suikastın bir tertibe dayandığını ortaya koymaktadır.[684]

Sanıkların açıklama ve itirafları, ele geçen suç aletleri ile evrak ve benzeri yazışmalar gibi delillere dayanan Divân-ı Harb-i Örfî Heyeti, suçun kesinlik kazanmış olduğu kanaatine varmış ve bu davadan yargılanan sanıkları değişik suçlamalarla, değişik cezalara çarptırmıştır. Buna göre: Bekir Sami, Hacim Muhittin, Remzi ve Nuri Beyler suikastın düzenleyicileri ve teşvikçileriydiler. Armutlulu Mehmet Kaptan ise suikastçıların haberleşme ve ulaşımlarını sağlamıştı. Tutuklu olan Dramalı Rıza, Halil İbrahim, Tevfik (Sükûti) ve Mehmet Ali ile firarilerden Binbaşı İhsan, Binbaşı İsmail Hakkı, Tolcalı Süleyman, Ahmet Halim ve İbrahim Ago Beylerle, Bursa Yenişehir'den Hasan ve Bursalı çoban İsmail; fesat heyetince İstanbul'da gerçekleştirilecek olan ihtilal hareketini hazırlamak ve Damat Ferit Paşa, Ali Kemal ve Sait Molla'ya suikast girişiminde bulunmak ve bunun için silah ve bomba hazırlamakla suçlanıyorlardı.[685]

Mahkeme, yukarıda dile getirilen suçları işlemiş olan sanıkları "*Mülkiye Ceza Kanunname-i Hümayûnu*"nun ilgili maddelerine dayanarak; "*birden fazla kişiye cinayet düzenlemek, birden fazla kişi bir araya gelerek cinayet işlemek, birlikte cinayet işlemek amacıyla suç ortaklığı yap-*

684 **BOA, DUİT**, Nu: 79-5/117.

685 **BOA, DUİT**, Nu: 79-5/117.

mak, devlete ve hükümete karşı isyan etmek ve halkı da bu isyana tahrik ve teşvik etmek, halkın arasına fesat ve nifak sokarak birbirine karşı silahlandırarak birbirlerini öldürmeye tahrik ve teşvik etmek, ülkenin bazı bölgelerinde halkın malını zorla almak ve yağmalamak, köy ve kasabaları yakıp yıkarak katliam yapmak, bir fesat hareketi veya isyan için hazırlıklar yapmak, dinamit ve bomba imal etmek ya da hazırlamak, isyancılarla birlik olmak gibi" suçlardan dolayı idam cezasına çarptırmıştır.

Binbaşı Adil ve Binbaşı Raşid Beyler ile Yüzbaşı Bican Beyefendi ise suikast girişimine katılıp katılmadıkları tam anlaşılmamakla birlikte, suikastın yapılacağını bildikleri halde bunu hükümet kuvvetlerine bildirmemekle suçlanmışlardır.

Bu kişiler hakkında da Divân-ı Harb-i Örfî, "*Mülkiye Ceza Kanunname-i Hümayûnu*"nun ilgili maddesi olan: "*Suikast girişiminde kullanılacak bomba gibi savaş aletlerinin hazırlandığını bildikleri halde bunları hükümet kuvvetlerine hiçbir mazeretleri olmaksızın bildirmedikleri*" için on sene geçici kürek cezasına çarptırılmışlardır. Binbaşı Cemal Bey ise suikast girişimine katılmamakla birlikte, Anadolu'daki asilere silah ve cephane sağlamakla suçlanmış ve on sene geçici kürek cezasına çarptırılmıştır.[686]

Suikastın tetikçisi olan Dramalı Rıza Bey ise, suikast teşebbüsünü hükümet kuvvetlerine ihbar ederek, suikastın düzenleyicileri ve teşvikçilerinin yakalanmasını sağladığı için "*suikast*" suçunun öngördüğü cezadan muaf tutulmuştur; ancak Rıza Bey, fitne-i bağiye olarak nitelendirilen Kuvâ-yı Milliye'nin ileri gelenlerinden olduğu ve aşağıda-

686 **BOA, DUİT**, Nu: 79-5/117.

ki suçları işlediği için, yine "*Mülkiye Ceza Kanunnâme-i Hümayûnu*"nun 45. Maddesinin 1. Fıkrası ve 55. Maddesinin 4. Fıkrasına ve 56. Maddesine dayanılarak idam cezasına çarptırılmıştır. Dramalı Rıza Bey'in idamına neden olarak gösterilen ve işlediği kabul edilen suçlar ise şunlardır:

"*...a'vâne-i hunisi ile birlikte Biga'ya gider gitmez yirmi dört saat zarfında askere gelmeyenlerin idâm edilecekleri tehdîdile ahaliden cebren asker cem'ine ve askere elverişli olmayanlardan yüz lira bedel-i nakdi almak ve tevkîf ve işkence itmek sûretile yüz yirmi bin lirayı mütecaviz para ahz ü gasbına ve ötekinin berikinin kızlarunu alub mest-i efrâdına virmek ve zahîre anbarlarını kırarak mevcut zahireyi ve ahalinin hayvanatını cebren gasb idüp kendi karargâhına taşımak ve ahîren dahi avane-i leimânesile beraber Kirmasti'yi basıp kaza mal sanduğundan ve duyûn-ı umûmiye ve reji idaresinde mevcut parayı gasb ve derceb edmek ve Biga müsademesi neticesinde mecbûr-i firâr olduğu esnada civar kura ahalisinden on iki masumu ve kendi maiyyetinden dahi bazısını katl ve idam eylemek gibi medeniyet ve insaniyetin tasavvurundan bile hicabedeceği mezalim ve fezayihi ve Biga Mevkii Kumandanı Hafız Mehmet Beyi terk-i me'mûriyete icbâra cür'et eylediği ve kuva-yı bağiyenin en hûnerîz rüesasından olub bil'âhire Biga hadisesinde maktûl rüesadan olan Hamdi ile birlikte Akbaş nâm-ı mevkiye geçerek orada bulunan muhafız İngiliz ve Fransız askerlerini bağlatdırarak düvel-i itilâfiyenin nezâreti altında bulunan esliha ve cebhaneyi ahz ü gasb ile Hükümetin başına büyük bir gaile ihdasına sebebiyet verdiği*."

Divân-ı Harb-i Örfî, Bursa'da bulunan Miralay Bekir Sami Bey için, daha önce gıyabında "*idam*" cezası veril-

diğini dikkate alarak, onun hakkında tekrar bir ceza tayin edilmesine gerek olmadığına karar vermiştir.[687]

Dava sonuçlanmış ve Nemrut Mustafa Paşa, eline geçen fırsattan istifade ederek, Kuvâ-yı Milliye'ye önemli hizmetler yapmış olan birçok şahsı, ayrıntılı bir inceleme yapmaksızın, birkaç gün süren yargılamalar sonucunda idam veya 10'ar sene kürek cezasına çarptırmıştır. Mahkemenin gerekçeli kararına göre bu davadan idam cezası alan sanıklar: "*Bekir Sami, Hacim, Remzi ve Nuri Beyler*, *Armutlulu Mehmet Kapdan, Dramalı Rıza, Halil İbrahim, Tevfik (Sukuti), Mehmet Ali Beyler, Binbaşı İhsan, Binbaşı İsmail Hakkı, Tolcalı Süleyman, Ahmet Halim, İbrahim Ago Beylerle Bursa Yenişehirden Hasan ve Bursalı Çoban İsmail*" olmak üzere on altı kişidir. Mahkemenin verdiği karara göre 10 sene kürek cezasına çarptırılan sanıklar ise: "*Binbaşı Adil, Binbaşı Raşid, Binbaşı Cemal Beyler ile Yüzbaşı Bican Beyefendi*" olmak üzere dört kişidir.

Mahkeme, mesleği askerlik olanların, bu meslekten çıkarılmalarına ve halen firari olan sanıklardan Hacim Muhittin, Remzi, Nuri ve Tolcalı Süleyman Beyler ile Binbaşı İhsan, Binbaşı İsmail Hakkı, Ahmet Halim, Mehmet Kaptan, Hasan, İsmail ve İbrahim Ago Beylerin mallarının haczedilerek, usulüne göre idare ettirilmesine de karar vermiştir.[688]

Mahkemenin verdiği bu kararlar, tutuklu sanıkların yüzlerine okunmuştur. Firarî sanıklar hakkındaki kararlar ise sanıkların gıyaplarında okunmuştur. Mahkeme heyeti,

687 Miralay Bekir Sami Bey hakkında verilen idam kararı için bkz, **Takvim-i Vekayi**, 21 Haziran 1336/21 Haziran 1920, Nu: 3883.

688 **BOA, DUİT**, Nu: 79-5/117.

sanıklara verdikleri bütün bu cezaları oy birliği ile karara bağlamışlardır.

Diğer taraftan mahkemeleri tefrik edilenler hakkında sonraki günlerde basında haberler çıkmaya devam etmiştir. 22 Haziran tarihli Alemdar gazetesinde "*Suikastçılar*" başlığıyla çıkan bir haberde: "*Suikastçılardan muhakemesi tefrîk edilmiş bulunanlara aid tahkikâtda derdest hitam olmağla, merkûmun hakkında pek yakında Bir Numaralı Divân-ı Harb'çe itayı hüküm olunacaktır*" denilmiştir.[689]

H) Suikast Sanıklarının İdamı

Divân-ı Harb-i Örfî, Damat Ferit Paşa, Ali Kemal ve Sait Molla'ya suikast girişiminde bulunmak ve İstanbul'da geniş çaplı bir gizli teşkilât kurmak suçlarıyla yargıladığı sanıklardan on altısı hakkında idam kararı vermiştir; ancak yukarıda belirttiğimiz gibi, sanıklardan bir kısmı yakalanarak tutuklanmış, bir kısmı ise kaçarak ya da gizlenerek yakalanmaktan kurtulmuşlardır; fakat kaçan ve gizlenen sanıklar da mahkemede yargılanmışlar ve bunlar hakkında verilen kararlar gıyabî kararlar olmuştur.

Divân-ı Harb-i Örfî'de yargılanarak "*idam*" cezası ile cezalandırılanlardan sadece dördü tutuklu bulunuyordu. Tutuklulardan ikisi, suikast tetikçileri olarak Bursa'dan İstanbul'a gelmiş olan Dramalı Rıza ile Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim Beylerdi. Diğer ikisi ise Karakol Cemiyeti'nin İstanbul'daki faal elemanlarından Maliye Nezareti Muhassasat-ı Zatiye ve Mâ'zulin Şubesi mümeyyiz-i evveli Tevfik Bey ile Üsküdar Belediyesi'nin Doğancılar mevkii memuru Mehmet Ali Bey'di.

689 **Alemdar**, 22 Haziran 1336/22 Haziran 1920, Nu: 549-2849.

Damat Ferit Paşa Hükümeti, suikast davasından yargılanarak idam cezasına çarptırılan ve halen Adliye Tevkifhanesi'nde bulunan Dramalı Rıza Bey ve diğerlerinin cezasını hemen uygulatmak istemiştir. İdamın derhal uygulanmasını istemedeki amaç; hem İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'daki otoritesini hiçe sayan Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ne hem de İstanbul'da bulunan ve millî teşkilâta yardım edenlere ve aynı zamanda İttihatçıların kurmuş oldukları gizli teşkilât ve kuruluşlara bir ders ve gözdağı vermekti.

Nitekim İstanbul Birinci Divân-ı Harb-i Örfîsi'nin suikast sanıkları hakkında verdiği hüküm, 11 Haziran'da Padişah tarafından tasdik edilmiştir. Bundan sonrası için beklemeye hacet yoktur; nitekim İrade-i Seniyye'nin Takvim-i Vekayi'de yayınlanması beklenmeden 12 Haziran'da sabahın erken saatlerinde suikast davasından idama mahkûm edilen dört kişi "*asılarak*" idam edilecektir;[690] idam kararı ile ilgili İrade-i Seniyye ise bir gün sonra 13 Haziran 1920 tarihli Takvim-i Vekayi'de yayınlanacaktır.[691]

İdamlar Beyazıt meydanında yapılacaktı.[692] Bunun

690 13 Haziran tarihli İstanbul gazetelerinde büyük başlıklarla bu idam haberi duyuruluyor, aynı zamanda Divân-ı Harb-i Örfî'nin gerekçeli kararı da yayınlanıyordu. Bu gerekçeli karar bazı gazetelerde iki sayfayı dolduracak kadar yer kaplamıştı. Vakit gazetesi "*Suikastçılardan Dört Kişi Dün Sabah Salben İdam Olundu*" başlığıyla haberini duyurmaktaydı. Bkz, **Vakit**, 13 Haziran 1336/13 Haziran 1920, Nu: 917; Alemdar gazetesi ise birinci sayfada "*Adaletin Heybetnümûn Bir Tecellisi*" başlığıyla idamı duyuruyordu. **Alemdar**, 13 Haziran 1336/13 Haziran 1920, Nu: 540-2840.

691 **Takvim-i Vekayi**, 13 Haziran 1336/13 Haziran 1920, Nu: 3878.

692 İbnülemin Mahmut Kemal, suikast sanıklarının "*1338 remazanının 24 üncü Cuma ertesi günü sabahı Beyazıd meydanında salb olunduklarını*" söylemektedir. Bkz, İnal, **a.g.e.**, s. 2058.

için oraya dört darağacı kurulmuştu. İttihatçıların bu dört idam mahkûmunu son anda darağaçlarının altından kapıp kaçıracaklarına ilişkin bir şayia çıkmıştı ve bu şayianın hükümeti ve İstanbul Polis Müdüriyetini derin bir endişeye sevk ettiği söyleniyordu.[693] Bu nedenle hükümet, herhangi bir hadise ile karşılaşmamak için, idamları sabahın çok erken saatlerinde icra etme kararı almıştı.

Dramalı Rıza Bey ve diğer üç idam mahkûmu, 12 Haziran sabahının alaca karanlığında nezaret altında bulundukları Adliye Tevkifhanesi'nden alınarak arabalarla Merkez Komutanlığı'na götürüldüler. Burada mahkûmlar için dinî merasim yapılmış ve kendilerine son arzuları sorulmuştu.

Nezaret altında bulunduğu günlerde, çok önemli ifşaatta bulunduğu ve ayrıntılı bir suçlu listesi verdiği ileri sürülen Dramalı Rıza Bey, son ana kadar kendisine vaat edilen af kararını beklemiş, ancak bunun gerçekleşmediğini görmüştür. Kendisi bu durum karşısında en küçük bir telaş ve korku eseri göstermemiş ve derin bir sükûnet ve feragat içinde son arzu ve vasiyetini bildirmiştir.[694] Dramalı Rıza Bey'in son arzu ve vasiyeti şöyleydi: "*Üzerinde çıkan yedi lira ve üç çeyrekle bileğindeki kol saati ve Polis Müdürlüğü'nde emanet bulunan 270 küsur lirası, felaket ve ölüm yoldaşı Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim Bey'in dul kalan ailesine verilecekti*."

Bu vasiyet, suikast davasında Dramalı Rıza Bey'in, para meselesinden dolayı arkadaşları ile ve özellikle Bahri-

693 Göztepe, "Kuvâ-yı Milliyeciler", s. 27.

694 Tarık Mümtaz Göztepe, "Yaşasın İttihat ve Terakki!", **Dün ve Bugün**, Yıl: 1, Cilt: 1, Sayı: 13. (27 Ocak 1956), s. 20.

ye Yüzbaşısı Halil İbrahim Bey ile anlaşmazlığa düştüğü ve bu nedenden dolayı Dramalı Rıza Bey'in, bütün arkadaşlarını ele verdiği iddiasına verilen en güzel bir cevaptır.

Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim Bey ise, kolundaki saatinden başka bir serveti olmadığını söylemiş ve vasiyet olarak bu saatin bir hatıra olarak ailesine verilmesini istemiştir. İdam öncesi Yüzbaşı Halil İbrahim Bey kirli kıyafetle idam ve teşhir edilmeyi istememiş, Polis Müdürlüğü'nde bulunan temiz çamaşırlarını ve fanilasını getirterek onları giymiştir.[695]

Merkez Komutanlığı'ndaki dinî merasim, son arzu ve vasiyetlerin bildirilmesi işleminin tamamlanmasından sonra sıra idamlara gelmişti. İdam mahkûmlarına beyaz gömlekler giydirilmiş, göğüslerine yaftaları takılmış ve elleri arkalarına kelepçelenerek süngülü çok sayıda muhafız arasında darağaçlarının başına getirilmişlerdi. Dramalı Rıza Bey'in göğsüne takılan yaftada şunlar yazılıydı:

"*Anadolu'daki Kuvâ-yı Milliye nam heyet-i fesadiyenin rüesasından olup birçok cinayât-ı azîme irtikâp etmesinden dolayı Birinci Divân-ı Harb-i Örfî tarafından bi'l-muhakeme idamına karar verilen ve idamı irade-i seniyye-i padişahîye iktiran eden Dramalı Rıza Bey*."[696]

Önce Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim Bey asılmıştı. Büyük bir heyecan ve telaş içerisinde olan Yüzbaşı Halil İbrahim Bey asılmaya giderken son derece perişan bir durumdaydı. Muhafızlar tarafından adeta sürüklenerek en baştaki darağacının başına getirilmişti. Darağacının yanına

695 Göztepe, "Yaşasın İttihat ve Terakki!", s. 20.

696 **Vakit**, 13 Haziran 1336/13 Haziran 1920, Nu: 917; Ayrıca bkz, Göztepe, "Kuvâ-yı Milliyeciler", s. 27.

gelindiğinde ise yere yığılıp kalmış, boylu boyuna kaldırımın üzerine uzanmıştı.[697]

Halil İbrahim Bey'in idamının ardından sıra Dramalı Rıza Bey'e gelmişti. Dramalı Rıza Bey, cesurdu ve uzun yıllar komitacılık yapmıştı. O yüzden asabına son derece hâkim ve fütursuz bir halde idi. Biraz önce asılan kader arkadaşı Halil İbrahim'in darağacında sallanan ve henüz soğumamış olan cesedinin önünden pervasızca geçerek kendi asılacağı darağacına doğru yürüdü. Bu arada kendi kendine ulu orta küfürler söylemiş ve hatta mensup olduğu İttihatçılara da "*kahrolsunlar*" demişti. Dramalı Rıza Bey hızlı adımlarla darağacının altına gelmiş, muhafızların ve idamı yapacak olan cellât çingenenin yardımına gerek olmaksızın iskemlenin üzerine sıçrayarak çıkmıştı.[698]

Dramalı Rıza Bey iskemlenin üzerine çıktıktan sonra başını kaldırmış ve etrafını saran süngülü muhafızlara hitaben "*Askerler, vatanı düşmana satan hainler bizi düşman parası ile öldürüyorlar*" diye haykırmıştı. Bu haykırış, muhafızları etkilemiş, birçoğunda merhametle tereddüde benzeyen bir kararsızlık duygusu yaratmıştı. Dramalı Rıza Bey'in bu haykırışının askerler üzerindeki etkisini gören bir Jandarma Miralayı koşarak gelmiş ve Dramalı Rıza'nın üzerine atılarak, elleri ile ağzını sıkıca kapamıştı. Jandarma Miralayının "*söyletmeyin, asın*" diye bağırmasının ardından cellât çingene, ilmiği Dramalı Rıza Bey'in boynuna geçirmiş ve üzerinde durduğu iskemleye bir tekme atarak, onu boşluğa sallandırmıştı.

Daha sonra asılma sırası Mehmet Ali Bey'e gelmişti. Mehmet Ali Bey asılacağı darağacının başına geldi-

697 Göztepe, "Yaşasın İttihat ve Terakki!", s. 20-21.

698 Göztepe, "Yaşasın İttihat ve Terakki!", s. 22.

ğinde ideal bir İttihatçı kimliği çizerek "*Yaşasın İttihat ve Terakki Cemiyeti*!" diye haykırmıştı. Bu haykırışının arkasından boynunu ipe uzatmış ve cellât da işini hemencecik yapıvermişti.[699]

En son asılma sırası Tevfik (Sükûti) Bey'e gelmişti. Kendinden önce üç kader arkadaşı asılmasına rağmen hiçbir telaş eseri göstermeden darağacının altındaki iskemleye çıkmış ve sakin bir şekilde cellâdın gelmesini beklemişti. Nitekim cellât çingene hiçbir direniş görmeden işini görmüştü.[700]

Suikast davası ile ilgili gerekçeli karar ve dört kişinin asılmasıyla ilgili haberler, 13 Haziran tarihli İstanbul gazetelerinin birinci ve ikinci sayfalarını boydan boya kaplamıştır. Vakit gazetesi "*Suikastçılardan Dört Kişi Dün Sabah Salben İdam Olundu*" başlığıyla verdiği ve iki sayfayı bulan haberinde, İrade-i Seniyye ile Divân-ı Harb-i Örfî'nin "*Mazbata-i Hükmiyesi*"nin tamamını vermiştir.[701] Alemdar ise "*Adaletin Heybetnümûn Bir Tecellisi*" başlığıyla konuyu birinci sayfasından okuyucularına duyurmuş ve aynı başlığın altında daha küçük puntolarla "*Dört Canavar Şaki Dün Sabah Salben İdam Edildi*" diyerek idam ile ilgili bilgiler vermiştir.[702]

Refii Cevad da Alemdar'daki köşesinde "*İdam*" başlığıyla yazdığı yazıda "*Adalette merhamet vardır. Bî-günâhı sıyânet eder. Fakat bu merhamet canilerin cezasız kalmasını*

699 Göztepe, "Yaşasın İttihat ve Terakki!", s. 27.

700 Göztepe, "Yaşasın İttihat ve Terakki!", s. 27-28.

701 **Vakit**, 13 Haziran 1336/13 Haziran 1920, Nu: 917.

702 **Alemdar**, 13 Haziran 1336/13 Haziran 1920, Nu: 540-2840.

müstelzim olamaz. Dün salben idam edilenler de-feci olsa bile- irtikâb eyledikleri cinayatın muhik bir cezasını görmüşlerdir. Adalete serfüru ederiz" diyerek idamların yapılmasını memnuniyetle karşıladığını açıkça ifade etmiştir.[703]

703 **Alemdar**, 13 Haziran 1336/13 Haziran 1920, Nu: 540-2840.

Sonuç

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının akabinde İtilaf Devletlerinin Anadolu'da giriştikleri –özellikle İzmir'in işgal edilmesi- işgal hareketleri ve işgallere karşı gerek Sultan Vahdettin'in gerekse de İstanbul Hükümeti'nin herhangi ciddî bir girişimde bulunmaması Türk Millî Mücadelesi'nin doğuşuna sebep olmuştur. Mütareke döneminde Osmanlı Devleti yetkililerinin takip ettikleri temel siyaset; "*ülkenin içinde bulunduğu durum*" yüzünden herkesle dostça geçinmektir. Sultan Vahdettin ve İstanbul Hükümeti ancak ve ancak gerçekçi bir siyaset takip edilir; özellikle de İngilizlerle samimî bir diyalog içerisinde olunursa, böylelikle memleketin kurtarılacağına inanmışlar, ya da kendilerini inandırmak zorunda kalmışlardır. Bu yüzdendir ki, meselâ İzmir'in işgali neticesinde ortaya çıkan Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ne şiddetle karşı çıkmışlardır.

Mustafa Kemal Paşa'nın devlet görevlisi olarak Samsun'a çıkması ve akabinde İstanbul Hükümeti'nin talepleri doğrultusunda değil de memleketin işgallerden kurtarılması yönünde birtakım faaliyetler içerisine girmesi Damat Ferit Paşa ve Hükümeti'ni tedirgin etmiştir. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkış ertesinde girişiştiği faaliyetler Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin takip ettiği siyasetin tamamen zıttıdır. Mustafa Kemal Paşa, Türk Milleti'nin yeniden bir Millî Mücadele ile "*istiklâl-i tamm*"

yolunda çalışmasını arzu etmekte ve bütün mesaisini buna hasretmektedir. Oysa Damat Ferit Paşa, İngilizlerle işbirliği içerisinde olmaktan başka memleketin kurtuluş yolunun olmadığına inanmaktadır. Bu yüzdendir ki Mustafa Kemal Paşa'yı İngilizlerin de baskıları neticesinde derhal İstanbul'a çağırmıştır. Çünkü Amasya Tamimi'nde: "*vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı tehlikededir*" diyerek memleketin içinde bulunduğu durumu özetleyen ve "*milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*" diyerek de "*millet*"i ön plana çıkararak, milletle beraber yapılacak bir mücadele neticesinde vatanın işgallerden kurtarılacağına olan inancını dile getiren Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferit Paşa'nın "*İngiliz yanlısı*" siyasetinin önünde mühim bir engeldir. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümeti'nin "*geri dönüş*" çağrısına uymadığı için 8 Temmuz 1919'da "*Üçüncü Ordu Müfettişliği*" görevinden azledilmiştir. Ayrıca üstündeki "*Fahri Yaverlik rütbesi*" kaldırılmış, taşıdığı nişanları da geri alınmıştır. Şüphesiz Sultan Vahdettin ve Damat Ferit Paşa bu azil kararıyla; Mustafa Kemal Paşa'nın takip ettiği ve edeceği "*istiklâl-i tamm*" yolunun önüne kocaman bir set çektiklerini düşünmüşlerdir. Mustafa Kemal Paşa "*sine-i millet*"e rücu etmiş, askerlik mesleğinden çıkartılmıştır. Dolayısıyla rütbesi olmadığı için sözü de dinlenmeyecektir! Fakat böyle olmamış, bizzat Kâzım Karabekir ve daha pek çok kumandan Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almaya, O'nun sözlerini harfiyen yerine getirmeye devam etmişlerdir. Nitekim azil kararının ertesinde Erzurum ve Sivas Kongreleri toplanmış ve nihayetinde Sivas Kongresi'nde Millî Mücadele'ye destek veren bütün cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir. Ayrıca bir Heyet-i Temsili'ye oluşturulmuş, bu Heyet-i Temsiliye'nin kapsamı

bütün Anadolu'ya şamil olmuş, başına da Mustafa Kemal Paşa geçmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın yanında daha pek çok Kuvâ-yı Milliye yani Millî Mücadele Hareketi mensubu da Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından görevlerinden alınmışlardır: Albay Refet Bey, Ali Fuat Paşa, Cafer Tayyar Paşa ve Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami Bey bunlardan sadece birkaçıdır. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin "*azil*" yöntemine başvurmasının nedeni; bazı Kuvâ-yı Milliyecilerin devlet içerisinde önemli mevkiler işgal etmeleridir. Kuvâ-yı Milliyeci askerî ve mülkî erkân, bütün imkânlarını Millî Mücadele Hareketi'nin gelişmesi noktasında kullanmaktadır. Ayrıca askerî ve mülkî erkândan olmaları hasebiyle halk bu kişilerin sözlerini dinlemektedir. İşte Damat Ferit Paşa ve Hükümeti, Kuvâ-yı Milliyecileri azlederek, onların, makamlarının yetkilerini kullanmalarının önüne geçmeye çalışmaktadır. Nihai olarak amaçlanan şudur: Kuvâ-yı Milliyeciler azledilince sıradan vatandaş olacaklar, böyle olunca da hem halk hem de diğer askerî ve mülkî erkân artık Kuvâ-yı Millliyecileri dikkate almayacaktır. Fakat böyle olmamış "*Kuvâ-yı Milliye-halk birlikteliği*" bozulamamıştır.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının giriştiği Millî Mücadele Hareketi, Damat Ferit Paşa Hükümetleri tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Bu hareketin önüne geçmek maksadıyla birçok yol denenmiştir: "*İttihatçılık*" ithamı, bunlardan sadece birisidir. Millî Mücadele'yi yürütenler ve bu yolda ilerleyenler Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından "*İttihatçılık*"la suçlanmışlardır. Çünkü Damat Ferit Paşa Hükümeti biliyordu ki, I. Dünya Savaşı'nın mesulleri olan İttihat ve Terakki mensuplarına halkın önemli bir kısmı tarafından şiddetle tepki gösteriliyordu. O yüzdendir ki

Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni İttihat ve Terakki'nin bir "*yeniden dirilişi*" olarak halka takdim etti. Yani halkın İttihat ve Terakki'ye olan nefretinden istifade etmeye çalıştı ve bu suretle Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ne katılımların önüne geçmenin gayreti içerisinde oldu. Kuvâ-yı Milliyecilerin Enver, Talat ve Cemal Paşaları yeniden iktidara getirmek için çaba harcadıkları üzerine propagandalar yaptırdı. Ayrıca İstanbul basınının önemli bir kısmı da Damat Ferit Paşa'nın "*İttihatçı*" söylemine canhıraş bir şekilde destek verdi. Fakat buna rağmen halkın Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ne olan güveninin önüne geçilemedi.

Damat Ferit Paşa, "*İttihatçılık*" ithamının tek başına fayda vermediğini, Kuvâ-yı Milliye'nin günbegün Anadolu'da daha da kök saldığını görünce "*İttihatçılık*" ithamının yanında "*Bolşeviklik*", "*sahte milliyetperverlik*", "*bağilik*", "*eşkıyalık*" ve "*Anadolu'nun yeni Celâlileri*" gibi ithamlardan da yararlanmaya çalışmıştır. Meselâ İstanbul basınında Damat Ferit Paşa destekçisi Refii Cevad'ın bir makalesindeki şu ifadesi, Kuvâ-yı Milliye'ye karşı olan düşmanlığı göstermesi bakımından çok mühimdir: "*İttihatçılık bahusus İttihatçılığın Anadolu'daki şimdiki şekli Bolşevikliğin kıpkızıl bir şeklidir.*" Yani Damat Ferit Paşa ve destekçileri, Kuvâ-yı Milliyecileri, Allah'ın ve dinin düşmanı olan Bolşeviklerle birlikte hareket etmek; hatta Bolşevik olmakla suçlamaktadırlar. İşte bu tür propagandalar Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni ortadan kaldırmayı başaramadı ise de bazı yerlerde isyanların çıkmasına sebep olmuştur: Anzavur Ahmet iki defa isyan etmiştir. Konya-Bozkır'da isyanlar çıkmıştır. Bolu, Düzce, Hendek'te isyanlar vuku bulmuştur. Meselâ Hendek'te isyan çıktığında, Yirmidördüncü Fırka Kumandanı Mahmut Bey isyanı bastırmak için Hendeğe geldiğinde, isyan eden Hendeklilerden bir kısmı

civar köylerde; "*Bolşevikler (Kuvâ-yı Milliyeciler) Hendeği bastı. Müslümanlık ve namusumuz tehlikededir. Allah'ını seven Hendeğe koşsun*." diye çirkin propagandalar yapmışlardır. Bütün bunlar göstermektedir ki; Damat Ferit Paşa'nın Kuvâ-yı Milliye'ye yönelttiği "*Bolşevik*" ithamı bazı çevrelerce benimsenmiştir. Nihayetinde Damat Ferit Paşa'nın propagandaları kısmî olarak amacına ulaşıp Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni bir müddet oyalamış; fakat Kuvâ-yı Milliye'nin ortadan kaldırılmasını sağlayamamıştır.

Damat Ferit Paşa IV. Defa Sadaret'e geldiğinde de Kuvâ-yı Milliyecilerle uğraşmaya devam etmiştir. Zaten Padişah Sultan Vahdettin, Damat Ferit Paşa'nın Sadaret'e getirildiğini bildiren "*Hatt-ı Hümayûnu*"nda Paşa'yı Kuvâ-yı Milliye'yi ortadan kaldırmakla görevlendirdiğini ve Kuvâ-yı Milliye'ye karşı alınacak her tedbire azamî destek vereceğini bildirmişti. Nitekim Padişah'ın yanında İngilizler de Damat Ferit Paşa'nın iktidara gelişini desteklemişlerdir. Damat Ferit Paşa'da kendisini destekleyenleri mahcup etmemek için elinden gelen gayreti göstermiş, daha iktidara gelir gelmez Kuvâ-yı Milliyecilerle mücadele edileceğini "*Hükümetin Beyannamesi*"nde müjdelemiştir! "*Hükümetin Beyannamesi*"nin ardından Şeyhülislam Dürrîzâde Abdullah Efendi'ye bir de Fetvâ çıkartmıştır. Dürrîzâde Abdullah Efendi'nin verdiği Fetvâ'da Kuvâ-yı Milliyecilerin "*ulü'l-emre*" karşı gelen kişiler oldukları vurgulanıp, öldürülmelerinin "*caiz*" olduğu belirtilmiş, halkın Kuvâ-yı Milliye'ye karşı girişeceği bir hareketin "*kıyam*" olacağı dillendirilmiştir. Kuvâ-yı Milliyecilere karşı mücadele etmenin dinî bir vecibe olacağı, bu yolda ölenlerin "*şehit*" olacakları da Müslüman-Türk halkına duyurulmuştur. Meclisin açılması arifesinde gerçekleşen bu hadiselerin amaçlarından birisi

de Ankara'da bir meclisin açılmasının önüne geçmektir. Nitekim Damat Ferit Paşa Hükümeti meclis açıldıktan ve hükümet teşkil olduktan sonra Kuvâ-yı Milliye aleyhindeki girişimlerini biraz daha ilerletmiş ve Kuvâ-yı Milliye Hareketi'nin lider kadrosunu Divân-ı Harb-i Örfî'de yargıtlatıp idama mahkûm ettirmişdir. Bu suretle TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve bütün İcra Vekilleri gıyaben idam cezasına çarptırılmışlardır. Nihayetinde ortaya çıkan sonuç; İstanbul Hükümeti tarafından gıyaben idam cezasına çarptırılmış bir hükümet olan Birinci TBMM Hükümeti memleketin kaderine el koymuştur.

Damat Ferit Paşa, Kuvâ-yı Milliyecileri gıyaben idama mahkûm etmekle yetinmemiş, aldığı bütün tedbirlerin bir fayda sağlamadığını gördüğünden dolayıdır ki, Kuvâ-yı Milliye'yi ortadan kaldırmak adına askerî güç kullanımına da tevessül etmiştir. Nihayetinde İngilizlerin de desteğiyle Kuvâ-yı İnzibatiye birlikleri vücuda getirilmiş, fakat bu girişim de Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni durdurmaya yetmemiştir. Yine Anadolu Fevkalade Müfettişliği adında bir girişim de Kuvâ-yı Milliye Hareketi'ni bastırmaya muktedir olamamıştır. Aksine millî iradeye müstenit TBMM önderliğindeki Millî Mücadele Hareketi günbegün güç ve nüfuzunu arttırmıştır.

Damat Ferit Paşa'nın Kuvâ-yı Milliye'yi ortadan kaldırmaya yönelik bütün girişimleri Millî Mücadele Hareketi tarafından bastırılmıştır. En nihayetinde TBMM'nin açılması ve memleketin kaderine tamamen el koyması ve girişilen İstiklal Mücadelesi neticesinde millî iradeye müstenit bağımsız bir devlet ortaya çıkmıştır.

Bibliyografya

ARŞİV BELGELERİ

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (**TİTE**)

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (**ATASE**)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (**BOA**)

- Bâb-ı Âli Evrak Odası (**BEO**)
- Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi (**DH. EUM. AYŞ**)
- Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umûmi (**DH. EUM. KLU**)
- Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye (**DH. İ. UM.)**
- Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (**DH-KMS**)
- Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (**DH-ŞFR**)
- Dosya Usulü İradeler Tasnifi (**DUİT**)
- Meclis-i Vükelâ Mazbataları (**MV**)
- Satın Alınan Evrak, Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (**HSD, AFT**)

GAZETE VE DERGİLER

Alemdar

Hâkimiyet-i Milliye

İrade-i Milliye

İzmir'e Doğru

Peyam

Peyam-ı Sabah

Sebilürreşad

Takvim-i Vekayi

Vakit

Yenigün

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi **(ATBD)**

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (**HTVD**)

KİTAPLAR

ADIVAR, Halide Edip, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Onbirinci Basım, Atlas Kitabevi, İstanbul-1994.

AHMET İZZET PAŞA, **Feryadım**, Cilt: II, (Yayına Hazırlayanlar: Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), Nehir Yayınları, İstanbul-1993.

AKÇAM, Taner, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu (İttihat Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na),** İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul-1999.

AKER, M. Şefik, **57. Tümen ve Aydın Millî Cidali**, Cilt: 3, İstanbul Askerî Matbaası, İstanbul–1937.

AKGÜNDÜZ, Murat, **Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık,** Beyan Yayınları, İstanbul-2002.

AKIN, Rıdvan, **TBMM Devleti (1920-1923)**, İletişim Yayınları, Birinci Basım, İstanbul-2001.

AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul-1983.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919–1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara–1988.

ALBAYRAK, Sadık, **Son Devir Osmanlı Uleması**, Cilt: 1, İstanbul-1996.

ALTINSU, Abdülkadir, **Osmanlı Şeyhülislâmları**, Ankara-1972.

APAK, Rahmi, **İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1990.

APAK, Rahmi, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1988.

ATA, Ferudun, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2005.

ATATÜRK İle İlgili Arşiv Belgeleri, (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayını, Ankara-1982.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk –Muhteviyatına Ait Vesaik-**, Ankara-1927.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk (1919-1927)**, Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara–2005.

ATATÜRK'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, Genelkurmay Yayınları, Ankara-1999.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Cilt:1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara-1997.

ATATÜRK'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1991.

ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Bateş Yayınları, İstanbul–1998.

AVANAS, Ahmet, **Millî Mücadele'de Konya**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara-1998.

AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri –Yakın Tarihimizin Gerçekleri-**, Milliyet Yayınları, İkinci Basım, İstanbul–1998.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922)**, Cilt: II, Remzi Kitabevi, İstanbul-1983.

AYDINEL, Sıtkı, **Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1990.

AYKUT, Şen Nur, **Millî Mücadele'de Biga**, Haziran-2006.

BALCIOĞLU, Mustafa, **İki İsyan –Koçgiri, Pontus-Bir Paşa -Nurettin Paşa-**, Nobel Yayınları, Ankara–2000.

BARDAKÇI, Murat, **Şahbaba (Osmanoğullarının Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları, Özel Mektupları**), Pan Yayıncılık, Birinci Basım, İstanbul-1988.

BAYAR, Celal, **Atatürk'ten Hatıralar**, Ankara-1955.

BAYAR, Celal, **Ben de Yazdım –Millî Mücadele'ye Giriş-**, Cilt: 5, Sabah Kitapları, İstanbul–1997.

BAYAR, Celal, **Ben de Yazdım**, Cilt: 7, Sabah Kitapçılık, İstanbul–1997.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1974.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt: III, Kısım IV, Üçüncü Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1991.

BELEN, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Başbakanlık Basımevi, Ankara–1973.

Beyşehirli Gazilerin Millî Mücadele Hatıraları, Derleyenler: Hasan Karaca-Mehmet Koç, (Editör: Ahmet Atalay), Konya-2000.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, **Atatürk Anadolu'da (1919–1921)**, Cilt: I, İkinci Basım, Kent Basımevi, İstanbul–1981.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, **Trakya'da Millî Mücadele- Vesikalar, Resimler, Plan ve Haritalar-**, Cilt: II, Üçüncü Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara–1992.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, **Trakya'da Millî Mücadele**, Cilt: I, Üçüncü Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara–1992.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Hukuku İslâmiye ve Islahatı Fıkhıyye Kamusu**, Cilt: 1, İstanbul-1967.

CEBESOY, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul-2000.

CRİSS, Bilge, **İşgal Altında İstanbul**, İkinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul–1994.

ÇAKMAK, Zafer, **İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi (1919-1922)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul-2007.

ÇARIKLI, Hacim Muhittin, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları 1919-1920**, Yayına Hazırlayan: Şerafettin Turan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara-1967.

ÇELEBİ, Mevlüt, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara–2002.

ÇELİK, Kemal, **Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1999.

ÇERKES ETHEM, **Anılarım**, Berfin Yayınları, İstanbul-1994.

ÇOKER, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, Cilt: I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara-1994.

ÇOKER, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, Cilt: III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara-1995.

DANIŞMAN, H. Basri, **Artçı Diplomat-Son Osmanlı Hariciye Nazırlarından Mustafa Reşit Paşa,** Arba Yayınları, İstanbul 1998.

DANİŞMEND, İsmail Hâmi, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt: IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul-1972.

DANİŞMEND, İsmail Hâmi, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt: V, Türkiye Yayınevi, İstanbul-1971.

DEMİREL, Ahmet, **Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup**, İkinci Basım, İletişim Yayınları, İstanbul-1994.

DÖNMEZ, Cengiz, **Millî Mücadele'ye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhibleri Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara-1999.

EĞİLMEZ, Mümtaz Şükrü, **Millî Mücadele'de Bursa**, Tercüman Yayınları, İstanbul-1980.

ERDEHA, Kamil, **Millî Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul-1975.

ERTÜRK, Hüsamettin, **İki Devrin Perde Arkası**, Yayına Hazırlayan: Samih Nafiz Tansu, Birinci Basım, Sebil Yayınları, İstanbul-1994.

ERTÜRK, Hüsamettin, **Millî Mücadele Senelerinde Teşkilât-ı Mahsusa**, Daktilo Metin, Yayına Hazırlayan: Tevfik Apay, Genelkurmay ATASE Kütüphanesi, Ankara-1985.

EZHERLİ, İhsan, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920)**, İkinci Basım, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara-1992.

GENÇOSMANOĞLU K. Zeki-N. Ahmet Banoğlu, **Atatürk Ansiklopedisi, Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi**, Cilt: 5, May Yayınları, İstanbul–1971.

GOLOĞLU, Mahmut, **Üçüncü Meşrutiyet 1920**, Ankara-1970.

GÖK, Hayrullah, **Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askerî ve Siyasî Faaliyetleri (1876-1950)**, Genelkurmay Yayınları, Ankara-1997.

GÖKBEL, Asaf, **Millî Mücadele'de Aydın**, Coşkun Matbaası, Aydın–1964.

GÖRGÜLÜ, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912–1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1993.

GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında**, Sebil Yayınları, İstanbul-1969.

GÜNER, Zekai-Orhan Kabataş, **Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara–1990.

GÜVEN, Zühtü, **Anzavur İsyanı-Kurtuluş Savaşı Hatıralarından Acı Bir Sayfa**, Ankara-1965.

HOŞGÖR, İsmail Aydın, **Kurtuluş Savaşı'nda Biga**, Biga-1970.

HÜLAGÜ, Orhan, **Millî Mücadele'de Bursa**, Emre Yayınları, İstanbul-2001.

ILGAR, İhsan, **Mütareke'de Yerli ve Yabancı Basın**, Kervan Yayınları, İstanbul–1973.

ILGAR, İhsan, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920**), Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara-1998.

İĞDEMİR, Uluğ, **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1989.

İLGÜREL, Mücteba, **Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara-1999.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, **Son Sadrazamlar**, Cilt: IV, Üçüncü Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul-1982.

JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Çeviren: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara–1971.

JAESCHKE, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918–11 Ekim 1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara–1989.

KADRİ, Hüseyin Kazım, **Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Hatıralarım,** Hazırlayan: İsmail Kara, İletişim Yayınları, İstanbul-1991.

KANDEMİR, Feridun, **İstiklâl Savaşı'nda Bozguncular ve Casuslar,** İstanbul-1964.

KANSU, M. Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara–1986.

KAPLAN Mehmet ve diğerleri, **Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal**, Cilt: 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul–1981.

KARABEKİR, Cemal, **Maçka Silâhhanesi Hatıraları, İstiklal Harbi Kahramanları**, Nehir Yayınları, İstanbul–1991.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, Merk Yayıncılık, İstanbul-1988.

KARACA, Taha Niyazi, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2004.

KARAY, Refik Halid, **Minelbab İlelmihrab**, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul-1964.

KERMAN, Zeynep, **Belçika Temsilciliği Vesikalarına Göre Millî Mücadele**, Dergâh Yayınları, İstanbul–1982.

KİNROSS, Lord, **Atatürk –Bir Milletin Yeniden Doğuşu-**, Altın Kitaplar Yayınevi, 19. Basım, İstanbul-2007.

KOCAOĞLU, Bünyamin, **Mütarekede İttihatçılık, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması (1918–1920)**, Temel Yayınları, İstanbul–2006.

KOÇYİĞİT, Talat, **Kur'an- Kerim Meali**, Nükte Yayınevi, Konya-2005.

KUTAY, Cemal, **Çerkes Ethem Hadisesi (Kendi Hatıralarıyla)**, Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul-1955.

MEHMET ARİF BEY, **Anadolu İnkılâbı Millî Mücadele Anıları (1919-23)**, Yayına Hazırlayan: Bülent Demirbaş, İkinci Basım, Arba Yayınları, İstanbul-1992.

MEHMET TEVFİK BEY, **Bir Devlet Adamının: Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, Cilt: 2, Yayına Hazırlayan: F. Rezan Hürmen, Arma Yayınları, İstanbul-1993.

MEVLÂNZADE RIFAT, **İttihat Terakki İktidarı ve Türkiye İnkılâbının İç Yüzü**, Yedi İklim Yayınları, İstanbul–1993.

OKDAY, Şefik, **Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, İstanbul-1986.

ÖZER, Kemal, **Kurtuluş Savaşı'nda Gönen**, Türkdili Matbaası, Balıkesir-1964.

ÖZGÜL, M. Cemil, **Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara-1989.

ÖZSOY, Osman, **Gazetecinin İnfazı**, Timaş Yayınları, İstanbul–1997.

ÖZSOY, Osman, **Saltanat'tan Cumhuriyet'e Giden Yolda Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul-1999.

PAKALIN, Mehmed Zeki, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, Cilt: VI, (Yayına Hazırlayanlar: Özen Tok-Hava Selçuk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2008.

PAKALIN, Mehmed Zeki, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, Cilt: X, (Yayına Hazırlayan: Serdar Sakin), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2008.

PAKALIN, Mehmed Zeki, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, Cilt: XIX, (Yayına Hazırlayan: Mehmet Metin Hülagü), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2008.

PEKER, Nureddin, **1918-1923 İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri (İnebolu-Kastamonu ve Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı)**, İstanbul-1955.

REY, Ahmet Reşit, **Canlı Tarihler, Gördüklerim Yaptıklarım 1890-1922**, Yeni Matbaa, İstanbul-1945.

RIZA NUR, **Hayat ve Hatıratım**, Cilt: III, Altındağ Yayınevi, İstanbul-1967.

SAKALLI, Bayram, **Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara-1988.

SANAY, Recai, **Türk Casusu İngiliz Kemal İstiklâl Harbinde**, Nebioğlu Yayınları, İstanbul-1958.

SARIBAY, Selim, **İstiklal Savaşında Mudurnu Bolu Düzce**, Aydın-1943.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü –Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)-**, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1993.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar**, Birinci Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul-2000.

SARIKOYUNCU, Ali, **Atatürk Din ve Din Adamları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-2002.

SARIKOYUNCU, Ali, **Millî Mücadele'de Din Adamları**, Cilt: I, İkinci Basım, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-1997.

SARIKOYUNCU, Ali, **Milli Mücadele'de Din Adamları**, Cilt: II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-2002.

SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, Cilt: 1, Dokuzuncu Basım, Kastaş Yayınevi, İstanbul–2000.

SİMAVİ, Lütfi, **Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri**, Hürriyet Yayınları, İstanbul-Tarih Yok.

SOFUOĞLU, Adnan, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1921),** Genelkurmay Basımevi, Ankara-1994.

SONYEL, Salahi R, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

SONYEL, Salahi R, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt: I, Üçüncü Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara–1995.

SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemalî, **30 Senelik Siyasî Hatıralarım (**Üçüncü ve Son Cilt) 1918-1922, Ülkü Matbaası, İstanbul-1953.

ŞİMŞİR, Bilâl N, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1975.

ŞİMŞİR, Bilâl N, **Malta Sürgünleri**, İstanbul-1976.

TAÇALAN, Nurdoğan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Hür Yayın, İstanbul-1981.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: I, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul–1991.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: III, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul-1991.

TARİH IV, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941), Kaynak Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul-2001.

TBMM ZC, Devre I, İçtima Senesi I, Cilt: I, 3. Basılış, TBMM Matbaası, Ankara-1959.

TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 1, 3. Basılış, TBMM Matbaası, Ankara-1981.

TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 3, 3. Basılış, TBMM Matbaası, Ankara-1981.

TEMEL, Mehmet, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara–1998.

TEPEYRAN, Ebubekir Hazım, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul-1982.

TEPEYRAN, Ebubekir Hazım, **Zalimane Bir İdam Hükmü**, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul-1946.

TEVETOĞLU, Fethi, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Birinci Basım, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara-1987.

TEVETOĞLU, Fethi, **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara–1991.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler (Mütareke Dönemi)**, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İkinci Basım, İstanbul–2003.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt. III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul-1989.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859**, Tıpkı Basım (İstanbul 1952, Birinci Basım) Arba Yayınları, İstanbul-1995.

TÜRK İSTİKLAL HARBİ I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Üçüncü Basım, Genelkurmay Yayınları, Ankara–1999.

TÜRK İSTİKLAL HARBİ II'nci Cilt Batı Cephesi 1'nci Kısım, Üçüncü Basım, Genelkurmay Yayınları, Ankara-1999.

TÜRK İSTİKLAL HARBİ İç Ayaklanmalar 1919-1921 (TİH), Cilt: VI, Genelkurmay Yayınları, Ankara-1964.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, Üçüncü Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1984.

TÜRKMEN, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2001.

TÜRKMEN, Zekeriya, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara-2002.

ULUBELEN, Erol, **İngiliz Belgelerinde Türkiye,** İstanbul-1967.

ULUĞ, Hakkı Naşit, **Hemşehrimiz Atatürk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1997.

ULUĞ, Hakkı Naşit, **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı,** Milliyet Yayınları, İstanbul-1973.

UMAR, Bilge, **İzmir'de Yunanların Son Günleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara-1974.

URAN, Hilmi, **Hatıralarım**, Ankara-1959.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı**, Ankara-1965.

ÜNAL, Muhittin, **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, Cem Yayınları, II. Basım, İstanbul-2002.

YAHYA KEMAL, **Siyasî ve Edebî Portreler**, Üçüncü Basım, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul–1986.

YALÇIN, E. Semih-Salim Koca, **Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi**, Berikan Yayınevi, Ankara–2005.

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim** I, Yayına Hazırlayan: Erol Sadi Erdinç, İstanbul-1997.

YAVUZ, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1994.

YUNUS NADİ, **Ankara'nın İlk Günleri**, Hisar Matbaası, İstanbul-1955.

YUNUS NADİ, **Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İç İsyanlar,** İstanbul-1955.

ZÜRCHER, Eric Jan, **Millî Mücadele'de İttihatçılık**, İletişim Yayınları, İstanbul–2003.

MAKALELER

"Millî Mücadele'nin İlk Kabinesi", **Tarih Konuşuyor**, Sayı: 4, Cilt: I, (Mayıs-1964).

AKANDERE, Osman, "11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekâyi'de Kuvâ-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 12, Sayı: 24, Ankara–2003.

AKANDERE, Osman, "Millî Mücadelenin Başlarında Mustafa Kemal Paşada Sine-i Millet Düşüncesi İle Askerlik Mesleğinden İstifası Öncesi ve Sonrası Kendisine Gösterilen Bağlılıklar", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 11, Bahar-2002.

AKÇAM, Taner, "Divan-ı Harbi Örfi'lerin Kurulması-İstanbul Yargılamaları", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 137, (Mayıs 1995).

ARMAOĞLU, Fahir, "İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali" **Belleten**, Cilt: LXII, Sayı: 234, (Ağustos 1998).

ARSLAN, Ali, "Anadolu Fevkalade Müfettişi Umumiliği", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 16, Kasım-1995.

ATAMER, Hamdi, "Kuvâ-yı Milliye'ye Katılanların Listesi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 4, Ocak-1968.

ATAMER, Hamdi, "Kuvâ-yı Milliye'ye Katılanların Listesi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 5, Şubat-1968.

ATAMER, Hamdi, "Kuvâ-yı Milliye'ye Katılanların Listesi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 6, Mart-1968.

ATAMER, Hamdi, "Kuvâ-yı Milliye'ye Katılanların Listesi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 7, Nisan-1968.

ATAMER, Hamdi, "Kuvâ-yı Milliye'ye Katılanların Listesi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 8, Mayıs-1968.

ATAMER, Hamdi, "Millî Mücadele'ye Katılanlar Hakkında Askerî Yargıtay Kararları", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 3, İstanbul-1967.

AYDIN, Mesut, "Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'ya Giriş ve Çıkışları Kontrol Altında Tutan Kuruluşlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 5, Ankara–1990.

AYIŞIĞI, Metin, "Bir Askeri Mahkeme: İstanbul Birinci Divan-ı Harbi Örfîsi" **Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Ankara-2000.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, "İzmir'in Yunanlar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", **Atatürk Konferansları III (1969)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1970.

BAYRAKTAR, Bayram, "Kurtuluş Savaşı'nda İngiltere'nin Ortadoğu Politikasına Bir Model: Anzavur Ayaklanması", **Askerî Tarih Bülteni Dergisi**, Yıl: 19, Sayı: 37, Genelkurmay Yayınları, Ankara-1994.

BEYOĞLU, Süleyman, "Bozkır İsyanları", **Bir**, Sayı: 2, 1994.

ÇAĞLAR, Günay, "Kuvây-ı İnzibâtiye", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 4, 15 Mayıs 1995.

ÇAĞLAR, Günay, "Millî Mücadele'de Fetvalar Olayına Değişik Bir Açıdan Bakış", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 75. Yıl Özel Sayısı**, Sayı: 11, Erzurum–1999.

ERMAN, Azmi Nihat, "Millî Mücadele Döneminde Kocaeli Bölgesinde Çeteler", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 70, Kasım–2002.

ERSOY, Doğan, "Alaşehir Kuva-yı Milliye Hareketi'nin Malî Kaynakları", **Millî Mücadele'de Alaşehir**

Kongresi (6–25 Ağustos 1919), Anadolu Matbaacılık, İzmir–1988.

İsmet İnönü'nün Zeynep Oral'ın Sorularına verdiği yanıt, **Belgelerle Türk Tarihi**, Sayı: 32, Nisan-1970.

JAESCHKE, Gotthard, "Milliyetçiliğin ve Dinin İstiklal Harbindeki Rolleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 13, (Ağustos-1981), Ankara.

KARACA, Taha Niyazi, "Millî Mücadele'de Bozkır İsyanları", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 16, 2004/1.

KISIKLI, Emine, "Millî Mücadele Başlangıcında, Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Hareketi, İttihat ve Terakki Faaliyetlerinde Uzak Tutma Teşebbüsleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 5, Ankara–1990.

KÜÇÜK, Cevdet, "Damad Ferid Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 8, İstanbul–1993.

MERT, Özcan, "Anzavur'un İkinci Ayaklanması'nda Cemiyet-i Ahmediye", Prof. Dr. Münir Aktepe'ye Armağan, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 15, Sene: 1995-1997, İstanbul-1997.

MERT, Özcan, "Anzavur'un İlk Ayaklanmasına Ait Belgeler", **Belleten**, Cilt: LVI, Sayı: 217, Ankara-1992.

ÖZKAYA, Yücel, "Bağımsızlık Savaşında Dernekler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: 10, (Kasım-1987),

ÖZKAYA, Yücel, "İzmir'in İşgalinin Anadolu'daki Tepkileri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi**

Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 1, Mayıs-1988.

SAKALLI, Bayram, "Millî Mücadele'de Ankara'da Yayınlanan Fetvanın Millî Birlik ve Beraberliği Sağlamadaki Rolü", **Türk Kültürü Araştırmaları Prof Dr. Şerif Baştav'a Armağan**, Yıl: XXV/2, Ankara-1987.

SARIKOYUNCU, Ali, "Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin Millî Mücadele ve Atatürk İnkılâpları Karşıtı Tutum ve Davranışları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XIII, Sayı: 39, Kasım-1997.

SERTOĞLU, Midhat, "Millî Mücadele'ye Yardım Ettikleri İçin Cezalandırılmak İstenenlere Dair Yayınlanmamış Belgeler", **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 2, Yıl: 14, Şubat–1978.

SERTOĞLU, Midhat, "Son Osmanlı Padişahı VI. Mehmet Vahideddin", **Hayat Tarih Mecmuası**, Yıl: 11, C. 2, Sayı: 7, (1 Temmuz 1975).

SOFUOĞLU, Adnan, "Refet Bele'nin Üçüncü Ordu Kumandanlığı'ndan Alınışına Dair Bir Vesika Üzerine…", **Türk Kültürü Dergisi**, Yıl: XXXVI, Sayı: 422.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, "Millî Mücadele'de Hamdullah Suphi", **Türk Kültürü, (Hamdullah Suphi Tanrıöver Özel Sayısı)**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Sayı 45, Temmuz-1966.

TEVETOĞLU, Fethi, "Atatürk-İttihat ve Terakki", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: V, Sayı: 15, Temmuz–1989.

TUNAYA, Tarık Zafer, "Bağımsız Türkiye Kurucusu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin 50.

Yıldönümünde", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 32, Nisan-1970.

TÜRKMEN, H. İlhan, "Ahmet Anzavur'un Güney Marmara İsyanlarında İngiliz Devleti ve İstanbul Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin İlgisi ve Kışkırtıcı Faaliyetleri", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Şubat-1992.

TÜRKMEN, Zekeriya, "Kuvâ-yı Millîye Hareketini Bastırmak Üzere İstanbul Hükümetinin Kurduğu Bir Teşkilât: Anadolu Fevkalâde Müfettişi Umumiliği", **Türk Tarihçiliği ve Prof. Dr. Aydın Taneri Armağanı**, Ankara-1998.

TÜRKMEN, Zekeriya, "Mustafa Kemal Paşanın IX. Ordu Kıt'aları Müfettişi Olarak Samsun'a Çıkışı ve Meydana Gelen Gelişmeler", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 124, İstanbul, Şubat 2000/01.

TÜRKMEN, Zekeriya, "Türk İstiklal Harbi İstihbaratçılarından İngiliz Kemal'in Anzavur Ahmet'e Yönelik Takip Harekâtı (İngiliz Kemal'in Hatıralarına Göre)", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 8, Genelkurmay Yayınları, Ankara-2006.

ULUĞ, Naşit Hakkı, "Milletin Geleceğini Düşünmek İçin Bir Millî Meclis Kurulması Lazımdı -II-", **Belgelerle Türk Tarihi**, Sayı: 32, 1970.

ULUĞ, Naşit Hakkı, "Milletin Geleceğini Düşünmek İçin Bir Millî Meclis Kurulması Lazımdı -I-", **Belgelerle Türk Tarihi**, Sayı: 31, Nisan-1970.

ULUĞ, Naşit Hakkı, "Milletin Geleceğini Düşünmek İçin Bir Millî Meclis Kurulması Lazımdı -III-", **Belgelerle Türk Tarihi**, Sayı: 33, 1970.

UNAT, Faik Reşit, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşuna Ait Vesikalar", **Tarih Vesikaları**, Sayı: 15, Cilt: III, Mayıs-1949.

UNAT, Faik Reşit, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşuna Ait Vesikalar", **Tarih Vesikaları**, Sayı: 2, Cilt: I, Ağustos-1941.

UNAT, Faik Reşit, "Atatürk'ün Toplamak İstediği Meclis-i Müessisan", **Belleten**, Sayı: 84, Cilt: XXI, Ekim-1957.

UNAT, Faik Reşit, "Mustafa Kemal Paşa'ya Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Sıfatıyla Verilen Vazife ve Salâhiyetlere Dair Bazı Vesikalar", **Tarih Vesikaları**, Sayı: 12, Cilt: II, Nisan-1943.

UNAT, Faik Reşit, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşuna Ait Bazı Vesikalar", **Tarih Vesikaları**, Sayı: 6, Cilt: I, Nisan-1942.

ÜNAL, Ertan, "16 Mart Vakası", **Hayat Tarih Mecmuası**, Yıl: 5, Sayı: 2, Cilt: I, (Mart-1969).

ÜNAL, Tahsin, "İstanbul'un İşgali 16 Mart 1920", **Türk Kültürü**, Yıl: IX, Sayı: 101, (8 Mart 1971), Ankara-1971.

YAMAN, Ahmet Emin, "Anadolu'da Kongre Kararlarında Silahlı Direniş Güçlerinin Malî Finansmanı ile İlgili Hükümler", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, Mayıs-1988.

YAZICI, Nesimi, "Millî Mücadele'de Bir Mücahit Veya Pıtır Hüseyin Efe'nin Anıları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Mayıs-Kasım-2002.

YILMAZ, Durmuş, "Bir Millî Mücadele Muhalifi, Ömer Kazım ve İki Kitabı", **Selçuk Üniversitesi Ata Dergisi**, Sayı: 4, Konya–1993.

TEZLER

DEMİRBAŞ, Osman, **İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Millî Mücadele**, yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul–1999.

ERDEM, Ş. Can, **Sadrazam Damat Ferit Paşa**, yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul–2002.

KARAASLAN, Halis, **Millî Mücadele Dönemi'nde İç İsyanların Çıkışında Dini Faaliyet ve Propagandanın Rolü**, yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir–1997.

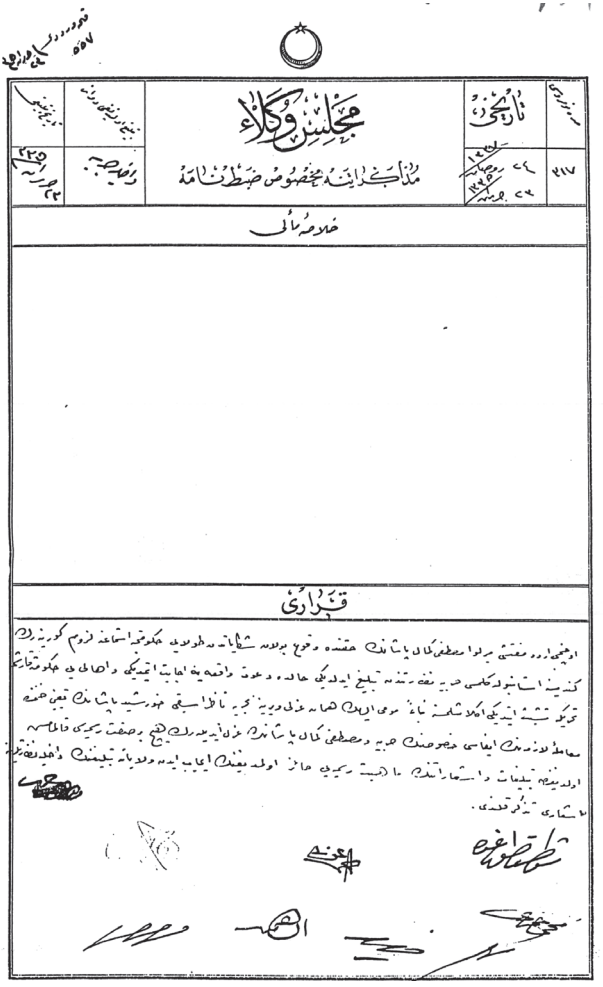
ÖZTÜRK, Reşat, **İstanbul Basınında Edebiyatçıların Millî Mücadele'ye Bakışı**, yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara–1992.

POLAT, Hasan Ali, **Millî Mücadele Yıllarında Marmara Bölgesi'nde Faaliyet Gösteren Müfrezeler, Milis Kuvvetleri ve Çeteler (1918-1922)**, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı, Konya-2008.

TUNÇ, Salih, **İşgal Döneminde İstanbul Basını (1918–1920)**, yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul–1999.

Ekler

EK-1

مجلس وكلاء

مذاكرات اينه مخصوص ضبط نامه

تاريخ

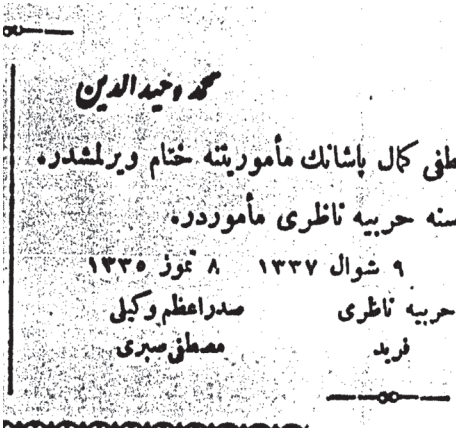
خلاصه مسائل

قرارى

BOA, MV, 216/54.

Mustafa Kemal Paşa'nın azledilerek yerine Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'nın tayini hakkında Meclis-i Vükela kararı.

EK-2

محمد وحید الدین

اوچنجی اردو مفتشی مصطفی کمال پاشانك مأموریتنه ختام ویرلمشدر.
اشبو ارادهٔ سنیه‌نك اجراسنه حربیه ناظری مأموردر.

۹ شوال ۱۳۳۷ ۸ تموز ۱۳۳۵

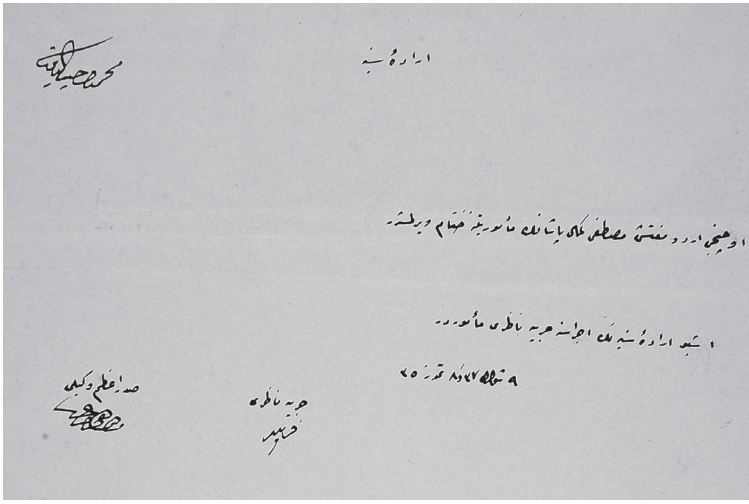
حربیه ناظری
فرید

صدراعظم وکیلی
مصطفی صبری

Takvim-i Vekayi, 13 Temmuz 1335/13 Temmuz 1919, Nu: 3596.

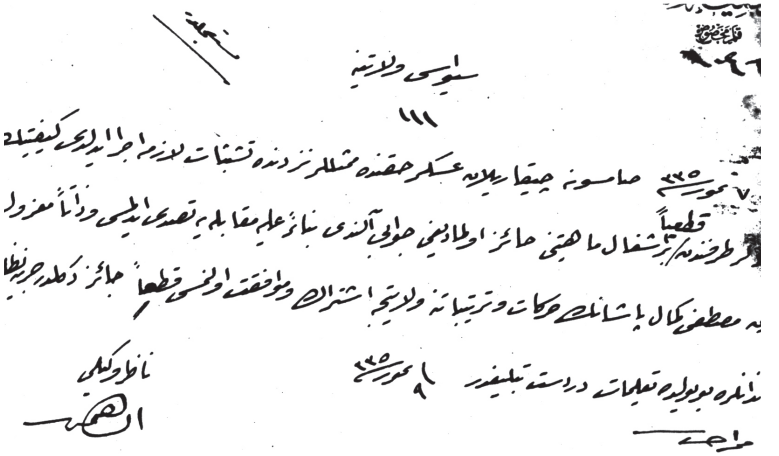
Mustafa Kemal Paşa'nın Üçüncü Ordu Müfettişliği'nden azledildiğine dair Takvim-i Vekâyi'de yayınlanan İrade-i Seniyye sureti.

EK-3

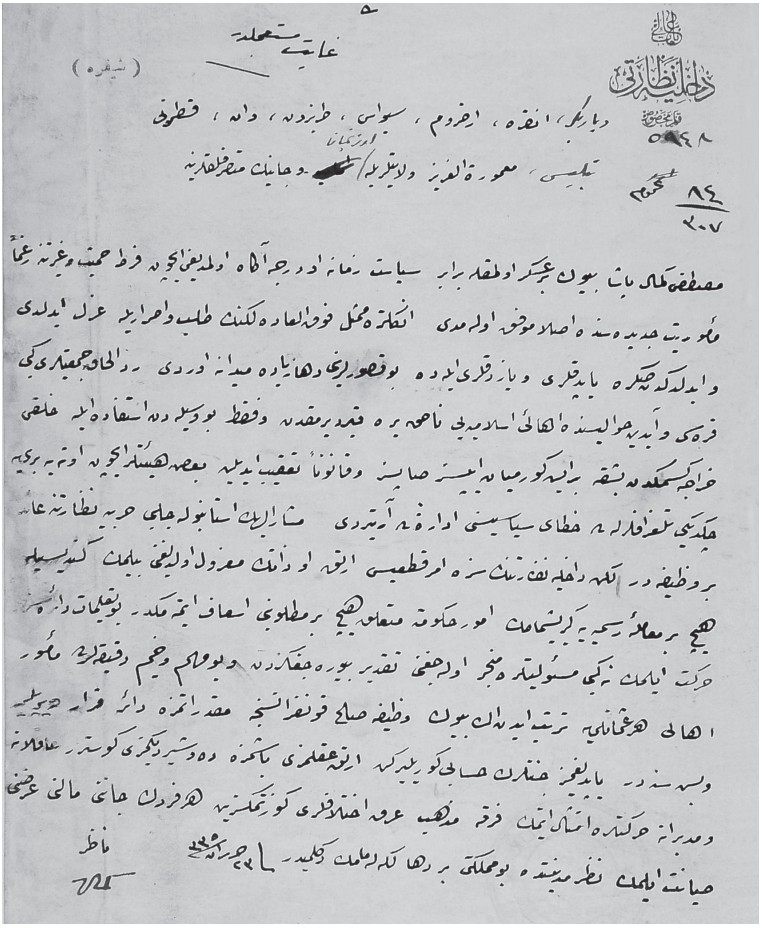
BOA, DUİT, 163/31.
Mustafa Kemal Paşa'nın Üçüncü Ordu Müfettişliği'nden azledildiğine dair İrade-i Seniyye sureti.

EK-4

BOA, DH. ŞFR. 101/19–33.
İngilizler tarafından Samsun'a çıkarılan askerin işgal mahiyetini haiz olmadığı ve Mustafa Kemal Paşa'nın harekât ve tertibatına katiyen uyulmamaması gerektiği yönünde Sivas Vilayeti'ne gönderilen telgraf.

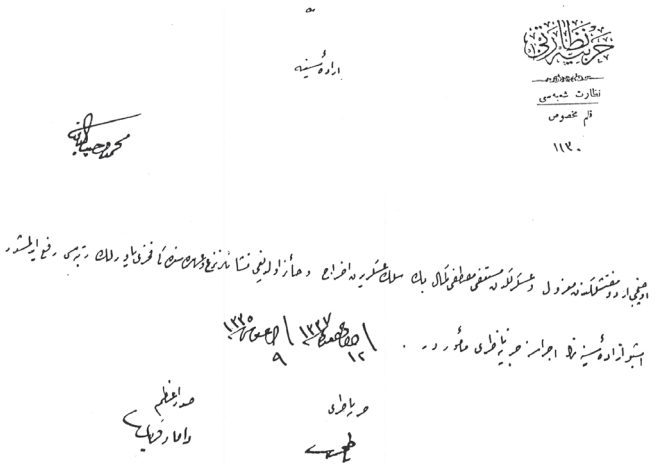
EK-5

BOA, DH-ŞFR, 100/174.

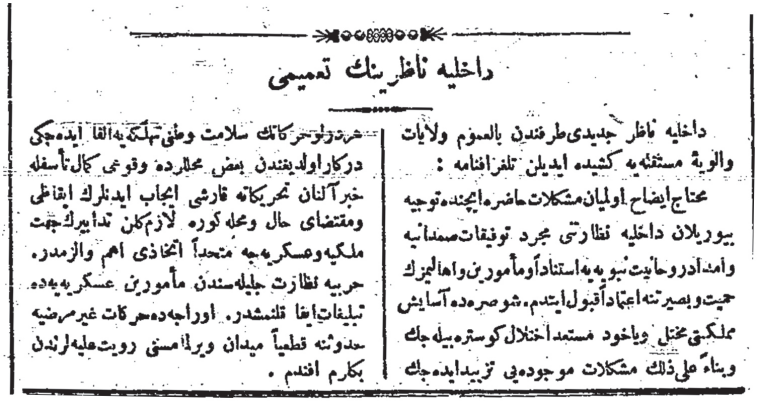
Bu belge, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in vilayetlere gönderdiği gizli tamimdir. Burada Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir asker olmakla beraber zamanın siyasetine ayak uyduramadığından ve İngilizlerin ısrarı ile görevden alındığından bahsedilmektedir.

EK-6

BOA, DUİT, 68/13.
Mustafa Kemal Paşa'nın askerlik mesleğinden azli, nişan ve madalyaları ile fahri yaverlik rütbesinin de kaldırılması hakkında 9 Ağustos 1335/9 Ağustos 1919 tarihli İrade-i Seniyye sureti.

EK-7

داخليه ناظرينك تعميمى

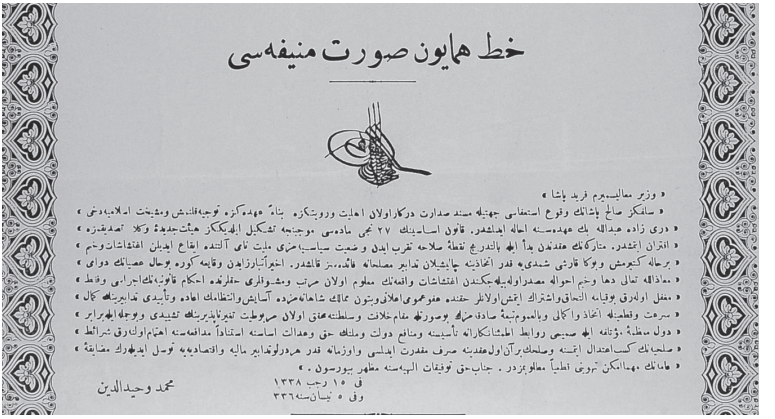
داخليه ناظر جديدى طرفندن بالعموم ولايات والوية مستقله يه كشيده ايديلن تلغرافنامه :

محتاج ايضاح اوليان مشكلات حاضره ايچنده توجيه بيوريلان داخليه نظارتى مجرد توفيقات صمدانيه وامدادروحانيت نبويه يه استناداً ومأمورين واهالينك حميت وبصيرتنه اعتماداً قبول ايتدم. شوصره ده آسايش مملكتى مختل وياخود مستعد اختلال كوسترمه يه جك وبناءً على ذلك مشكلات موجوده يى تزييد ايده جك حركتلرك سلامت وطنى تهلكه يه القا ايده جكى دركار اولديغندن بعض محللرده وقوعى كمال تأسفله خبر آلنان تحريكاته قارشى ايجاب ايدنلرك ايقاظى ومقتضاى حال ومحله كوره لازم كلن تدابيرك جهت ملكيه وعسكريه جه متحداً اتخاذى اهم والزمدر. حربيه نظارت جليله سندن مأمورين عسكريه يه ده تبليغات ايفا قلنمشدر. اوراجه ده حركات غيرمرضيه حدوثنه قطعياً ميدان ويرلامسى رويت عليه لرندن بكارم افندم .

Alemdar, 27 Temmuz 1335/27 Temmuz 1919, Nu: 124–1524.

Dâhiliye Nazırı'nın Anadolu'daki hareketin önüne geçilmesinin "*içinde bulunulan durum*"un bir gereği olduğu yönündeki beyanatı.

EK-8

خط همايون صورت منيفه‌سى

« وزير معاليسير جرم فريد پاشا »

« سالفكر صالح پاشانك وقوع استعفاسى جهتيله مسند صدارت دركاراولان اهليت وروبتكزه بناءً عهده‌كزه توجيه‌قلنمش ومثبتات املاميه‌دن »
« درى زاده عبدالله بك عهده‌سنه احاله ايدلمشدر. قانون اساسينك ٢٧ نجى مادەسى موجبنجه تشكيل ايدىكجك هيئت جديدهٔ وكلا تصديقنزه »
« انقران ايتمشدر. متاركەنك عقدندن بدأ الله بالتدريج نقطهٔ صلاحه تقرب ايدن وضعيت سياسيه‌مزك ملت نامى آلتنده اتفاع ايدبن افتخاشات وخم »
« برحاله كتيرمش وبوكا قارشى شددى‌به قدر اتخاذينه چاليشيلان تدابير مصلحانه فائده‌سز قالمشدر. اخوتآباروزاهن وقايمه كوره بوحال عصبانك دوامى »
« معاذالله تعالى دها وخيم احواله مصداولمه‌يله‌جكندن افتخاشات وافعه‌نك معلوم اولان مرتب ومشوأفرى حاملرنده احكام قانونيه‌نك اجراسى وقاط »
« مقفل اولدرق بوقايه التحاق واشتراك ايتمش اولانلر حقنده عفو عمومى اعلانووبتون ممالك شاهانه‌مزده آسايش وانتظامك اعاده وتأييدى تدابيرينك كمال »
« سرعت وقطعيتله اتخاذ واكمالى وبالعموم تبعهٔ صادر مراك بوصورتله مقام خلافت وسلطنت‌سنى اولان سوءظنك تمزيلنه تشبثى وبوحوله الهرابر »
« دول معظمهٔ دوستانه الله صميمى روابط اطمئنانكارانه تأسيسنه ومنافع دولت وملتك حق وعدالت اساسنه استناداً مدافعه‌سنه اهتمام اولمق شرائط »
« صاحب بلك كسب اعتدال ايتمسنه وصلحك رآن اول عقدينه صرف مقدرت ايدلسى واوزمانه قدر هردرلو تدابير مالبه واقتصاديه‌يه توسل ايدبلمك مضايقهٔ »
« طاماتك مهما امكن تهوينى قطعياً مطلوب بزدر . جناب حق توفيقات الهيه‌سنه مظهر بيورسون . »

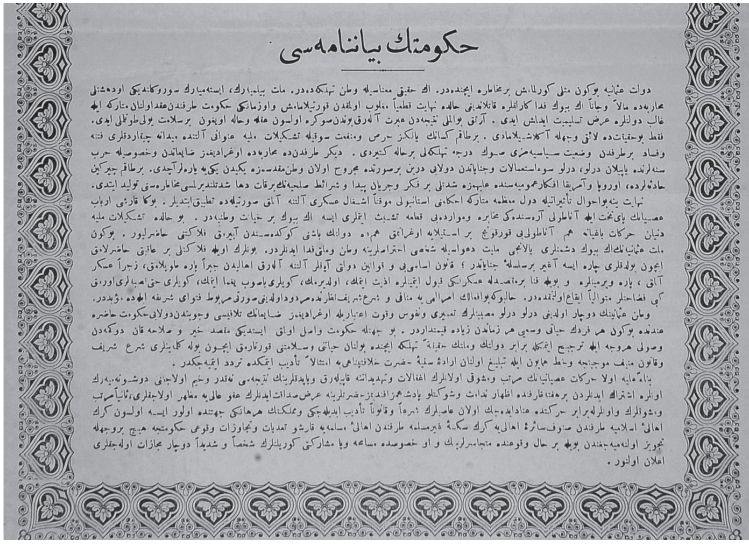
في ١٥ رجب ١٣٣٨
وفى ٥ نيسان سنه ٣٣٦

محمد وحيدالدين

BOA, DUİT, 9/140.

Damat Ferit Paşa'nın Sadrazam olduğunu bildiren Sultan Vahdettin'in Hatt-ı Hümâyûnu.

EK-9

حكومتك بياننامه‌سى

دولت عثمانيه بوكون منل كورولمش برمحاصره ايچنده‌در. الك حقيقى مناسبله وطن تهلكه‌ده‌در. مات بيلمزكه، ايسه‌مبارك سورو كلديكى اوده‌شدتلى محاربه‌ده ملاً وجاناً الك يوك فدا كارلغلرى غلابه‌يه‌جى حالده بيات قطعياً «بلوب اولدقدن صوكره اولسون طرفندن عقد اولنان «متاركه ايله غالب دولتلره عرض تسليميت ايدلش ايدى . آرتق بوالى نتيجه‌دن عبرت آلمه‌رق وندن صوكره اولسون حاله وحاله اويمون برسلامت يولى طوتلى ايدى. فقط بوحقيقتلرده لائق وجهله آكلاشيلامادى . برطاقم كمالك بالكز حرص ومنفعت سودائيله تشكيلات مليه عنوانى آلتنده بدخاه جيادوغرى فتنه وفساد برطرفدن وضعيت سياسيه‌مزى صوك درجه تهلكه‌يه كتيردى . ديكر طرفدن‌ده محاربه‌ده اوغراديغمز ضايعاتدن وخصوصيله حرب سنه‌لرنده بايلان دراو، دولو سوءاستعمالات وجنايتدن دولايى درين برصورتده هجوم اولان وطن مقدسمزه يكيدن يكيه پاره‌لر آچمدى. برطاقم چيرکين حادثه‌لرده، اوروپا وآسيه‌ى افكار عموميه‌سنده عليهمزده شدتلى بر فكر وجريان پيدا و شرائط صلحيه‌مك محرقات دها شدتلنديرلمسى محاربه‌مزى توليد ايتدى.

نهايت بيه‌واحوال تأثيراتيله دول معظمه متاركه احكامى استانبول موقتاً اشغال عسكرى آلتنه آلمق صورتيله‌ده تطبيق ايتديلر. بوكا قارشى ارباب عصبيات پاى تخت ايله آناطولى آره‌سنده‌كى محاربه ومواردده‌ى قطعه تشبث اجنبى ايسه الك يوك بر حيات وطنيه‌در . بو حالده تشكيلات ملیه فتيان حركات باغيانه هم آناطولينى قورقونج بر استيلايه اوغراتمق همراه دولتك باشى كوكدەسيندن آيرمق فلاكتنى عاجزاولور . بوكون مات عثمانلىلرك يوك دشمنلرى بالاتفاق مات دهواسيله شعبه‌ى اختلاسلريله وطن ومالى فدا ايدلردى. بوكرك ايله فلاكتلى بر عاقبتى عاجزلاغى ايچون بولدقلرى چاره ايسه آخير برسلسله‌ٔ جنايتدر ؛ قانون اساسيى و قوانين دولى آيلر آلتنه آلمرق اهاليدن جبراً پاره طوپلامق، زجراً عسكر آلمق ، پاره ويرمه‌مكه و بوكبى فنا برمعاصله عسكريكى دول اجنبيه اذيت ايتمك، اولدرمك، كويلرى يامولب يقمك، كويلرى حتى اهاليسى اورمق كبى فضاحتلر متوالياً ايقاع اولنمقده‌در. حالبوكه بوالك اصلاحى به منافى و تمرح تعريف اطراف مصدوداولديغى مسلم ومحقق صرصوق فتواى شريفه اهم‌ده‌ر. وطن عثمانيك دوچار اولديغى دولو دولو مصيبتلرك تعميرى وتأسيسى وقوت اعتباريله اوغراديغمز ضايعاتك تلافيسى وجوينده‌دولتى حكومت حاضره عهده‌سنده بوكون هر اردك حياتى وسعيى هر زمانكدن زياده قيمتدارلدر . بو جهتله حكومت واصل اولق ايستديكى مقصد خير و سلامته قان دوكمه‌دن وصول هرنوعه ايله ترجيح ايتمكله برابر دولتك وملتك حفظه‌ٔ تهلكه ايچنده بولنان حياتى وسلامتى قورتارمق ايچون بوله كلبنلرى شرح شريف وقانون منيف موجبنجه وخط جاوون ايله تبليغ اولنان ارادهٔ سنيهٔ حضرت خلافتپناهيه امتثالاً تأديب ايتمكده تردد ايتيه‌جكدر .

بناءً عليه اولا حركات عصيانيه‌نك صرتب وعوق اولابلرك اعمالات وتبديلاته قابليه‌رق ويابدقلرينك نتيجه‌سى نه‌قدر وخيم اولاجغنى دوشونه‌بيلمك اولمق اشتراكله ايدنلردن برمعدن فرقه‌نه اظهار ندامت وشوكيلو پدشمجرانه‌سيله عرض صداقت ايدنلرك عفو عاليه مظهر اولاجغلرى ثانياً صرت وعوفلرك وابولدقلرى برابر حركتده عناده‌وجك اولان عاصيلرك «برداً وقانوناً تأديب ايدبلميسى وملتكك هرهانكى جهتده اولور ايسه اولسون كرك اهالىٔ اسلاميه طرفندن صوف صارهٔ اهاليه كرك سكنهٔ غيرمسلمه طرفندن اهالىٔ مسلمه‌يه قارشو تعديات وتجاوزات وقومى حكومتمه هيچ بروجهله تجويز اولنه‌مه‌جغندن بوبله بر حال وقوعنده متجاسرلرك و او خصوصده مساعده وبا مشاركتى كورينلرك شخصاً و شديداً دوچار مجازات اولاجغلرى اعلان اولنور .

BOA, DUİT, 9/140.

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin işbaşına geldikten sonraki ilk beyannamesi

EK-10

فتاوای شریفه صورتی

سبب نظام عالم اولان خلیفهٔ اسلام ادامهٔ تعالی خلافته الی یوم القیام حضرتلرینك تخت ولایتنده بولنان بلاد اسلامیه‌ده بعض اشخاص شریره اتفاق واتحاد وکندولرینه رؤسا انتخاب ایدرك ثبهٔ صادقهٔ شاهانه‌ی جرأت وتزویرات ایله اغفال واضلاله وبلا امر عالی اهالیدن عسکر جمعنه قیام ایدوب مظاهره عسکری اغاشه وکهیه برابرلرینه وحشیانه حمله ایدرك سودالرینه خلاف شرع شریف ومنایر امر منیف برطاقم غلامات وویرکولر طرح وتوزیع واتواع تضییق واتسکنجه‌لرله مالك اموال واشیاسنی غصب وغارت وبووجهله عبادالله‌یه ظلمی اعتیاد وکهربه جسارت ومالك محروساتك بعض قری ولادینه هجوم ایله خرب وخراب ایله یکسان ویتیمهٔ صاغدن یحه ناموس معصومه‌یی قتل واتلاف ودماء محقونه‌یی سفك واراقه ایتمکلری وجهاب ایراد ایتمکلرندن منصوب بعض مأمورین هایه وعسکریه‌ومنکیچریلر-خود بخود هزل وکندی هیالرینی نصب وصرکز خلافت الله‌الله محروساتك مواصلات ومخابراتی قطع وطرف دولته صادر اولان اوامر شاهانه‌نك اجراسنی منع وصرکزی دیکر مالکدن تحریر ایدرك شوکت سلطانی کسر وتوهین قصد ایدرك مقام سلطانی امامت اهانت ایتمکلرندن طاعت امامتدن خروج ودولت علیه‌نك نظام وانتظامی ولاکلك آسایشی اخلال ایچون اشرار اجانب واشقیا کاذب الله نایی فتنه‌یه سائق وساعی واشعال نار فساد اولدقلری ظاهر ومتحقق اولان روسای متمردین الله اعوان واتباعی بالفعل اولوب طاغیلرق حقنده صادر اولان امر عالیدن مکره حالا هنا دونیا دلرنده اصرار ایدرلر ایسه متمردلرك خباثتلرندن تحاوز بلاد وشر وفتنه‌لرندن تخلص عباد واجب اولوب ﴿ فقاتلوا التی تبغی حتی تفیء الی امر الله ﴾ نص کریمی موجبنجه

قتل وقتالری مشروع وارض اولوری بیان بیورلر

کتبه الفقیر
الجواب
دری زاده السید عبداه
عفی عنهما

الله تعالی اعلم اولور

بو صورتده ممالك محروسهٔ شاهانه‌ده حرب وضربه قدوتلری بولنان مسلمانلر امام عادل خلیفه‌ی سلطان محمد وحیدالدین خان حضرتلرینك اطرافنده طولیلرله مقاتله ایچون واقع اولان دعوت واسرینه اجابت وبناءً متمردون الیه مقاتله اجقری واجب اولوری ، بیان بیورلر

کتبه الفقیر
الجواب
دری زاده السید عبدالله
عفی عنهما

الله تعالی اعلم اولور

بو صورتده خلیفهٔ مشارالیه حضرتلری طرفندن بناءً متمردون الیه مقاتله ایچون تعیین اولنان عسکرلر مقاتلهدن امتناع وفرار ایتملرلر مرتکب کبیره وآثم اولوب دنیاده تعزیر شدیده وعقباده عذاب الیمه مستحق اولورلری بیان بیورلر

کتبه الفقیر
الجواب
دری زاده السید عبدالله
عفی عنهما

الله تعالی اعلم اولورلر

بو صورتده خلیفه‌نك عساکرندن اولوبده بناءً قتل ایدلر غازی وبناءً طرفندن قتل اولنلر شهید ومثاب اولورلری بیان بیورلر

کتبه الفقیر
الجواب
دری زاده السید عبداه
عفی عنهما

الله تعالی اعلم اولورلر

بو صورتده بناءً الله محاربه حقنده صادر اولان امر سلطانی‌یه اطاعت ایتمین مسلمانلر آثم وتعزیر شرعی‌یه مستحق اولورلری بیان بیورلر

کتبه الفقیر
الجواب
دری زاده السید عبداه
عفی عنهما

الله تعالی اعلم اولورلر

BOA, DUİT, 9/140.

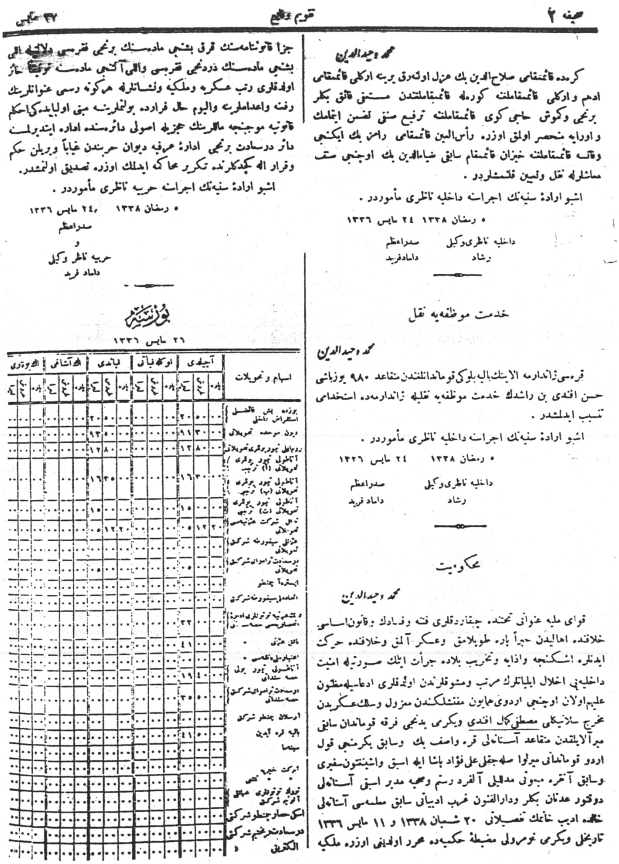
Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Şeyhülislamı Dürrizade Abdullah Efendi'nin Kuvâ-yı Milliyecilerin öldürülmelerinin caiz olduğuna dair vermiş olduğu Fetvâ sureti.

EK-11

Alemdar, 13 Mayıs 1336/13 Mayıs 1920, Nu: 507–2817.
Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında 1. Divân-ı Harb-i Örfî Riyaseti'nce verilen idam kararı

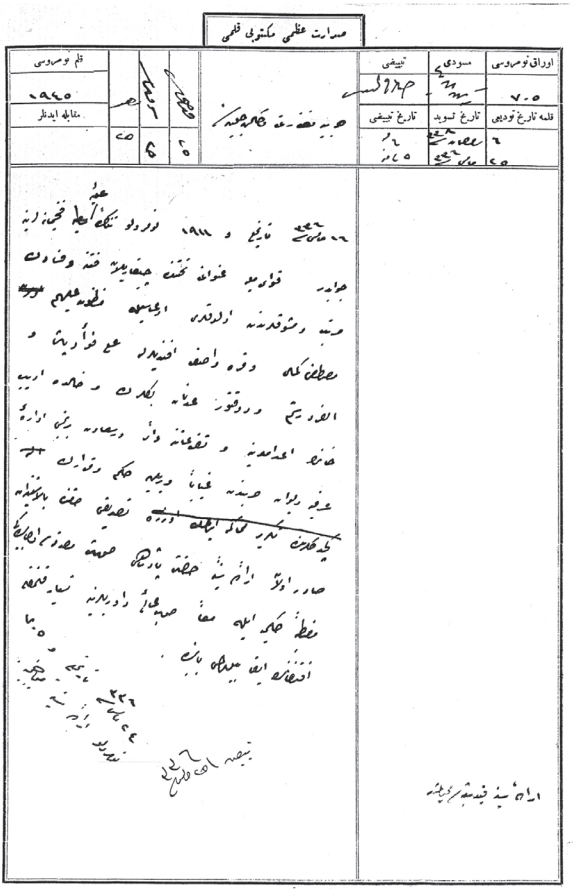
EK-12

Takvim-i Vekayi, 27 Mayıs 1336/27 Mayıs 1920, Nu: 3864.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında 1. Divân-ı Harb-i Örfî Riyaseti'nce verilen idam kararının Sultan Vahdettin tarafından onaylandığını gösteren İrade-i Seniyye sureti.

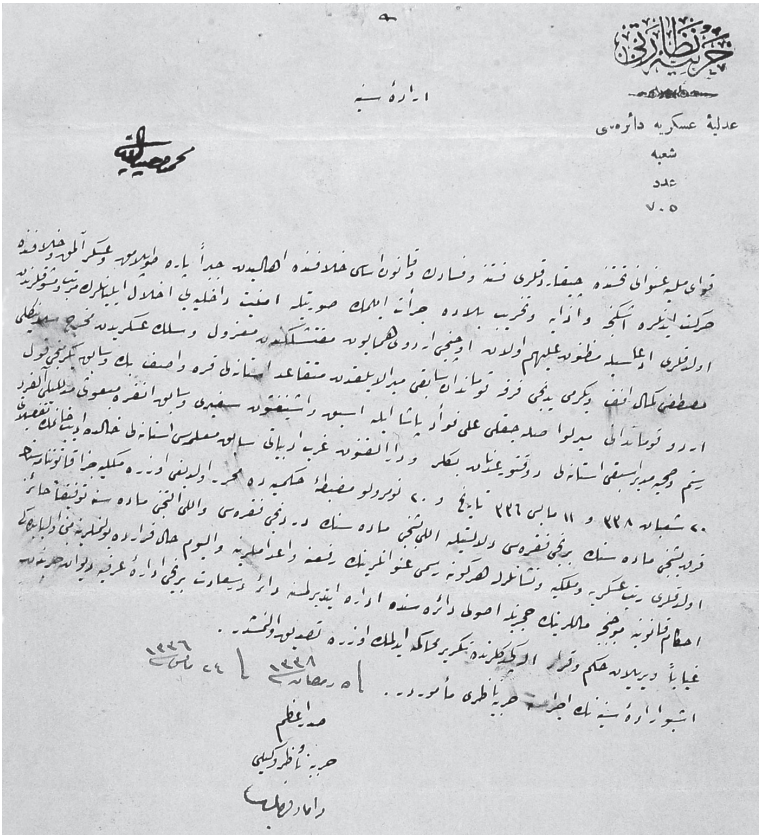
EK-13

BOA, BEO, Umumî No: 347564.

TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının idam cezasına çarptırılmaları hakkındaki Divân-ı Harb-i Örfî kararı ve İrade-i Seniyye ile onayının Harbiye Nezareti tarafından gereğinin yapılması hakkında belge.

EK-14

BOA, DUİT, 175/46.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında 1. Divân-ı Harb-i Örfî Riyaseti'nce verilen idam kararının Sultan Vahdettin tarafından onaylandığını gösteren İrade-i Seniyye sureti.

EK-15

Vakit, 26 Mayıs 1336/26 Mayıs 1920, Nu: 899.
Mareşal Fevzi Çakmak hakkında 1. Divân-ı Harb-i Örfî tarafından verilen idam kararı.

EK-16

محکومیت

محمد وحیدالدین

قوای ملیه نامی آلتنده چیقاریلان فتنه و فسادك مرتبلرینه التحاق ایتمك اوزره فرارایتمش اولدیغی ادعاسیله مظنون علیه اولان اسبق حربیه ناظری فریق قوالقلی مصطفی فوزی پاشانك عارفراری ارتکاب ایلهعصات مرقومهیه التحاق وطوغریدن طوغریه مجلسلرینه داخل اولهرق فساد آمیز برنطق ایراد ومدافعهٔملیه وکیلی نامی تحتنده حربیه نظارتی درعهده ایدرك مقام خلافت و سلطنته قارشو بالفعل مخاصمهیه ابتدار ایلدیکی وجنایات وفجایع واقعهنك مرتب ومشوقلرندن اولدیغی تبین ایتدیکندن ملکیه جزا قانوننامهسنك قرق بشنجی مادهسنك برنجی فقرهسی دلالتیله اللی بشنجی مادهسنك دردنجی فقرهسنه واللی آلتنجی مادهسنه تطبیقاً سلك عسکریدن طردیله حائز اولدیغی باالجمله نشانومدالیهلرك استردادینه واعدامنه و الیوم حال فراره بولنمسنه مبنی اولبابدهکی احکام قانونیه موجبنجه اموالنك حجزیله اصولی دائرهسنده اداره ایتدیرلمسنه دائر درسعادت برنجی ادارهٔ عرفیه دیوان حربندن غیاباً ویریلان حکم وقرارالله کچدیکندن تکریر محاکمه ایدلمك اوزره تصدیق اولنمشدر.

اشبو ارادهٔ سنیهنك اجراسنه حربیه ناظری مأموردر .

۸ رمضان ۱۳۳۸ ۲۷ مایس ۱۳۳۶

صدراعظم

و

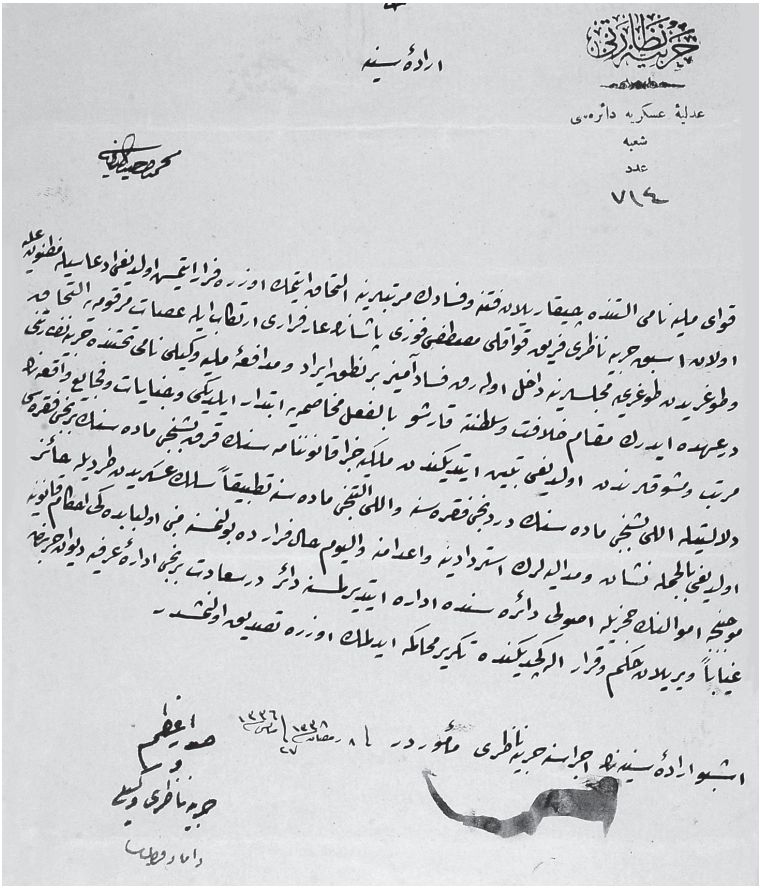
حربیه ناظر وکیلی

داماد فرید

Takvim-i Vekayi, 30 Mayıs 1336/30 Mayıs 1920, Nu: 3600.

Mareşal Fevzi Çakmak hakkında verilen idam kararının Sultan Vahdettin tarafından onaylandığını gösterir İrade-i Seniyye sureti.

EK-17

BOA, DUİT, 175/71.
Mareşal Fevzi Çakmak hakkında verilen idam kararının Sultan Vahdettin tarafından onaylandığını gösterir İrade-i Seniyye sureti.

EK-18

دیوان حربه دعوت

۳۰ مایسده محاکماتی اجرا ایده جکلر

دیوان حرب عرفی دیه تشکیل ایدن :

۱ - اولوایکنجی فرقه اردوسو فرماندانی ازمیرلی فخرالدین بك بن اسماعیل ،

۲ - اوچنجی فرقه اردوسو فرماندانی آستانه‌لی حسین صلاح الدین بك بن وهبی ،

۳ - برنجی فرقه اردوسو فرماندانی برشتنه‌لی جعفر طیار بك بن امین ،

۴ - ۱۴ نجی فرقه اردوسو فرماندانی میرلوا یوزباشیلی یوسف عزت پاشا بن ابراهیم ،

۵ - حربیه نظارت جلیله‌سی اسبق مستشاری میرلای عصمت بك

۶ - یوزباشی مبعوث سابق اسماعیل فاضل پاشا

۷ - ارضروم مبعوث سابق جلال الدین عارف بك

۸ - اسبق مبعوثردن حمدالله صبحی بك

۹ - قره‌جه‌بك مفتی سابق مصطفی فهمی افندی

۱۰ - سابق مبعوثردن جانی بك

۱۱ - » » بکر سامی بك

۱۲ - حقی توسج بك

۱۳ - سینوب مبعوث سابق رضا نور بك

۱۴ - قسطمونی مبعوث سابق وعدلیه مستشار اسبق یوسف کمال بك

۱۵ - اسکیشهر متصرف اسبق فهمی بك

۱۶ - آنقره مفتی سابق عمر رفت افندی

۱۷ - بروسه‌ده فرقه فرماندانی میرآلای بکر سامی بك

اساسیمی بالاده محرر ذوالنك ۳۰ مایس ۳۳۶ تاریخنه مصادف پازار کونی اجرای محاکماتی مقرر اولدیغندن یوم مذکوره زوالی ساعت بر ده‌در ساعتده برنجی دیوان حرب عرفیه کاری اعلان اولونور .

■ ■ ■

سلطان سلیمده دباغ یونس محله‌سنده ۸ نومرولی خانه‌ده ساکن چارشوی کبیرده پورغانجی رفعت اوستنه‌نك قائمه‌سی شکری بن ذکریانك ۹۹ نجی ماده‌نك ذیل ثانیسنه توفیقاً بر ماه حبسنه دیکر مظنون عثمانك مستلزم جزا بر حال واقعه‌لی آکلاشیلمه‌یندن آنلرده برائتنه وجاهاً

۲ — طاوشانجیده تعقیب اشقیایه مأمور عموم ژاندارمه قوماندانلغی معاونی میرآلای خلمی بکك معیتنه قازشو تهدید آمیز ورقه اوصال وحالی موقوفیتنده برای تحاوی سوق اولندیغی خسته خانه‌دن فراره قرای عاصیه به التحاق مظنون علیه دوقتور انیس افندینك فعل واقعه‌نك تماس ایتدیکی عسکری جزا قانوننك ۱۲۷ نجی ماده‌سی دلالتیله قانون جزای عمومینك ۱۹۱ ماده‌سنك فقره اولیسی حکمنه توفیقاً دوقتور انیس افندینك سلك عسکریدن طردیله برابر بدی سنه مدتله موقتاً کورکه قولمسنه وحین دردستنده محاکمهٔ وجاهیه‌نك تکریر واجراسنه غیاباً .

۳ — اسلحهٔ مذبوحه فشنکی تاجیر دلالندن طولایی مظنون علیهما اولان آنادولو جمعیتنده عزت آغانك خانه‌سنده ساکن یانجی رضا بن خلیل وکوچك آیاسوفیه‌ده حمام سوقاغنده سعدالدین بکك خانه‌سنده مقیم اعمالات حربیه محله‌سندن قره‌لی عبدالله بن عثمانك ۱۶۶ نجی ماده‌نك ذیلنه توفیقاً اوچر ماه مدتله حبسلرینه یکمرلیوا جزای نقدی اخذینه وتبلیغ مذکوری مدت قانونیه‌سی ظرفنده تأدیه ایتمدکلری حالده مدت جزائیه‌لرینه یکومیشر کون دها ضمنه وجاهاً .

۴ — تشکیلات ملیه‌یه التحاق ایتمك اوزره باشندوشایقه اولدیغی خالده‌دردست ایدیلن قاضی کویندن یوزتجیده ۳۶ نومرولو خانه‌ده مقیم خارجیه نظارتی مهمه باش کاتب سابق فخرالدین بکك ۲۹ یاشلرنده ۳۶ تاریخده‌نبری موقوف قالدیغی مدت جزای کافی عدیله تخلیه‌سنه وجاهاً .

Vakit, 25 Mayıs 1336/25 Mayıs 1920, Nu: 898.
Kuvâ-yı Milliye'nin önde gelenlerinden İsmet İnönü, Celalettin Arif ve diğerlerinin (17 kişilik liste) Divân-ı harbe icabet etmeleri yönünde Vakit gazetesinde çıkan haber.

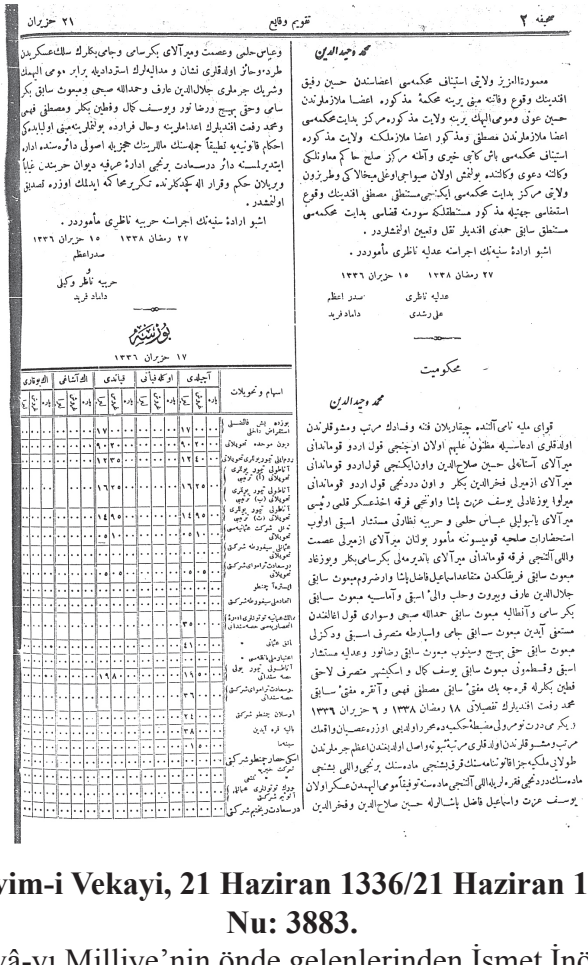
EK-19

Alemdar, 25 Haziran 1336/25 Haziran 1920, Nu: 549-2859.

Kuvâ-yı Milliye'nin önde gelenlerinden İsmet İnönü, Celalettin Arif ve diğerleri (17 kişilik liste) hakkında 1. Divân-ı Harb-i Örfî Riyaseti'nce verilen idam kararı.

EK-20

صحیفه ۲

محمد وحیدالدین

معمودةالعزیز ولایتی استیناف محکمه‌سی اعضاسندن حسین رفیق افندینك وقوع وفاتنه مبنی برمنه محکمهٔ مذکوره اعضا ملازملرندن حسین عونی ومومی‌الیهك یرینه ولایت مذکوره مرکز بدایت محکمه‌سی اعضا ملازملرندن مصطفی ومذکور اعضا ملازملکنه ولایت مذکوره استیناف محکمه‌سی باش کاتبی خیری وآنطه مرکز صلح حاکم معاونلکی وکالته دعوی وکالتنده بولنمش اولان صبواجی اوغلی میخالاکی وطیرزون ولایتی مرکز بدایت محکمه‌سی ایکنجی مستنطقی مصطفی افندینك وقوع استخلاصی جهتیله مذکور مستنطقلکه سورمه قضاسی بدایت محکمه‌سی مستنطق سابقی حمدی افندیلر نقل وتعیین اولنمشلردر .

اشبو ارادهٔ سنیه‌نك اجراسنه عدلیه ناظری مأموردر .

۲۷ رمضان ۱۳۳۸ ۱۵ حزیران ۱۳۳۶

عدلیه ناظری صدر اعظم
علی رشدی داماد فرید

محکومیت

محمد وحیدالدین

قوای ملیه نامی آلتنده چتادیلان فتنه وفسادك مرتب ومشوقلرندن اولدقلری ادعاسیله مطلوبن عایهم اولان اوچنجی قول اردو قوماندانی میرآلای آستانه‌لی حسین صلاح‌الدین واون‌ایکنجی قول اردو قوماندانی میرآلای ازمیرلی فخرالدین بکر و اون دردنجی قول اردو قوماندانی میرلوا یوزغادلی یوسف عزت پاشا واونجی فرقه اخذعسکر قلعی رئیسی میرآلای یانیولی عباس حلمی و حربیه نظارتی مستشار اسبق اولوب استحضارات صلحیه قومیسونه مأمور بولنان میرآلای ازمیرلی عصمت واللهی آلتنجی فرقه قوماندانی میرآلای باندرمه‌لی بکرسامی بکر ویوزغاد مبعوث سابقی فرقلکدن متقاعد اسماعیل فاضل پاشا وارضروم مبعوث سابق جلال‌الدین عارف وبیروت وحلب والی‌سی آلتاسیه مبعوث سابق بکر سامی وآنقاپه مبعوث سابق حمدالله صبحی وسواری قول اغالغندن مستعفی آیدین مبعوث سابق جامی واسپارطه متصرف اسبق ودکزلی مبعوث سابق حقی بیچو وسینوب مبعوث سابق رضاتور وعدلیه مستشار اسبق وقسطمونی مبعوث سابق یوسف کال و اسکیشهر متصرف لاحق فطین بکلرله قره‌جه بك مفتی سابق مصطفی فهمی وآنقره مفتی سابق محمد وفت افندیلرك تفصیلاتی ۱۸ رمضان ۱۳۳۸ و ۶ حزیران ۱۳۳۶ دیکر می دردت نومرولی مضبطهٔ حکمیه‌ده محرر اولدیغی اوزره عصیان واقعات مرتبه ومشوقلرندن اولدقلری مرتبه‌تبوتو اصال اولدیغندن اعظم جرملرندن طولایی ملکه‌جزاقانونناسه‌سنك قرق بشنجی ماده‌سنك برنجی واللی بشنجی ماده‌سنك دردنجی فقره‌لریله‌اللی آلتنجی ماده‌سنه توفیقاً مومی‌الیهمدن عسکراولان یوسف عزت واسماعیل فاضل پاشالرله حسین صلاح‌الدین وفخرالدین

۲۱ حزیران تقویم وقایع

وعباس‌حلمی وعصمت ومیرآلای بکرسامی وجامی‌بکرلرك سلك‌عسکریدن طرد وجائز اولدقلری نشان و مدالیه‌لرك استردادیله برابر مومی الیهمك وشریك جرملری جلال‌الدین عارف وحمدالله صبحی ومبعوث سابق بکر سامی وحقی بیچو ورضا تور ویوسف کال وفطین بکلر ومصطفی فهمی ومحمد وفت افندیلرك اعدامعریه وحال فراریه بولنلرینه‌مبنی اولبابدهکی احکام قانونیه‌یه تطبیقاً جلهسنك مالاترینك جمیعیه اصولی داثره‌سنده اداره ایتدیرلمسنه دائر درسعادت برنجی ادارهٔ عرفیه دیوان حربندن غیاباً ویریلان حکم وقرار الله بکدکلرینده تکریرحما که ایدلك اوزره تصدیق اولنمشدر .

اشبو ارادهٔ سنیه‌نك اجراسنه حربیه ناظری مأموردر .

۲۷ رمضان ۱۳۳۸ ۱۵ حزیران ۱۳۳۶

صدراعظم

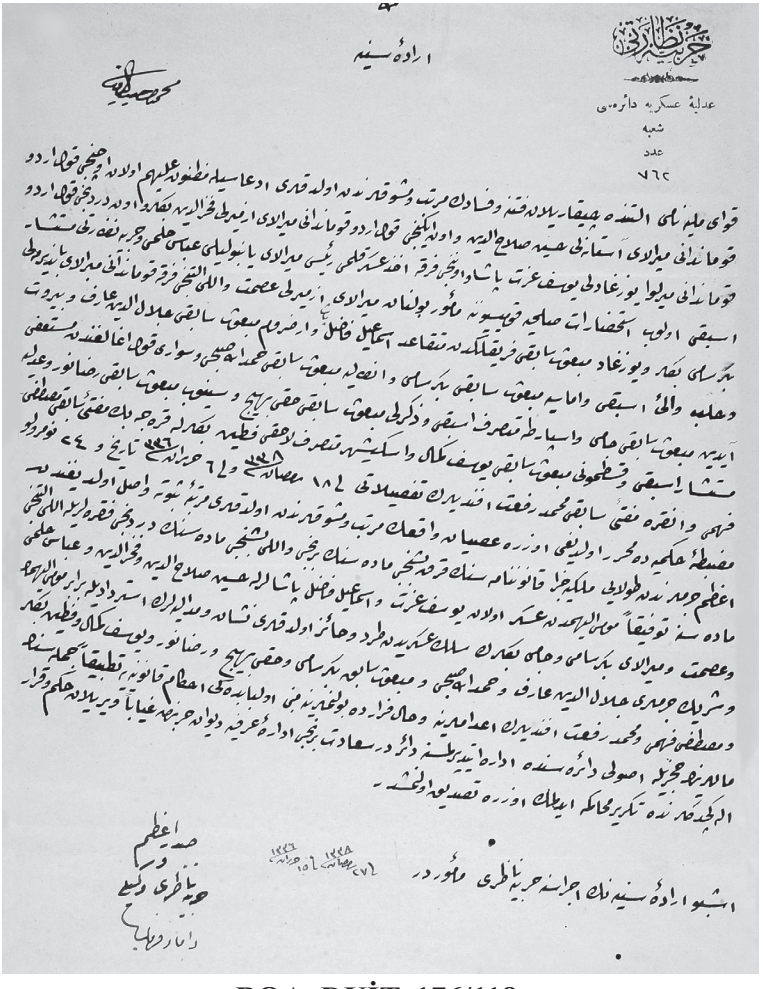
حربیه ناظر وکیلی
داماد فرید

بقیه نشریه

۱۷ حزیران ۱۳۳۶

اسهم و تحویلات	آجیلی		اوکه فیائی		فیائدی		التاشاری		الکووری	
	٪۵	٪۴	٪۵	٪۴	٪۵	٪۴	٪۵	٪۴	٪۵	٪۴
بورصه اتی آلتنجی قائمقاملغی استقراض داخلی	۱۷۰۰۰۰				۱۷۰۰۰۰					
دیون موحده تحویلاتی	۹۰۲۰۰۰				۹۰۲۰۰۰					
دیون موحده تحویلاتی	۱۲۷۴۰۰				۱۲۷۴۰۰					
روملی تومرلغی تحویلاتی	۱۶۲۵۰۰				۱۶۲۵۰۰					
آناطولی کیوه پکچی تحویلاتی (۱) تزیلی										
آناطولی کیوه پکچی تحویلاتی (۲) تزیلی										
آناطولی کیوه پکچی تحویلاتی (۳) تزیلی	۱۴۹۵۰۰				۱۴۹۵۰۰					
تذکره شرکت خیریه‌سی تحویلاتی	۵۱۰۰۰				۵۱۰۰۰					
عثمانلی سیگورته شرکتی										
بورصه‌ده‌کی تراموای شرکتی تحویلاتی	۵۰۵۰۰۰				۵۰۵۰۰۰					
قبله‌نما جنابلری										
اناضولی سیگورته شرکتی										
رامکیاژ عربانه تومرلغی (ادارهٔ اعتصاریه‌سی حصه‌سندن)	۳۵۰									
باغچه مکتبی	۴۱۰۰۰									
اعتبار عقاری العثمانی										
آناضولی دیوی کیوه پکچی حصه سندن	۱۹۵۰۰				۱۹۸۰۰۰					
بورصه‌ده‌کی تراموای شرکتی حصه سندن	۳۶۰									
اوسلان چفتلغی شرکتی	۲۴۰۰۰									
باب قره دیرن	۳۸۰۰۰									
سیمنتو	۱۵۰۰۰									
اسکی حصار چمطور شرکتی	۱۰۰۰۰									
تبرکات خیریه بنی										
چوراپ تومرلغی عمالك آلتونجی شرکتی										
درسعادت برنجیسی شرکتی										

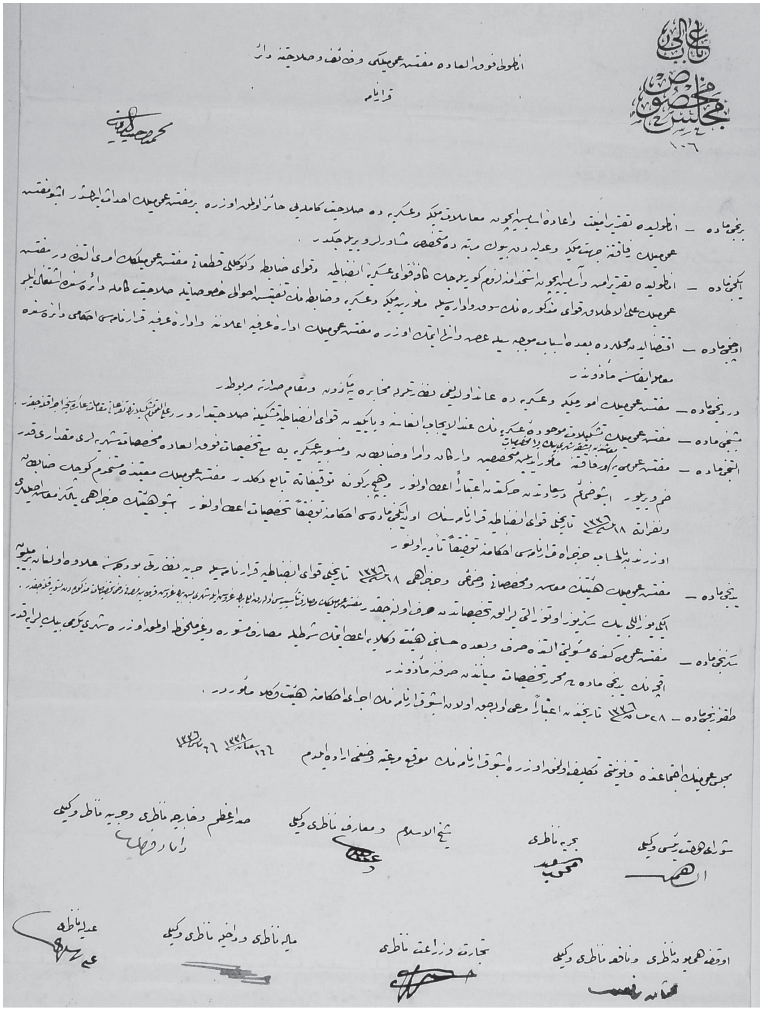
EK-21

BOA, DUİT, 176/118.

Kuvâ-yı Milliye ileri gelenlerinden İsmet İnönü ve arkadaşları hakkındaki idam kararının Sultan Vahdettin tarafından onaylandığını gösterir İrade-i Seniyye sureti.

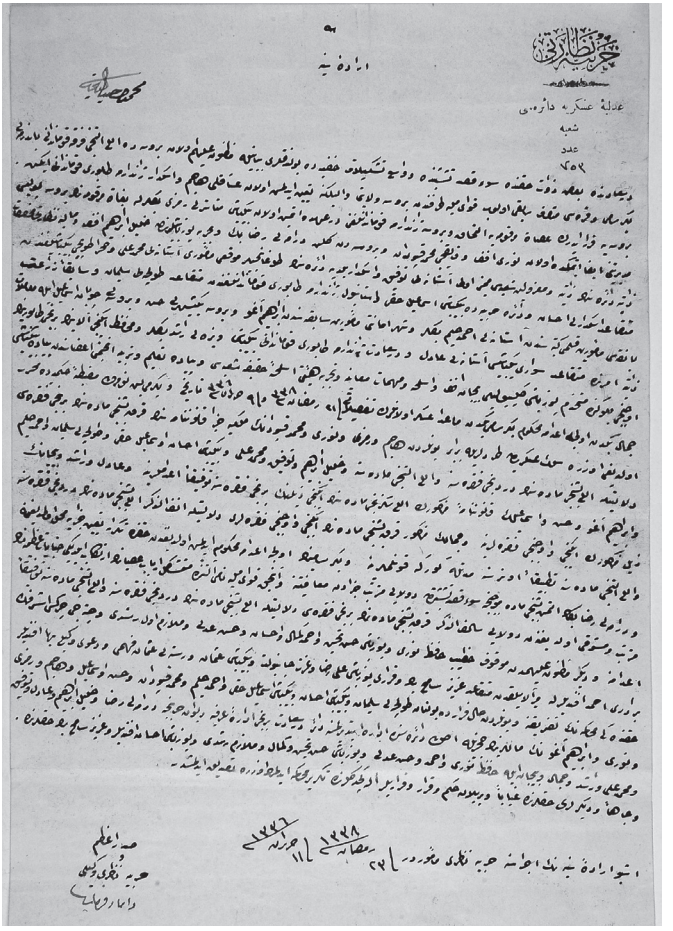
EK-22

BOA, DUİT, 97/22.

Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği vezaif ve salahiyetine dair kararname.

EK-23

BOA, DUİT, 79-5/117.

Damat Ferit Paşa'ya suikast tertibinde bulunan Dramalı Rıza Bey ve arkadaşları hakkındaki idam kararının Sultan Vahdettin tarafından onaylandığını gösterir İrade-i Seniyye Sureti.

Dizin

A

Abdülhalim Çelebi 161
Abdulkadir Kemalî Bey 161
Abdurrahman Şeref Bey 102, 164
Adil Bey 14, 64, 76, 254, 266, 268
Adnan Bey 95, 158, 164, 171, 173, 175, 183
Ahmet Anzavur 204, 206, 207, 208, 210, 211, 213, 215, 218, 221, 223, 225, 248
Ahmet Ferit Bey 161
Ahmet Hamdi Efendi 38
Ahmet Hulusî 38
Ahmet Rasim 87, 138
Ahmet Reşit Bey 134, 136
Ahmet İzzet Paşa 1, 2, 4, 9
Albay Kazım Bey 164
Alfred Rüstem Bey 164, 171
Ali Ferit Paşa 24
Ali Fuat Paşa 32, 33, 34, 124, 171, 226, 246, 247, 291
Ali Galip Bey 29
Ali Kemal 22, 24, 33, 41, 46, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 95, 102, 105, 137, 234, 235, 236, 237, 238, 240, 241, 248, 263, 267, 274, 276, 277, 281

Ali Nadir Paşa 9
Ali Rıza (Bodur) 39
Ali Rıza Paşa 29, 35, 48, 90, 94, 95, 97, 135, 154, 205, 236, 240
Ali Said Paşa 199
Amiral Calthorpe 2, 31, 61
Amiral de Robeck 61, 104, 108, 114, 120, 141, 165, 220, 221
Amiral Webb 165, 166
Antalya Müftüsü Ahmet Hamdi 39
Arnavud Aziz 218
Asitaneli Adil 39
Aziz Samih 267, 268, 275

B

Bademlili Hacı Halil 202
Baha Sait Bey 242, 243
Bekir Sami Bey 37, 39, 77, 96, 143, 157, 165, 168, 182, 183, 188, 189, 217, 218, 241, 279, 280, 291
Belediye Reisi Mehmet Rasih 149
Belediye Reisi Mustafa 149
Besim Atalay 161
Bican Efendi 39, 268
Binbaşı Muhittin 148
Binbaşı Osman Bey 260
Binbaşı Recep Bey 229
Bursa 262
Bursalı Çoban İsmail 248

C

Cafer Tayyar Paşa 34, 291
Cambazlar Hakkı 206
Cami Bey 96, 157, 182
Celal Bayar 4, 44, 136
Celal Bey 35, 36
Celalettin Arif Bey 95, 153, 158, 161, 182
Cemal Bey 140, 198, 199, 200, 202, 268, 270, 271, 278
Cemal Karabekir 45, 271
Cemal Paşa 62, 95, 135, 179
Çerkez Ethem 208, 209, 210, 214, 216, 217, 218, 219, 226, 239, 244, 249, 250, 251, 258
Cevad Paşa 20

D

Damat Ferit Paşa 7, 8, 9, 14, 15, 16, 17, 23, 26, 29, 30, 34, 36, 41, 42, 43, 47, 49, 58, 60, 61, 63, 67, 78, 85, 86, 92, 93, 94, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 121, 122, 125, 128, 132, 133, 134, 136, 140, 143, 145, 146, 149, 150, 151, 154, 156, 157, 159, 163, 164, 165, 166, 168, 170, 173, 176, 177, 178, 179, 182, 185, 186, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 205, 211, 212, 213, 215, 219, 221, 222, 224, 226, 227, 229, 231, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 244, 245, 248, 251, 255, 256, 260, 262, 265, 269, 271, 274, 276, 277, 281, 282, 289, 291, 292, 293, 294
Damat Ferit Paşa Hükümeti 9, 42, 44, 47, 60, 67, 79, 93, 120, 123, 126, 128, 132, 134, 145, 152, 154, 156, 161, 163, 170, 172, 186, 194, 238, 289, 291, 294

Demirci Efe 216
Divân-ı Harb-i Örfî 152, 164, 167, 170, 172, 173, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 234, 238, 241, 246, 256, 264, 269, 272, 273, 274, 276, 277, 278, 279, 281, 282, 284, 286, 294
Dramalı Rıza Bey 209, 234, 239, 244, 245, 246, 248, 249, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 262, 264, 265, 267, 278, 282, 283, 284, 285
Dürrîzâde Abdullah Efendi 47, 85, 86, 110, 127, 128, 129, 131, 135, 137, 145, 156, 201, 293

E

Ebubekir Hazım 103, 119, 271, 272, 273
Ebüzziya Zade Talha Bey 165
Eşref Edip Bey 134
Elaziz Mebusu Hüseyin Bey 191
Elkesenin Nuri 206, 213
Elmalılı Hamdi (Yazır) 45
Emir Paşa 161
Enver Paşa 54, 59, 61, 78, 166
Erkânıharp Kaymakamı Sadullah Bey 1

F

Fahrettin Bey 39, 110, 165
Falih Rıfkı Bey 164
Fatih Müderrisi Mehmet Necati 149
Fatin Bey 183, 187
Fehmi Bey 38

Fettah Bey 168
Fevzi Paşa 135, 157, 164, 173, 178, 179, 180, 181, 183

G

Galip Bey 14, 29, 68, 149
Gavur İmam 214, 215, 248
General Milne 19, 20, 61, 166
Güzel Çavuş 202

H

Hacim Muhittin 239, 242, 244, 248, 250, 251, 257, 277, 280
Hafız Emin Bey 216
Hafız Mahmud Bey 91
Hafız İsmail 47, 71, 72
Hakkı Behiç 96, 157, 161, 165, 182
Hakkı Halit 74
Halide Edip 164, 171, 177
Halil İbrahim 262, 263
Halil İbrahim Bey 248, 252, 253, 254, 261, 262, 265, 267, 284, 285
Hamdullah Suphi Bey 161, 165, 187
Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet 1
Hasan Tahsin Bey 262
Hasan İzzet Efendi 7
Haydar Bey 161
Hoca Abdülhalim 202
Hoca Abdullah 202

Hoca Sabit 202
Hogarth 5
Hohler 43
Hukuk Müşaviri Eşref 148
Hurşid Paşa 22
Hüsamettin Ertürk 3, 220, 258, 269
Hüseyin Avni Bey 39
Hüseyin Hüsnü 38, 190
Hüseyin Kazım Bey 103, 109
Hüseyin Selahattin 39
Hüsnü Paşa 164

J

Jaeschke 2, 5, 43, 46, 61, 62, 103, 136, 150, 225

K

Kara Vasıf Bey 164, 171, 243
Kaymakam Hüseyin Şükrü 147
Kaymakam Musa Kazım 148
Kaymakam Vekili Sami Bey 202
Kazım Karabekir 20, 68, 139, 165, 290
Kazım Karabekir Paşa 20
Kazım Paşa 164, 190
Kemal Bey 263
Kerim Paşa 64, 76
Kıdemli Yüzbaşı Şerafettin 148
Kıdemli Yüzbaşı Hasan Tahsin 148
Kırşehir Müftüsü Recep Efendi 231
Köprülü Hamdi Bey 248, 249
Kürt Mehmet Çavuş 214

Kürtoğlu Musa 202
Kuvâ-yı Milliye 17, 28, 35, 36, 38, 42, 44, 47, 48, 49, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 63, 66, 67, 71, 74, 78, 80, 82, 84, 85, 86, 87, 89, 92, 93, 101, 105, 106, 107, 109, 111, 112, 114, 116, 118, 121, 123, 127, 129, 131, 132, 133, 134, 137, 140, 143, 146, 148, 151, 155, 156, 164, 165, 169, 170, 174, 178, 179, 183, 185, 186, 188, 189, 190, 191, 194, 196, 197, 198, 199, 200, 203, 204, 205, 206, 208, 211, 212, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 223, 225, 226, 227, 231, 233, 235, 238, 240, 241, 242, 244, 252, 263, 266, 267, 268, 271, 273, 278, 280, 282, 284, 289, 291, 292, 293, 294
Kuvâ-yı İnzibatiye 16, 87, 149, 190, 194, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 294
Kuvâ-yı Seyyâre 209, 216

L

Lord Curzon 5, 62, 104, 122, 141, 221
Loyd George 47
Lütfi Simavi Bey 135

M

Mahmut Bey 73, 292
Mehmed Kaptan 253
Mehmet Akif 77, 164
Mehmet Ali Bey 234, 254, 268, 281, 285
Mehmet Arif Bey 20, 25, 30, 142, 220
Mehmet Rifat Efendi 144, 165, 183, 188
Mehmet Sabit bin Ahmet 147
Mehmet (Tarhan) 39

Millî Mücadele 2, 3, 4, 7, 9, 11, 13, 15, 16, 18, 20, 21, 22, 27, 30, 32, 34, 35, 36, 38, 39, 42, 43, 44, 45, 47, 53, 55, 56, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 73, 76, 77, 78, 84, 88, 90, 91, 93, 94, 96, 97, 104, 106, 121, 128, 129, 137, 141, 142, 145, 147, 151, 156, 162, 163, 164, 170, 171, 172, 176, 178, 181, 184, 185, 187, 189, 193, 194, 195, 198, 199, 201, 207, 208, 209, 211, 229, 235, 236, 237, 243, 244, 246, 247, 249, 258, 259, 265, 289, 291, 294
Miralay Mehmet Refik 147
Miralay Zade Hamdi 149
Müşir Zeki Paşa 227, 228, 229, 231
Müftü Mustafa Rasim 149
Müftü Tevfik 149
Mustafa Fehmi Efendi 95, 157, 162, 182, 184
Mustafa Kemal Paşa 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 29, 30, 31, 32, 34, 161, 164, 166, 167, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 183, 184, 185, 191, 193, 194, 197, 201, 205, 206, 229, 236, 246, 247, 263, 289, 291, 293, 294
Mustafa Paşa 168, 170, 172, 173, 176, 195, 233, 269, 271, 272, 273, 280
Mustafa Sabri 39, 47, 48, 72, 82, 83, 86, 87, 137, 138, 188
Muvaffak Bey 9

N

Nazım Bey 199
Nazım Paşa 34
İngiltere 2, 10, 25, 46, 60, 70, 72, 99, 101, 123, 141, 206, 213
Nurettin Paşa 78, 190

O

Ömer Hulusi Bey 102
Ömer Kazım 55, 74, 75
Osman Kadri 69, 87, 138
Osmanlı Devleti 2, 3, 7, 8, 17, 45, 47, 60, 83, 97, 114, 126, 128, 152, 169, 173, 180, 184, 219, 289
Osman Nevres (Hasan Tahsin) 11
Osman Nuri Efendi 36

P

Papaz Frew 200, 204, 211, 264
Piyade Binbaşısı Cemal Bey 39
Polis Müdürü Hasan Tahsin 260, 261, 262, 264, 270, 271, 276
Polis Müfettişi Kemal Bey 260, 261

R

Raşid Bey 39, 268
Rauf 1, 2, 3, 27, 33, 50, 54, 62, 98, 171, 179
Recep Paşa 168
Refet Bey 30, 32, 199, 200, 203, 231, 291
Refii Cevad 42, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 71, 80, 82, 83, 84, 85, 105, 239, 267, 286, 292
Refik Bey 161
Refik Halit 22, 57, 58, 59, 60, 74, 105, 148, 237
Reşit Bey 149
Remzi Bey 39, 242, 253, 254, 268
Rıfat Paşa 164
Rıza Nur Bey 158, 162, 165, 182, 186

S

Sait Molla 91, 211, 234, 235, 237, 238, 240, 241, 248, 264, 274, 276, 277, 281
Salih Paşa 95, 101, 106, 109, 111, 118, 135, 154, 179, 186, 240
Selahattin Bey 32, 165
Ser-Tabip Muavini Yüzbaşı Salih 148
Servet Efendi 161
Seyfi Bey 190
Sivas Kongresi 236
İsmail Efe 216
İsmail Fazıl Paşa 39, 96, 153, 158, 162, 182
İsmail Hakkı 39, 128, 243, 269, 276, 277, 280
İsmail Ramiz Bey 164
İsmet Bey 39, 157, 165, 231
İstanbul 19
Süleyman Şefik Paşa 199, 223, 237
Sülüklülü Davut 206

T

Tevfik Paşa 4, 7, 104, 107, 109, 194, 195, 196, 232
Tevfik (Sükûti) 243, 254, 277, 286
Ticaret Reisi Süleyman 149
Tolcalı Süleyman 243, 255, 256, 258, 260, 266, 268, 270, 277, 280
İttihat ve Terakki 1, 16, 42, 43, 44, 47, 48, 50, 51, 52, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 71, 95, 174, 183, 200, 254, 283, 284, 285, 286, 291

U

Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey 273
Üsküdarlı İhsan 243, 269
Üsküdar İmamı Hafız Nuri 266, 267

V

Vahdettin 1, 2, 10, 26, 42, 45, 48, 78, 104, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 131, 132, 133, 135, 181, 185, 189, 204, 227, 235, 274, 289, 290
Vakit 262, 264
Vehbi Bey 200, 202
Vehip Paşa 164

Y

Yahya Galip Efendi 38
Yarbay Arif Bey 202
Yarbay Rahmi Bey 209, 210
Yarbay Senâi Bey 224
Yarbay İzzet Bey 202
Yenişehir'den Hasan 248, 252, 253, 277
Yusuf Kemal Bey 76, 95, 158, 161, 165, 182, 184
Yusuf Rasih Bey 39
Yusuf Ziya bin Hüseyin 147
Yusuf İzzet Paşa 39, 126, 165, 183, 187, 209
Yüzbaşı Ali Rıza 267, 275
Yüzbaşı Behzad Efendi 190
Yüzbaşı Fethi 267
Yüzbaşı Kadri Haydar 148
Yüzbaşı Kemalettin 148

Z

Zeynel Abidin Efendi 198, 200
Ziyaeddin 195
Ziya Şahan Bey 209
Zühtü Güven 245, 257

Prof. Dr. Osman AKANDERE

1959 yılında Akşehir'de doğdu. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yakınçağ Tarihi Bölümünden 1979 yılında mezun oldu. Yüksek Lisans ve Doktorasını Selçuk Üniversitesi'nde tamamladı. Almanya'da dil, İngiltere'de ise yöneticilik eğitimleri gördü. 1993 yılında Yardımcı Doçent 2004 yılında da Atatürk İnkılâpları ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında Doçent oldu. Bilahare de 2009 yılında Profesör olan Akandere, Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi'nde görev yapmaktadır. Alanında yayınlanmış üç kitabı ve uluslararası ve ulusal hakemli dergilerde çok sayıda makalesi olan Akandere: Osmanlı İmp. Son Dönemi, Millî Mücadele Dönemi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi üzerine araştırmalar yapmakta ve çalışmaktadır.

Hasan Ali POLAT

1983 yılında Hadim'de doğdu. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ordu Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden 2004 yılında mezun oldu. Ardından Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans yaptı (2008).

Selçuk Üniversitesi Beyşehir Ali Akkanat Meslek Yüksekokulunda Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Okutmanı olarak görev yapmakta, aynı zamanda Akdeniz Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalında Doktora eğitimine devam etmektedir.

Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra İtilaf Devletleri, mütareke maddeleri uyarınca Anadolu'da işgal hareketlerine giriştiler. Türk halkı, işgallerin önüne geçebilmek için Kuvâ-yı Milliye teşkilatlan ortaya çıkardı ve işgal kuvvetlerine karşı Mustafa Kemal Paşa liderliğinde *bağımsızlık mücadelesine,* girişti.

Türk milletinin *bağımsızlık mücadelesi* gerçekleştirdiği Mütareke döneminde; Damat Ferit Paşa beş defa hükümet kurdu. Hükümetlerinin temel politikası, *İtilaf Devletleri ile iyi ilişkiler kurulması gerektiği* fikrine dayanıyordu. O'na göre *silahlı direnişe* kalkışmak memleketi ateşe atmaktan başka bir şey değildi. Bu yüzdendir ki Sadrazam Damat Ferit Paşa, Sultan Vahdettin'i de ikna etmek suretiyle *silahlı direniş* fikrini ortadan kaldırmak için büyük gayret sarf etti: Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını mesleklerinden ihraç ettirdi ve onlar hakkında idam kararları çıkarttı. Kuvâ-yı Milliyecilerin İttihatçı, Bolşevik, sahte milliyetçi; hatta zındık ve dinsiz oldukları üzerine propagandalara öncülük etti. Millî Mücadele hareketini ortadan kaldırabilmek/etkisiz hale getirebilmek için halkı Kuvâ-yı Milliyeciler aleyhine kışkırtmak maksadıyla fetvalar yayınlattı; Kuvâ-yı İnzibatiye adıyla bir ordu kurdurdu. Anadolu'nun pek çok yerinde Millî Mücadele hareketine karşı isyanlar çıktı. Paşa, bu isyanları destekledi. Bütün bu faaliyetleri boyunca İngilizlerden büyük destek gördü.

Elinizdeki bu eser, Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin, Millî Mücadele'yi engellemek adına hangi tedbirleri aldıklarını, neler yaptıklarını ve ne ölçüde başarılı olduklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Nihayetinde bu çalışma; Mütareke döneminde Damat Ferit Paşa ve Hükümetleri ile Millî Mücadele hareketi arasındaki mücadeleyi doğru bir şekilde anlama ve anlamlandırma çabasının bir ürünüdür.

ISBN: 978-975-16-2416-1

Fiyatı: 10 TL

web : www.atam.gov.tr
e-posta : bilgi@atam.gov.tr